

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

ВИПУСК 38

Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін

СЕРІЯ 22

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

СЕРІЯ 22

**ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

ВИПУСК 38

**ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

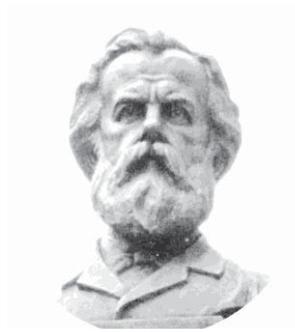
DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38>

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Серія 22

**Політичні науки
та методики викладання
соціально-політичних дисциплін**

Випуск 38

Київ
Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова
2025

ФАХОВЕ ВИДАННЯ (КАТЕГОРІЯ «Б»)

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2
Перереєстрація наказом МОН України від 02.07.2020 р. № 886 (політичні науки)
Зміни від 20.12.2023 наказом МОН України № 1543

**Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення
Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів
Ідентифікатор медіа R30-01417 (рішення від 28.09.2023 р. № 932)**

Схвалено рішенням Вченої ради УДУ імені Михайла Драгоманова (протокол № 7 від 23 грудня 2025 р.)

Релакційна колегія серії:

- Бабкіна О. В.** – доктор політичних наук, професор, академік УАПН, Київ, Україна (**головний редактор**);
Остапенко М. А. – доктор політичних наук, доцент, УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний редактор**);
Андрущенко Т. В. – доктор політичних наук, професор, УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
Арабаджисв Д.Ю. – доктор політичних наук, професор, НУ «Запорізька політехніка», Запоріжжя, Україна;
Батрименко О. В. – доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
Воляшок О. Я. – кандидат політичних наук, доцент, Київ, Україна (**відповідальний секретар**);
Головатий М. Ф. – доктор політичних наук, професор, ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
Горбатенко В. П. – доктор політичних наук, професор, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
Зеленько Г. І. – доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
Латигіна Н. А. – доктор політичних наук, професор, Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна;
Литвин В. С. – доктор політичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна;
Морару В. – доктор політичних наук, професор, Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
Некряч А. І. – доктор політичних наук, професор, Київ, Україна;
Новакова О. В. – доктор політичних наук, професор, УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
Побочий І. А. – доктор політичних наук, професор, Український державний університет науки і технологій, Дніпро, Україна;
Семігіна Т. В. – доктор політичних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, Україна;
Хевцуріані А. – PhD в сфері міжнародних відносин, Грузинський технічний університет, Тбілісі, Грузія;
Цзіньго Ван – професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, Інститут політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, КНР;
Шайгородський Ю. Ж. – доктор політичних наук, професор, академік УАПН, Київ, Україна;
Шипунов Г. В. – доктор політичних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна;
Шираторі Р. – професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPSJ), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 38 : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. – 207 с.

У збірнику розміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

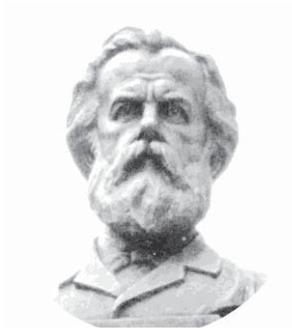
Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsdpd>

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38>

ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL
of Mykhailo Dragomanov
State University of Ukraine

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 38

Kyiv
Publishing House of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
2025

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”

The publication is approved by the Higher Attestation Commission of Ukraine №1-05/2 dated of March 10, 2010

Re-registration by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine

No. 886 of July 2, 2020 (Political Sciences), No. 1543 of December 20, 2023

The National Council of Television and Radio Broadcasting Extract from the Register of Subjects in the Field of Media

Registrants Media Identifier R30-01417 dated of September 28, 2023

*The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine (protocol No. 7 dated of 23.12.2025)*

Editorial Board:

- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
Ostapenko M. - Dr. in Political Science, Associate Professor, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
Andrushchenko T. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Arabadzhiev D. - Dr. in Political Science, Professor, Zaporizhzhia, Ukraine;
Batrimenko O. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Volianiuk O. - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
Holovatyi M. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Horbatenko V. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Zelenko G. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Latyhina N. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Lytvyn V. - Dr. in Political Science, Professor, Lviv, Ukraine;
Moraru V. - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Chisinau, Republic of Moldova;
Nekriach A. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Novakova O. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Pobochyi I. - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
Semigina T. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Khevturiani A. - Ph.D. in International Relations, Professor, Tbilisi, Georgia;
Wang Jinguo - Ph.D. in International Relations, Professor, Lanzhou, People's Republic of China;
Shayhorodsky Yu. - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv, Ukraine;
Shypunov H. - Dr. in Political Science, Associate Professor, Lviv, Ukraine;
Shiratori R. - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34 **Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine.** Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition O. Babkina]. Issue 38: collected scientific articles. Kyiv: Publishing House of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, 2025. 207 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ПОЛІТИКА ТА ОСВІТА

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.01>

УДК 374.7:351.851:502.131.1(477)

Ганна Мелеганіч,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

директорка Центру сталого розвитку,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7137-290X>; e-mail: hanna.melehanych@uzhnu.edu.ua**Сергій Махновський,**

кандидат педагогічних наук,

начальник головного управління з реалізації державної політики у сфері вищої освіти і

освіти дорослих директорату вищої освіти та освіти дорослих,

Міністерство освіти і науки України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2086-1938>; e-mail: ssmakhno@gmail.com**ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СФЕРІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

У статті досліджено феномен освіти дорослих як пріоритетний вектор реалізації державної політики сталого розвитку в Україні. З одного боку, проблема постає в умовах глобалізації та цифровізації у світі, а з іншого – з огляду на виклики повномасштабної війни, демографічної кризи така концепція навчання впродовж життя проходить в Україні трансформацію: з індивідуальної потреби у важливу умову національної безпеки та соціально-економічної стійкості. Необхідність у перенавчанні великих груп населення сприяє перегляду існуючих механізмів державного управління освітньою галуззю впродовж останніх років. У дослідженні здійснено поточний аналіз освіти дорослих як складової державної політики сталого розвитку у сфері освіти України та визначено перспективні напрями її реалізації. З цією метою проаналізовано концепт сталого розвитку в освітній політиці та визначено нормативно-правові засади державної політики у цій сфері, також охарактеризовано освіту дорослих у системі вищої освіти України з визначенням проблем та перспектив. У статті доведено, що освіта дорослих є «м'якою інфраструктурою» для реалізації економічного, соціального та екологічного складників сталого розвитку. Обґрунтовано нову місію закладів вищої освіти як багатofункціональних хабів, що забезпечують науковий супровід усіх 17 Цілей сталого розвитку, адаптують навчальні програми та курси до вимог сьогодення. Дослідження дає підстави для висновку, що попри значний прогрес, система освіти дорослих в Україні залишається фрагментарною та потребує комплексного підходу. Ключовими бар'єрами є відсутність профільного закону, фрагментарність координації, слабка підтримки існуючих пропозицій для освіти дорослих і недостатність інклюзивних та актуальних програм для вразливих груп (ВПО, ветерани і т.д.). Отже, основним вектором освітньої політики щодо дорослих має стати створення цілісної екосистеми навчання впродовж життя з метою підготовки людського капіталу для повоєнного відновлення країни на стандартах ЄС.

Ключові слова: освіта дорослих, сталий розвиток, глобальні зміни, державна політика, навчання впродовж життя, людський капітал, заклади вищої освіти, Цілі сталого розвитку ООН-2030, євроінтеграція, стійкість в умовах війни.

Вступ. Глобалізаційні трансформації сучасного світу формують багаторівневу систему викликів, що безпосередньо корелюються зі сталістю національних економік і соціальними стандартами в різних країнах. У цьому контексті ключовим детермінантом розвитку стає людський капітал, а стратегічним інструментом адаптації суспільства до динамічних змін – освіта. Цілком логічним є поширення концепції навчання впродовж життя (Lifelong Learning), що трансформувалася з педагогічного принципу у фундаментальну складову державної політики в багатьох країнах. Це пов'язано насамперед з тим, що середній рівень кваліфікації населення безпосередньо корелюється з показниками добробуту, політичної

стабільності та темпами інноваційного розвитку. Освіта, яка починається у дошкільному закладі освіти, продовжується в школі та університеті і має місце впродовж усього життя – це вже постійна необхідність розвинених країн. Це також підтверджено міжнародними дослідженнями (Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), Програма розвитку ООН, ЮНЕСКО). Країни з вищим середнім рівнем освіти мають: вищий ВВП на душу населення; швидше економічне зростання; вищі соціальні стандарти. За даними досліджень, кожен додатковий рік навчання населення в середньому підвищує ВВП країни на 0,37-0,63% [Hanushek, E. A., 2008]. І теорія, і практика доводять, що освіта прямо пов'язана також зі: здоров'ям населення (більшою тривалістю життя; нижчою дитячою смертністю; кращими рішеннями щодо здоров'я); демократією та громадянською активністю (вища участь у виборах; довіра до демократичних інститутів; менша вразливість до дезінформації; сильніша громадянська відповідальність; менша підтримка авторитаризму); соціальною стабільністю та безпекою (зменшення нерівності та маргіналізації; зниженням рівня злочинності; менша соціальна напруга; вища соціальна мобільність). Прямим також є зв'язок людського капіталу, освіти й сталого розвитку. Точніше навіть освіта – трансформатор потенціалу людини – ключ до досягнення Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) 2030, зокрема, найбільше в контексті досягнення ЦСР №4 – якісна освіта; ЦСР №8 – гідна праця та економічне зростання; ЦСР №16 – мир, справедливість та мирні інститути.

Сучасний етап цивілізаційного поступу характеризується «кризою компетенцій», коли швидкість технологічних інновацій і змін значно перевищує життєвий цикл професійних знань. Це зумовлює перехід від моделі «освіта на все життя» до парадигми «освіта впродовж життя». Люди все частіше повертаються до навчання в дорослому віці, щоб залишатися конкурентоспроможними. Для розв'язання численних проблем розвитку будуть потрібні нові знання, уміння та компетентності, необхідні для глибокого розуміння складних проблем і вирішення взаємопов'язаних питань суспільного життя [Аніщенко О, 2023, с. 30]. Крім того, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку, освіта дорослих має вирішальну роль в умовах цифрової та економічної трансформації, оскільки сучасний ринок праці змінюється значно швидше, ніж раніше. В умовах цифровізації, глобалізації, старіння населення та переходу до низьковуглецевої економіки з'являються нові робочі місця, а потреби в навичках на існуючих робочих місцях змінюються. Адаптація до цих змін шляхом підвищення кваліфікації та перепідготовки має вирішальне значення для дорослих, щоб вони могли скористатися перевагами поточних трансформацій, а для бізнесу – для впровадження нових технологій та методів роботи [OECD, 2024]. Таким чином, в сучасному світі виникає потреба вчитися не лише в юному віці, а здобувати освіту впродовж життя. В сучасній Україні, де більше 6 млн. дорослого освіченого населення виїхало за кордон, а ще близько 4 млн. стало внутрішньо переміщеними внаслідок повномасштабної російської агресії, питання освіти дорослих актуальне, як ніколи. Водночас незворотній курс на євроінтеграцію вимагає від нас на всіх рівнях рішень та підходів релевантних європейському, отже, на всіх рівнях державна політика має бути орієнтованою на сталий розвиток. Проте жодна політика не буде довгостроковою і результативною, якщо її виконання залежатиме від тих, хто не володіє достатніми знаннями й компетенціями. Саме тому в Україні зараз важливо зрозуміти: як і якою мірою освіта дорослих у системі вищої освіти є інструментом реалізації державної політики сталого розвитку в Україні, як через навчання та перенавчання дорослих змінюється роль університетів (від підготовки молоді до навчання впродовж життя); яким є запит держави та самих громадян на перекваліфікацію / підвищення кваліфікації дорослого населення; і які виклики війни, відбудови, євроінтеграції, цифровізації освіта дорослих може подолати. Для України, в контексті подолання наслідків збройної агресії, масштабної міграції та інтеграції до європейського освітнього простору, освіта дорослих набуває статусу пріоритетного напрямку реалізації державної політики сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика освіти дорослих у контексті сталого розвитку та державної освітньої політики сьогодні є предметом активних дискусій як у міжнародному, так і в національному науковому просторі. У працях зарубіжних дослідників освіта дорослих і навчання впродовж життя розглядаються як ключові інструменти реалізації ЦСР №4, що передбачає забезпечення інклюзивної та якісної освіти, розширення можливостей навчання протягом усього життя. У документах ЮНЕСКО, ОЕСР та ЄС освіта дорослих трактується не лише як освітній, а й як соціально-економічний ресурс, спрямований на підвищення людського капіталу, соціальної згуртованості та адаптивності суспільства до глобальних змін. Тож значна кількість наукової літератури за кордоном базується на тому, що освіта дорослих і навчання впродовж життя є ключовою складовою реалізації Цілі сталого розвитку 4 (SDG4), що створює основу для обґрунтування ролі освіти дорослих як частини політики сталого розвитку [Grotlüschen. 2024].

В українському науковому дискурсі проблеми освіти дорослих досліджуються в працях Л. Лук'янової [2022, с. 40-52], [2020, с. 340], Н. Ничкало [2020, с. 1-14], О. Теренко [2019], О. Аніщенко [2021, с. 19-36], [2023, с. 25-35] та інших. У цих дослідженнях освіта дорослих розглядається як самостійна галузь освіти, аналізуються її організаційні форми, нормативно-правове забезпечення, роль неформальної та інформальної освіти, а також значення для розвитку громадянського суспільства. Так, Л. Лук'янова характеризує сучасну систему освіти дорослих в Україні та конкретизовано роль її окремих складових, а, до прикладу, О. Теренко висвітлює проблеми наукового забезпечення розвитку освіти дорослих в Україні в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів і переходу до цифрового суспільства.

Поодинокі дослідження в Україні проводять зв'язок між сталим розвитком та освітою дорослих. Так, О. Аніщенко одна з перших це зробила у 2021 р.: у статті проаналізувала окремі особливості розвитку освіти дорослих в Україні у контексті Цілей сталого розвитку (ЦСР), та виявила, що окрім національних стратегічних документів із розвитку загальної середньої, вищої, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної) освіти, в Україні розробляються й ті, що безпосередньо стосуються розвитку освіти дорослих в окремих регіонах, населених пунктах. В іншій статті вона аналізує освіту дорослих у взаємозв'язку з розвитком громадянського суспільства в Україні. Окремі сучасні наукові праці присвячено питанням регіонального розвитку освіти дорослих, формуванню мереж центрів освіти дорослих, а також інтеграції європейського досвіду в українську практику.

Разом із тим аналіз наукових джерел засвідчує, що переважна більшість досліджень зосереджена або на педагогічних аспектах освіти дорослих, або на загальних питаннях освітньої політики, без належного системного поєднання цих проблем із концепцією сталого розвитку. Недостатньо дослідженою залишається роль закладів вищої освіти як ключових інституцій реалізації державної політики сталого розвитку через освіту дорослих, зокрема у контексті навчання впродовж життя, підвищення кваліфікації, перепідготовки та розвитку професійних компетентностей дорослого населення. Таким чином, попри наявність значного наукового доробку з проблем освіти дорослих і сталого розвитку, залишається актуальною потреба у комплексному дослідженні освіти дорослих саме як напряму реалізації державної політики сталого розвитку у сфері освіти України, що й зумовлює наукову новизну та актуальність пропонованої статті.

Мета дослідження – проаналізувати освіту дорослих як складову державної політики сталого розвитку у сфері освіти України та визначити перспективні напрями її реалізації. Серед основних завдань дослідження: проаналізувати концепт сталого розвитку в освітній політиці; визначити нормативно-правові засади державної політики у цій сфері; охарактеризувати освіту дорослих у системі вищої освіти України; окреслити проблеми та перспективи розвитку освіти дорослих.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, спрямованих на розв'язання поставлених завдань. Теоретичний аналіз і

синтез застосовано для узагальнення наукових підходів до проблем освіти дорослих, сталого розвитку та державної освітньої політики. Метод системного аналізу використано для розгляду освіти дорослих як складової реалізації державної політики сталого розвитку у сфері вищої освіти. Нормативно-правовий аналіз дав змогу проаналізувати законодавчі та стратегічні документи України у сфері освіти дорослих. Порівняльний метод використано для зіставлення вітчизняних і європейських підходів до розвитку освіти дорослих, а узагальнення та логічне моделювання – для формулювання висновків і визначення перспектив подальшого розвитку проблеми.

Результати та дискусії. Розгляд питання освіти дорослих в Україні, як напрямку державної політики сталого розвитку, варто розпочати з аналізу існуючої нормативно-правової бази. Базове законодавство представлено Законом України «Про освіту» [2017]. Це основоположний акт, що закріплює принцип навчання впродовж життя. Так, стаття 18 визначає освіту дорослих як складову системи освіти, що здобувається особами повнолітнього віку для професійного розвитку, особистісного зростання або соціальної адаптації; гарантує право на визнання результатів неформальної (тренінги, курси) та інформальної (самоосвіта) освіти. Тут йде мова і про те, що є складовими освіти дорослих: післядипломна освіта; професійне навчання працівників; курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації; безперервний професійний розвиток; будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою. У контексті нашого дослідження найважливішою є стаття 5, яка визначає державну політику у сфері освіти, а саме, що освіта визначається інвестицією у сталий розвиток суспільства і держави. Тобто, саме цей Закон створює правову основу для трактування освіти дорослих як інструменту сталого розвитку. При цьому важливо підкреслити, що сталий розвиток, в сучасному розумінні, базується на рівновазі трьох складників: економічного, соціального та екологічного. У цій тріаді освіта дорослих виконує роль «м'якої інфраструктури», що забезпечує адаптивність суспільства до нових вимог.

Закон України «Про вищу освіту» [2014] відтак хоч і не згадує поняття сталого розвитку, проте визначає соціальну місію ЗВО; передбачає підвищення кваліфікації, післядипломну освіту, освіту дорослих; орієнтує вищу освіту на потреби економіки та суспільства. Це загалом підстави розглядати ЗВО як інституції реалізації політики сталого розвитку через освіту дорослих.

Водночас Закон України «Про професійну освіту» [2025], вже у відповідь на суспільний запит після початку повномасштабного вторгнення, детальніше регулює питання освіти дорослих, хоч безпосередньо цей термін не вживається. Починається він з того, що Верховна Рада визнає постійне підвищення якості професійної освіти необхідною умовою зростання підприємницької активності та доходів громадян, сталого розвитку територіальних громад і суспільства, забезпечення ринків праці та економіки України спеціалістами високої кваліфікації, формування на цій основі високоякісного людського капіталу, що сприятиме зростанню рівня добробуту Українського народу. Також цим законом впроваджена нова типологія закладів професійної освіти. З'явилося поняття професійний коледж і професійний коледж з посиленою військово-фізичною підготовкою, які разом з закладами професійної освіти зі специфічними умовами навчання, військовими закладами професійної освіти, навчальними центрами, навчальними центрами при установах виконання покарань, навчальними центрами соціальної реабілітації та іншими суб'єкти освітньої діяльності утворюють систему професійної освіти. Законом також розширено права закладів на формування програм під потреби місцевого ринку праці та конкретних роботодавців.

Варто також розглянути Закон України «Про професійний розвиток працівників» [2012], який був прийнятий раніше за згадані, 12 січня 2012 року. Це спеціальний закон, що регулює навчання персоналу на виробництві. Він визначає види навчання: підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації; регламентує підтвердження результатів

неформального професійного навчання за робітничими професіями (процедура валідації навичок, отриманих на практиці). Особливо варто вказати на Закон України «Про зайнятість населення» [2012]. До нього чи не щорічно вносяться правки та доповнення, особливо останні роки; він серед іншого регулює державну підтримку навчання безробітних та окремих категорій громадян. Зокрема мова йде про ваучери на навчання (ст. 30): право окремих категорій громадян (45+ (страховий стаж яких становить не менше 15 років), ветерани, ВПО, особи з інвалідністю тощо) на отримання ваучера для перепідготовки за затвердженим переліком професій та механізми замовлення навчання роботодавцями через центри зайнятості.

До згаданих нормативно-правових актів також варто додати Закон України «Про національну безпеку України» [2018]. Хоч він очевидно прямо не стосується освіти, але визначає сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення як один із фундаментальних національних інтересів.

На завершення розгляду нормативно-правових документів релевантних темі статті варто згадати про проєкт Закону України «Про освіту дорослих» [Постанова ВРУ, 2023], який був розроблений і зареєстрований у Верховній Раді (№7039) з метою визначення правових, організаційних та економічних засад освіти дорослих в Україні, включно з визнанням неформальної та інформальної освіти. Після того як проєкт пройшов перше читання у Верховній Раді, продовжує розглядатися парламентарями.

Окрім нормативно-правових документів у аналізі державної політики важливими є діючі стратегічні та програмні документи, а також деякі підзаконні акти України. Найпершою логічно б мала бути Стратегія сталого розвитку України, але діючого такого документу станом на 2025 рік немає (була до 2020), хоча проєктів було досить багато, які мали бути адаптовані до Цілей сталого розвитку ООН 2030. Натомість Президент України Указом [2019] підтримав досягнення Цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України. Цим на державному рівні Цілі сталого розвитку закріплено у якості орієнтирів для розроблення програмних і прогнозних документів. Після початку повномасштабного вторгнення у 2023 та 2024 роках у межах робочих груп здійснено перегляд національних завдань та індикаторів, Урядом схвалено розпорядження «Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні» (від 29 листопада 2024 р. № 1190) [Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2024], яким затверджено національні завдання, індикатори їх досягнення, цільові значення до 2030 року та визначено координаторів по кожній ЦСР. В цьому документі зазначено, що Ціль сталого розвитку №4 Якісна освіта – координується Міністерством освіти і науки України, а співвиконавці: Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство молоді та спорту, Міністерство економіки, Міністерство цифрової трансформації, Міністерство культури та стратегічних комунікацій, Міністерство соціальної політики, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (за згодою), Український центр оцінювання якості освіти (за згодою), Державна служба якості освіти, Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти, інші державні органи. Четверте завдання цієї Цілі стосується забезпечення доступу населення до якісної професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Варто відмітити, що серед восьми індикаторів цього завдання чотири прямо стосуються освіти дорослих: частка здобувачів фахової передвищої освіти віком старше 24 років, частка здобувачів вищої освіти віком старше 24 років, кількість здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти за рівнем освіти за віковими групами, рівень участі населення у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки фахівців за віковими групами.

Отже, освіта дорослих у системі вищої та професійної освіти України постає як інституційний механізм реалізації принципу навчання впродовж життя, що є

фундаментальним для досягнення сталого розвитку. Особливої актуальності набувають принципи, закономірності, умови і механізми, а також форми, методи формування й розвитку у громадян якостей суб'єктів громадянської, соціально-економічної, правової, політичної, соціально-культурної та інших сфер діяльності. У зв'язку з цим актуалізувалася нагальність розширення сфери освітніх послуг, які надаються дорослому населенню, проведення спеціальних досліджень, здійснення комплексного аналізу ринку освітніх послуг тощо [Аніщенко, 2023]. Особливу увагу у цьому процесі варто звернути на заклади вищої освіти, які дедалі частіше виконують не лише традиційну освітню та наукову функції, а й функцію центрів безперервного професійного розвитку дорослого населення, пропонуючи програми підвищення кваліфікації, професійної перепідготовки, неформальної та інформальної освіти. Така трансформація ролі ЗВО зумовлена потребами ринку праці, цифровізації економіки, демографічними змінами та викликами пов'язаними з війною та післявоєнним відновлення України у майбутньому. Крім того, дедалі більше ЗВО України декларують і впроваджують концепції, політики, стратегії сталого розвитку, таким чином стаючи повноцінними суб'єктами реалізації концепції та цілей сталого розвитку, а не просто закладом де можна здобути інформацію про сталий розвиток. Сучасні українські університети виконують багатофункціональну місію – готують майбутніх фахівців, здійснюють наукові дослідження, спрямовані на посилення сталості, а також є осередками інновацій та соціальної відповідальності [Акімова, Довгопол, 2025]. У контексті розгляду Цілі сталого розвитку №4, заклади вищої освіти, по-перше, самі підлягають трансформації задля реалізації такої Цілі як «Якісна освіта»; по-друге, мають забезпечити наукову складову реалізації усіх 17 Цілей; по-третє, стати середовищем для поширення знань про сталий розвиток і механізмів їх імплементації; по-четверте, забезпечити перехід стейкхолдерів освітніх і наукових процесів від носіїв ідей і принципів сталого розвитку до суб'єктів реалізації сталого розвитку в суспільстві, економіці тощо [Запужляк та інші, 2023, с.101]. Разом з тим не варто забувати про триаду сталого розвитку і важливу її екологічну складову. Зокрема, у контексті «озеленення» економіки та переходу до низьковуглецевих моделей, саме через програми перепідготовки та підвищення кваліфікації доросле населення опановує «зелені» навички. Це дозволяє не лише впроваджувати енергоефективні технології на виробництві, а й формувати нову екологічну відповідальність споживачів, що є критичним для досягнення кліматичних цілей України в межах європейського курсу. Таким чином, саме ЗВО мають найбільший потенціал для освіти дорослих як напряму реалізації державної політики сталого розвитку у сфері освіти в Україні.

Особливого значення освіта дорослих набуває також і в контексті державної політики зайнятості та професійного розвитку працівників. Нормативне поле України закріплює взаємозв'язок між професійним навчанням дорослих, підвищенням їхньої конкурентоспроможності та забезпеченням соціально-економічної стійкості. Освіта дорослих розглядається як інструмент зменшення безробіття, соціальної нерівності, професійної маргіналізації та як засіб адаптації населення до структурних змін економіки.

Важливим інструментом реалізації державної політики у сфері освіти дорослих в умовах цифровізації стало створення та розвиток національних екосистем цифрової освіти. Ключову роль тут відіграє платформа «Дія.Освіта», яка трансформувалася з проекту для цифрової грамотності у масштабний ресурс для перекваліфікації та підвищення кваліфікації дорослого населення. Платформа пропонує інноваційний підхід до навчання через «освітні серіали» та симулятори професій, що дозволяє громадянам безоплатно опановувати нові спеціальності, затребувані на ринку праці. Значну кількість онлайн курсів для професійного розвитку пропонує ряд недержавних спеціальних платформ, на зразок Prometheus, ВУМ, EdEra. Завдяки державній підтримці, зокрема з початку повномасштабного вторгнення українці мають безкоштовний тимчасовий доступ до глобальних знань і платформ, таких як Coursera та ряд спеціалізованих за різним фахом.

Управління у сфері освіти дорослих здійснюється державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими організаціями, та передбачає цілеспрямоване застосування сукупності інструментів та механізмів, що безпосередньо впливають на роботу суб'єктів системи освітньої діяльності. Передусім це: формування державної, регіональної та/або галузевої політики у сфері освіти дорослих; ліцензування освітньої діяльності та акредитація освітніх програм; мікрокваліфікації; громадський нагляд; державно-приватне партнерство; функції засновника закладів освіти дорослих. Політика у сфері освіти дорослих реалізується державними та місцевими органами влади на трьох рівнях – національному, місцевому та галузевому. Фінансування освіти дорослих відбувається з переважно трьох джерел, частка кожного з яких у структурі фінансування освіти дорослих в Україні не визначена: 1) кошти публічних бюджетів національного та місцевого рівня; 2) кошти зарубіжних організацій, зокрема, міжнародних фондів, 3) кошти приватних осіб і недержавних організацій України [Лук'янова, 2022, с.49].

Останні 10 років координаційну роль серед недержавних організацій надання послуг з освіти дорослих взяла на себе Громадська спілка «Українська асоціація освіти дорослих», яка є членом Європейської асоціації освіти дорослих. До цього слід додати, що Україна підписала «Угоду про Асоціацію з ЄС», де у статті 433 зазначено, що країна має працювати у напрямі впровадження освіти впродовж життя. Забезпечення доступності та безперервності освіти впродовж життя визнано одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики, окреслених ще Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Лук'янова, 2022, с.41]. Метою діяльності Спілки є становлення та розвиток системи освіти дорослих в Україні, формування суспільства, що навчається впродовж усього життя. Поряд з Асоціацією є велика кількість загальнонаціональних та регіональних організацій громадянського суспільства, які в різних форматах займаються освітою дорослих, найчастіше без підтримки з боку держави, але інколи за підтримки органів місцевого самоврядування.

Висновки. Таким чином, освіта дорослих у системі освіти України є одним із ключових напрямів реалізації державної політики сталого розвитку, поєднуючи освітні, економічні та соціальні функції. Саме освіта дорослих може стати одним із факторів ефективного та швидкого відновлення та забезпечення економічного добробуту як кожного громадянина України, так і держави в умовах війни та повоєнного відновлення. Освіта дорослих в сучасній Україні може виконувати системоутворюючу функцію та бути інструментом довгострокового розвитку, реагування на кризи, тобто сприяти стійкості та сталості, тому потребує особливої уваги з боку держави. Водночас аналіз нормативно-правових актів і наукових досліджень свідчить про наявність низки невирішених питань, зокрема все ще фрагментарність управління освітою дорослих, недостатню координацію між різними суб'єктами освітньої політики та обмежену інтеграцію принципів сталого розвитку в практику діяльності закладів освіти, що зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері. Логічним продовженням інституалізації освіти дорослих в Україні мало би стати прийняття профільного закону, в якому було би визначено засади функціонування освіти дорослих у різних її формах та складниках.

Серед основних проблем, які зараз є у освіті дорослих в Україні: 1) несистемність та неузгодженість діяльності організацій, які надають освіту дорослим через відсутність координуючого органу та відповідного законодавчого забезпечення; 2) не достатня поінформованість населення та часткова невідповідність пропозицій для вразливих категорій громадян, зокрема ветеранів та ВПО; 3) низька культура навчання впродовж життя серед частини дорослого населення; 4) недофінансування освіти дорослих із державного та місцевих бюджетів та висока вартість якісних програм; 5) обмежена інтеграція освіти дорослих у загальнонаціональні та регіональні стратегії тощо. Отже, основним вектором освітньої політики щодо дорослих має стати створення цілісної екосистеми навчання

впродовж життя з метою підготовки людського капіталу для повоєнного відновлення країни на стандартах ЄС. Таким чином окремі ініціативи та практики зможуть проявитися у стратегічному партнерстві між закладами освіти, державою, організаціями громадянського суспільства та ринком праці задля аналізу потреб та формування освітніх пропозицій для сталого розвитку громад і країни.

Тема освіти дорослих, як і тема реалізації політики сталого розвитку стає дедалі актуальнішою та потребує динамічного реагування на події сьогодення, а отже подальші дослідження можуть розкривати роль неформальної та громадянської освіти дорослих в Україні в умовах війни, підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими, освіту дорослих за принципом партнерства та збереження людського капіталу в Україні.

Використані джерела:

1. Акімова, О., Довгопол, Є. (2025). Внесок закладів вищої освіти України у досягнення Цілей сталого розвитку. *Аспекти публічного управління*, 13(2), 61–74. <https://doi.org/10.15421/152521>
2. Аніщенко, О. (2023). Освіта дорослих і громадянське суспільство в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2(24), https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739855/1/Anishchenko_O_Adult%20education_%20civil_society_Ukraine.pdf
3. Аніщенко, О.В. (2021). Освіта дорослих у регіональних документах стратегічного планування: на шляху до сталого розвитку суспільства в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 1(19), 19–36.
4. Аніщенко, О.В. (2023). Освіта дорослих і розвиток громадянського суспільства в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2(24), 25–35. [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.25-35](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.25-35)
5. Дія.Освіта. <https://osvita.diia.gov.ua/>
6. Закон України «Про вищу освіту» (2014) № 1556-VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
7. Закон України «Про національну безпеку України» (2018) № 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?find=1&text#Text>
8. Закон України «Про освіту» (2017) № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Закон України «Про професійний розвиток працівників» (2012) № 4312-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17?#Text>
10. Закон України «Про професійну освіту» (2025) № 4574-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text>
11. Запужляк, І. Б., Вербовська, Л., Маланюк, Н. І., & Бойко, М. О. (2023). Зміни в закладах вищої освіти на шляху до сталого розвитку. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління у нафтовій і газовій промисловості*, 2(28), 96–107. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2023-2\(28\)-96-107](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2023-2(28)-96-107)
12. Лук'янова, Л. (2020). *Освіта дорослих: сучасні стратегії і практики в Україні та зарубіжжі*. ТОВ «Юрка Любченка».
13. Лук'янова, Л. (2022). Провідні детермінанти розвитку освіти дорослих в Україні та її роль у сучасному суспільстві. *Журнал кафедри ЮНЕСКО «Навчання впродовж життя: професійна освіта у XXI столітті»*, 1(5), 40–52. [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(5\).2022.40-52](https://doi.org/10.35387/ucj.1(5).2022.40-52)
14. Ничкало, Н. Г. (2020). Наукове забезпечення розвитку освіти дорослих в Україні: Наукова доповідь на загальних зборах НАПН України 20 листопада 2020 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(2), 1–14. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-1-1>
15. Постанова ВРУ «Про прийняття за основу проекту Закону України про освіту дорослих» (2023) № 2874. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874-20#Text>
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1190-р «Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні» (29 листопада 2024 р.). <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-zabezpechennia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-v-ukraini-i291124-1190>
17. Теренко, О. (2019). Освіта дорослих в Україні: проблеми та перспективи. *Studies in Comparative Education*, (1). <https://doi.org/10.31499/2306-5532.1.2019.174723>
18. Указ Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
19. Українська асоціація освіти дорослих. <https://uaod.org.ua/>
20. Grotlüschen, A., Belzer, A., Ertner, M., & Yasukawa, K. (2024). The role of adult learning and education in the Sustainable Development Goals. *International Review of Education*, 70(2), 205–221. <https://doi.org/10.1007/s11159-024-10066-w>
21. Hanushek, E. A., Jamison, D. T., Jamison, E. A., & Woessmann, L. (2008). Education and economic growth: It's not just going to school, but learning something while there that matters. *Education Next*, 8(2), 62–70. Retrieved from <https://www.educationnext.org/education-and-economic-growth/>

22. Hanushek, E. A., & Wößmann, L. (2007). Education quality and economic growth. The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/885051468141302837/pdf/395110Edu1Quality1Economic1Growth.pdf>
23. OECD. (2024). Adult skills and work. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/adult-skills-and-work.html>

References:

1. Akimova, O., & Dovhopol, Ye. (2025). Vnesok zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy u dosiahnennia Tsilei staloho rozvytku [Contribution of higher education institutions of Ukraine to the achievement of Sustainable Development Goals]. *Aspekty publichnoho upravlinnia [Aspects of Public Administration]*, 13(2), 61–74. <https://doi.org/10.15421/152521>
2. Anishchenko, O. (2023). Osvita doroslykh i hromadianske suspilstvo v Ukraini [Adult education and civil society in Ukraine]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy [Adult Education: Theory, Experience, Prospects]*, 2(24). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739855/1/Anishchenko_O.Adult%20education%20civil_society_Ukraine.pdf
3. Anishchenko, O. V. (2021). Osvita doroslykh u rehionalnykh dokumentakh stratehichnoho planuvannia: na shliakhu do staloho rozvytku suspilstva v Ukraini [Adult education in regional strategic planning documents: on the way to sustainable development of society in Ukraine]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy [Adult Education: Theory, Experience, Prospects]*, 1(19), 19–36.
4. Anishchenko, O. V. (2023). Osvita doroslykh i rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Adult education and development of civil society in Ukraine]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy [Adult Education: Theory, Experience, Prospects]*, 2(24), 25–35. [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.25-35](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.25-35)
5. Diia.Osvita. (n.d.). <https://osvita.dia.gov.ua/>
6. Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" [Law of Ukraine "On Higher Education"] (2014) No. 1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
7. Zakon Ukrainy "Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy" [Law of Ukraine "On National Security of Ukraine"] (2018) No. 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
8. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"] (2017) No. 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Zakon Ukrainy "Pro profesiinyi rozvytok pratsivnykiv" [Law of Ukraine "On Professional Development of Employees"] (2012) No. 4312-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>
10. Zakon Ukrainy "Pro profesiinu osvitu" [Law of Ukraine "On Vocational Education"] (2025) No. 4574-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20>
11. Zapukhliak, I. B., Verbovska, L., Malaniuk, N. I., & Boiko, M. O. (2023). Zminy v zakladakh vyshchoi osvity na shliakhu do staloho rozvytku [Changes in higher education institutions on the way to sustainable development]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu. Seriya: Ekonomika ta upravlinnia u naftovii i hazovii promyslovosti [Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. Series: Economics and Management in the Oil and Gas Industry]*, 2(28), 96–107. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2023-2\(28\)-96-107](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2023-2(28)-96-107)
12. Lukianova, L. (2020). *Osvita doroslykh: suchasni stratehii i praktyky v Ukraini ta zarubizhi [Adult education: modern strategies and practices in Ukraine and abroad]*. TOV «Yurka Liubchenka».
13. Lukianova, L. (2022). Providni determinanty rozvytku osvity doroslykh v Ukraini ta yii rol u suchasnomu suspilstvi [Leading determinants of the adult education development in Ukraine and its role in modern society]. *Zhurnal kafedry YuNESKO "Navchannia vprodovzh zhyttia: profesiina osvita u XXI stolitti" [UNESCO Chair Journal "Lifelong Professional Education in the XXI Century"]*, 1(5), 40–52. [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(5\).2022.40-52](https://doi.org/10.35387/ucj.1(5).2022.40-52)
14. Nychkalo, N. H. (2020). Naukove zabezpechennia rozvytku osvity doroslykh v Ukraini: Naukova dopovid na zahalnykh zborakh NAPN Ukrainy 20 lystopada 2020 r. [Scientific support for the development of adult education in Ukraine: Scientific report at the general meeting of the NAES of Ukraine on November 20, 2020]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]*, 2(2), 1–14. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-1-1>
15. Postanova VRU "Pro pryiniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro osvitu doroslykh" [Resolution of the Verkhovna Rada "On the adoption as a basis of the draft Law of Ukraine on Adult Education"] (2023) No. 2874. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874-20>
16. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 1190-r "Deiaki pytannia zabezpechennia dosiahnennia Tsilei staloho rozvytku v Ukraini" [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1190-r "Some issues of ensuring the achievement of Sustainable Development Goals in Ukraine"] (November 29, 2024). <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-zabezpechennia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-v-ukraini-i291124-1190>
17. Terenko, O. (2019). Osvita doroslykh v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Adult education in Ukraine: problems and perspectives]. *Studies in Comparative Education*, (1). <https://doi.org/10.31499/2306-5532.1.2019.174723>

18. Ukaz Prezidenta Ukrainy No. 722/2019 "Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku" [Decree of the President of Ukraine No. 722/2019 "On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030"]. <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
19. Ukrainska asotsiatsiia osvity doroslykh [Ukrainian Adult Education Association]. (n.d.). <https://uaod.org.ua/>
20. Grotlüschen, A., Belzer, A., Ertner, M., & Yasukawa, K. (2024). The role of adult learning and education in the Sustainable Development Goals. *International Review of Education*, 70(2), 205–221. <https://doi.org/10.1007/s11159-024-10066-w>
21. Hanushek, E. A., Jamison, D. T., Jamison, E. A., & Woessmann, L. (2008). Education and economic growth: It's not just going to school, but learning something while there that matters. *Education Next*, 8(2), 62–70. <https://www.educationnext.org/education-and-economic-growth/>
22. Hanushek, E. A., & Wößmann, L. (2007). *Education quality and economic growth*. The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/885051468141302837/pdf/395110Edu1Quality1Economic1Growth.pdf>
23. OECD. (2024). *Adult skills and work*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/adult-skills-and-work.html>

Hanna Melehanych,

*PhD in Political Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
International Studies and Public Communications,
Director of the Center for Sustainable Development,
SHEI «Uzhhorod National University»*

Serhii Makhnovskyi,

*PhD in Pedagogical Sciences;
Head of the Main Department for the Implementation of State Policy
in the Field of Higher Education and Adult Education,
Directorate of Higher and Adult Education,
Ministry of Education and Science of Ukraine*

Adult Education as a Vector for Implementing State Sustainable Development Policy in the Educational Sphere of Ukraine

This article explores the phenomenon of adult education as a priority vector for implementing the state's sustainable development policy in Ukraine. Driven by global digitalization and the unprecedented challenges of full-scale war and demographic crisis, the concept of lifelong learning in Ukraine is undergoing a transformation – shifting from an individual pursuit to a critical prerequisite for national security and socio-economic resilience. The urgent need for reskilling large population groups has necessitated a revision of state management mechanisms in the educational sector over recent years. This study presents a current analysis of adult education as a component of Ukraine's state policy for sustainable development in the educational sphere and identifies prospective directions for its implementation. To this end, the research analyzes the concept of sustainable development within educational policy, determines the regulatory and legal framework of state policy in this area, and characterizes adult education within Ukraine's higher education system while identifying existing problems and prospects. The article demonstrates that adult education serves as a "soft infrastructure" for the implementation of economic, social, and environmental components of sustainable development. The study substantiates a new mission for higher education institutions as multifunctional hubs that provide scientific support for all 17 Sustainable Development Goals and adapt the workforce to the requirements of a low-carbon economy. The research concludes that despite significant progress, the adult education system in Ukraine remains fragmented and requires a comprehensive approach. Key barriers include the lack of specialized legislation, fragmented coordination, weak support for existing adult education initiatives, and a shortage of inclusive, relevant programs for vulnerable groups (IDPs, veterans, etc.). Consequently, the primary vector of adult education policy should be the creation of a holistic lifelong learning ecosystem aimed at developing human capital for the country's post-war recovery based on EU standards.

Keywords: *adult education, sustainable development, state policy, lifelong learning, human capital, higher education institutions, UN Sustainable Development Goals 2030.*

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.02>

УДК 378.147:32-027.21

Марина Остапенко,

доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4412-0229>; e-mail: m.a.ostapenko@udu.edu.ua

Анна Карнаух,

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4329-5684>; e-mail: annakarnayh76@gmail.com

Анна Меньшеніна,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7824-2718>; e-mail: a.menshenina@udu.edu.ua

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

У статті досліджено трансформацію методичних підходів до викладання політології в умовах сучасних глобальних викликів і російської агресії проти України. Акцентовано увагу на тому, що політична освіта сьогодні є стратегічним інструментом національної безпеки, когнітивного опору пропаганді та формування національної ідентичності. Констатовано, що в епоху постправди політичні знання трансформуються у засіб «інформаційної гігієни» та критичного аналізу реальності. Для освітнього процесу України нині притаманна низка проблем, які потребують фахового вирішення. Вказується, що відновлення статусу політології як обов'язкової дисципліни у закладах вищої освіти нині є пріоритетним. У сучасних умовах академічна підготовка стає фундаментом для ідеологічної та інтелектуальної протидії агресору.

Розглянуто зміну взаємодії у вищій школі на суб'єкт-суб'єктну, де викладач є модератором та експертом, виходить за межі транслятора політичних знань. Досліджено підходи і методи викладання політології у вищій школі. Визначено роль інтерактивних методів навчання у формуванні *hard* та *soft skills* здобувачів. Особливу увагу приділено принципам навчання аспірантів (доктор філософії), де пріоритетними постають проблемно-орієнтоване, проєктне навчання, що стимулює розвиток дослідницьких компетентностей. Водночас зауважено, що впровадження цих методик вимагає ґрунтовної підготовчої роботи, чіткої поетапності та розробки критеріїв оцінювання. Крім цього, це передбачає двосторонню готовність: як з боку викладача, так і з боку здобувача. Зокрема, педагог має не лише глибоко володіти методологічним інструментарієм, а й адаптувати його до запитів конкретної аудиторії.

Ключові слова: політична освіта, політологія, методика викладання, інтерактивні методи, метод проєктів, епоха постправди, доктор філософії.

Вступ. Методика викладання політології сьогодні – це одночасне опанування політичної теорії та новітніх технологій. Серед основних результатів навчання є не лише запам'ятовування понять, дат, а здатність студента аналізувати складні системи, прогнозувати наслідки рішень та бути свідомим учасником політичного життя.

Сучасний світ перебуває у стані низки викликів, серед яких війни, гібридні загрози, протистояння цінностей демократії та авторитаризму, розвиток інформаційних технологій, посилення використання штучного інтелекту, що суттєво впливають на життя, позначаються на усіх суспільних галузях, включаючи і освіту. Окреслені умови актуалізують потреби перегляду багатьох питань, серед яких і підходи до сучасної політичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах повномасштабної російської агресії та гібридних загроз освіта, і зокрема політична освіта, перестає бути лише академічною дисципліною, адже має потенціал сформувати у громадян здатності протидіяти

російській дезінформації, пропаганді та маніпуляціям. Крім цього, у світі, де інформація швидко оновлюється, актуальним стає пошук нових методичних підходів, що фокусуються не лише на запам'ятовуванні, а потребує розвинутих аналітичних здібностей, вміння прогнозувати наслідки політичних рішень і критичного мислення. Ці та інші питання розглядаються у працях Д. Антюшка, Л. Валюх, В. Володавчик, А. Кормича, Т. Краснопольської, Г. Невинної, Р. Михальчука, О. Постельжука, Л. Сєногонової, Т. Сич, А. Сушка, С. Терепищого та багатьох інших освітян і науковців. Зокрема, у монографії «Інтерактивні методи навчання у вищій школі» увага зосереджена на теоретичному осмисленні освітнього процесу, аналізі специфіки застосування інтерактивних технологій під час проведення різних видів занять, а також виокремленні підходів стимулювання креативного потенціалу здобувачів вищої освіти [Інтерактивні методи, 2022]. Наукові доробки Л. Валюх, Г. Невинної, Р. Михальчука та О. Постельжука присвячені специфіці викладання курсу «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» у підготовці магістрів за спеціальністю 052 «Політологія» [Валюх, Постельжук 2022]. У навчально-методичному посібнику «Методика викладання політології» детально розкрито структуру навчальної дисципліни. Видання містить комплексне методичне забезпечення: від планів лекцій та практичних занять до завдань для самостійної роботи, питань для самоконтролю та тем доповідей. Зміст посібника повністю узгоджений з освітньою програмою підготовки магістрів за спеціальністю 052 «Політологія» [Сушко, Кормич, Краснопольська, 2022]. Окреслені та інші джерела розкривають форму сучасного навчання – перехід від пасивного засвоєння знань до активної взаємодії викладача і здобувача, поєднання в сучасному освітньому процесі новітніх інструментів педагогіки та політичної науки. Разом з тим, сучасні реалії потребують наукового аналізу змісту й технологій викладання політології. Актуальним завданням постає концептуалізація ролі цієї дисципліни не лише як джерела фахових знань, а й як засобу формування особистості з чіткою громадянською позицією, здатної конструктивно відповідати на виклики сучасності.

Метою наукової статті є окреслення ролі політичної освіти в умовах війни, визначення сучасних методичних підходів до викладання політології у вищій школі, а також методів навчання для підготовки свідомих громадян і сучасних компетентних фахівців зі спеціальності «Політологія». Відповідно **завданнями статті** є: розкрити роль та специфіку політичної освіти в умовах сучасних викликів (російської агресії, гібридних загроз та епохи постправди); дослідити типологію та дидактичні функції сучасних засобів навчання, зокрема перехід від засобів запам'ятовування до інструментів пошуку та критичного осмислення інформації; визначити особливості застосування інтерактивних форм навчання у підготовці здобувачів третього (доктор філософії) рівня вищої освіти.

Методологічною основою наукової розвідки стали аналіз, систематизація та теоретичне узагальнення напрацювань вітчизняних дослідників у питаннях викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти. Такий підхід дозволив адаптувати методичну основу викладання у вищій школі до актуальних українських реалій та специфіки підготовки фахівців-політологів. Систематизація інтерактивних методів сприяла визначенню прикладного аспекту їхнього застосування у викладанні дисципліни, стимулюванні та розвитку активного учасника освітнього процесу. Водночас застосування ціннісно-орієнтованого підходу дало змогу вийти за межі суто теоретичної підготовки фахівця-політолога, фокусуючи увагу на формуванні свідомого громадянина з розвиненим критичним мисленням та етичними орієнтирами в умовах сучасних викликів.

Результати та дискусії. Варто підкреслити, що під політичною освітою розуміють комплексний процес формування компетенцій як основи для громадянської позиції, усвідомленої громадянської участі. Ця сфера охоплює теоретичне вивчення широкого кола питань про функціонування політичної сфери та її взаємообумовленість іншими суспільними

сферами, а також розуміння та практичне опанування механізмами взаємодії між державою та суспільством.

Серед пріоритетних завдань політичної освіти є розвиток критичного мислення та здатності до верифікації інформації у громадян, що дозволяє протидіяти маніпуляціям і пропаганді. Окрім інтелектуального розвитку, вона стимулює громадську активність, яка базується на сформованих цінностях демократії. Завдяки поєднанню формального (академічного) та неформального навчання, політична освіта має можливість підготувати компетентних, свідомих і відповідальних громадян, сприяти розвитку громадянського суспільства, що є важливим для стійкості демократії. Не менш важливою складовою політичної освіти є виховання поваги до прав і свобод людини, принципів і цінностей демократії. Основою політичної освіти є також формування глибокої поваги до людських прав, свобод, принципів і цінностей демократії.

Для освітнього процесу України нині притаманна низка проблем, які потребують фахового вирішення. Зокрема, мова йде про: обмеження доступу до якісного навчання на територіях, що перебувають у зоні бойових дій або в окупації; інформаційні загрози, пов'язані з агресивністю російської пропаганди та дезінформації, що деформує медійне середовище та здатне дезорієнтувати суспільство; загальне виснаження, спричинене постійним стресом і тривогою, що позначається на раціональності сприйняття та критичному аналізі політичної інформації тощо. Окремої уваги заслуговує питання діяльності переміщених університетів України. У цьому контексті науковці наголошують, що це «серйозний виклик для всієї системи вищої освіти, що здатний позитивно вплинути на динаміку розвитку університетів як на теренах України, так і за її межами» [Українська освіта, 2020, с. 6]. Ця думка була висловлена у 2020 році і не лише не втратила своєї актуальності, а навпаки – посилила серйозність проблеми й, на наш погляд, не є такою оптимістичною в реаліях сьогодення.

У тезах на міжнародній конференції «Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку» акцентовано увагу на ролі політичної освіти в умовах війни. Зокрема визначалося, що політична освіта є інструментом інтерпретації складних суспільно-політичних процесів, що безпосередньо детермінують життєдіяльність громадян. Відповідно, її особливість полягає у сприйнятті політики та політичної сфери не як абстрактних понять, а як частини реального життя. Політична освіта закладає ґрунт для інформаційної безпеки та когнітивної стійкості. У контексті сучасної парадигми ведення війн, де інформаційний та медійний простори є повноцінними інструментами воєнних дій, політична та медіаосвіта набувають стратегічного значення. Вони забезпечують формування аналітичних компетенцій, що дозволяють відрізнити об'єктивні факти від маніпулятивної інформації. Відповідно, політична обізнаність є основою для когнітивного опору дезінформації та пропаганді, випереджаючи ризики внутрішньої суспільної дестабілізації. Російсько-українська війна актуалізувала питання національної ідентичності та громадянської відповідальності. Популяризація знань із історії, політології та культури України сприяє зміцненню національної самосвідомості. Це забезпечує глибоке розуміння суспільством стратегічних цілей оборони, сутності збройної агресії РФ та євроінтеграційного вектору розвитку. Політичну освіту слід розглядати як невід'ємну складову системи національної безпеки. Політична свідомість і сформована на демократичних цінностях політична культура є запорукою стійкості політичних інститутів та суверенітету держави. Суспільна консолідація, що ґрунтується на спільних цінностях, підвищує ефективність протидії як зовнішнім загрозам, так і спробам внутрішнього розхитування державного ладу. Слід зазначити, що нині популярними є цифрові форми та інструменти навчання, зокрема онлайн-курси, вебінари та експертні дискусії. Суб'єктами політичного просвітництва активно виступають інститути громадянського суспільства та волонтерські рухи. Водночас виникає необхідність у посиленні державної підтримки політичної освіти шляхом: фінансування та розробки

цільових освітніх ініціатив; впровадження програм підвищення політичної грамотності на всіх рівнях освіти; розвитку партнерства між державою та громадським сектором у питаннях освіти [Остапенко, 2025].

Значимим, на наш погляд, є посилення політичної освіти у вищій школі. Питання повернення статусу політології як однієї з обов'язкових дисциплін у закладах вищої освіти нині набуває особливої гостроти, оскільки академічні знання є інструментом ідеологічного та інтелектуального спротиву агресору. Означене вище, серед іншого, актуалізує розгляд методичних підходів до викладання сучасних політичних знань. Спеціальність 052, а за новими шифрами С2 «Політологія» надає достатньо широкий вибір можливостей для професійної самореалізації особистості, серед яких поєднання освітньої та наукової складових (для освітніх програмом другого та третього освітніх рівнів). Серед загальних тенденцій викладання політології можна виокремити активне навчання та розвиток практичних компетенцій здобувачів, проблемно-орієнтоване навчання, що базується на поєднанні знань з практичним досвідом, актуальними подіями, міждисциплінарний підхід, використання інноваційних методів і технологій тощо.

В академічному дискурсі виокремлюють кілька підходів до організації освітнього простору. Автори навчального посібника «Методика викладання політології» – А. Сушко, А. Кормич, Т. Краснопольська – вказують на такі моделі освіти в сучасному світі як державно-відомча, модель розвивальної освіти, традиційна (академічна), раціоналістична, феноменологічна (гуманістична). Державно-відомча модель базується на сприйнятті освіти як автономної галузі державного управління. Характерними ознаками є жорстка централізація й ієрархічність, коли функціонування закладів чітко регламентоване відомчими нормативами та стандартами. Модель розвивальної освіти розглядає освіту як розгалужену соціокультурну інфраструктуру. Її специфіка полягає у горизонтальній кооперації (взаємодії між різнорівневими та різнотипними освітніми системами) й адаптивності (здатності оперативно реагувати на запити різних соціальних груп і розширювати спектр освітніх послуг відповідно до потреб ринку й суспільства). У традиційній (академічній) моделі метою освіти є опанування універсальними культурними надбаннями від старшого покоління до молодшого. Освіта трактується як механізм збереження та передачі інтелектуальної та культурної спадщини людської цивілізації, забезпечуючи тяглість традицій. Раціоналістична модель базується на прагматичному підході, акценті на засвоєнні конкретних знань, умінь і навичок, необхідних для адаптації до існуючих суспільних структур. Пов'язується з біхевіоризмом – вивченням освіти через призму діяльності, поведінкових реакцій і компетенцій. Феноменологічна (гуманістична) модель сконцентрована на особистості учня, його унікальних запитах та потенціалі, на персоналізації, індивідуальній траєкторії розвитку, сприянні розкриттю внутрішніх природних задатків людини [Сушко, Кормич, Краснопольська, 2022, с. 13-14].

Дослідники також вирізняють різноманітні підходи до засобів освітнього процесу. Зокрема, у монографії «Інтерактивні методи навчання у вищій школі» проаналізовано кілька варіантів їхньої типології. Попри відсутність єдиної уніфікованої класифікації, є найбільш вживані у науковому колі. Серед таких типологія, запропонована польським ученим В. Оконею. Науковцем виокремлюються група простих засобів (словесні й візуальні) та складних (механічні візуальні прилади, аудіозасоби, аудіовізуальні засоби, автоматизовані засоби навчання) [Інтерактивні методи, 2022, с. 17].

За реалізацією дидактичної функції М. Бирко пропонує поділяти засоби освіти на три групи. Зокрема: інформаційні – традиційні друковані джерела (підручники, посібники тощо); дидактичні – наочність та спеціалізований контент (навчальне відео, плакати, ілюстрації тощо); технічні – апаратне забезпечення та інноваційні системи (комп'ютерна техніка, віртуальні тренажери, засоби комунікації) [Інтерактивні методи, 2022, с. 18].

Звичайно, це не вичерпний перелік засобів навчання, особливо враховуючи швидкий темп розвитку інформаційних і комунікативних технологій. В сучасній освіті використовуються інноваційні засоби, що спрямовані на індивідуалізований розвиток здобувачів. Погоджуємося з науковцями, що нині відбувається зміна пріоритетів у використанні засобів освіти – від засобів запам'ятовування до засобів пошуку, осмислення та використання інформації, а також і об'єктів, процесів [Інтерактивні методи, 2022, с. 19].

Розглядаючи методологію освітнього процесу як комплекс, автори вищезгаданої монографії приділяють увагу і методам навчання. Вони наводять приклади тлумачень поняття методу в різних наукових джерелах, досліджують історію їх використання в освіті. У сучасних умовах дослідники вказують на зміну парадигми: замість традиційної трансляції готових знань від викладача до учня, на перший план виходить концепція «навчити вчитися» та оперативне засвоєння актуального соціального досвіду, що відповідно змінює і підхід до використання методів навчання [Інтерактивні методи, 2022, с. 20].

Варто зазначити, що у підготовці здобувачів третього (доктор філософії) освітнього рівня набувають актуальності принципи освіти для дорослих людей (андрагогічні принципи освітнього процесу). Будучи базовими нормативними засадами, вони забезпечують ефективне навчання дорослих і фахівців із попереднім досвідом, дозволяючи привести їхні компетенції у відповідність до актуальних науково-технічних вимог та сприяючи всебічному професійному й особистісному розвитку. Серед таких принципів вітчизняні науковці виокремлюють:

- пріоритетність самостійного навчання, що передбачає створення умов для індивідуально орієнтованого опрацювання матеріалу та глибокого засвоєння категорійного апарату, зокрема через використання інструментів дистанційної освіти;
- спільна робота здобувачів і викладачів;
- опора на життєвий досвід, використання професійного та соціального бекграунду як бази для навчання через активні методи, що сприяє творчій активності та формалізації практичних здобутків;
- індивідуалізація навчання, а саме проєктування освітніх траєкторій із урахуванням наявних компетентностей, психологічних особливостей і персональних запитів особистості для максимального розкриття її потенціалу;
- коригування установок, подолання когнітивних бар'єрів та оновлення досвіду, що втратив актуальність;
- вибірковість, що забезпечує активну участь здобувача у визначенні цілей, змісту, форм і методів навчання, адаптуючи освітній процес до власних потреб і запитів;
- усвідомленість та цілеспрямованість у ставленні до навчання;
- застосування знань у практичній діяльності (виробничій, соціальній, бізнесовій сферах) та особистісний розвиток;
- системність, забезпечення безперервності та регулярності оновлення компетенцій;
- розвиток особистості, вдосконалення інтелектуальних, моральних і фізичних характеристик людини, а також підвищення здатності до подальшого саморозвитку [Інтерактивні методи, 2022, с. 24-26].

В епоху постправди, коли емоційні заклики та особисті переконання стають вагомішими за об'єктивні факти, роль політології трансформується з теоретичної підготовки на життєво необхідний інструмент «інформаційної гігієни» та аналізу реальності. Сформовані політичні знання дозволяють відійти від емоційного забарвлення події та перевести сприйняття у площину логіки, статистики та історичних закономірностей. Це дозволяє громадянину уникнути чи обмежити статус об'єкта маніпуляцій. Слід відзначити, що в епоху постправди політичні знання виконують роль «інтелектуального щиту» через низку функцій, зокрема розпізнавати логічні помилки та маніпулятивні прийоми в промовах;

відрізнати реальну політичну аналітику від замовних матеріалів; розуміти причинно-наслідкові зв'язки явищ і процесів тощо.

Сучасні освітні програми підготовки здобувачів вищої освіти спрямовані на формування двох груп навичок: *hard skills* (твердих навичок) та *soft skills* (м'яких навичок). Перші – конкретні професійні вміння, які піддаються чіткому вимірюванню через іспити, заліки. Другі є універсальними особистісними якостями (лідерство, командна робота, стресостійкість), що формуються через досвід і визначають ефективність соціальної взаємодії фахівця. Сучасна парадигма вищої освіти орієнтована на підготовку цілісної особистості, що гармонійно поєднує професійну компетентність із громадянською відповідальністю. Попри те, що освітній процес традиційно фокусується на формуванні вимірюваних професійних навичок через профільні дисципліни, дедалі більшого значення набуває цілеспрямований розвиток гнучких навичок як фундаменту соціальної та професійної адаптації людини. Відповідно, у межах групи *soft skills* виділяють низку взаємозалежних компетенцій, що визначають ефективність сучасної особистості: креативність (із фокусом на розумні рішення), навчання протягом життя (швидкість навчання та мотивація опановувати нові знання), тайм-менеджмент (вміння раціонально розподіляти час на виконання завдань) і стресостійкість (здатність зберігати емоційну рівновагу та працездатність під впливом зовнішніх дестабілізуючих чинників). Особливе місце має комунікація та командна співпраця, що підсилюються лідерським потенціалом. Включеними до цього комплексу є критичне мислення, багатозадачність та рефлексія, які забезпечують усвідомленість та аналітичну глибину професійної діяльності [Інтерактивні методи, 2022, с. 34-36].

Як вже вище зазначалося, продуктивним і ефективним є включення самого здобувача в освітній процес. З методичної точки зору, це передбачає використання інтерактивних методів навчання. У вищій школі серед основних форм реалізації освітнього процесу є лекція і семінарські заняття. Разом із цим, сучасна педагогіка та дидактика виробили низку різновидів лекцій, які виконують опцію включення здобувача. Зокрема, це інтерактивні та комунікативні форми: лекція-дискусія, бесіда, консультація та пресконференція; проблемно-пошукові: проблемна лекція, аналіз конкретних ситуацій (кейс-метод) та лекція-провокація (із запланованими помилками); візуально-технологічні: лекція-візуалізація та відеолекції (зокрема на базі платформ Google чи Zoom). Характеристики цих видів лекцій детально описані у монографії [Інтерактивні методи, 2022, с. 71-80]. Серед семінарів, які дозволяють активно долучити здобувачів, використовуються як вебінари, відеоконференції та онлайн-семінари. Окреме місце в системі дистанційної підтримки посідають віртуальний тьюторинг і цифрові консультації. Згадані види занять передбачають використання можливостей сучасних цифрових технологій.

Для третього (доктор філософії) освітнього рівня ефективними, на наш погляд, будуть методи викладання, які сприятимуть не лише включенню здобувача в освітній процес, а й стимулюватимуть активний розвиток дослідницьких компетентностей. Мова може йти про проблемно-орієнтоване навчання, використання діалогових технологій, наукових семінарів із проведенням дискусій, диспутів, дебатів, методу асоціативного мислення та мозкового штурму, коучинг, тренінги. Ці методи навчання спрямовані на глибше засвоєння матеріалу та розвиток вище зазначених компетенцій. Зокрема, вони формують навички лідерства, комунікації та самопрезентації, сприйняття раціональної критики, навички культури діалогу, розвивають критичне мислення та здатність до аналізу, надають процесу навчання динаміки.

У роботі з аспірантами пріоритетним і ефективним є метод проєктів, який передбачає значну частину самостійної роботи здобувача, сприяє глибині дослідження конкретної проблеми та створенню цілісного результату, як теоретичного, так і прикладного. Слід вказати, що цей метод стосується не лише підготовки дисертації, а й виконання інших дослідницьких завдань під час вивчення освітніх компонентів і проходження науково-

педагогічної практики. Метод реалізує індивідуальну освітню траєкторію, посилює рівень автономності здобувача у процесах збору та систематизації інформації, обґрунтуванні положень і висновків, підготовці публічній презентації проєкту. Під час використання проєктного методу викладач виконує роль не транслятора знань, а стає консультантом та експертом. Це, звичайно, потребує фаховості та підготовки самого викладача, його компетентності та експертності в обраній проблемі. У підготовці аспірантів можуть бути використані такі види проєктної діяльності: за специфікою роботи (проєкти можуть бути дослідницькими, прикладними, творчими, пошуковими, аналітичними або інформаційними); за предметно-змістовною сферою (монопроєкт, міждисциплінарний); за кількістю учасників (одноосібний, парний, груповий); за характером контакту виконавців (з тривалою спільною роботою учасників; з кількома зустрічами щодо визначення та узгодження напрямів діяльності кожного учасника); за тривалістю підготовки (короткотерміновий, довготерміновий) [Інтерактивні методи, 2022, с. 131-132]. Перевагою цього методу є наявність широкого простору для самостійної роботи здобувача, використання різних ресурсів і наукових джерел, вивчення думок експертів і комунікація з ними, вивчення міжнародного досвіду тощо.

Не менш ефективним у роботі з аспірантами є метод «круглого столу», який базується на обговоренні декількох поглядів на проблему, аргументації власної позиції, вмінні переконувати інших, використовуючи знання, досвід, усвідомленні причинно-наслідкових зв'язків. Заслужують на увагу в контексті потенціалу розвитку дослідницьких компетенцій методи інтерв'ю, брифінгу, метод «делфі», «дерева рішень», вирішення реального кейсу (кейс-стаді), аналізу великих масивів політичних даних, моделювання політичних ситуацій, процесів, політичного розвитку, колективного вирішення задач, міністажування, колоквиуми, створення портфоліо тощо.

Зазначимо, що система інтерактивних методів ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, діалозі, де через дискусії та творчі завдання здобувачі формують внутрішню мотивацію до подальшої наукової чи професійної діяльності. Водночас, варто наголосити, що застосування окреслених методів навчання потребує ретельної підготовки, дотримання етапів, критеріїв оцінювання. При чому мова йде про підготовку і здобувачів, і викладачів. Зокрема, від викладача вибір методів для навчання потребує як глибокого розуміння самої специфіки методологічних інструментів, так і вміння адаптувати їх до потреб конкретної аудиторії. Успіх використання достатньо широкого спектру освітніх технологій визначається здатністю створювати умови для активного пізнання, де складні знання засвоюються через стимулювання інтересу здобувачів.

Висновки. В умовах гібридних загроз, війни та епохи постправди політологічна освіта перетворюється на стратегічний інструмент національної безпеки. Вона виконує роль «інтелектуального щита», формуючи у здобувачів навички верифікації інформації та когнітивну стійкість до маніпуляцій. Аналіз питання методики викладання політології у вищій школі дозволяє визначити низку змін, серед яких перехід від традиційної репродуктивної моделі знань до інтерактивної, особистісно зорієнтованої парадигми.

Сучасний освітній процес залучає досить широкий спектр освітніх і педагогічних технологій, які змінюють роль як викладача, так і здобувача. Викладач нині не є не лише джерелом знань, а координатором, консультантом, модератором, що дозволяє вибудувати діалог із майбутніми фахівцями. Здобувач має широкий простір для індивідуального і автономного освітнього розвитку. Вихід за межі аудиторного простору, використання сучасних інструментів роботи з інформацією, великими базами даних, аналітичними матеріалами тощо дозволяє здобувачам інтегрувати теоретичні знання у практичну площину, що важливо для фахової підготовки політолога. Поєднання класичних і сучасних методів навчання сприяє не лише глибокому засвоєнню теоретичного матеріалу, а й формуванню важливих соціальних компетентностей здобувача як громадянина. Використання

інноваційних методів, проблемних і творчих завдань сприяє підвищенню пізнавальної та дослідницької активності, створюючи умови для свідомого та результативного навчання через високий рівень внутрішньої мотивації.

Перспективними для подальших наукових досліджень є питання можливостей штучного інтелекту в моделюванні політичних процесів під час занять, методика викладання політології для студентів непрофільних спеціальностей із метою підвищення рівня їхньої політичної культури. Також подальшого наукового осмислення та удосконалення потребує питання критеріїв оцінювання завдань, які включають творчий компонент. Подальшого вивчення потребує питання кадрового потенціалу забезпечення освітніх програм, підвищення кваліфікації викладачів політології для ефективного використання сучасного методичного інструментарію.

Використані джерела:

1. Валюх, Л., Постельжук, О., Невинна, Г., Михальчук, Р. (2022) «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти»: специфіка навчального курсу. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22*. Випуск 32. С. 92-99.
2. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : монографія (2022) / Д. П. Антюшко, В. С. Володавчик, Л. І. Сеногонова та інші. Харків: Видавництво Іванченка І. С. 189 с.
3. Освіта і наука України в умовах воєнного стану (2023): інформаційно-аналітичний збірник / Міністерство освіти і науки України, Інститут освітньої аналітики. URL: <https://surl.li/smdcea>
4. Остапенко, М. (2025) Актуальність політичної освіти в умовах війни. Дев'ятнадцять юридичні читання. *Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку*: матеріали міжнародної наукової конференції, 29-30 квітня 2025 / МОН України; Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. С. 169-171.
5. Політична освіта в Україні: стан та перспективи удосконалення (2019). К.: Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2019. 146 с.
6. Сушко, А.І., Кормич, А.І., Краснопольська, Т.М. (2022) Методика викладання політології: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Одеса. 56 с.
7. Українська освіта в умовах війни: монографія (2020) / за наук. ред. С.О. Терепишого. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 234 с.

References

1. Valiukh, L., Postelzhuk, O., Nevyinna, H., Mykhalchuk, R. (2022) «Metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin u zakladakh vyshchoi osvity»: spetsyfika navchalnoho kursu. *Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Serii 22*. Vypusk 32. S. 92-99.
2. Interaktyvni metody navchannia u vyshchii shkoli : monohrafiia (2022) / D. P. Antiushko, V. S. Volodavchik, L. I. Sienohonova ta inshi. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I. S. 189 s.
3. Osvita i nauka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu (2023): informatsiino-analitychnyi zbirnyk / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Instytut osvitoi analityky. URL: <https://surl.li/smdcea>
4. Ostapenko M. (2025) Aktualnist politychnoi osvity v umovakh viiny. Deviatnadsiaty yurydychni chytannia. *Nauka i osvita v Ukraini: aktualni problemy rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 29-30 kvitnia 2025 / MON Ukrainy; Ukrainskyi derzhavnyi universytet imeni Mykhaila Drahomanova. Kyiv : Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova. S. 169-171.*
5. Politychna osvita v Ukraini: stan ta perspektyvy udoskonalennia (2019). K.: Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh ta politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova. 2019. 146 s.
6. Sushko, A.I., Kormych, A.I., Krasnopolska, T.M. (2022) Metodyka vykladannia politolohii: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Odesa. 56 s.
7. Ukrainska osvita v umovakh viiny: monohrafiia (2020) / za nauk. red. S.O. Terepyshchoho. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 234 s.

Maryna Ostapenko,

*doctor of political sciences, head of the of Department of Political Sciences
Drahomanov Ukrainian State University*

Anna Karnaukh,

*candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Political Sciences
Drahomanov Ukrainian State University*

Anna Menshenina,

*candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Political Sciences
Drahomanov Ukrainian State University*

Modern Approaches to Teaching Political Science in Higher Education

The article examines the transformation of methodological approaches to teaching political science in the context of contemporary global challenges and Russia's aggression against Ukraine. It emphasizes that political education today functions as a strategic instrument of national security, cognitive resilience to propaganda and the formation of national identity. In the post-truth era, political knowledge is increasingly becoming a means of "information hygiene" and critical analysis of reality. The educational process in Ukraine is currently characterized by a number of challenges that require professional solutions. Particular attention is given to the growing urgency of restoring political science to the list of mandatory disciplines in higher education institutions since academic knowledge serves as a tool of ideological and intellectual resistance to the aggressor.

The shift toward subject-subject interaction in higher education is also examined, the teacher acts as a moderator and expert rather than merely a transmitter of political knowledge. The article explores contemporary approaches and methods of teaching political science in higher education and highlights the role of interactive teaching methods in developing both hard and soft skills among students. Special attention is devoted to the principles of teaching postgraduate students (PhD), where problem-oriented and project-based learning take priority, fostering the development of research competencies. At the same time, it is noted that the implementation of these methods requires thorough preparation, clear structuring of stages and well-developed assessment criteria. Furthermore, this approach presupposes mutual readiness on the part of both the teacher and the student. In particular, the teacher must not only possess in-depth knowledge of methodological tools but also be able to adapt them to the needs of a specific audience.

Keywords: *political education, political science, teaching methods, interactive methods, project-based learning, post-truth era, PhD education.*

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.03>

УДК 37.013:004.8

Маргарита Чабанна,
доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0898-8290>; e-mail: chabanna@ukma.edu.ua

ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

У статті проаналізовано, яким чином спрямоване на підвищення ефективності освітнього процесу стрімке впровадження генеративних і аналітичних систем штучного інтелекту у процеси навчання, оцінювання та управління закладами вищої освіти, створює не лише нові освітні можливості, але і комплекс взаємопов'язаних етичних ризиків. До розглянутих викликів віднесено загрози академічній доброчесності, непрозорість алгоритмічних рішень, ризики алгоритмічної упередженості та дискримінації, порушення приватності та захисту персональних даних. На основі аналізу сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень, міжнародних, у тому числі, загальноєвропейських етичних рекомендацій, та національного правового поля встановлено, що чинні нормативні механізми регламентації використання штучного інтелекту у вищій освіті мають фрагментарний і переважно загальний характер, не повною мірою враховують специфіку університетського середовища як простору трансферу знань і формування академічних цінностей. Показано, що відсутність чітких інституційних політик і прозорих правил використання ШІ посилює ризики зниження довіри студентів і викладачів до цифрових освітніх середовищ та піддає інституційну легітимність. У статті запропоновано застосування інтегрованої трирівневої моделі регулювання використання ШІ у вищій освіті, яка поєднує міжнародні етичні стандарти, національні правові рамки та інституційні політики закладів вищої освіти. Відповідно, зроблено висновок, що етично відповідальне використання ШІ у вищій освіті можливе лише за умови формування цілісної системи регуляторних механізмів, спрямованих на забезпечення прозорості алгоритмічних рішень, академічної доброчесності, недискримінації та захисту персональних даних.

Ключові слова: штучний інтелект, освіта, державна політика в сфері вищої освіти, академічна доброчесність, захист персональних даних, правова регламентація.

Вступ. Стрімке впровадження систем штучного інтелекту у сферу вищої освіти суттєво трансформує навчальний процес, академічну взаємодію та механізми управління закладами освіти. Незаперечними перевагами використання ШІ в освіті є забезпечення персоналізованого досвіду навчання, автоматизація оцінювання та створення віртуальних навчальних середовищ. Водночас нові можливості підвищення ефективності та доступності освіти зумовлюють і ризики, уникнення або мінімізація яких потребує правової регламентації та інституційних регуляторних механізмів. Зокрема, етичні виклики, якими супроводжується використання ШІ, пов'язані зі забезпеченням академічної доброчесності, захистом персональних даних, прозорістю алгоритмічних рішень, недискримінацією та збереженням автономії учасників освітнього процесу. При цьому, чинні нормативно-правові підходи до регламентації використання штучного інтелекту подекуди є доволі загальними за змістом і не враховують специфіку вищої освіти як особливого соціального та ціннісного простору. Це зумовлює потребу в науковому осмисленні регуляторних механізмів, здатних забезпечити етично відповідальне, правомірне та педагогічно доцільне використання штучного інтелекту у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування ШІ у вищій освіті насамперед висвітлюється у загальних дослідженнях цифрової трансформації освіти. При цьому, увагу дослідників часто зосереджено на технологічних можливостях і потенційному впливі алгоритмів на навчальні результати, можливостях автоматизації та підвищення ефективності навчального процесу. Популярність теми зумовила ряд оглядових досліджень, де систематизовано дані та виокремлено основні тенденції запровадження ШІ

[Noviandy et al., 2024; Chen, Chen and Lin, 2020; Nunn et al., 2016; Kim, Soyata, & Behnagh, 2018; Devedžic, 2004; Timms, 2016; Fang et al., 2019; Kahraman, Sagiroglu & Colak, 2010; Baidoo-Anu & Ansah, 2023; Yağcı, 2022]. Водночас похідним вважається розгляд специфіки вищої освіти як середовища вироблення і трансферу знань, формування академічних цінностей, а також розгляд етичних і педагогічних аспектів у контексті університетської культури, академічної автономії та формування наукових компетентностей студентів і викладачів.

Варто відзначити, що дослідження 70-80-х рр. ХХ ст. зосереджувалися на розробці та експериментальному впровадженні інтелектуальних систем, що застосовувалися з метою персоналізації навчання [Carbonell, 1970; Sleeman & Brown, 1982]. У наступні десятиліття науковці спирались на лабораторні експерименти та педагогічні дослідження для оцінювання ефективності таких систем, аналізуючи вплив алгоритмів на результати навчання, когнітивне навантаження та мотивацію студентів [Anderson, Corbett, Koedinger, & Pelletier, 1995]. Паралельно дослідники вивчали динаміку формування компетентностей і помилок у навчальному процесі [Self, 1990]. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. акценти у дослідженні ролі ШІ в освіті поступово зміщувалися від розгляду технічної оптимізації алгоритмів до емпіричного аналізу педагогічної доцільності, включно з порівняльними дослідженнями ефективності ШІ-підтримуваного та традиційного навчання, а також до вивчення соціальних і етичних наслідків автоматизації освітніх процесів [Woolf, 2009].

У такому контексті, у сучасній фаховій літературі, зі зростанням інтересу до етичних ризиків використання алгоритмічних систем у вищій освіті, здобувають популярності дослідження, що зосереджуються на питаннях академічної доброчесності, прозорості рішень, ухвалених із використанням ШІ, та захисту персональних даних. Вітчизняні експерти фокусуються на проблемі академічної доброчесності, підкреслюючи побоювання щодо різних форм порушень академічної етики, до яких призводить доступність генеративних моделей для учасників освітнього процесу, наголошуючи на необхідності переосмислення академічної доброчесності у цифрову епоху [Яндола, Бабич & Мірошніченко, 2024; Доложевська, 2025; Пелешок, 2025; Горчинський, Софілканич & Горбенко, 2023; Філіпенко, Думанський & Козак, 2023]. У зарубіжних роботах також аналізуються виклики використання генеративних моделей, яке потенційно уможлиблює плагіат або фальсифікацію дослідницьких результатів, через не чітку регламентацію політиками закладів освіти або чинним законодавством [Bittle & El-Gayar, 2025; Marin et al., 2025; Cotton, Cotton, & Shipway, 2023].

У наукових працях розглянуто також і наслідки алгоритмічної непрозорості для функціонування освітньої сфери [Khosravi et al., 2022; Zawacki Richter et al., 2019]. У цьому контексті концепція пояснюваного штучного інтелекту (*Explainable AI*) розглядається як необхідна етична умова впровадження ШІ у вищій освіті [Memarian & Doleck, 2023], що підвищує довіру та зрозумілість ШІ-систем у навчальному середовищі [Arrieta et al., 2020], однак її реалізація визнана обмеженою.

Етичний ризик стосується і захисту персональних даних студентів і викладачів [Chinoracky & Stalmasekova, 2025; Marín et al., 2025; Ifenthaler & Schumacher, 2019; Hoel & Chen, 2018]. У наукових роботах, що окреслюють відповідний виклик, пов'язаний із використанням алгоритмічних систем, підкреслюється, що без чітких механізмів інформованої згоди, контролю доступу до даних і правового регулювання, недостатній захист персональної інформації може призводити до зниження довіри до цифрових освітніх середовищ через порушення конфіденційності [(Slade & Prinsloo, 2013)].

Окремі дослідження ризиків показують, що ШІ-системи можуть відтворювати соціальні, гендерні, культурні та інші упередження, закладені в навчальних даних або алгоритмах, що є актуальним у контексті оцінювання академічних досягнень і доступу до освітніх можливостей [Williamson & Eynon, 2020; OECD, 2019a; OECD, 2019b].

Зважаючи на зазначені виклики, логічною є увага експертів до регламентації використання ШІ як способу їх мінімізації. Відтак, питанням академічної доброчесності, прозорості ШІ-рішень і захисту персональних даних у вищій освіті приділяється все більше уваги, оскільки наукові огляди й емпіричні дослідження виявляють прогалини в цих етичних рамках. Автори праць на цю тему підкреслюють, що відсутність відповідних етичних і регуляторних механізмів використання ШІ може як знижувати якість навчання, так і підривати довіру до академічних інституцій [Noviandy et al., 2024; Marín et al., 2025]. Відповідно, сучасні публікації висвітлюють етичні виклики застосування ШІ у вищій освіті з акцентом на потребі створювати інституційні регуляторні рамки, що забезпечують прозорість та пояснюваність алгоритмів, захист персональних даних, рівний доступ до технологій і недискримінацію [Chinoracky & Stalmasekova, 2025].

Загалом сучасні дослідження з теми побудовано навколо ідеї про те, що етичні виклики використання ШІ у вищій освіті є комплексним явищем і не можуть бути розв'язані за рахунок лише технічних рішень. Вони потребують поєднання нормативного регулювання, інституційних політик, педагогічного переосмислення ролі ШІ та розвитку етичної культури в академічній спільноті, що підкреслює актуальність досліджень у цій сфері [OECD, 2019a; OECD, 2019b; Holmes et al., 2021]. Певна прогалина між активним впровадженням ШІ-технологій та обмеженістю чітких інституційних і нормативних рамок зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на аналіз етичних і регуляторних механізмів використання штучного інтелекту у вищій освіті.

Відтак, **метою статті** є аналіз етичних викликів використання штучного інтелекту у вищій освіті та регуляторних можливостей забезпечення етично відповідального та нормативно врегульованого впровадження ШІ в освітній процес. Відповідно, завдання дослідження: визначити етичні виклики, спричинені впровадженням штучного інтелекту в освітній процес; окреслити наявні можливості та перспективи мінімізації відповідних ризиків; визначити оптимальне поєднання засобів нормативно-правової регламентації на інституційному, національному та наднаціональному рівнях.

Методи дослідження обрано відповідно до поставленої мети і сформульованих завдань. У статті, зокрема, використано аналітичний і системний підходи для визначення етичних викликів як комплексу взаємопов'язаних ризиків з урахуванням технологічного, освітнього та нормативного контексту. Для опрацювання літератури з теми, міжнародних етичних рекомендацій, аналітичних доповідей і нормативно-правових документів, що регулюють або визначають принципи використання ШІ в освіті та дотичних сферах, використано метод контент-аналізу. Для зіставлення підходів до регулювання та врядування ШІ на інституційному, національному та наднаціональному рівнях застосовано порівняльний метод. При цьому, нормативно-правовий та інституційний аналіз дали змогу визначити наявні регуляторні можливості та оптимальне поєднання інструментів правової регламентації та інституційних політик у сфері впровадження ШІ у вищій освіті.

Результати та дискусії. Сучасні дослідження у сфері використання ШІ свідчать про наявність системних ризиків, пов'язаних із його впровадженням у системі вищої освіти. У загальному контексті, вчені на основі емпіричних досліджень і опитувань пропонують таксономію з шести типів ризиків, що дозволяє комплексно оцінювати вплив ШІ на суспільні інститути. Хоча ця таксономія була розроблена насамперед для аналізу публічного управління, її положення є релевантними і для сфери вищої освіти, яка дедалі активніше інтегрує алгоритмічні та автоматизовані рішення. Виокремлюючи ризики технологічні, пов'язані з використанням даних та аналітики, інформаційні та комунікаційні, економічні, соціальні, етичні, а також правові та регуляторні, вчені зазначають про такі їх аспекти, як: 1) потенційне зниження контролю над алгоритмічними системами, помилки програмування та використання упереджених даних (у контексті вищої освіти це може проявлятися у некоректній автоматизованій оцінці знань студентів, непрозорих алгоритмах відбору

абітурієнтів або використанні навчальних аналітичних систем, які відтворюють соціальні чи культурні упередження); 2) алгоритмічне фільтрування контенту та формування так званих інформаційних бульбашок (у вищій освіті це може обмежувати академічний плюралізм, знижувати якість критичного мислення та створювати асиметричний доступ до знань; а також порушувати принципи інформованої згоди та автономії суб'єктів освітнього процесу через неусвідомленість його учасниками механізмів роботи відповідних систем); 3) ризики, зумовлені автоматизацією, і пов'язані зі зміною ролі викладача, порушенням балансу між ефективністю та гуманістичною місією освіти; 4) соціальні ризики, пов'язані з порушенням приватності, безпеки даних і зміною форм міжособистісної взаємодії, зокрема деперсоналізацією навчального процесу, зниженням довіри між студентами та викладачами, перетворенням освітніх платформ на інструменти тотального моніторингу; 5) етичні ризики, які стосуються легітимності рішень, ухвалених із використанням ШІ, можливої дискримінації певних груп, відтворення соціальних стереотипів та ухвалення рішень із порушенням норм моралі (у вищій освіті це створює виклики для збереження принципів академічної свободи та рівності можливостей); 6) правові та регуляторні ризики пов'язані з невизначеністю відповідальності у разі помилок або шкоди, завданої алгоритмічними системами, а також з відставанням нормативного регулювання від темпів технологічного розвитку (для університетів це означає відсутність чітких правил використання ШІ у навчанні, оцінюванні та управлінні, що підриває довіру до інституційних процедур) [Wirtz, Weyerer & Kehl, 2022]. Безперечно, вказані ризики слід розглядати у взаємозв'язку, оскільки вони мають кумулятивний соціальний ефект, пов'язаний із довірою, легітимністю рішень і прозорістю освітніх процесів. А зважаючи на ціннісно-нормативну функцію освіти, етичний вимір використання ШІ має особливе значення і привертає увагу, як студентів та освітян, так і експертів з використання ШІ.

Передусім увага зосереджується на проблемах академічної доброчесності, оскільки поширення генеративних моделей ускладнює визначення авторства та ступеню самостійності виконання навчальних і наукових робіт, а також справедливості оцінювання. При цьому відсутність чітко визначених правил і прозорих стандартів призводить до розмивання меж між допустимою інформаційною та процедурною підтримкою та академічним порушенням. Окрім того, що така ситуація може призводити до послаблення культури академічної доброчесності в університетському середовищі, одним із наслідків неоднозначності інтерпретацій і нечіткості регламентації може бути, як зазначено вище, зниження довіри до систем оцінювання, що тягне за собою так звану девальвацію академічних кваліфікацій.

Наступним викликом для забезпечення довіри в освітньому середовищі постає недостатня прозорість алгоритмічних рішень, що застосовуються в освітніх ШІ-системах. Такі рішення зазвичай стосуються формування контенту, оцінювання академічної успішності, рекомендацій навчальних траєкторій, доступу до освітніх сервісів. Загалом непрозорість у вказаних сферах спричинено тим, що багато сучасних ШІ-моделей функціонують як так звані чорні скриньки, що унеможлиблює розуміння логіки відповідних дій і рішень як для викладачів, так і для студентів. Зазвичай вони не забезпечують достатнього рівня пояснюваності алгоритмів, а отже ускладнюють обґрунтування рішень, прийнятих такими системами. Як наслідок, це також знижує довіру з боку студентів і викладачів до результатів автоматизованих систем. Проте основний ризик в цьому контексті становить помилковість або упередженість освітніх рішень, якщо в процесі їх ухвалення результати автоматизованого аналізу використовуються без належного контролю.

Окрему групу етичних викликів становлять питання справедливості та алгоритмічної упередженості. Згідно з дослідженнями, ШІ-системи здатні відтворювати закладені в навчальних даних або алгоритмах упередження (соціальні, гендерні, культурні), що впливає на оцінювання академічних досягнень і потенційно – на доступ до освітніх можливостей

[Williamson & Eynon, 2020; OECD, 2019a; OECD, 2019b], не гарантуючи дотримання принципів рівності, автономії та академічної свободи у вищій освіті.

Таку делегітимацію може спричиняти і те, що ШІ-орієнтовані освітні платформи активно збирають і аналізують великі обсяги даних про навчальну діяльність, поведінкові патерни та персональні профілі учасників освітнього процесу, за відсутності належних механізмів правового захисту, контролю доступу та згоди на обробку даних. Отже, захист приватності учасників освітнього процесу є не менш важливим етичним викликом, і тема захисту персональних даних студентів і викладачів в освітніх алгоритмічних системах із впровадженням ШІ також належить до всебічно досліджуваних науковцями етичних ризиків [Белова & Белов, 2023], із зазначенням того, що питання приватності може вважатись центральним для етичного використання алгоритмічних систем в освіті.

Логічно, що зазначені ризики спричиняють пошук способів їх мінімізації, як експертами з впровадження ШІ, так і дослідниками в галузі освіти і соціо-гуманитарних наук. Відповідно, основними принципами етичного застосування ШІ є прозорість, справедливість і рівність, а також невчинення шкоди, відповідальність і приватність [Jobin, Ienca & Vayena, 2019], і дотримання цих принципів, зокрема в освіті, повинно забезпечуватись шляхом правового та інституційного регулювання використання штучного інтелекту.

Водночас у зарубіжних дослідженнях дедалі частіше наголошується, що впровадження інструментів ШІ у вищій освіті відбувається швидше, ніж формування інституційних етичних і регуляторних рамок їх використання. Певною мірою це пояснюється здатністю систем ШІ самостійно генерувати контент і здійснювати аналітичні та оціночні функції, що створює принципово нові виклики для правового регулювання освітніх процесів.

Сьогодні нормативну базу такого регулювання становлять міжнародні стандарти і рекомендації щодо етичного застосування ШІ. Одним із основних документів у цій сфері є Рекомендація ЮНЕСКО щодо етики штучного інтелекту, ухвалена у 2021 р. Вказаний документ встановлює універсальні етичні принципи, які окреслюють вимоги до прозорості алгоритмів, захисту приватності, недискримінації та підзвітності протягом усього життєвого циклу ШІ-систем. Значущою є також рекомендація щодо забезпечення інформованої участі всіх зацікавлених сторін, включно з тими, чиї дані обробляються, що безпосередньо стосується використання штучного інтелекту у сфері освіти [UNESCO, 2021].

Доповнюють цей підхід принципи, визначені Організацією економічного співробітництва та розвитку, і сформульовані у Рекомендації Ради ОЕСР щодо штучного інтелекту від 2019 р. Цей міжурядовий стандарт закликає до розробки та застосування надійних, справедливих і прозорих ШІ-систем, що передбачають дотримання прав людини, підтримку інклюзивності і забезпечення можливості для перевірки й оскарження автоматичних рішень. Зазначені в документі принципи підкреслюють потребу в пояснюваності алгоритмічних рішень, що є базовою вимогою для етичного та відповідального використання ШІ у всіх суспільних сферах [OECD, 2019b].

У рамках Європейського Союзу додаткову нормативну основу створюють Етичні орієнтири щодо довірчого ШІ, розроблені Європейською комісією також у 2019 р. Ці орієнтири спираються на принципи законності, етичності, технічної надійності, прозорості, контролю людини, справедливості та недискримінації, зокрема передбачаючи, що рішення, ухвалені з використанням ШІ, повинні бути зрозумілими для користувачів, зі забезпеченням можливості перевірки. Підхід спрямований як на підвищення рівня довіри до технологій загалом, так і на запобігання порушенню прав людини [European Commission, 2019].

Ще одним важливим заходом у сфері правового регулювання є впровадження у 2024 р. Регламенту (Акту) Європейського Союзу про штучний інтелект, що пропонує ризик-орієнтовану модель регулювання ШІ-систем. Хоча цей акт не обмежується сферою освіти, він визначає категорії ризику та встановлює вимоги до алгоритмів, які можуть впливати на рішення, включно з тими, що стосуються доступу до освіти та оцінювання академічної

успішності. Відповідно до цього підходу, ШІ-системи може бути класифіковано як системи підвищеного ризику, що вимагає додаткових заходів забезпечення прозорості, аудиту, контролю даних і можливостей оскарження результатів рішень, ухвалених із їх використанням [European Union, 2024].

Отже, загальні етичні принципи ЮНЕСКО, ОЕСР і ЄС підкреслюють необхідність прозорості алгоритмів і пояснюваності рішень; пріоритетність захисту приватності та персональних даних; забезпечення недискримінації та рівного доступу; інтеграцію людського контролю у функціонування ШІ-систем. Такі міжнародні рамки створюють ціннісну основу для освітніх інституцій, допомагаючи університетам розробляти власні політики, які відповідають глобальним стандартам етики та правосуддя в епоху цифрової трансформації. Водночас закордонні аналітичні огляди та емпіричні дослідження свідчать: значна частина університетів ще не розробила чітких політик або інструкцій щодо використання ШІ, що ускладнює учасникам освітнього процесу визначення меж допустимого використання алгоритмічних систем у навчанні та оцінюванні [Zawacki Richter et al., 2019; Holmes et al., 2021; UNESCO, 2021; Lem, 2023]. Навіть за умови розробки та затвердження навчальними закладами рекомендацій щодо використання генеративного штучного інтелекту в освітньому процесі, пропоновані документи є подекуди фрагментарними за змістом і зосереджуються переважно на питаннях академічної доброчесності, зазвичай не охоплюючи ширший спектр етичних аспектів [Lem, 2023]. Подібні висновки містяться у міжнародних дослідженнях, де підкреслено відмінності університетських політик щодо ШІ за рівнем деталізації, нормативної чіткості та ступенем інтеграції в загальні системи забезпечення якості освіти [Zawacki Richter et al., 2019; Holmes et al., 2021]. Відтак, лише незначна частка університетів має комплексні рамки регулювання застосування штучного інтелекту, зокрема вимоги до прозорості алгоритмічних рішень, захисту персональних даних та етичної підзвітності [UNESCO, 2021]. І впроваджені інституційні політики залишаються радше винятком, ніж правилом.

В українському контексті правова регламентація використання ШІ у вищій освіті також є дещо опосередкованою та фрагментарною, базуючись переважно на загальних нормах освітнього та інформаційного законодавства. Зокрема, Закон України «Про освіту» та Закон України «Про вищу освіту» закріплюють принципи академічної доброчесності, автономії закладів освіти та захисту прав учасників освітнього процесу, однак не містять спеціалізованих норм щодо застосування ШІ-систем у навчанні, викладанні або оцінюванні. В результаті, освітні заклади зазвичай самостійно інтерпретують допустимі межі використання алгоритмічних інструментів у межах чинного правового поля. При цьому, використання ШІ-систем для аналізу освітніх даних передбачає обробку великих масивів інформації про академічну діяльність, поведінкові патерни та результати навчання і, відповідно, актуалізує застосування Закону України «Про захист персональних даних» щодо законності обробки інформації, обмеження мети використання та інформованої згоди суб'єктів. Попри те, що у вищій освіті зростає ризик порушення конфіденційності інформації про учасників освітнього процесу, чинні правові механізми не завжди враховують специфіку алгоритмічної обробки даних, зокрема питання автоматизованого прийняття рішень і вторинного використання освітніх даних, що створює регуляторні прогалини.

Наразі в Україні відсутні спеціалізовані закони, які регламентують використання ШІ у сфері освіти. Однак в межах реалізації державної освітньої політики відбувається розробка відповідних рекомендацій, що стосуються механізмів його впровадження. Зокрема у 2025 р. Міністерство освіти і науки України спільно з Міністерством цифрової трансформації та іншими учасниками процесу розробило рекомендації щодо відповідального використання технологій ШІ у вищих навчальних закладах. Загалом рекомендації містять визначення принципів, підходів та етичних аспектів впровадження технологій, як у навчальний процес, так і у дослідження [Міністерство освіти і науки України, 2025]. Окрім того, освітня політика

в Україні спрямована на сприяння професійному розвитку викладачів, зокрема здобуття ними компетенцій з відповідальної та ефективної інтеграції ШІ у навчання. Передача таких знань і формування навичок відбувається у форматі онлайн-освіти (самоосвіти), програм підвищення кваліфікації, наукових заходів.

На рівні державної політики використання ШІ в освітній сфері задекларовано в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, де освіту визначено одним із пріоритетних напрямів впровадження ШІ-технологій. Втім зазначений документ не визначає конкретних правових інструментів регулювання використання ШІ у вищій освіті, що посилює роль інституційних політик університетів у формуванні правил і стандартів [Кабінет Міністрів України, 2020]. Внаслідок цього, правова регламентація часто відбувається на рівні внутрішніх політик закладів освіти, кодексів академічної доброчесності та положень про використання цифрових технологій. Відповідні політики університетів при цьому повинні забезпечувати дотримання академічних стандартів і доброчесності; прозорість процесу прийняття алгоритмічних рішень та їх пояснюваність; захист персональних даних студентів і викладачів; і окрім цього – сприяти підготовці викладачів і студентів до відповідального використання ШІ-технологій. Водночас дослідження О. Співаковського, І Коваленко, І. Щедріної, І Драч та інших [Spivakovsky et al., 2023; Щедріна & Драч, 2024] свідчать, що значна кількість вітчизняних університетів ще не мають чітко сформульованих правил щодо допустимого використання ШІ-інструментів у навчанні, викладанні та оцінюванні, що створює правову невизначеність для викладачів і студентів, ускладнюючи розмежування між легітимним академічним використанням ШІ та порушеннями академічної доброчесності.

Узагальнюючи, варто зазначити, що в українській системі вищої освіти для правової регламентації використання ШІ властиве поєднання загальних освітніх та інформаційно-правових норм із відсутністю спеціалізованих галузевих правил. Це зумовлює потребу в подальшій адаптації міжнародних рекомендацій і європейських регуляторних підходів до національного правового поля з урахуванням специфіки вищої освіти як простору продукування знань і формування цінностей.

Відтак, ефективне регулювання використання ШІ у вищій освіті потребує трирівневої інтегрованої моделі, що поєднує: 1) закріплені на міжнародному рівні загальні етичні принципи, рекомендації та рамкові документи, які регламентують використання ШІ; 2) національні правові рамки у сфері освітньої політики, закони про захист даних та ШІ; 3) механізми регулювання на інституційному рівні, а саме: кодекси, внутрішні політики та регламенти закладів вищої освіти, що забезпечують дотримання академічної доброчесності, прозорості та контролю за даними учасників освітнього процесу.

Висновки. Впровадження ШІ, алгоритмічних і автоматизованих систем у вищій освіті, створюючи нові можливості для підвищення ефективності освітнього процесу та доступності освіти, супроводжується комплексом взаємопов'язаних соціальних, правових, технологічних, економічних викликів у процесі вироблення і передачі знань, формування академічних цінностей і довіри до інституційних процедур. Етичними викликами використання ШІ є порушення принципів академічної доброчесності, непрозорість алгоритмічних рішень, прояви алгоритмічної упередженості, порушення приватності, забезпечення захисту персональних даних, зокрема через зниження ролі людського контролю в освітньому процесі. Відповідні ризики мають кумулятивний ефект і безпосередньо впливають на легітимність освітніх рішень, рівень довіри студентів і викладачів до цифрових освітніх середовищ і дотримання принципів академічної свободи та рівності можливостей.

Поки міжнародні правові документи формують ціннісно-нормативну основу для відповідального використання штучного інтелекту, з акцентом на пріоритетності прозорості, підзвітності, захисту персональних даних, недискримінації та забезпеченні контролю над ухваленням алгоритмічних рішень (що є критично важливим саме для освітнього середовища), національне правове та інституційне регулювання використання ШІ у вищій

освіті залишається фрагментарним та опосередкованим. Значна частина університетів ще не розробила комплексних політик або чітких інструкцій щодо допустимих меж використання ШІ у навчанні, викладанні та оцінюванні. Відповідно, випередження розвитку технологій над формуванням нормативної бази для його регламентації створює правову невизначеність, ускладнює розмежування між легітимним академічним використанням ШІ та порушеннями академічної доброчесності, а також посилює ризики нерівного доступу до цифрових ресурсів.

У такій ситуації, для мінімізації зазначених ризиків доцільним є використання інтегрованої трирівневої моделі регулювання використання ШІ у вищій освіті, де етичні принципи та рекомендації на міжнародному рівні формують універсальні стандарти використання ШІ; національне законодавство та освітня політика забезпечують правові рамки для захисту даних, академічної доброчесності та недискримінації; кодекси, політики та регламенти закладів вищої освіти (також спрямовані на забезпечення академічної доброчесності, прозорості алгоритмічних рішень, захист персональних даних і підготовку учасників освітнього процесу до відповідального використання ШІ) адаптують міжнародні та національні принципи до специфіки освітнього середовища. Відтак, етично відповідальне використання ШІ у вищій освіті є можливим лише за умови формування цілісної системи регуляторних механізмів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом механізмів інституційного регулювання використання ШІ у закладах вищої освіти, порівнянням національних регуляторних моделей, а також із вивченням впливу алгоритмічних систем на трансформацію академічної культури та освітньої політики.

Використані джерела:

1. Белова, М. В., & Белов, Д. М. (2023). Виклики та загрози захисту персональних даних у роботі зі штучним інтелектом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 79(2), 17–22. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.2>
2. Горчинський, С., Софілканич, М., & Горбенко, І. (2023). Якість української освіти й академічна доброчесність: Вплив застосування штучного інтелекту. Академічні візії, 20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8022979>
3. Доложевська, Л. О. (2025). Цифрова етика та академічна доброчесність у вищій школі. Академічні студії. Серія «Педагогіка», 1, 45–53. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2025.2.2>
4. Кабінет Міністрів України. (2020). Розпорядження № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80>
5. Міністерство освіти і науки України. (2025, 29 квітня). Штучний інтелект у закладах вищої освіти: Рекомендації для викладачів, студентів і працівників ЗВО. <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo>
6. Пелешок, О. (2025). Штучний інтелект як виклик академічній доброчесності: Етичний вимір освітньої відповідальності. Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 2(58), 41–48. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2025-2-58-41-48>
7. Філіпенко, Л. В., Думанський, О. В., & Козак, О. В. (2023). Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів освіти України: Погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. Академічні візії, 19. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7966703>
8. Щедрина, М., & Драч, І. (2024). Рекомендації закладам вищої освіти щодо впровадження штучного інтелекту в освітній процес. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія», 5, 203–214. <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2024-1.30>
9. Яндола, К. О., Бабич, А. А., & Мірошніченко, О. С. (2024). Проблема академічної доброчесності в контексті використання штучного інтелекту в освітньому процесі закладів вищої освіти. Педагогічні науки: теорія та практика, 3, 164–171. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-3-21>
10. Anderson, J. R., Corbett, A. T., Koedinger, K. R., & Pelletier, R. (1995). Cognitive tutors: Lessons learned. The Journal of the Learning Sciences, 4(2), 167–207. https://doi.org/10.1207/s15327809jls0402_2
11. Arrieta, B., Díaz-Rodríguez, N., Ser, J. D., Bennetot, A., Tabik, S., Barbado, A., Garcia, S., Gil-Lopez, S., Molina, D., Benjamins, R., Chatila, R., & Herrera, F. (2020). Explainable Artificial Intelligence (XAI): Concepts, taxonomies, opportunities and challenges toward responsible AI. Information Fusion, 58, 82–115. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2019.12.012>

12. Baidoo-Anu, D., & Ansah, L. (2023). Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *Journal of AI*, 7. <https://doi.org/10.61969/jai.1337500>
13. Bittle, K., & El-Gayar, O. F. (2025). Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda. *Information*, 16(4), 296. <https://doi.org/10.3390/info16040296>
14. Carbonell, J. R. (1970). AI in CAI: An artificial-intelligence approach to computer-assisted instruction. *IEEE Transactions on Man-Machine Systems*, 11(4), 190–202. <https://doi.org/10.1109/TMMS.1970.299942>
15. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE Access*, 8, 75264–75278. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510>
16. Chinoracky, R., & Stalmasekova, N. (2025). Ethical problems in the use of artificial intelligence by university educators. *Education Sciences*, 15, 1322. <https://doi.org/10.3390/educsci15101322>
17. Cotton, D. R., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2024). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*, 61 (2), 228–239. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14703297.2023.2190148>
18. Devedžić, V. (2004). Web intelligence and artificial intelligence in education. *Educational Technology & Society*, 7 (4), 29–39. URL: <http://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.7.4.29>
19. European Commission. (2019). Ethics guidelines for trustworthy AI. Publications Office of the European Union.
20. European Union. (2024). Artificial Intelligence Act. Brussels.
21. Fang, Y., Chen, P., Cai, G., Lau, F. C. M., Liew, S. C., & Han, G. (2019). Outage-limit-approaching channel coding for future wireless communications: Root-protograph low-density parity-check codes. *IEEE Vehicular Technology Magazine*, 14(2), 85–93. <https://doi.org/10.1109/MVT.2019.2903343>
22. Hoel, T., & Chen, W. (2018). Privacy and data protection in learning analytics should be motivated by an educational maxim—towards a proposal. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 13(1), 20. <https://doi.org/10.1186/s41039-018-0086-8>
23. Holmes, W., Porayska-Pomsta, K., Holstein, K., et al. (2021). Ethics of AI in education: Towards a community wide framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32, 504–526. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00239-1>
24. Ifenthaler, D., & Schumacher, C. (2019). Releasing personal information within learning analytics systems. In D. Sampson, J. M. Spector, D. Ifenthaler, P. Isaías, & S. Sergis (Eds.), *Learning technologies for transforming large-scale teaching, learning, and assessment* (pp. 3–18). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-15130-0_1
25. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389–399. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2>
26. Kahraman, H. T., Sagioglu, S., & Colak, I. (2010). Development of adaptive and intelligent Web-based educational systems. In *Proceedings of the 4th International Conference on Applied Information and Communication Technologies* (pp. 1–5). <https://doi.org/10.1109/ICAICT.2010.5612054>
27. Khosravi, H., Buckingham Shum, S., Chen, G., Conati, C., Tsai, Y.-S., Kay, J., Knight, S., Martinez-Maldonado, R., & Sadiq, S. (2022). Explainable artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100074>
28. Kim, Y., Soyata, T., & Behnagh, R. F. (2018). Towards emotionally aware AI smart classroom: Current issues and directions for engineering and education. *IEEE Access*, 6, 5308–5331. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2791861>
29. Lem, P. (2023, November 20). Less than half of top universities publish AI guidelines. *Times Higher Education*. URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/less-half-top-universities-publish-ai-guidelines>.
30. Marin, Y. R., Caro, O. C., Rituay, A. M. C., et al. (2025). Ethical challenges associated with the use of artificial intelligence in university education. *Journal of Academic Ethics*, 23, 2443–2467. <https://doi.org/10.1007/s10805-025-09660-w>
31. Memarian, B., & Doleck, T. (2023). Fairness, accountability, transparency, and ethics (FATE) in artificial intelligence (AI) and higher education: A systematic review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 5, Article 100152. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100152>
32. Noviandy, T. R., et al. (2024). Embrace, don't avoid: Reimagining higher education with generative artificial intelligence. *Journal of Education Management and Learning*, 2(2), 81–90. <https://doi.org/10.60084/jeml.v2i2.233>
33. Nunn, S., Avella, J. T., Kanai, T., & Kebritchi, M. (2016). Learning analytics methods, benefits, and challenges in higher education: A systematic literature review. *Online Learning*, 20(2), 1–17. <https://doi.org/10.24059/olj.v20i2.790>
34. OECD. (2019a). Artificial Intelligence in Society, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/eedfee77-en>.
35. OECD. (2019b). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. OECD Legal Instruments. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>

36. Self, J. (1990). Theoretical foundations for intelligent tutoring systems. *Journal of Artificial Intelligence in Education*, 1(4), 3–14.
37. Slade, S., & Prinsloo, P. (2013). Learning analytics: Ethical issues and dilemmas. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1510–1529. <https://doi.org/10.1177/0002764213479366>
38. Sleeman, D., & Brown, J. S. (Eds.). (1982). *Intelligent tutoring systems*. Academic Press.
39. Spivakovsky, O. V., Omelchuk, S. A., Kobets, V. V., Valko, N. V., & Malchykova, D. S. (2023). Institutional policies on artificial intelligence in university learning, teaching and research. *Information Technologies and Learning Tools*, 97(5), 181–202. <https://doi.org/10.33407/itlt.v97i5.5395>
40. Timms, M. J. (2016). Letting artificial intelligence in education out of the box: Educational cobots and smart classrooms. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 26(2), 701–712. <https://doi.org/10.1007/s40593-016-0095-y>
41. UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. UNESCO.
42. Williamson, B., & Eynon, R. (2020). Historical threads, missing links, and future directions in AI in education. *Learning, Media and Technology*, 45(3), 223–235. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1798995>
43. Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Kehl, I. (2022). Governance of artificial intelligence: A risk and guideline-based integrative framework. *Government Information Quarterly*, 39(4), 101685. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101685>
44. Woolf, B. P. (2008). *Building intelligent interactive tutors*. Elsevier & Morgan Kaufmann.
45. Yağcı, M. (2022). Educational data mining: Prediction of students' academic performance using machine learning algorithms. *Smart Learning Environments*, 9(1), 11. <https://doi.org/10.1186/s40561-022-00192-z>
46. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16, 39. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

References:

1. Anderson, J. R., Corbett, A. T., Koedinger, K. R., & Pelletier, R. (1995). Cognitive tutors: Lessons learned. *The Journal of the Learning Sciences*, 4(2), 167–207. https://doi.org/10.1207/s15327809jls0402_2
2. Arrieta, B., Díaz-Rodríguez, N., Ser, J. D., Bennetot, A., Tabik, S., Barbado, A., Garcia, S., Gil-Lopez, S., Molina, D., Benjamins, R., Chatila, R., & Herrera, F. (2020). Explainable Artificial Intelligence (XAI): Concepts, taxonomies, opportunities and challenges toward responsible AI. *Information Fusion*, 58, 82–115. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2019.12.012>
3. Baidoo-Anu, D., & Ansah, L. (2023). Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *Journal of AI*, 7. <https://doi.org/10.61969/jai.1337500>
4. Belova, M. V., & Belov, D. M. (2023). Vyklyky ta zahrozy zakhystu personalnykh danykh u roboti zi shtuchnym intelektom [Challenges and threats to personal data protection in working with artificial intelligence]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law]*, 79(2), 17–22. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.2>
5. Bittle, K., & El-Gayar, O. F. (2025). Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda. *Information*, 16(4), 296. <https://doi.org/10.3390/info16040296>
6. Carbonell, J. R. (1970). AI in CAI: An artificial-intelligence approach to computer-assisted instruction. *IEEE Transactions on Man-Machine Systems*, 11(4), 190–202. <https://doi.org/10.1109/TMMS.1970.299942>
7. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE Access*, 8, 75264–75278. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510>
8. Chinoracky, R., & Stalmasekova, N. (2025). Ethical problems in the use of artificial intelligence by university educators. *Education Sciences*, 15, 1322. <https://doi.org/10.3390/educsci15101322>
9. Cotton, D. R., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2024). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*, 61 (2), 228–239. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14703297.2023.2190148>
10. Devedžić, V. (2004). Web intelligence and artificial intelligence in education. *Educational Technology & Society*, 7 (4), 29–39. URL: <http://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.7.4.29>
11. Dolozhevska, L. O. (2025). Tsyfrova etyka ta akademichna dobrochesnist u vyshchii shkoli [Digital ethics and academic integrity in higher education]. *Akademichni studii. Serii: "Pedagogika" [Academic Studies. Series "Pedagogy"]*, 1, 45–53. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2025.2.2>
12. European Commission. (2019). *Ethics guidelines for trustworthy AI*. Publications Office of the European Union.
13. European Union. (2024). *Artificial Intelligence Act*. Brussels.
14. Fang, Y., Chen, P., Cai, G., Lau, F. C. M., Liew, S. C., & Han, G. (2019). Outage-limit-approaching channel coding for future wireless communications: Root-protograph low-density parity-check codes. *IEEE Vehicular Technology Magazine*, 14(2), 85–93. <https://doi.org/10.1109/MVT.2019.2903343>

15. Filipenko, L. V., Dumanskyi, O. V., & Kozak, O. V. (2023). Akademichna dobrochesnist v naukovomu ta osvithnomu seredovyschi zakladiv osvity Ukrainy: Pohliad kriz pryzmu naiavnosti shtuchnoho intelektu [Academic integrity in the scientific and educational environment of Ukrainian educational institutions: A view through the prism of the presence of artificial intelligence]. *Akademichni vizii [Academic Visions]*, 19. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7966703>
16. Hoel, T., & Chen, W. (2018). Privacy and data protection in learning analytics should be motivated by an educational maxim—towards a proposal. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 13(1), 20. <https://doi.org/10.1186/s41039-018-0086-8>
17. Holmes, W., Porayska-Pomsta, K., Holstein, K., et al. (2021). Ethics of AI in education: Towards a community wide framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32, 504–526. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00239-1>
18. Horchynskyi, S., Sofilkanych, M., & Horbenko, I. (2023). Yakist ukraïnskoi osvity y akademichna dobrochesnist: Vplyv zastosuvannya shtuchnoho intelektu [Quality of Ukrainian education and academic integrity: The impact of artificial intelligence application]. *Akademichni vizii [Academic Visions]*, 20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8022979>
19. Ifenthaler, D., & Schumacher, C. (2019). Releasing personal information within learning analytics systems. In D. Sampson, J. M. Spector, D. Ifenthaler, P. Isaías, & S. Sergis (Eds.), *Learning technologies for transforming large-scale teaching, learning, and assessment* (pp. 3–18). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-15130-0_1
20. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389–399. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2>
21. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). Rozporiadzhennia № 1556-r «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini» [Order No. 1556-r “On approval of the Concept for the development of artificial intelligence in Ukraine”]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80>
22. Kahraman, H. T., Sagioglu, S., & Colak, I. (2010). Development of adaptive and intelligent Web-based educational systems. In *Proceedings of the 4th International Conference on Applied Information and Communication Technologies* (pp. 1–5). <https://doi.org/10.1109/ICAICT.2010.5612054>
23. Khosravi, H., Buckingham Shum, S., Chen, G., Conati, C., Tsai, Y.-S., Kay, J., Knight, S., Martinez-Maldonado, R., & Sadiq, S. (2022). Explainable artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100074>
24. Kim, Y., Soyata, T., & Behnagh, R. F. (2018). Towards emotionally aware AI smart classroom: Current issues and directions for engineering and education. *IEEE Access*, 6, 5308–5331. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2791861>
25. Lem, P. (2023, November 20). Less than half of top universities publish AI guidelines. *Times Higher Education*. URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/less-half-top-universities-publish-ai-guidelines>.
26. Marin, Y. R., Caro, O. C., Rituay, A. M. C., et al. (2025). Ethical challenges associated with the use of artificial intelligence in university education. *Journal of Academic Ethics*, 23, 2443–2467. <https://doi.org/10.1007/s10805-025-09660-w>
27. Memarian, B., & Doleck, T. (2023). Fairness, accountability, transparency, and ethics (FATE) in artificial intelligence (AI) and higher education: A systematic review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 5, Article 100152. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100152>
28. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2025, April 29). Shtuchnyi intelekt u zakladakh vyshchoi osvity: Rekomendatsii dlia vykladachiv, studentiv i pratsivnykiv ZVO [Artificial intelligence in higher education institutions: Recommendations for teachers, students, and staff]. <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo>
29. Noviandy, T. R., et al. (2024). Embrace, don't avoid: Reimagining higher education with generative artificial intelligence. *Journal of Education Management and Learning*, 2(2), 81–90. <https://doi.org/10.60084/jeml.v2i2.233>
30. Nunn, S., Avella, J. T., Kanai, T., & Kebritchi, M. (2016). Learning analytics methods, benefits, and challenges in higher education: A systematic literature review. *Online Learning*, 20(2), 1–17. <https://doi.org/10.24059/olj.v20i2.790>
31. OECD. (2019a). *Artificial Intelligence in Society*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/eedfee77-en>.
32. OECD. (2019b). *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*. OECD Legal Instruments. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>
33. Peleshok, O. (2025). Shtuchnyi intelekt yak vyklyk akademichnii dobrochesnosti: Etychnyi vymir osvitnoi vidpovidalnosti [Artificial intelligence as a challenge to academic integrity: The ethical dimension of educational responsibility]. *Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*, 2(58), 41–48. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2025-2-58-41-48>
34. Self, J. (1990). Theoretical foundations for intelligent tutoring systems. *Journal of Artificial Intelligence in Education*, 1(4), 3–14.

35. Shchedrina, M., & Drach, I. (2024). Recommendations for higher education institutions on the implementation of artificial intelligence in the educational process. *Scientific Bulletin of the Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Pedagogy. Psychology"*, 5, 203–214. <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2024-1.30>
36. Slade, S., & Prinsloo, P. (2013). Learning analytics: Ethical issues and dilemmas. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1510–1529. <https://doi.org/10.1177/0002764213479366>
37. Sleeman, D., & Brown, J. S. (Eds.). (1982). *Intelligent tutoring systems*. Academic Press.
38. Spivakovsky, O. V., Omelchuk, S. A., Kobets, V. V., Valko, N. V., & Malchukova, D. S. (2023). Institutional policies on artificial intelligence in university learning, teaching and research. *Information Technologies and Learning Tools*, 97(5), 181-202. <https://doi.org/10.33407/itlt.v97i5.5395>
39. Timms, M. J. (2016). Letting artificial intelligence in education out of the box: Educational cobots and smart classrooms. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 26(2), 701–712. <https://doi.org/10.1007/s40593-016-0095-y>
40. UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. UNESCO.
41. Williamson, B., & Eynon, R. (2020). Historical threads, missing links, and future directions in AI in education. *Learning, Media and Technology*, 45(3), 223–235. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1798995>
42. Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Kehl, I. (2022). Governance of artificial intelligence: A risk and guideline-based integrative framework. *Government Information Quarterly*, 39(4), 101685. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101685>
43. Woolf, B. P. (2008). *Building intelligent interactive tutors*. Elsevier & Morgan Kaufmann.
44. Yağcı, M. (2022). Educational data mining: Prediction of students' academic performance using machine learning algorithms. *Smart Learning Environments*, 9(1), 11. <https://doi.org/10.1186/s40561-022-00192-z>
45. Yandola, K. O., Babych, A. A., & Mirosnichenko, O. S. (2024). Problema akademichnoi dobrochesnosti v konteksti vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvithomu protsesi zakladiv vyshchoi osvity [The problem of academic integrity in the context of artificial intelligence use in the educational process of higher education institutions]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka [Pedagogical Sciences: Theory and Practice]*, 3, 164–171. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-3-21>
46. Zawacki-Richter, O., Marin, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16, 39. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

Marharyta Chabanna

*Dr. habil. in Political Science, Associate professor, Head of Political Science Department,
National University of "Kyiv-Mohyla Academy"*

Ethical Challenges of Artificial Intelligence Use in Higher Education

The article examines how the rapid adoption of generative and analytical artificial intelligence systems in teaching, assessment, and the governance of higher education institutions – intended to enhance the effectiveness of the educational process – creates not only new opportunities but also a complex set of interrelated ethical risks. The key challenges associated with the use of artificial intelligence in higher education include threats to academic integrity, the opacity of algorithmic decision-making, risks of algorithmic bias and discrimination, and violations of privacy and personal data protection. Based on an analysis of contemporary international and national research, international ethical guidelines, pan-European regulatory approaches, and the national legal framework, the study demonstrates that existing regulatory mechanisms governing the use of artificial intelligence in higher education remain fragmented and largely generic in nature and do not fully account for the specific peculiarities of the university environment as a space for knowledge production and the formation of academic values. It is shown that the absence of clear institutional policies and transparent rules for the use of AI increases the risks of declining trust in educational decisions and institutional legitimacy. It is demonstrated that the absence of clear institutional policies and transparent rules governing the use of artificial intelligence exacerbates the risks of declining trust among both students and academic staff in digital learning environments, as well as undermines institutional legitimacy. The article proposes the application of an integrated three-level model for regulating the use of artificial intelligence in higher education, combining international ethical standards, national legal frameworks, and institutional policies of higher education institutions. Accordingly, it is concluded that ethically responsible use of artificial intelligence in higher education is possible only through the establishment of a comprehensive system of regulatory mechanisms aimed at ensuring algorithmic transparency, academic integrity, non-discrimination, and the protection of personal data.

Keywords: *artificial intelligence; higher education; public policy in the field of higher education; academic integrity; personal data protection; legal regulation*

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.04>

УДК 37.01

Тимур Демчук,

аспірант кафедри політології,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8259-3177>; e-mail: tymur.demchuk@ukma.edu.ua

АРХІТЕКТОНІКА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИМІРЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті досліджується проблема оцінювання ефективності систем громадянської освіти в умовах демократичної турбулентності та повномасштабної війни в Україні. Обґрунтовано концепт «архітектури громадянськості» як багатовимірної структури, що поєднує когнітивні знання, ціннісні орієнтації, ідентичність і реальні практики участі. Автор здійснює критичний аналіз провідних міжнародних рамок вимірювання, зокрема ICCS, OECD та Рамки компетентностей для демократичної культури Ради Європи, виявляючи їхні методологічні обмеження щодо перехідних і кризових суспільств. Особливу увагу приділено зміні епістемологічного фокусу з моделі «громадянство як досягнення» на «громадянство як практика» (за Г. Бієстою), що дозволяє враховувати суб'єктність молоді та якість їхнього щоденного досвіду. Запропоновано інтерпретаційну оптику Д. Александра про цивільну сферу та «громадянські бінарності» (правдиве/маніпулятивне, солідарне/егоїстичне тощо) як інструмент пояснення розриву між високим рівнем знань про демократію та низьким рівнем реальної участі.

На основі аналізу українського законодавства та міжнародного досвіду запропоновано адаптований «мінімальний пакет» вимірювання ефективності громадянської освіти для України. Він складається зі семи компонентів: когнітивний блок, шкали установок, інструменти вимірювання ідентичності, портфоліо практик участі, цифрова громадянськість, оцінка шкільного клімату та інтерпретаційний модуль цивільних кодів. Доведено, що для сучасної України вимірювання результатів громадянської освіти є необхідною інфраструктурою для забезпечення стійкості держави та післявоєнної відбудови.

Ключові слова: громадянська освіта, вимірювання ефективності, громадянські компетентності, цивільна сфера, демократія, демократична культура, Україна.

Вступ. Демократичні політичні режими ХХІ століття входять у фазу тривалої турбулентності, де співіснують поляризація, падіння довіри до інститутів, зростання популізму та інформаційні війни. На цьому тлі громадянська освіта перестала бути «виховним додатком» до «серйозних» предметів і перетворилася на політико-освітній інструмент відтворення демократичного порядку та суспільної стійкості [Petrushenko & Kryvonos, 2024]. Для України, яка переживає повномасштабну війну, громадянська освіта набуває ще й виміру національної безпеки: вона підтримує здатність до солідарності, участі, опору дезінформації та створює людський фундамент повоєнної відбудови [Petrushenko & Kryvonos, 2024].

Проте саме тут виникає ключова проблема: ми можемо відносно надійно вимірювати знання про інститути та процедури, але набагато складніше – внутрішнє відчуття свободи та громадянськості, ціннісні орієнтації, готовність до відповідальності та реальні практики участі [Biesta, 2007]. Спроба кількісно оцінити якісні характеристики (ідентичність, гідність, солідарність, здатність діяти) впирається в напругу між психометричною логікою стандартизованих вимірювань і контекстуальною природою громадянськості як соціально сконструйованого феномена [Lawy & Biesta, 2006]. У розробці політик вимірювання ефективності громадянської освіти це породжує спокусю редуccionізму: замінити складний феномен «прозорими» показниками – тестовими балами, кількістю заходів, охопленням аудиторій [Biesta, 2009]. У науці це породжує ризик втратити сенс «того, що справді важливо», коли ми «вимірюємо те, що легко виміряти», а не те, що визначає демократичну та громадянську якість співжиття [Biesta, 2009].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародні порівняльні дослідження дали потужний інструментарій для оцінювання когнітивного виміру громадянської освіти. Одним із найвідоміших прикладів є Міжнародне дослідження громадянської освіти та громадянськості (International Civic and Citizenship Education Study, ICCS), яке системно вимірює знання, установки й наміри участі та додає до цього інформацію про шкільний клімат і контексти [Schulz et al., 2022]. Паралельно Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) розвивала рамки глобальної компетентності, зокрема в межах Програми міжнародного оцінювання учнів (Programme for International Student Assessment, PISA), де «готовність жити у взаємопов'язаному світі» стала вимірюваною освітньою ціллю [OECD, 2018]. На рівні глобальної політики важливою стала методологія індикатора Цілі сталого розвитку 4.7.1 (Sustainable Development Goal indicator 4.7.1, SDG 4.7.1), який фіксує інтеграцію освіти для сталого розвитку та глобального громадянства у політики, курикулуми, підготовку вчителів і оцінювання [UNESCO, 2021]. Теоретичне підґрунтя для розуміння громадянськості як процесу закладено у працях Г. Бієсти («громадянство як практика») та Д. Александера (концепція цивільної сфери).

Водночас міжнародні метрики не дають автоматичної відповіді на запит, який дедалі частіше ставлять суспільства: чому інколи високі знання про демократію не конвертуються в участь, довіру та солідарність [Westheimer & Kahne, 2004]. Українські дослідження фіксують подібний дисбаланс: знанневий компонент часто розвинений краще ніж ціннісно-поведінковий, а уявлення про роль держави можуть залишатися патерналістськими [Жадан, 2022]. Для українського контексту важливим є наголос, що завданням громадянської освіти є не тільки інформованість, а й внутрішня свобода, гідність і відповідальність як основа демократичної політичної культури [Рябов, 2004].

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методологічні засади «архітекtonіки громадянськості» як багатовимірної конструкції та запропонувати адаптований пакет інструментів для вимірювання ефективності систем громадянської освіти в Україні, враховуючи концепцію цивільної сфери. У завершальній частині запроваджується інтерпретаційна оптика Д. Александера про цивільну сферу і «громадянські бінарності» як механізм пояснення розриву між знанням та участю і солідарністю [Alexander, 2006]. Стаття орієнтована на контекст України та враховує національні політики та регуляції, релевантні для моніторингу в сфері громадянської ідентичності.

Завдання статті: здійснити критичний аналіз міжнародних рамок вимірювання громадянської освіти (ICCS, RFCDC) та виявити їхні обмеження; дослідити альтернативні підходи до розуміння громадянськості, зокрема концепції «громадянства як практики» та «цивільної сфери»; проаналізувати стан нормативно-правового регулювання моніторингу громадянської освіти в Україні; сформулювати пропозиції щодо «мінімального пакета» індикаторів вимірювання ефективності для національного контексту.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс наукових методів. Таких як системний і порівняльний аналіз для вивчення міжнародних моделей (ICCS, OECD, Рада Європи) і їхньої релевантності. Також застосовано теоретичний синтез і моделювання для розробки концепту «архітекtonіки громадянськості» та структури «мінімального пакета» вимірювання. В роботі також використано метод інтерпретаційного аналізу зі застосуванням оптики «цивільних бінарностей» Д. Александера для пояснення розривів між знаннями та діями.

Результати та дискусії. Будь-яке вимірювання починається з відповіді на питання: «що вважаємо результатом». Громадянська освіта є полем, де різні моделі демократії та різні педагогічні традиції пропонують різні критерії ефективності. У процедурній (інституційно-орієнтованій) перспективі логічно оцінювати знання про устрій, вибори, права та механізми контролю влади [Schulz et al., 2022]. У деліберативній перспективі фокус зміщується на

здатність вести аргументовану дискусію та працювати з незгодою [Gutmann & Thompson, 2004]. У підходах соціальної справедливості ефективність часто пов'язують із готовністю захищати права та протидіяти дискримінації [Westheimer & Kahne, 2004]. У підході «демократія як спосіб життя» значущими стають емпатія, співпраця та ненасильницьке розв'язання конфліктів [Nussbaum, 2010].

У демократичній традиції школа – не тільки місце передачі знань, а «мала спільнота», де демократичні навички формуються через практики співдії, участі та взаємного визнання [Gutmann, 1987]. Позиція А. Гутман наголошує: демократія не відтворюється автоматично, вона потребує освіти, яка навчає критично мислити, вести публічний діалог і визнавати інших як рівних співгромадян [Gutmann, 1987]. М. Нусбаум додає морально-психологічний вимір: емпатія та «сократівське» мислення потрібні як протитрута поляризації, стереотипізації та дегуманізації опонентів [Nussbaum, 2010]. Критична педагогіка П. Фрейре радикалізує тезу: «банківська» модель освіти не продукує суб'єктності, натомість діалогічне навчання має вести до усвідомлення та дії [Фрейре, 2003].

Важливе місце у вимірюванні ефективності громадянської освіти посідають порівняльні міжнародні дослідження, що дозволяють оцінювати не лише освітні результати, але й ширші соціально-політичні ефекти освітніх систем. Ключовим актором у цьому полі є International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) – незалежне міжнародне об'єднання провідних освітніх дослідницьких інституцій та урядових агенцій, яке спеціалізується на масштабних порівняльних дослідженнях якості освіти. Дослідження IEA спрямовані на глибоке розуміння того, як освітні політики та практики впливають на формування знань, цінностей і моделей поведінки учнів у різних національних контекстах [IEA, 2022]. Одним із ключових напрямів діяльності IEA є Міжнародне дослідження громадянської освіти та громадянськості (International Civic and Citizenship Education Study, ICCS). Це довготривале міжнародне порівняльне дослідження, головною метою якого є оцінювання того, наскільки ефективно освітні системи різних країн готують молодь до виконання ролі громадянина у демократичному суспільстві. У фокусі ICCS перебуває не лише обсяг засвоєних знань, але й сформованість громадянських установок, рівень залученості та контексти, в яких ці якості формуються [IEA, 2022]. З погляду оцінювання ефективності громадянської освіти результати ICCS мають особливу цінність, оскільки дозволяють країнам і освітнім системам співвідносити власні результати з міжнародними орієнтирами; виявляти сильні та слабкі сторони громадянської освіти; аналізувати зв'язок між освітніми практиками, соціальним контекстом і громадянськими результатами учнів; формувати обґрунтовані управлінські та політичні рішення щодо змісту й організації громадянської освіти.

ICCS ґрунтується на комплексному підході до оцінювання громадянської підготовки молоді, що охоплює три взаємопов'язані сфери: громадянські знання, ставлення та залученість, а також контекст формування громадянськості. Разом вони формують цілісну аналітичну модель, яка дозволяє оцінювати не лише результати навчання, але й умови їхнього виникнення. Центральним компонентом ICCS є оцінювання знань і розуміння учнів. Рамкова структура дослідження виокремлює чотири взаємопов'язані змістові домени. По-перше, це знання про громадянські інститути та системи, що охоплюють уявлення про функціонування державної влади, правової системи, економіки, політичних партій, медіа та громадських організацій. По-друге, важливе місце посідають громадянські принципи, зокрема ідеї рівності, свободи, верховенства права, солідарності та сталого розвитку. По-третє, оцінюється розуміння громадянської участі, тобто способів впливу громадян на суспільне життя – від виборів і публічних дебатів до волонтерства й громадянської активності. Нарешті, четвертий домен стосується громадянських ролей та ідентичностей, зокрема усвідомлення прав і обов'язків громадянина, а також національної, культурної й глобальної ідентичності [IEA, 2022]. У сфері ставлення, залученості та поведінкових намірів

ICCS широко використовує анкетування для аналізу громадянських установок, переконань і практик учнів. Дослідження охоплює ставлення до демократії, рівності прав (зокрема щодо гендеру, етнічних груп і мігрантів), довіру до ключових інституцій, а також екологічну відповідальність. Значну увагу приділено формам залученості учнів до життя школи та громади, їхньому інтересу до суспільно-політичних питань і рівню громадянської самоефективності – віри у власну здатність впливати на суспільні процеси. Окремо аналізуються майбутні наміри щодо участі у виборах, громадських ініціативах і формах протестної активності в дорослому віці [IEA, 2022]. У сфері контексту формування громадянськості ICCS застосовує багаторівневий аналіз. Дослідження враховує вплив національних освітніх політик і соціального середовища, особливості шкільного клімату та педагогічних практик, роль родини й однолітків, а також індивідуальні характеристики учнів, зокрема соціально-економічне походження, стать і освітні прагнення. Такий підхід дозволяє уникнути редукціонізму й розглядати формування громадянської ідентичності як результат взаємодії вкладених соціальних середовищ [IEA, 2022]. В останньому циклі 2022 року ICCS відображає спробу адаптації дослідження до сучасних глобальних трансформацій. Серед нових змістових акцентів виокремлено питання сталого розвитку, цифрових форм громадянської участі, соціальної та культурної різноманітності, ставлення молоді до політичних інституцій, а також глобального громадянства. Ці напрями відображають зростаючу складність громадянських викликів у світі взаємозалежних суспільств [IEA, 2022]. Наступний цикл дослідження запланований на 2027 рік.

Попри високу методологічну якість і міжнародне визнання, рамка та інструментарій ICCS, розроблені під егідою IEA, мають низку концептуальних і емпіричних обмежень, які необхідно враховувати під час інтерпретації результатів і використання їх для оцінювання ефективності громадянської освіти. Передусім ICCS спирається на нормативну модель ліберальної демократії, у межах якої громадянськість розуміється через інституційну участь, довіру до формальних політичних структур, визнання універсальних прав і орієнтацію на правовий порядок. Така рамка є релевантною для стабільних демократичних суспільств, однак у перехідних, посттоталітарних або кризових контекстах вона може неадекватно відображати реальні форми громадянської дії. Зокрема, критичне ставлення до інституцій, неформальні практики солідарності чи мобілізаційні форми участі можуть інтерпретуватися як дефіцит громадянської компетентності, хоча насправді вони є проявами альтернативних моделей громадянськості.

Методологічною проблемою є також залежність дослідження від самооцінок і декларативних відповідей респондентів. Значна частина показників ґрунтується на задекларованих установках, намірах і уявленнях про майбутню поведінку, що створює розрив між ціннісними орієнтаціями та реальною громадянською практикою. У цьому сенсі результати ICCS радше відображають потенціал і схильності, ніж фактичну поведінку учнів у реальних соціально-політичних ситуаціях. Окремим обмеженням є вікова специфіка вибірки. Фокус на учнях приблизно 14-річного віку означає, що дослідження фіксує ранні стадії формування громадянської ідентичності, яка ще не є стабілізованою та значною мірою обмежена у практичному вимірі. Багато форм громадянської участі стають доступними лише в пізнішому віці, що звужує інтерпретаційні можливості результатів. Варто також зазначити, що попри включення контекстуальних змінних, ICCS має обмежену здатність фіксувати неформальні, горизонтальні та повсякденні практики громадянської дії. Такі форми участі є особливо поширеними в суспільствах із низькою інституційною довірою, але високим рівнем соціального капіталу, і можуть залишатися недостатньо видимими в стандартизованих інструментах вимірювання.

Нарешті, прагнення до міжнародної порівняльності, яке є однією з ключових переваг ICCS, водночас зумовлює втрату частини національно-історичного та культурного контексту. Стандартизація індикаторів ускладнює врахування специфічних досвідів,

пов'язаних із революціями, окупацією, колоніальною спадщиною або асиметричними конфліктами, що є критично важливими для розуміння громадянської соціалізації в окремих країнах. Таким чином, ICCS доцільно розглядати не як універсальний і вичерпний інструмент вимірювання ефективності громадянської освіти, а як ядро багаторівневої системи оцінювання, яке потребує доповнення якісними методами, локальними індикаторами та глибокою контекстуалізацією результатів.

Іншим впливовим підходом стала Рамка компетентностей для демократичної культури (Reference Framework of Competences for Democratic Culture, RFCDC), розроблена Радою Європи. Рамка компетентностей для культури демократії (РККД) є комплексним концептуально-методологічним інструментом, розробленим із метою надання системам освіти цілісної структури для формування громадян, здатних підтримувати демократичні інституції, реалізовувати права людини та ефективно взаємодіяти в умовах соціальної, культурної й політичної різноманітності. У контексті вимірювання ефективності громадянської освіти РККД є однією з ключових європейських рамок, що поєднує нормативне бачення демократичної культури з операціоналізованими індикаторами навчальних результатів [Council of Europe, 2018a].

В основі РККД лежить інтегративна модель із 20 компетентностей, необхідних для повноцінної участі особи в культурі демократії. Ці компетентності структуровано у чотири взаємопов'язані домени, які у візуальному представленні часто позначаються як модель «метелика», що підкреслює їхню взаємозалежність і системний характер. Перший домен охоплює цінності, які розуміються як стійкі переконання щодо бажаних цілей і принципів, що спрямовують поведінку особи в демократичному суспільстві. До цього домену належать повага до людської гідності та прав людини, визнання цінності культурного різноманіття, а також визнання демократії, справедливості, рівності та верховенства права як базових нормативних орієнтирів [Council of Europe, 2018a]. Другий домен складають ставлення, тобто відносно стійкі психологічні орієнтації щодо інших людей, соціальних груп, інституцій і суспільних процесів. У межах РККД до них віднесено відкритість до інших культур, світоглядів і переконань, повагу та громадянську свідомість, відповідальність і впевненість у власних можливостях, а також готовність приймати невизначеність і неоднозначність як нормальні характеристики демократичного життя [Council of Europe, 2018a]. Третій домен охоплює вміння (skills), які визначаються як здатність виконувати складну когнітивну, соціальну та комунікативну діяльність у реальних життєвих ситуаціях. До них належать аналітичне та критичне мислення, уміння слухати, спостерігати й виявляти емпатію, гнучкість, адаптивність і здатність до співпраці, а також уміння конструктивно вирішувати конфлікти [Council of Europe, 2018a]. Четвертий домен – знання та критичне розуміння – виходить за межі простого накопичення інформації та передбачає осмислення соціальних і політичних смислів у контексті демократії. Це знання й критичне розуміння себе та інших, мови і комунікації, політики, права, історії, медіа, економіки та взаємодії цих сфер у демократичному суспільстві [Council of Europe, 2018a].

Попри концептуальну цілісність, сама модель компетентностей має абстрактний характер, що обмежує її безпосереднє використання для оцінювання. З метою операціоналізації РККД було розроблено дескриптори – спеціальні інструменти, які переводять компетентності у вимірювану площину. Дескриптори визначаються як чіткі, позитивно сформульовані твердження про спостережувану поведінку, яка свідчить про досягнення певного рівня володіння конкретною компетентністю. Вони подані мовою результатів навчання, з використанням дієслів (наприклад, «може пояснити», «аргументує», «висловлює позицію»), що робить їх придатними для педагогічного спостереження, оцінювання та самооцінювання [Council of Europe, 2018b]. Якість дескрипторів забезпечується низкою принципів. По-перше, вони мають позитивний характер, описуючи те, що учень або студент здатен робити, а не перелік дефіцитів. По-друге, кожен дескриптор

є незалежним і має самостійне смислове навантаження. По-третє, дескриптори є визначеними та конкретними, тобто описують поведінку, яку можна реально спостерігати й оцінювати в освітньому або соціальному середовищі. Використання дескрипторів дозволяє трансформувати нормативно навантажені категорії – такі як «демократичність», «громадянська відповідальність» чи «повага до прав людини» – емпірично спостережувані показники прогресу. У процесі масштабного пілотування за участі педагогів із різних країн Європи дескриптори було структуровано за трьома рівнями складності: базовим, середнім і високим. Така градація дає змогу відстежувати поступове зростання компетентностей, від декларативного прийняття цінностей до їхнього аргументованого захисту та активного відстоювання в публічному просторі [Council of Europe, 2018b]. У практиці оцінювання дескриптори виконують кілька функцій. По-перше, вони використовуються для діагностики та моніторингу, дозволяючи визначити поточний рівень сформованості компетентностей і спланувати подальші освітні втручання. По-друге, вони слугують основою для цілеспрямованого педагогічного спостереження за поведінкою учнів у різних навчальних і позанавчальних ситуаціях. По-третє, система дескрипторів побудована за принципом кумулятивності: демонстрація поведінки високого рівня, як правило, передбачає опанування базових і середніх рівнів. Нарешті, дескриптори можуть бути використані як інструмент самооцінювання та рефлексії, сприяючи розвитку суб'єктності учнів і їхньої здатності ставити власні цілі громадянського розвитку. У такий спосіб РККД і система дескрипторів формують методологічно узгоджений підхід до вимірювання результатів громадянської освіти, поєднуючи ціннісно-нормативний вимір демократії з інструментами емпіричного оцінювання.

Оригінальний підхід до вимірювання ефективності громадянської освіти належить авторству Герта Бієсти. Він стверджує, що в сучасному освітньому дискурсі домінує інструментальний підхід до громадянської освіти, який спирається на концепцію «громадянства-як-досягнення» (citizenship-as-achievement). Ця модель ґрунтується на припущенні, що громадянство є певним статусом, якого індивід, зокрема молода людина, має досягти через засвоєння нормативних цінностей та обов'язків [Biesta & Lawy, 2005]. У рамках цієї парадигми молодь розглядається як об'єкт соціальної інженерії, де метою освітньої політики є «виробництво» (manufacture) лояльних та активних громадян відповідно до заздалегідь визначених стандартів [Biesta & Lawy, 2005]. Такий підхід неминуче призводить до зміщення акцентів у вимірюванні ефективності освіти: пріоритет надається технічній ефективності викладання та відповідності кінцевим результатам (outcomes), а не процесу навчання чи розумінню реального життєвого досвіду молоді [Biesta & Lawy, 2005].

Критика цієї моделі полягає в тому, що вона ігнорує суб'єктність молодих людей, розглядаючи їх як «ще-не-громадян», які перебувають у стані дефіциту громадянських компетентностей [Biesta & Lawy, 2005]. Натомість пропонується альтернативна концептуальна рамка – «громадянство-як-практика» (citizenship-as-practice), яка визначає громадянство не як майбутній статус, а як інклюзивний та реляційний процес, що розгортається у повсякденному житті [Biesta & Lawy, 2005]. Згідно з цією концепцією, громадянськість не є фіксованим набором знань, який можна передати в школі, а є безперервною практикою, вплетеною у соціальні, економічні та культурні умови життя індивіда [Biesta & Lawy, 2005]. Зміна епістемологічного фокусу на «громадянство-як-практику» вимагає фундаментального перегляду підходів до оцінювання ефективності громадянської освіти. Замість того, щоб фокусуватися на вимірюванні відповідності ідеалізованому образу громадянина, дослідники пропонують аналізувати якість стосунків та умови, в яких молодь реалізує свою громадянську суб'єктність тут і зараз [Biesta & Lawy, 2005]. Ефективна освітня програма має працювати «разом з молоддю», а не «над молоддю», визнаючи, що молоді люди вже є громадянами, які навчаються демократії через реальну участь у прийнятті рішень і взаємодію в спільнотах [Biesta & Lawy, 2005]. Таким чином,

оцінювання ефективності має зміститися від моніторингу засвоєння навчальних програм до дослідження того, як освітнє середовище та ширший соціальний контекст сприяють або перешкоджають демократичній участі молоді у повсякденних практиках [Biesta & Lawy, 2005]. Це дозволяє зрозуміти динаміку громадянського навчання, яка залишається невидимою при використанні традиційних метрик «громадянства-як-досягнення» (citizenship-as-achievement).

Попри теоретичну привабливість та інклюзивний характер, цей підхід, як і інші, має ряд обмежень. Існує методологічна проблема оцінювання та підзвітності. Домінуюча модель «громадянство-як-досягнення» спирається на чіткі індикатори успішності: знання законодавства, участь у виборах або волонтерство, що дозволяє легко вимірювати «ефективність» політики. Натомість підхід «громадянство-як-практика» фокусується на якості стосунків і процесуальності, що робить його результати варіативними, контекстно-залежними та важко вимірюваними за допомогою традиційних метрик [Biesta & Lawy, 2005]. Це створює конфлікт із чинною культурою підзвітності в освіті, яка вимагає універсальних стандартів і передбачуваних результатів. Також цей підхід передбачає радикальне розширення сфери відповідальності. Відмова від ідеї, що громадянська освіта є виключною прерогативою школи, переносить відповідальність на суспільство загалом [Biesta & Lawy, 2005]. Хоча це теоретично обґрунтовано, на практиці такий розмитий локус контролю може призвести до ситуації, коли жодна інституція не несе прямої відповідальності за створення умов для демократичного навчання молоді, особливо в умовах соціально-економічної нерівності, яка обмежує можливості участі для вразливих груп.

Ще одним із перспективних та відносно простих способів вимірювання ефективності системи громадянської освіти є концепція цивільної сфери та громадянських бінарностей Джефрі Александера [Alexander, 2006]. Навіть найкращі вимірювальні рамки стикаються з типовим феноменом: когнітивні результати можуть бути відносно високими, тоді як рівні довіри, участі або солідарності – низькими чи нестійкими [Westheimer & Kahne, 2004]. Цей розрив часто пояснюють інституційними факторами або психологічними механізмами. Однак такі пояснення можуть бути неповними, якщо не враховувати культурно-символічну структуру громадянськості – те, як суспільство визначає «хто є своїм», які практики вважаються легітимними, а які – «підозрілими» або «нецивільними» [Alexander, 2006]. Саме тут корисною стає оптика Джефрі Александера. Цей автор визначає цивільну сферу як автономний нормативно-культурний простір, який має власні символічні коди й механізми включення/виключення [Alexander, 2006]. Її «мова» – це бінарності, через які суспільство класифікує дії, акторів і мотиви як цивільні або нецивільні: правдиве/маніпулятивне, солідарне/егоїстичне, відкрите/таємне, інклюзивне/екстрактивне [Alexander, 2006]. У цій логіці громадянськість – не тільки набір знань; це статус і практика, які потребують символічної легітимації [Alexander, 2018]. Людина може «знати», як працює демократія, але не мати культурно підтримуваної можливості діяти, коли активність маркується як «небезпечна» або «керована кимось» [Alexander, 2018].

Для освіти наслідок прямий: школа є мікро-цивільною сферою, яка відтворює або змінює межі «цивільного» через ритуали участі, дискусійні практики та правила взаємного визнання [Alexander, 2006]. Це добре поєднується з підходом «громадянськість як практика», де ключовим є досвід включення у спільноту, де твій голос має значення [Biesta et al., 2009]. Емпіричні дані також підтримують важливість відкритого класного клімату як механізму формування участі [Schulz et al., 2018]. Автор вбачає перспективною розробку методів вимірювання ефективності громадянської освіти на основі концепції Д. Александера.

Аналіз нормативно-правової бази та експертних оцінок свідчить, що в Україні наразі не сформовано єдиної наукової теорії з фіксованими принципами і логікою функціонування системи громадянської освіти, проте на законодавчому рівні закріплено розгалужену систему критеріїв, індикаторів і методів вимірювання її ефективності. Основними документами, що

регламентують моніторинг у цій сфері, є Концепція розвитку громадянської освіти в Україні та Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [Центр Разумкова, 2023].

В оновленій редакції Концепції розвитку громадянської освіти [2022] визначено перелік індикаторів, які охоплюють як когнітивні, так і діяльнісні компоненти. До ключових показників ефективності віднесено зростання рівня громадянської активності (участь у громадських консультаціях, підтримка петицій, запити на публічну інформацію), підвищення рівня довіри до державних інституцій та покращення позицій держави у Індексі сприйняття корупції [Кабінет Міністрів України, 2018]. Окремий акцент зроблено на електоральній поведінці: критерієм ефективності визначено зростання явки виборців та частки громадян, які здійснюють поінформований вибір, базуючись на аналізі програм кандидатів [Кабінет Міністрів України, 2018]. Із набуттям чинності Закону про утвердження ідентичності [2023], система оцінювання була розширена індикаторами, що стосуються національної безпеки та самоідентифікації. Згідно зі статтею 12 цього Закону, ефективність політики вимірюється через збільшення кількості громадян, які пишуться українським громадянством, володіють державною мовою та готові захищати незалежність України зі зброєю в руках [Верховна Рада України, 2023]. Також до переліку включено демографічні показники, зокрема зменшення еміграційних настроїв і збільшення кількості тих, хто бажає, щоб їхні діти проживали в Україні [Верховна Рада України, 2023]. Основним інструментом збору даних для оцінки наведених критеріїв визначено соціологічні дослідження. Законодавство передбачає проведення опитувань для вимірювання таких суб'єктивних показників, як готовність до захисту держави, ставлення до корупції та рівень громадянської ідентичності [Верховна Рада України, 2023]. Окрім соціології, передбачено впровадження механізмів інституційного моніторингу. Зокрема, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки має забезпечити проведення моніторингу якості громадянської освіти за участю інститутів громадянського суспільства [Кабінет Міністрів України, 2018]. Також запропоновано розробку спеціальної методики оцінювання ефективності громадянської освіти, яка б дозволяла аналізувати інтеграцію громадянських компетентностей до освітніх стандартів [Кабінет Міністрів України, 2018].

Попри наявність нормативно закріплених індикаторів, фахівці вказують на методологічні проблеми їх застосування. Як зазначається в аналітичній доповіді Центру Разумкова [2023], індикатори в оновленій Концепції є неоднорідними за можливістю об'єктивного вимірювання, а зв'язок між деякими аргументами та висновками не завжди очевидний.

Окрему проблему становить вимірювання ціннісного компонента освіти. Експерт Ю. Демедюк наголошує на необхідності розробки специфічних методів вимірювання результатів навчання у виховному компоненті (цінності, погляди, ставлення), оскільки стандартні підходи тут можуть бути неефективними [Демедюк, 2023]. Крім того, експертне опитування демонструє скепсис щодо наявної системи: більшість опитаних експертів (73%) вважають, що наразі ефективність громадянської освіти та її вплив на політичне життя залишаються незначними [Центр Разумкова, 2023]. Таким чином, хоча нормативна база пропонує широкий спектр кількісних і якісних критеріїв, практична реалізація системи вимірювання ефективності громадянської освіти потребує вдосконалення методологічного інструментарію, особливо в частині оцінювання компетентностей і цінностей.

З огляду на аналіз міжнародних рамок, авторських концепцій та зважаючи на національні виклики пропонується для України розглянути мінімальний пакет вимірювання як практичний компроміс між масштабністю та змістовою валідністю. Його логіка: поєднати короткий стандартизований когнітивний блок, валідовані шкали установок, компоненти ідентичності, наближення до реальної поведінки та вимірювання механізмів через класний і шкільний клімат [Schulz et al., 2018]. Оптику Александера пропонується

використовувати як інтерпретаційний модуль для пояснення розривів між знанням і дією [Alexander, 2006]. Наразі в цей мінімум може входити сім компонентів:

1. Знання: короткий тест у логіці ICCS (20–30 завдань) і 2–3 сценарні кейси на застосування [Schulz et al., 2022].
2. Установки та цінності: шкали довіри, політичної самоефективності, толерантності та готовності до діалогу.
3. Громадянська ідентичність: локально адаптований інструмент, що фіксує приналежність, відповідальність і солідарність [Рябов, 2004].
4. Практики участі: портфоліо участі (шкільні або громадські проєкти, волонтерство, ініціативи) з м'якою верифікацією на рівні школи без персоніфікації
5. Цифрова громадянськість: сценарні завдання на розпізнавання маніпуляцій і практики перевірки інформації [OECD, 2018].
6. Класний і шкільний клімат: опитувальники відкритості дискусій, участі у врядуванні та переживаної справедливості процедур [Schulz et al., 2018].
7. Інтерпретаційний модуль «цивільних кодів»: короткі фокус-групи та інтерв'ю, а також спеціально розроблені міні-ситуації з варіантами вибору в підвибірці шкіл для картування домінуючих бінарностей (відкритість/таємність, довіра/підозра, солідарність/егоїзм) як пояснення розривів між знанням та участю [Alexander, 2006].

Цей пакет доцільно вбудовувати у періодичний вибірково-моніторинг (раз на 2–3 роки), координований державою у партнерстві з науковими та громадськими інституціями. Етика даних є критичною: інформована згода, анонімізація, агреговане оприлюднення та відмова від санкцій проти шкіл або педагогів на основі результатів. Зважаючи на вище наведені аргументи якраз дуже важливою є співпраця між державою та громадянським суспільством, де жоден із акторів не має вирішального слова, а створюється поле продуктивної напруги і взаємоконтролю.

Висновки. Архітектоніка громадянськості – це багатовимірна конструкція, де знання, цінності, ідентичність і практика взаємодіють із культурними та інституційними контекстами. Ефективність громадянської освіти не може бути зведена до одного індикатора, адже вона проявляється у здатності діяти, співпрацювати та підтримувати демократичні норми в умовах реальних конфліктів і криз. Міжнародні рамки забезпечують інструментальну основу для порівняння та моніторингу. Водночас національний контекст визначає, які компоненти громадянськості потребують особливого підсилення. В рамках дослідження запропоновано «мінімальний пакет» вимірювання для України – це 7 компонентів: від знань і цифрової грамотності до шкільного клімату та «цивільних кодів».

Додатковим внеском цієї статті є наголос на інтерпретаційній силі підходу Д. Александера: цивільна сфера та громадянські бінарності дозволяють побачити культурно-символічні механізми, через які інколи високі знання не конвертуються в участь і солідарність. Для України, що тримає демократичну стійкість під час війни, вимірювання громадянської освіти є не бюрократичною процедурою, а інфраструктурою довіри, розвитку та післявоєнного відновлення.

Важливо зазначити, що тема вимірювання ефективності системи громадянської освіти є доволі новою та створює можливості для подальших досліджень та експериментів. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на емпіричну перевірку запропонованого «мінімального пакета» індикаторів у закладах загальної середньої освіти України. Окремого вивчення потребує розробка методики картування «цивільних бінарностей» у шкільних спільнотах для виявлення культурних бар'єрів на шляху до реальної громадянської участі.

Використані джерела:

1. Верховна Рада України. (2023). Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (№ 2834-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20>

2. Демедюк, Ю. (2023). Пріоритети та інституційні засади громадянської освіти в умовах війни: бачення фахівців. У Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні (с. 75–77). Центр Разумкова.
3. Жадан, І. В. (2022). Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.
4. Кабінет Міністрів України. (2018). Розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (№ 710-р). (В редакції від 08.10.2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p>
5. Міністерство молоді та спорту України. (2023). Наказ від 19.12.2023 № 7620 «Про затвердження Критеріїв та Порядку здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності».
6. Рябов, С. (2004). Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства. Наукові записки НаУКМА. Політичні науки, (31), 54–64.
7. Фрейре, П. (2003). Педагогіка пригноблених (О. Дем'янчук, пер.). Юніверс.
8. Центр Разумкова. (2023). Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні.
9. Alexander, J. C. (2006). *The civil sphere*. Oxford University Press.
10. Alexander, J. C. (2018). *The civil sphere 2.0*. Polity Press.
11. Biesta, G. (2007). Education and the democratic person: Towards a political understanding of democratic education. *Teachers College Record*, 109(3), 740–769.
12. Biesta, G. (2009). Good education in an age of measurement: On the need to reconnect with the question of purpose in education. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 21(1), 33–46.
13. Biesta, G., Lawy, R., & Kelly, N. (2009). Understanding young people's citizenship learning in everyday life: The role of contexts, relationships and dispositions. *Education, Citizenship and Social Justice*, 4(1), 5–24.
14. Council of Europe. (2018a). Reference framework of competences for democratic culture. Volume 1: Context, concepts and model. Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/rf-cdc-vol-1-/1680966746>
15. Council of Europe. (2018b). Reference framework of competences for democratic culture. Volume 2: Descriptors of competences for democratic culture. Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/rf-cdc-vol-2-/168097ec96>
16. France Éducation International. (2020). ACT-D4.2 quantitative final report.
17. Goren, H., & Yemini, M. (2017). Global citizenship education redefined—A systematic review of empirical studies on global citizenship education. *International Journal of Educational Research*, 82, 170–183.
18. Gurgand, M., Guyon, N., Paccagnella, M., & others. (2024). Providing collaborative civic education: Evidence from a multi-country RCT. *American Economic Journal: Applied Economics* (accepted manuscript).
19. Gutmann, A. (1987). *Democratic education*. Princeton University Press.
20. Gutmann, A., & Thompson, D. F. (2004). *Why deliberative democracy?* Princeton University Press.
21. Hahn, C. L. (1998). *Becoming political: Comparative perspectives on citizenship education*. SUNY Press.
22. International Association for the Evaluation of Educational Achievement. (2022). IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022: Assessment framework. IEA. <https://www.iea.nl/publications/assessment-framework/iea-international-civic-and-citizenship-education-study-2022>
23. Lawy, R., & Biesta, G. (2006). Citizenship-as-practice: The educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship. *British Journal of Educational Studies*, 54(1), 34–50.
24. Nussbaum, M. C. (2010). Democracy: A noble but sluggish horse we need the sting of critical reasoning... *Literal Magazine*.
25. OECD. (2018). *PISA 2018 Global Competence Framework*. OECD Publishing.
26. Petrushenko, Y., & Kryvonos, A. (2024). Citizenship education in Ukraine. EENCE.
27. Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., & Agrusti, G. (2018). IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 Assessment Framework. Springer.
28. Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., Losito, B., Damiani, V., & Friedman, T. (2022). IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022 Assessment Framework. Springer.
29. Schulz, W., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., Ainley, J., Damiani, V., & Friedman, T. (2023). *ICCS 2022 International Report: Education for Citizenship in Times of Global Change*. Springer.
30. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237–269.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023). Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» (№ 2834-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20>

2. Demediuk, Yu. (2023). *Priorytety ta instytutsiini zasady hromadianskoï osvity v umovakh viiny: bachennia fakhivtsiv. U Suchasnyi stan, priorytety ta perspektyvy rozvytku systemy hromadianskoï osvity v Ukraini (s. 75–77).* Tsentrazumkova.
3. Zhadan, I. V. (2022). *Hromadianska kompetentnist: sotsialni ochikuvannia i realii.* Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy.
4. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). *Rozporiadzhennia «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoï osvity v Ukraini» (№ 710-r).* (V redaktsii vid 08.10.2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-r>
5. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy. (2023). *Nakaz vid 19.12.2023 № 7620 «Pro zatverdzhennia Kryteriiv ta Poriadku zdiisnennia monitorynhu diialnosti zakladiv sfery utverdzhennia ukrainskoï natsionalnoi ta hromadianskoï identychnosti».*
6. Riabov, S. (2004). *Osoblyvosti hromadianskoï osvity u formuvanni politychnoi kultury perekhidnoho suspilstva.* *Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky,* (31), 54–64.
7. Freire, P. (2003). *Pedahohika pryhnohlenykh (O. Dem'ianchuk, per.).* Yunivers.
8. Tsentrazumkova. (2023). *Suchasnyi stan, priorytety ta perspektyvy rozvytku systemy hromadianskoï osvity v Ukraini.*
9. Alexander, J. C. (2006). *The civil sphere.* Oxford University Press.
10. Alexander, J. C. (2018). *The civil sphere 2.0.* Polity Press.
11. Biesta, G. (2007). *Education and the democratic person: Towards a political understanding of democratic education.* *Teachers College Record,* 109(3), 740–769.
12. Biesta, G. (2009). *Good education in an age of measurement: On the need to reconnect with the question of purpose in education.* *Educational Assessment, Evaluation and Accountability,* 21(1), 33–46.
13. Biesta, G., Lawy, R., & Kelly, N. (2009). *Understanding young people's citizenship learning in everyday life: The role of contexts, relationships and dispositions.* *Education, Citizenship and Social Justice,* 4(1), 5–24.
14. Council of Europe. (2018a). *Reference framework of competences for democratic culture. Volume 1: Context, concepts and model.* Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/rf-cdc-vol-1-/1680966746>
15. Council of Europe. (2018b). *Reference framework of competences for democratic culture. Volume 2: Descriptors of competences for democratic culture.* Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/rf-cdc-vol-2-/168097ec96>
16. France Éducation International. (2020). *ACT-D4.2 quantitative final report.*
17. Goren, H., & Yemini, M. (2017). *Global citizenship education redefined—A systematic review of empirical studies on global citizenship education.* *International Journal of Educational Research,* 82, 170–183.
18. Gurgand, M., Guyon, N., Paccagnella, M., & others. (2024). *Providing collaborative civic education: Evidence from a multi-country RCT.* *American Economic Journal: Applied Economics (accepted manuscript).*
19. Gutmann, A. (1987). *Democratic education.* Princeton University Press.
20. Gutmann, A., & Thompson, D. F. (2004). *Why deliberative democracy?* Princeton University Press.
21. Hahn, C. L. (1998). *Becoming political: Comparative perspectives on citizenship education.* SUNY Press.
22. International Association for the Evaluation of Educational Achievement. (2022). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022: Assessment framework.* IEA. <https://www.iea.nl/publications/assessment-framework/iea-international-civic-and-citizenship-education-study-2022>
23. Lawy, R., & Biesta, G. (2006). *Citizenship-as-practice: The educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship.* *British Journal of Educational Studies,* 54(1), 34–50.
24. Nussbaum, M. C. (2010). *Democracy: A noble but sluggish horse we need the sting of critical reasoning...* *Literal Magazine.*
25. OECD. (2018). *PISA 2018 Global Competence Framework.* OECD Publishing.
26. Petrushenko, Y., & Kryvonos, A. (2024). *Citizenship education in Ukraine.* EENCE.
27. Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., & Agrusti, G. (2018). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 Assessment Framework.* Springer.
28. Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., Losito, B., Damiani, V., & Friedman, T. (2022). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022 Assessment Framework.* Springer.
29. Schulz, W., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., Ainley, J., Damiani, V., & Friedman, T. (2023). *ICCS 2022 International Report: Education for Citizenship in Times of Global Change.* Springer.
30. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). *What kind of citizen? The politics of educating for democracy.* *American Educational Research Journal,* 41(2), 237–269.

Tymur DemchukPhD Student at the Department of political science,
National University of Kyiv-Mohyla Academy**Architectonics of Citizenship: Theoretical and Methodological Foundations and Tools for Measuring the Effectiveness of Civic Education Systems**

The article examines the complex problem of measuring the effectiveness of civic education systems within the context of global democratic turbulence and the ongoing full-scale war in Ukraine. The author substantiates the concept of the "architectonics of citizenship" as a multidimensional construct where civic quality is determined not only by cognitive indicators but by a dynamic synthesis of knowledge, values, identity, and practical participation. The study provides a critical review of dominant international measurement frameworks, including the International Civic and Citizenship Education Study (ICCS), OECD global competence frameworks, and the Council of Europe's Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC). It identifies conceptual limitations of these tools when applied to transitional, post-totalitarian, or crisis-affected societies. A significant portion of the research is dedicated to shifting the epistemological focus from the "citizenship-as-achievement" model toward "citizenship-as-practice" (based on Gert Biesta's approach). This perspective recognizes young people as current citizens whose democratic learning occurs through everyday relationships and community involvement rather than just formal instruction. Furthermore, the article incorporates Jeffrey Alexander's theory of the civil sphere and "civilian binaries" (such as truth/manipulation, solidarity/selfishness) to explain the persistent gap between high levels of theoretical knowledge and low levels of actual social trust or political participation.

By analyzing the current Ukrainian legal framework, specifically the Law on the Establishment of Ukrainian National and Civic Identity, and integrating international best practices, the author proposes a "minimal measurement package" for Ukraine. This package comprises seven key components: a cognitive block (scenario-based tests), attitude and value scales, local identity assessment, participation portfolios, digital citizenship tasks, school climate evaluations, and an interpretive module for mapping "civil codes". The author concludes that in the face of existential threats, measuring civic education effectiveness serves as a vital infrastructure for national security, democratic resilience, and post-war reconstruction.

Keywords: civic education, effectiveness or measurement, civic competences, civil sphere, democracy, democratic culture, Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.05>

УДК 37.018.43-042.65“364”

Тарас Коломієць,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2113-785X>; email: t.v.kolomiiets@udu.edu.ua**ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ТА СИСТЕМА САМООСВІТИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ**

У статті розглядається активізація дистанційного навчання та системи самоосвіти внаслідок необхідності підтримки освіти в умовах воєнного стану. Проблема осмислюється у її зв'язку зі сучасними суспільно-політичними викликами та методиками розвитку політичної освіти у сучасній Україні. Проаналізовано методики навчально-виховного процесу, що базуються на технологіях дистанційного навчання, передбачають існування та розвиток відповідного інформаційно-комунікаційного освітнього середовища. Визначено чинники, які детермінують рівень ефективності діяльності педагогів та навчання студентів зі застосуванням технологій дистанційної освіти.

Стверджується, що сучасні освітні проблеми мають виразні ознаки суспільно-політичних викликів. Виокремлено переваги (індивідуалізація освітньої підготовки; поєднання участі у декількох навчальних програмах; оптимальне поєднання професійної діяльності та освіти; спонукання до самоорганізації, раціональне використання часу, опанування нових інформаційних технологій) та недоліки (зниження якості освіти; відсутність діалогу між учнями, педагогами та батьками; брак методики дистанційного навчання та відповідної реакції з боку уряду; вимушений характер використання, або навпаки – ігнорування інструментів дистанційного навчання; брак попереднього досвіду; ненормований робочий день) дистанційної освіти.

Визначено низку закономірностей розвитку та активізації самоосвіти людини, їх роль для демократичного політичного життя суспільства загалом. Наголошується, що самоосвітня діяльність є вибором особистості щодо характеру отримання знань і визначається її потребами інтелектуального,

професійного та духовного зростання. Активізація системи самоосвіти передбачає зміну методів та принципів її функціонування, трансформацію ставлення до цієї форми освіти як окремих громадян, так і державних інституцій.

Ключові слова: освіта, політична освіта, дистанційне навчання, феномен самоосвіти, воєнний стан, освітні зміни, інформаційні технології, суспільно-політичні виклики.

Вступ. Післявоєнна освіта загалом, зокрема й політична освіта не лише вимагає відновлення найкращих традицій національної освіти, впровадження прогресивних інновацій, що активізують повоєнне відновлення країни, але й вдосконалення практик дистанційного навчання та системи самоосвіти, які надзвичайно активізувались внаслідок необхідності підтримки освіти в умовах воєнного стану. Дійсно, у зв'язку з кризовими аспектами традиційної освіти, неможливістю аудиторного навчання під час пандемій, війн, потребою певних категорій громадян поєднувати професійну діяльність із навчанням тощо, спостерігається стійка тенденція до поширення технологій дистанційного навчання. На нашу думку, дистанційна освіта в Україні буде набувати подальшої популярності й після закінчення російсько-української війни, оскільки значна частина молоді виїхала за кордон, але не хотіла би розривати зв'язки з Батьківщиною. Також молоді люди намагаються поєднувати навчання у двох навчальних закладах, вчитись та працювати одночасно, що посилює актуальність дистанційного навчання. Разом із тим, помноження позитивних здобутків дистанційної освіти вимагає чіткого розуміння її недоліків, що вже є першим кроком на шляху їх нейтралізації. Розглянемо недоліки та переваги дистанційного навчання більш детально, адже йдеться про комплекс проблем, які мають виразний суспільно-політичний зміст, а в умовах серйозних безпекових загроз можуть розглядатися як суспільно-політичні виклики.

Мета статті – визначити особливості розвитку та функціонування дистанційного навчання і системи самоосвіти в умовах воєнного стану, проаналізувати їхні переваги та недоліки, а також окреслити перспективи їх подальшої модернізації у післявоєнний період у контексті актуальних і потенційних суспільно-політичних викликів. Завдання статті: проаналізувати сучасні методики організації дистанційного навчання в Україні та світі загалом; визначити фактори, що впливають на ефективність освітнього процесу в умовах воєнного стану; виявити основні переваги та недоліки дистанційної освіти як виразні суспільно-політичні виклики; розкрити сутність феномену самоосвіти та її значення в кризових умовах; дослідити закономірності активізації самоосвіти та принципи її ефективної реалізації; надати практичні рекомендації щодо вдосконалення дистанційного навчання і розвитку системи самоосвіти в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань у роботі застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів: аналіз та синтез – для вивчення науково-методичних джерел і узагальнення теоретичних положень щодо дистанційного навчання та самоосвіти; порівняльний метод – для зіставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду впровадження дистанційних освітніх технологій у кризових умовах; системний підхід – для розгляду дистанційної освіти та самоосвіти як взаємопов'язаних елементів єдиного освітнього процесу; метод класифікації та узагальнення – для визначення переваг, недоліків і закономірностей розвитку дистанційного навчання; структурно-функціональний аналіз – для виявлення ролі самоосвіти у формуванні освітніх стратегій особистості; прогностичний метод – для визначення перспектив модернізації дистанційного навчання та активізації самоосвітніх практик у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дистанційного навчання та самоосвіти в сучасній Україні переважно розглядається у педагогічному й методичному вимірах. Так, С. Антошук і В. Гравіт аналізують організаційні моделі дистанційної освіти та обґрунтовують доцільність комбінованих форм її реалізації в умовах модернізації закладів вищої освіти [Antoshchuk & Hraivit, 2015]. Ю. Біляй зосереджує увагу на методичній підготовці педагогів до використання технологій дистанційного навчання [Biliai, 2018], а С.

Ключко, В. Євтушенко та В. Сирцов підкреслюють важливість викладацького супроводу та механізмів саморегуляції навчальної діяльності здобувачів освіти [Kliuchko et al., 2017].

Водночас у політологічному дискурсі питання освіти в умовах кризових і воєнних трансформацій осмислюється крізь призму демократичної стійкості, громадянської компетентності та політичної соціалізації. Зокрема, М. Рябчук наголошує, що трансформація національної ідентичності та політичної свідомості в постсоціалістичних суспільствах значною мірою залежить від здатності інституцій освіти адаптуватися до умов політичної нестабільності та суспільної турбулентності [Riabchuk, 2012]. Важливими для розуміння впливу війни на освітні та соціалізаційні процеси є також дослідження В. Кулика, який аналізує зміни політичної ідентичності та механізми адаптації українського суспільства в умовах війни та післяреволюційних трансформацій [Kulyk, 2016].

У зарубіжній політологічній та міждисциплінарній літературі проблеми освіти й самоосвіти в контексті швидких соціально-політичних змін осмислюються через концепцію трансформаційного навчання. Зокрема, К. Хогган та Ф. Фіннеган розглядають навчання впродовж життя як чинник адаптації особистості до динамічних змін сучасного демократичного суспільства [Hoggan & Finnegan, 2023]. Водночас підхід Р. Марцано дозволяє систематизувати чинники ефективності освітньої діяльності, що є важливим для оцінки спроможності дистанційної та самоосвітньої моделей навчання в умовах воєнного стану [Marzano, 2001].

Таким чином, попри значну кількість педагогічних досліджень, суспільно-політичний вимір дистанційної освіти та самоосвіти в умовах воєнного стану потребує подальшого комплексного аналізу, зокрема в контексті розвитку політичної освіти, демократичної культури та громадянської стійкості українського суспільства.

Результати. Дистанційне навчання базується на такій організації навчально-виховного процесу, яке передбачає територіальне відокремлення викладача і студента (слухача). При цьому більшість навчальних заходів реалізується за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій різного формату, послідовність та особливості застосування яких визначається навчальним закладом.

Узагальнюючи досвід застосування дистанційної освіти, С. Антошук та В. Гравіт визначають три базові варіанти реалізації цієї форми навчання. *За першим варіантом*, такий різновид освіти представлений очно-дистанційною або заочно-дистанційною формами навчально-виховного процесу. Застосування технологій дистанційного навчання відбувається як правило на певних етапах навчального процесу для реалізації самостійної роботи студентів та слухачів. В межах цього різновиду дистанційного навчання використовуються такі засоби отримання знань та обміну інформацією як чати, форуми, дистанційні курси та модулі тощо. *Другий варіант* дистанційного навчання набув популярності у закордонних закладах освіти. За цим варіантом навчальні групи не формуються, натомість абітурієнт визначається з освітньою програмою, подає заявку, фінансує власне навчання та здобуває знання. Також у кожного студента є тьютор, який допомагає йому розробити та втілювати індивідуальний план навчання. При цьому кожен студент має доступ до навчально-методичного комплексу розробленого в межах його програми навчання. За такою формою дистанційної освіти лівова частина навчання припадає на самостійну роботу. Відповідно студент має бути готовий до неї як технічно (наявність комп'ютера, ноутбука, планшета, відповідного програмного забезпечення тощо), так і мати достатній рівень комп'ютерної грамотності, медіаграмотності, бути обізнаним із медіагігієною, вмотивованим і відповідальним під час навчання. Фактично навчання студента базується на самостійній роботі з можливістю здійснювати самоконтроль, в той же час заклад освіти забезпечує всебічний викладацький, методичний та технічний супровід. *Третій варіант* дистанційного навчання є комбінованим та спирається на «оптимальне поєднання різних аспектів першого та другого варіантів, є найдоцільнішим на початкових

етапах модернізації освітньої діяльності ВНЗ. Організаційна структура по типу розподіленого ВНЗ: адміністративне ядро та мережа навчально-консультаційних пунктів» [Antoshchuk & Hravit, 2015, pp. 11–12].

Методики навчально-виховного процесу, що базуються на технологіях дистанційного навчання, передбачають існування та розвиток відповідного інформаційно-комунікаційного освітнього середовища:

- систему механізмів та інструментів для комунікації учасників дистанційного навчання (викладачів, методистів, студентів, інженерного персоналу тощо);
- навчально-методичні ресурси, які формуються у навчальні курси та викладаються у Інтернеті, в яких репрезентовано базовий зміст навчання, практичні та теоретичні вправи, надані методики та матеріали для самоконтролю засвоєних знань;
- «засоби для забезпечення доступу до додаткових джерел даних: електронних бібліотек, відео- і аудіотек» [Biliai, 2018, p. 31].

Під час дистанційного навчання студент повинен мати вільний доступ до викладача, але за певним регламентом, з метою отримання консультації методичного й навчального характеру.

Як підкреслюють С. Ключко, В. Євтушенко, В. Сирцов, дистанційне навчання має обов'язково передбачати викладацький супровід, оскільки студент не має безпосереднього контакту з педагогом. Допомога викладача може бути представлена, як мінімум у двох формах: консультування та надання інформації, що спрямовані на якісніше засвоєння знань, воно здійснюється шляхом надання студенту відповідних графіків, таблиць, ілюстрацій. Другий різновид допомоги передбачає оптимізацію регулювання навчального процесу, що забезпечується зрозумілими та фаховими коментарями до завдань, екзаменаційних питань, теоретичних концепцій, задач тощо. Вищезначені фахівці підкреслюють, що «розробка заходів, призначених для допомоги студентам у керуванні власним навчанням, є важливою, та повинна забезпечувати розуміння та запам'ятовування ключових концепцій, самостійне мислення, визначення власних сильних та слабких сторін у діяльності, визначення особистого стилю навчання, навчання у процесі діяльності, зіставлення змісту курсу зі своєю діяльністю. Дуже важливо, щоб самі студенти вирішували питання: користуватися їм допомогою або ні» [Kliuchko et al., 2017, p. 59].

Аналізуючи сутність дистанційного навчання, на нашу думку, необхідно розглянути проблему його ефективності, що особливо актуально для сучасної України в умовах сучасних суспільно-політичних викликів і зовнішніх загроз. З точки зору Р. Марцано, систематизуючи різноманітні наукові дослідження можна визначити чинники, які детермінують рівень ефективності діяльності педагогів та навчання студентів із застосуванням технологій дистанційної освіти:

1. Характер праці. Складніші види професійної діяльності передбачають більше вимогливості до його виконавців, і відповідно до інтелектуального й технічно-методичного забезпечення процесу навчання.

2. Особливості організації та управління освітнім процесом. Матеріально-технічна забезпеченість викладача і студента під час дистанційного навчання: інформаційно-комунікаційні технології, необхідне комп'ютерне обладнання та програмне забезпечення, належна організація робочого місця, застосування сучасних методик та організаційних форм надання знань, гнучкість засобів дистанційної освіти тощо.

3. Чинники зовнішнього характеру, а саме законодавче забезпечення, санітарні, технічні, естетичні умови.

4. Соціальне середовище та його особливості. Психологічна та професійна мотивація тих, хто навчається за дистанційною формою: вмотивованість до результативної праці, мотиваційні фактори щодо якісного виконання професійних і навчальних завдань, усвідомлення їх органічної єдності.

5. «Фактори, зумовлені індивідуальними особливостями людини: психофізіологічні, антропометричні, поведінкові особливості; природні особливості – здатність до навчання, стан здоров'я, вік та ін. Через них визначається час, витрачений викладачем на подання навчального матеріалу та студентами на його сприйняття, а також на підготовку засобів навчання і управління навчальним процесом» [Marzano, 2001].

Якщо звернутись до практики застосування очної та заочної дистанційної освіти в Україні за останні роки, можна побачити достатньо критичні роздуми вітчизняних педагогів та експертів. На наше переконання, варто зробити належну «роботу над помилками» для подальшого ефективного використання інструментів дистанційного навчання у складних суспільно-політичних умовах.

Так, на думку О. Прудникової, наскрізне використання форм дистанційного навчання під час пандемії коронавірусу та в умовах російської агресії негативно вплинуло на якісні показники навчально-виховного процесу, починаючи від школи [особливо молодшої], закінчуючи закладами вищої освіти. У перші місяці пандемії школярі, студенти, викладачі пройшли складний адаптивний період переходу на дистанційне навчання: створення та впровадження індивідуальних траєкторій сприйняття інформації та знань, опанування програмного забезпечення, розроблення дистанційних завдань тощо. Як відомо, частина суб'єктів навчального процесу з різних причин продемонстрували недостатній рівень інформаційної культури: «невпевнене користування гаджетами та програмами необхідними для освітнього процесу, не відпрацьованість методик дистанційного навчання, акцентуація уваги на наданні навчальної інформації об'єктам навчання без належних пояснень її змісту тощо. Вочевидь, інформаційна культура всіх учасників освітнього процесу за окремими критеріями не відповідала викликам часу та потребувала адаптації до екстремальних умов» [Prudnykova, 2024, pp. 298–299].

Директорка Українського центру оцінювання якості освіти Т. Вакуленко констатує, що основними перешкодами щодо ефективного дистанційного навчання є: недостатня підготовленість учнів, студентів і вчителів щодо опанування інформаційно-комунікаційних технологій, незадовільні умови проживання й відповідно навчання учнів – батьки не завжди у змозі забезпечити доступ дитини до інформаційно-технічних ресурсів, облаштувати комфортне місце навчання тощо. В українських реаліях негативний вплив на якісне отримання знань створюють відключення електроенергії, обстріли російським агресором мирних мешканців, що спричинює додаткову психологічну напругу для учнів та вчителів. Т. Вакуленко підкреслює, що «неабияку роль у самостійному опануванні певних тем відіграє й мотивація самого здобувача освіти, якої може забракнути в разі дистанційки, що впливає на вибір батьками саме очної форми навчання. Також в дистанційному форматі дуже складно зреалізувати комунікаційні компетентності, які багато в чому формуються в колективі» [Vakulenko, 2023].

Разом з тим, враховуючи негативні аспекти розвитку дистанційної освіти в Україні, необхідно виокремити безумовні її переваги, які сприятимуть зміцненню інтелектуального потенціалу української нації й у післявоєнний період. Такими перевагами, на нашу думку, є:

- індивідуалізація освітньої підготовки особистості з урахуванням віку, соціального становища, географічного розташування, власних вподобань;
- дистанційна освіта дозволяє органічно поєднувати участь громадянина у декількох навчальних програмах, опановувати знання у різних навчальних закладах одночасно;
- дистанційна форма сприяє оптимальному поєднанню професійної діяльності та освіти, що важливо у швидкоплинних реаліях інформаційного суспільства;
- дистанційна освіта спонукає суб'єктів навчання до самоорганізації, раціональнішого використання часу та до опанування нових інформаційних технологій.

Безсумнівно, дистанційна освіта очного формату, незважаючи на недоліки, стала «рятівним колом» для українського суспільства під час пандемії та війни. Виявлені проблеми

дистанційного навчання та рівня готовності суб'єктів до неї стали поштовхом до пошуку їх вирішення політичними суб'єктами. На наше переконання, у післявоєнний період розвитку України, дистанційна освіта, зокрема і політична освіта як окрема форма отримання знань та у очному й заочному варіанті продовжить свій розвиток. Швидкоплинні зміни демократичного політичного життя, суспільно-економічної ситуації, умов праці та саморозвитку людини потребують подальшого розвитку дистанційної освіти як окремої форми отримання знань.

Активізація системи самоосвіти є другим аспектом освітніх змін, викликаних війною. Її подальша розбудова і вдосконалення є також пріоритетним завданням післявоєнної освіти та виразною суспільно-політичною потребою. Потреба подальшої активізації системи самоосвіти зумовлена зростаючою динамічністю сучасного світу, що потребує від людини швидкого навчання професії, гнучкої реакції на потреби ринку праці, які забезпечуються не тільки різноманітними формами офіційної освіти, але й шляхом самоосвіти, що базується на усвідомленні людиною необхідності набуття нових знань і компетентностей. В умовах прояву кризових аспектів функціонування системи освіти, пандемії та війни роль самоосвіти значно зростає. При цьому це не означає, що самоосвіта це лише прояв ініціативи та самоорганізації окремого індивіда, вона може здійснюватися в рамках існуючих програм навчання та різноманітних усталених форм освіти під керівництвом викладачів.

Аналізуючи сутнісні характеристики самоосвіти, зазначимо, що цей феномен змістовно пов'язаний з поняттям «безперервна освіта» (в англійській науковій літературі позначається як «lifelong education» – освіта впродовж життя; у французьких наукових працях як «formation continue» – перекладається як «триває або продовжує освіту»). Загалом безперервна освіта трактується як «необмежена в часі щодо термінів навчання, ні в просторі щодо місця, ні щодо методів навчання, вона об'єднує всю діяльність і ресурси в галузі освіти і спрямована на досягнення гармонійного розвитку потенційних здібностей особистості й прогресу в перетворенні суспільства» [Hryshchuk, 2020, p. 114].

З точки зору Н. Сидорчука, феномен самоосвіти можна трактувати як процес набуття знань шляхом самопланування освітньої діяльності без взаємодії з навчальним закладом. Водночас, самоосвіта є важливою складовою навчально-виховного процесу в державних і недержавних закладах освіти, яка сприяє поглибленому та комплексному засвоєнню знань. Таким чином, самоосвіта є особливою, індивідуальною формою набуття знань. У процесі самоосвіти людина керується чітко визначеною метою навчання, здійснює самопланування освітніх практик, задовольняючи особисті знаннєві інтереси та потреби, покращуючи когнітивні навички та показники інтелектуального розвитку. Разом з тим, самоосвіта може здійснюватися під керівництвом педагогів шляхом застосування різноманітних форм індивідуального й колективного навчання. Завдання самоосвіти можуть бути реалізовані на практичних заняттях або поза ними шляхом виконання наданих викладачем вправ (під його загальним керівництвом, але при цьому без його безпосередньої участі). «Реалізація цих настанов вимагає від особистості, яка навчається, активної розумової діяльності, самостійного виконання різних пізнавальних завдань, застосування раніше засвоєних знань на основі педагогічного керівництва» [Sydorchuk, 2002, p. 139].

На переконання В. Олуйко, активізація та розвиток системи самоосвіти можливі лише з урахуванням низки основних принципів освітнього процесу. До таких принципів варто віднести такі: домінування фактів над емоційною складовою сприйняття інформації; здатність до переосмислення емпіричних даних та особистісних настанов, що заважають сприймати новітню інформацію та прогресивні системи знань; фактологічна доказовість з урахуванням життєвих ситуацій і прикладів; творче застосування наявного досвіду та загальнолюдських цінностей; вдосконалення здатності до самоосвіти та узагальнення й синтезу результатів власної практичної діяльності; індивідуальний підхід до самоосвіти в

залежності від інтелекту, соціальних умов, матеріальних і часових можливостей людини [Oluiko, 2008, p. 6].

Спираючись на вищезначені принципи, маючи психологічну мотивацію до отримання нових знань та послуговуючись новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, будь-яка людина зараз та у післявоєнний час здатна створити власну траєкторію самоосвіти. Такий підхід до власного когнітивного розвитку виправданий реаліями сьогодення, коли здатність до перманентного навчання, формування навичок критичного мислення є запорукою «соціального виживання» людини, методом захисту від маніпулятивних технологій. Відповідно без самоосвіти як системи оновлення знань на особистісному рівні підтримка критичного мислення як способу сприйняття суспільно-політичного буття стає проблематичною.

З об'єктивних причин активізація самоосвіти значно зростає в інформаційному суспільстві, в якому спостерігається швидке прирощення знань, інформації, соціальних практик та комунікаційних технологій. У зв'язку з цим, основними завданнями системи самоосвіти можна вважати такі:

- набуття нових наукових знань та практичних навичок;
- удосконалення ефективності професійної діяльності в певній сфері;
- «здатність до постійного оновлення й збагачення особистісного потенціалу через мотивацію та усвідомлення себе як гармонійної й усебічно розвиненої особистості» [Stefaniuk & Kudiarska, 2018, p. 87].

Система самоосвіти є важливим механізмом адаптації людини до нових умов життя у суспільстві, яке в наш час трансформується прискореними темпами. Науковою рефлексією на такі процеси стала поява поняття «трансформаційне навчання» (transformative learning), яке у загальному розумінні охоплює не тільки формальні аспекти набуття освіти, але й отримання людиною різноманітних знань протягом життя. Фактично «трансформаційне навчання» – це квінтесенція знань і життєвого досвіду, які постійно змінюються. На переконання К. Хоггана та Ф. Фіннегана, «трансформаційне навчання» є породженням сучасного капіталізму, який характеризується високим рівнем динамізму, що спричиняє високий темп та інтенсивність соціальних трансформацій [Hoggan & Finnegan, 2023, p. 5].

Не викликає сумнівів той факт, що самоосвіта у всіх її вимірах базується на стійкій мотивації суб'єкта навчання, який здатен до самоаналізу, самокритики, самопланування, самоорганізації тощо. Відповідно характер мотивації обумовлений індивідуальними потребами та інтересами людини, які сформувались під впливом об'єктивних й суб'єктивних чинників. На думку В. Тесленка, який розглядає феномен самоосвіти на прикладі старшокласників, стійка мотивація є фундаментальним підґрунтям самоосвітньої діяльності. Мотиви, які детермінують самоосвіту за своїм характером є різноспрямованими й обумовлені цілепокладанням суб'єкта навчання, його індивідуальними характеристиками. З точки зору фахівців, мотиви можна класифікувати на три основні групи:

1) мотиви суспільного характеру – їх підґрунтям є усталені у соціумі пріоритети розвитку, згідно яких індивідуальна діяльність набуває суспільної ваги та є засобом реалізації суспільно-корисного обов'язку;

2) мотиви індивідуального характеру, які пов'язані з життєвим успіхом конкретної особистості – у такій мотивації домінує особистісне значення отриманого результату самоосвіти, яка є засобом самоствердження та формування впевненості людини у своїх можливостях;

3) мотиви, які сформувались у суб'єкта навчання у зв'язку з бажанням опанувати нові, цікаві для нього знання та навички. «Всі мотиви самоосвітньої діяльності визначеним чином ієрарховані, взаємодіють між собою та не виступають у чистому вигляді, але один із мотивів буде обов'язково домінуючим, що і визначає характер мотивації учня в цілому» [Teslenko, 2014, p. 20].

Пріоритетність певних мотивів самоосвітньої діяльності людини, її активізація у інформаційному суспільстві та демократичному політичному житті визначається ступенем адаптації індивіда до нових реалій, його особистою задоволеністю чи незадоволеністю власним соціально-економічним становищем, потягом до нових знань та інформації. Стикаючись з видозміненими соціальними умовами (що буде особливо яскраво проявлятися у післявоєнній Україні), людина змушена знаходити та засвоювати нові знання та необхідну інформацію. Також для самоосвітньої діяльності як зараз, так і у післявоєнний час суб'єкт навчання має опановувати все нові та нові інформаційно-комунікаційні технології, які полегшують та роблять різноплановою самоосвіту.

Є. Пилипенко, спираючись на роздуми Г. Спенсера, зауважує, що самоосвіта є синонімічним поняттям до саморозвитку та чинником прогресу людської цивілізації. На думку Г. Спенсера, формуванню навичок до саморозвитку має бути приділена значна увага у суспільстві. Він переконаний, що людство динамічно прогресує спираючись, перш за все, на механізми самоосвіти. У процесі самоосвіти варто обов'язково враховувати роль спеціальних інституцій, що сприяють самоорганізованій, систематичній інтелектуально-пізнавальній діяльності, яка допомагає досягненню особистих або суспільних важливих результатів. У такому контексті, самоосвітня діяльність є як спонтанною, так і організованою пізнавальною активністю індивіда. Також «самоосвіта є показником культурного розвитку людини та частиною самовдосконалення людини й продовженням самовиховної роботи» [Pylypenko, 2011, p. 148].

Як підсумок можна виокремити низку закономірностей розвитку та активізації самоосвіти людини, які також складають сукупність нових суспільно-політичних викликів сучасності:

1. Внутрішня спрямованість людини до самоосвітньої діяльності корелюється зі ступенем її морального та когнітивного розвитку, рівнем набутої освіти та професійними якостями, які видозмінюються під впливом взаємодії особистості з суспільством, зростанням рівня її соціальної включеності та активності.

2. Вмотивованість до самоосвіти зростає у процесі задоволення інтелектуальних потреб людини, переформатування її інтересів.

3. Прагнення до самоосвітньої діяльності ґрунтується на навичках людини щодо самостійного отримання знань, і в той же час створює бажання їх оптимізувати.

4. «Прагнення до самоосвіти знаходиться в прямій залежності від умов навчально-пізнавальної діяльності людини. Виникнення непереборних труднощів у задоволенні пізнавальних потреб і інтересів, а також недоведена, до кінця, розпочата самоосвітня діяльність, що повторюється, тягне згасання прагнення до самоосвіти» [Nesterenko, 2011, pp. 222–223].

Отже, активізація системи самоосвіти передбачає зміну методів та принципів її функціонування, трансформацію ставлення до цієї форми освіти як окремих громадян, так і державних інституцій. Разом з тим, самоосвітня діяльність є вибором особистості щодо характеру отримання знань і визначається її потребами інтелектуального, професійного та духовного зростання. В умовах російсько-української війни та відповідно у післявоєнну добу самоосвітні практики, зокрема і у сфері політичної освіти, на нашу думку, будуть набувати подальшого розвитку у зв'язку з їх гнучкістю, адаптивністю та ефективністю порівняно з класичною системою освіти.

Висновки. Післявоєнна освіта не лише вимагає відновлення найкращих традицій національної освіти, впровадження прогресивних інновацій, що активізують повоєнне відновлення країни, але й вдосконалення практик дистанційного навчання та системи самоосвіти, які надзвичайно активізувались внаслідок необхідності підтримки освіти в умовах воєнного стану. Переваги й недоліки дистанційного навчання варто осмислювати як суспільно-політичні виклики, навіть безпекові питання. У післявоєнну добу дистанційна

освіта та самоосвітні практики очевидно будуть набувати подальшого розвитку у зв'язку з їх гнучкістю, адаптивністю, їх можливостями індивідуалізації освітньої підготовки особистості та поєднання професійної діяльності та освіти. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у аналізі конкретних методик політичної освіти, які можна було би практикувати в рамках широких завдань повоєнної відбудови України.

Використані джерела:

1. Антошук, С. В., & Гравіт, В. О. (2015). Основи організації дистанційного навчання в післядипломній педагогічній освіті. НІКО.
2. Біляй, Ю. П. (2018). Методична система підготовки майбутніх учителів математики та інформатики до використання технологій дистанційного навчання (дисертація кандидата педагогічних наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.03/Biliai.pdf.
3. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2023). Освіта під час війни: настрої та переваги українців.
4. Hoggan, C., & Finnegan, F. (2023). Transformative learning theory: Where we are after 45 years. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2023(180), 5–11.
5. Гришук, А. Б. (2020). Самоосвіта як спосіб підвищення професійного рівня державних службовців в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*, (3), 111–118.
6. Ключко, С. С., Євтушенко, В. М., & Сирцов, В. К. (2017). Сучасний освітній процес: курс на дистанційне навчання. *Morphologia*, 11(2), 58–60.
7. Рябчук, М. (2012). Українське «виживання»: національна ідентичність і посткомуністичний перехід. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(3–4), 439–446. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.06.007>
8. Marzano, R. J. (2001). Нова таксономія освітніх цілей (3-тє вид.). Association for Supervision and Curriculum Development.
9. Нестеренко, В. В. (2011). Самоосвіта студентів-заочників у структурі їх навчально-пізнавальної діяльності. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, (11–12), 215–223.
10. Олуйко, В. М. (2008). Професіоналізація кадрів як фактор державотворення. *Університетські наукові записки*, (3, ч. 1, спецвипуск), 5–8.
11. Прудникова, О. В. (2024). Інформаційна культура науково-освітньої спільноти в умовах дистанційного навчання. У О. С. Гончарової (Ред.), *Науково-освітня еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації* (с. 297–302). ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
12. Кулик, В. (2016). Національна ідентичність в Україні: вплив Євромайдану та війни. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588–608. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>
13. Сидорчук, Н. Г. (2002). Про співвідношення між поняттями «самоосвіта» та «самостійна робота». *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя*, 4(2), 139–141.
14. Степико, М. Т. (2015). Українська ідентичність: феномен і засади формування. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>.
15. Тесленко, В. В. (2014). Самоосвіта старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, (4(23)), 17–22.
16. Стефанюк, О. В., & Кудярьська, Т. Р. (2018). Практикування поняття «самоосвіта» як способу підготовки майбутнього фахівця. У Двадцять першій всеукраїнській практично-пізнавальній інтернет-конференції «Наукове мислення» (с. 87–89).

References:

1. Antoshchuk, S. V., & Hravit, V. O. (2015). *Osnovy orhanizatsii dystantsiinoho navchannia v pisljadiplomnii pedahohichnii osviti* [Fundamentals of organising distance learning in postgraduate pedagogical education]. NIKO.
2. Biliai, Yu. P. (2018). *Metodychna systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv matematyky ta informatyky do vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia* [Methodological system of training future teachers of mathematics and computer science to use distance learning technologies] (Doctoral dissertation). National Pedagogical Dragomanov University. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.03/Biliai.pdf
3. Democratic Initiatives Foundation named after Ilko Kucheriv. (2023). *Osvita pid chas viiny: Nastroi ta preferentsii ukrainsiv proanalizuvaly eksperty* [Education during the war: Experts analysed Ukrainians' moods and preferences]. <https://dif.org.ua/article/osvita-pid-chas-viiny-nastroi-ta-preferentsii-ukrainsiv-proanalizuvali-eksperti>
4. Hoggan, C., & Finnegan, F. (2023). Transformative learning theory: Where we are after 45 years. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2023(180), 5–11.

5. Hryshchuk, A. B. (2020). Samoosvita yak sposib pidvyshchennia profesiinoho rivnia derzhavnykh sluzhbovtiv v Ukraini [Self-education as a way to improve the professional level of civil servants in Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo*, (3), 111–118.
6. Kliuchko, S. S., Yevtushenko, V. M., & Syrtsov, V. K. (2017). Suchasnyi osvittii protses: Kurs na dystantsiine navchannia [Modern educational process: A course towards distance learning]. *Morphologia*, 11(2), 58–60.
7. Riabchuk, M. (2012). Ukraine's "muddling through": National identity and postcommunist transition. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(3–4), 439–446. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.06.007>.
8. Marzano, R. J. (2001). *A new taxonomy of educational objectives* (3rd ed.). Association for Supervision and Curriculum Development.
9. Nesterenko, V. V. (2011). Samoosvita studentiv-zaochnykh u strukturi yikh navchalno-piznavalnoi diialnosti [Self-education of correspondence students in the structure of their educational and cognitive activity]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*, (11–12), 215–223.
10. Oluiko, V. M. (2008). Profesionalizatsiia kadrov yak faktor derzhavotvorennia [Professionalisation of personnel as a factor of state building]. *Universytetski naukovyi zapysky*, (3, Pt. 1, Special issue), 5–8.
11. Prudnykova, O. V. (2024). Informatsiina kultura naukovo-osvitiianskoi spilnoty v umovakh dystantsiinoho navchannia [Information culture of the scientific and educational community under distance learning]. In O. S. Honcharova (Ed.), *Naukovo-osvitiianska elita ta formuvannia intelektualnoho potentsialu ukrainskoi natsii: Materialy II Vseukrajinskoj naukovoi konferentsii* (pp. 297–302). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.
12. Kulyk, V. (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588–608. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>.
13. Sydoruk, N. H. (2002). Pro spivvidnoshennia mizh poniattamy "samoosvita" ta "samostiina robota" [On the relationship between the concepts of self-education and independent work]. *Naukovyi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia*, 4(2), 139–141.
14. Stepyko, M. T. (2015). *Ukrainska identychnist: Fenomen i zasady formuvannia* [Ukrainian identity: The phenomenon and foundations of formation]. National Institute for Strategic Studies. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>
15. Teslenko, V. V. (2014). Samoosvita starshoklasnykh u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Self-education of senior pupils in a general educational institution]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, (4(23)), 17–22.
16. Stefaniuk, O. V., & Kudianska, T. R. (2018). Praktykuvannia poniattia "samoosvita" yak sposobu pidhotovky maibutnoho fakhivtsia [Practicing the concept of self-education as a way of training a future specialist]. In *Dvadsiat persha vseukrajinska praktychno-piznavalna internet-konferentsiia "Naukove myslennia"* (pp. 87–89).

Taras Kolomiets,

*Graduate student of the Department of Political Sciences,
Dragomanov Ukrainian State University*

Distance Learning and the System of Self-Education Under Martial Law: Socio-Political Challenges

The article considers the activation of distance learning and the system of self-education due to the need to support education in martial law. The problem is considered in its connection with contemporary socio-political challenges and methods of developing political education in modern Ukraine. The methodologies of the educational process based on distance learning technologies are analysed; these methodologies provide for the existence and development of an appropriate information and communication educational environment. The factors that determine the level of effectiveness of teachers' activities and student learning through the use of distance education technologies are identified.

It is argued that contemporary educational problems have pronounced features of socio-political challenges. The advantages (individualisation of educational training; participation in several educational programmes; optimal combination of professional activity and education; encouragement of self-organisation, rational use of time, and mastery of new information technologies) and disadvantages (decline in the quality of education; lack of dialogue between students, teachers, and parents; insufficient distance learning methodology and an inadequate response from the government; the forced nature of use or, conversely, the neglect of distance learning tools; lack of prior experience; irregular working hours) of distance education are highlighted.

A number of patterns in the development and intensification of human self-education are identified, as well as their role for the democratic political life of society as a whole. It is emphasised that self-educational activity is an individual's choice regarding the nature of knowledge acquisition and is determined by their needs for intellectual, professional, and spiritual growth. The activation of the self-education system involves changes in the methods and principles of its functioning, as well as the transformation of attitudes towards this form of education on the part of both individual citizens and state institutions.

Keywords: *education, political education, distance learning, the phenomenon of self-education, martial law, educational changes, information technologies, socio-political challenges.*

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА НАРАТИВИ

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.06>

УДК 327:316.42:351.746(4-6ЄС)

Ольга Волянук,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міждисциплінарної освіти,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7416>; email: volyanuyuk@ukr.net**Тарас Захаров,**

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8522-0310>; email: Zakharovt@ukr.net**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ, КООПЕРАЦІЯ, КРИХКІСТЬ:
ЦЕНТРИ ТА ФРОНТИРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ
НА ЗАХИСТІ ЦІННОСТЕЙ**

У статті здійснено концептуалізацію взаємозв'язку конкурентоспроможності, кооперації та крихкості як ключових характеристик сучасної європейської політики у просторовій оптиці «центрів» і «фронтирів». Актуальність дослідження зумовлена трансформацією безпекового середовища ЄС, зростанням ролі прикордонних територій у формуванні політик стійкості та необхідністю переосмислення ціннісних засад інтеграції в умовах багаторівневих криз. Метою статті є виявлення того, як поєднання коопераційних і конкурентних практик впливає на відтворення європейських цінностей та формування антикрихких політичних систем. Методологічною основою дослідження є поєднання неоінституціонального, просторового та ціннісного підходів, а також використання порівняльного аналізу, концептуального моделювання й індексних даних для емпіричної ілюстрації відмінностей між центрами прийняття рішень і прикордонними регіонами ЄС. Теоретичний аналіз дозволив охарактеризувати поняття спроможності, стійкості та антикрихкості й показати їхню функціональну взаємодію у процесах європейської інтеграції.

У результаті доведено, що конкурентоспроможність політичних центрів ЄС ґрунтується на високому рівні інституційної спроможності та низькій крихкості, що забезпечує їхню здатність формувати коопераційні мережі й відтворювати ціннісний порядок. Водночас фронтири постають як зони підвищеної чутливості до криз, які виконують роль осередків інституційних інновацій і каталізаторів антикрихкого розвитку. Обґрунтовано, що саме взаємодія центрів і фронтирів визначає динаміку політики безпеки та розширює можливості для трансформації ЄС у напрямі більшої адаптивності. Зроблено висновок, що поєднання кооперації та конкуренції є не суперечністю, а механізмом підвищення антикрихкості європейської політики, а ці цінності ЄС відтворюються через інституційну спроможність, просторову взаємодію, практики солідарності, комеморативні досвіди, освітні перспективи. Отримані результати можуть бути використані для подальших досліджень політики розширення та стратегій безпеки Європейського Союзу.

Ключові слова: конкурентоспроможність, кооперація, (анти)крихкість, центри, фронтири, європейські цінності, міжнародна безпека, безперервна освіта, інституційна спроможність, ідентичність.

Вступ. Антикрихкість – одна з відносно нових категорій політичної та суміжних наук, що якісно відрізняється від достатньо поширених понять стійкості та спроможності, але ще не достатньо увиразнена в академічних школах. Вигідно вирізняє це поняття зосередженість в умовах кризи на підтримці не лише ресурсного потенціалу (спроможність), інституційної зрілості (стійкість) чи практик взаємодії (кооперація), а й на використанні досвідів і можливостей безперервного розвитку, які потенційно виникають за таких криз. Це політично актуальна й концептуально значуща проблема покликана виявити, наприклад, точкові напруження в євроінтеграційному просторі, які потребують не тільки інституційних рішень,

але й ціннісних трансформацій, не лише політичних/економічних механізмів, але й безпекових заходів і перспектив розвитку.

У європейській політиці стійкість прикордонних регіонів стає умовою безпеки центру, а не другорядним завданням регіонального розвитку. У випадку фронтів ЄС крихкість є не тимчасовим станом, а результатом історичних просторових і довготривалих політичних асиметрій. За цих обставин нагальною для європейської політики є потреба не лише зберігати політичну функціональність, соціальну згуртованість і ціннісну орієнтацію, але шукати простори асиметричного зростання, постійного освітнього та наукового прориву в умовах посилення геополітичної конкуренції.

В сучасному контексті складних євроінтеграційних процесів ми спостерігаємо у поведінці ключових гравців прояви як пасивної стійкості, так і активної трансформації. Однак в суспільно-політичній риторичній проблемі крихкості/антикрихкості держав, систем чи союзів часто спрощується до діалектики економічних і політичних важелів впливу, до протиставлення свобод і гарантій, до несумісності конкуренції та кооперації, пам'яті та забуття. Це розвиває складну природу (анти)крихкості та актуалізує міждисциплінарну дискусію про неї. Актуальні просторові зв'язки центрів і периферій додають цій дискусії ціннісно-культурних маркерів і сигналізують гостру необхідність комплексного політологічного переосмислення концептів, методологій і політичних практик у світі, що глобально трансформується. Для України також важливим і актуальним завданням є (пере)осмислювати ключові цінності та просторові можливості ідентичностей як основи спроможності продовжувати рух на шляху до євроінтеграції та протидії агресору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «крихкість» у публічному дискурсі з 2012 р. активно відстоює Н. Талеб, і визначає її як вразливість системи, що страждає від мінливості власного середовища, коли ця мінливість перевищує певний поріг чутливості та загрожує серйозними руйнуваннями. Інша перспектива окреслена цим же автором для поняття «антикрихкість» – це динаміка, за якої система отримує вигоду від мінливості [Taleb, 2012]. Відтак концепція (анти)крихкості відображає ризики краху та опції нелінійного виграшу від криз.

Показово, що вже за кілька років після популяризації таких теоретичних рамок, у 2014 р. відомий Індекс неспроможності держав (Failed States Index) від The Fund for Peace змінює назву на Індекс крихкості держав [Fragile States Index: Methodology, н.д.]. Індекс перейменований для уникнення стигматизації терміну «failed», який припускав дихотомію «успішних» і «недіеспроможних» держав; нова назва підкреслює континуум вразливості, а не остаточний «провал». Це перейменування концептуальне, оскільки дозволяє розглядати крихкість не як незворотний статус, а як динамічний стан, що може змінюватися під впливом кооперації, інституційної спроможності та ціннісної консолідації. Загалом обґрунтування вразливостей сучасних (не)демократичних систем через аргументи економіки, статистики, математики підхоплює та поступово доповнює конфліктологія, а поняття спроможності в політичних науках все частіше використовують поряд із поняттями «стійкості» та «антикрихкості».

За останнє десятиліття, враховуючи дедалі нестабільніші умови суспільно-політичного життя, в літературі з'являється все більше спроб інструменталізувати ці категорії, надати їм практичної конкретності для урядових політик. Відтак антикрихкість і її концептуальні аналоги (до яких часто зараховують і стійкість, і спроможність) позиціонуються як «привабливі» системні атрибути, що потребують урядових інструментів і регулювань. Сучасні автори пишуть, що це 1) здатність системи адаптуватися до мінливого середовища, вчитися на досвіді та підтримувати функціональну спроможність перед поточними та майбутніми викликами, перед різними типами криз; 2) критично важлива умова, чи може система підтримувати власну продуктивну спроможність та вирішувати завдання (функціональний підхід); 3) критично важлива умова, чи може система підтримувати або

адаптувати внутрішні організаційні можливості, процеси та ресурси, які дозволяють їй функціонувати (структурний підхід); 4) одна або декілька фаз, які стосуються ступеня, до якого системі вдається: запобігати критичним ситуаціям і стримувати їх, відновлюватися та повертатися до нормального стану, навчатися та адаптуватися до можливих майбутніх ситуацій (процесуальний підхід) [Lindholst, Klausen, Hansen, Sørensen, 2025].

Природньо ці теоретико-прикладні теми тісно пов'язанні з глобальними проблемами захисту демократії як цінності. Однак, як слушно зауважує докторка Е. Цехмейстер на останній у 2025 р. «Ronald F. Inglehart Honorary Lecture»: дослідження, що пов'язують поняття демократичної стійкості зі суспільством і громадською думкою, все ще суттєво відстають за темпами від досліджень із діагностики демократичного відступу. Тобто в сучасних наукових джерелах значно частіше описують стан крихкості/нестабільності/згорання демократії, аніж вивчають поведінкові моделі та ціннісні установки людей, які можуть розвивати антикрихкість суспільств і систем. Це безумовно спрямовує нас до публікацій із політичної аксіології, в т.ч. й у рамках Світового дослідження цінностей. І саме на цьому ціннісному рівні ми поки не знаходимо структурованих відповідей на питання: Яких орієнтирів потребують антикрихкі політичні системи? Що в системі ціннісних координат західних демократій може розвивати спроможності сучасних демократій? У якій мірі просторові ідентичності впливають на стійкість інституцій ЄС?

Серед українських авторів тема закономірно користується значним інтересом. Тут важливими є напрацювання психологів, які, наприклад, дають ґрунтовні визначення близькому за значенням поняттю резильєнтність. Формування та розвиток резильєнтності розглядається як можливість відновлюватися, протистояти труднощам, знаходити сили та натхнення рухатися далі, спиратися на власні ресурси, зрештою – як ключова навичка і потреба сучасної людини, яку можна набути, передусім через «наявність чіткої ціннісної ієрархії, розуміння своїх цілей, орієнтацію на власні цінності та планування життя відповідно до визначеного вектору» [Москаленко, 2024, с. 70]. І хоча у дослідженнях сучасних психологів переважно йдеться про особистісний вимір життєстійкості та (анти)крихкості, згадані аксіологічні зауваги можна розвивати і в політологічних пошуках.

У дослідженнях сучасних економістів природним є акцент на соціально-економічні виклики та втрати в умовах війни, яка визначає загальну ситуацію крихкості в нашій країні загалом та окремих громадах. Віддаємо належне тим авторам, які діагностують асиметричність такої ситуації у різних регіонах України, а відтак наголошують на необхідності «реалізації цілей згуртованості та зміцнення взаємозв'язків між громадами (...) передусім за допомогою міжрегіональної та міжмуніципальної співпраці, об'єднання зусиль навколо вирішення спільних проблем, залучення громад та регіонів (особливо географічно віддалених від кордону із країнами ЄС) у процеси транскордонної та міжтериторіальної співпраці» [Вдовин, Дмитренко, 2025, с. 61]. Тобто попри зосередженість на соціально-економічних показниках крихкості та конкурентоспроможності, у загальних рекомендаціях вчені все ж виходять за рамки винятково економічної логіки та наближаються до питань кооперації та ціннісної політики.

Попри здобутки у згаданій тематичі психологів, математиків, економістів, конфліктологів, фахівців із публічного управління, перспективою політологічного дослідження (анти)крихкості є виявлення множини інтересів, що її визначають, а також цінностей, які могли би сприяти балансуванню таких інтересів в умовах загроз міжнародній безпеці. Європейські досвіди та ідентичності дають також досить виразну перспективу політологічного дослідження (анти)крихкості у контексті діяльності ключових і позасистемних суб'єктів політики, а вимір «центр-фронтір» конкретизує такий науковий пошук.

Мета цієї статті – окреслити, як балансування конкуренції та кооперації впливає на рівень (анти)крихкості політичних систем та як ця взаємодія формує здатність ЄС захищати

свої ціннісні кордони в умовах геополітичної нестабільності. **Основні завдання:** операціоналізувати категорії, концептуалізувати взаємозв'язок між конкурентоспроможністю, кооперацією та крихкістю у вимірі складних ідентичностей і просторів ЄС; описати потенціал сучасних методологічних підходів, які дозволять визначити структурні відмінності між центрами європейської політики та прикордонними регіонами, в т.ч. оцінити емпіричні індикатори крихкості; проаналізувати політики ЄС з точки зору їхнього впливу на цінності конкуренції та кооперації, обґрунтувати модель балансу між конкурентною раціональністю та кооперативною солідарністю як умову ціннісної стійкості ЄС.

Методи дослідження. Стаття пропонує змішаний дизайн дослідження: теоретична рамка ґрунтується на політичній аксіології, а кількісні дані – на багаторічних звітах авторитетних західних мозкових центрів. Критичний огляд наукових джерел з позиції політологічного аналізу дозволяє уточнити наповнення ключових понять дослідження, а також розвинути міждисциплінарну логіку взаємодії для пошуку кращих стратегій і тактик політики стійкості в умовах війни.

Емпіричний компонент дослідження складають дані, зібрані в рамках Regional Competitiveness Index (RCI), Fragility/Resilience datasets (Fragile States Index / FSI), World Values Survey (WVS) – тобто інформаційні бази визнаних зарубіжних аналітичних осередків, які вивчають різні аспекти окресленої проблематики. У нашому дослідженні особливо важливо увиразнити не стільки економічні показники (на зразок RCI, що вимірює основні чинники здатності регіону пропонувати привабливе середовище для проживання та роботи підприємств і мешканців), як інституційні (на зразок FSI) та політико-культурні (на зразок WVS). Це спроба виявити різні індикатори крихкості (інституційні, безпекові, ціннісні на рівні з економічними, соціальними, демографічними). Елементи порівняльного аналізу регіонів дозволять зробити окремі зауваги стосовно реалій і перспектив взаємодії між центрами та фронтами Європи.

Аналіз політики ЄС, а також дискурс-аналіз окремих практик дозволять чіткіше окреслити як визначається «цінність», «стійкість», «безпека», «антикрихкість», як ці категорії набувають практичного значення у політиках ідентичностей, політиках пам'яті, освітніх і регіональних політиках тощо. Водночас ми свідомі того, що згадані методи і підходи не вичерпують всіх можливостей вивчення антикрихкості: наприклад, потенціал border studies та/або memory studies міг би суттєво збагатити політико-ціннісні трактування проблеми.

Результати та дискусії. Крихкість у політичних науках і політичних практиках позначає вразливості політико-владних відносин і процесів, політичних систем і окремих інституцій, що посилюються під тиском кризових чинників. Антикрихкість не означає відсутності таких вразливостей, а підкреслює спроможності тих же систем і процесів за складних умов суспільно-політичного життя трансформувати кризи в нові можливості розвитку. З позицій класичного системного аналізу, крихі політичні системи та їх союзи деструктивно реагують на виклики, не витримують напругу, деградують, втрачають цілісність і функціональність; антикрихі системи натомість найкраще прочитуються з позицій синергетики – перед загрозами і викликами антикрихість не концентрується на утриманні колишньої рівноваги, натомість їй йдеться про спроможність посилюватися, зростати та розвиватися через ситуації нестабільності, максимально користатися можливостями системних і хаотичних виявів кризи. У цій статті антикрихість політичних суб'єктів осмислюється передусім через цінності кооперації та конкуренції, а також просторові ідентичності центрів і фронтів, які попри конфліктогенність можуть також посилювати стійкість і розвивати спроможності навіть в умовах глобальних криз.

Конкурентоспроможність (Competitiveness) у сучасних джерелах трактується як здатність території або політичної спільноти забезпечувати стійкий економічний розвиток,

інноваційність, привабливість для ресурсів (капіталів, людського потенціалу, технологій) в умовах внутрішньої та зовнішньої конкуренції [EU Regional Competitiveness Index 2.0, 2022], але в рамках нашого дослідження підкреслимо, що ця здатність не повинна підірвати соціальної згуртованості й базових цінностей спільноти. У контексті європейського інтеграційного проекту конкурентоспроможність виходить за межі економічного показника і стає елементом політичної спроможності – здатності центру й периферії витримувати системні кризи.

Кооперація (Cooperation) – це інституційно та політично організована форма взаємодії між суб'єктами, спрямована на досягнення спільних цілей шляхом координації політик, ресурсів, практик, зокрема в умовах асиметрії можливостей. Експерти стверджують, що складність і глобальна взаємопов'язаність сучасних систем – від урядів, громад до енергомереж, фінансових систем чи інтернет-мереж – давно вийшла за межі кордонів і створила новий рівень вразливості, який зробив їх особливо чутливими до екстремальних подій; однак саме в кооперації, у взаємодії ці далекосяжні глобальні системи також мають здатність попереджати та реагувати на виклики швидше і краще, ніж будь-коли раніше [Designing Resilience: Preparing for Extreme Events, 2010]. Водночас у європейській політиці кооперація є не лише інструментом ефективності в екстремальних ситуаціях, вона є ціннісною основою інтеграції, що покликана розвивати спільні культурні, наукові, освітні перспективи, пом'якшувати нерівності, відмінні досвіди та інтерпретації минулого, зокрема між центрами та прикордонними територіями.

Загалом окреслюючи теоретичні рамки нашого дослідження, ми свідомі як концептуального внеску теорії антикрихкості, так і її обмежень. Згадана раніше книга Н. Талеба не є традиційним науковим дослідженням із політології чи соціології, але вона розвинула ідею, яка виходить за межі популярної літератури: система може не лише відновлюватися після потрясінь (resilience), але й вигравати від невизначеності та криз (antifragility) [Taleb, 2012]. У контексті європейської політики ця ідея поставила під сумнів стандартні моделі стабільності, пропонуючи уявлення про інтеграційний простір, який не просто «витримує тиск», а здатен перетворювати шоки на каталізatori інституційного та ціннісного розвитку. Попри те, що ідея антикрихкості резонує з теоретичними проблемами адаптації й трансформації політичних систем, antifragile не презентує формальної теорії державної спроможності чи демократичної стабільності. Тому в академічному дослідженні це скоріше концептуальна аналогія або метафора, а не емпірично верифікований механізм. Талебова категорія «антикрихкість» може бути корисною для підсилення аргументації про те, що Європейський Союз у певних випадках здатний не тільки адаптуватися до шоків (економічні кризи, пандемія, війна), але й перетворювати їх на імпульси зміцнення, кооперації інституцій, правових механізмів, ціннісної солідарності. У цій перспективі антикрихкість як теоретична лінза, яка підсилює розуміння феномену послідовної трансформації систем. Однак залучення такої категорії в академічний аргумент потребує обережності: важливо поєднувати цей концепт зі сучасними політичними теоріями адаптації та ціннісного розвитку.

Політична аксіологія, загалом ціннісний підхід до політики рідше використовується при вивченні конкурентоспроможності та кооперації – явищ, що традиційно вимірюються передусім за економічними критеріями. Однак спадщина Р. Інглегарта (1934–2021) досі розвивається та справляє значний вплив на політичну думку в усьому світі, а ключові поняття економіки, права, соціології інтерпретуються якісніше, якщо їх прочитувати через оптику глобального дослідження World Values Survey, заснованого професором Мічиганського університету. Ці багаторічні опитування у понад 100 країнах дозволили розвинути «еволюційну теорію модернізації», що описує, як культурні зміни супроводжують економічний розвиток і зміцнюють демократичні інститути. Американський політолог послідовно відстоював ідеї про цінності, модернізацію та демократизацію, політичної

культуру та щастя, що зробило його одним із найцитованіших науковців у галузі політичних наук [Welzel, 2022].

Ціннісний підхід, розроблений Р. Інглегартом, дозволяє інтерпретувати європейську інтеграцію не лише як інституційний або економічний проєкт, а як довготривалий процес політико-культурної трансформації. У межах теорії модернізації та постматеріалізму економічна безпека й міжпоколінна соціалізація спричиняють зсув від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей (самовираження, участі, довіри, підтримки демократії, освіти протягом життя, етики пам'ятання та забуття тощо). У такій рамці конкурентоспроможність, кооперацію й крихкість можна розглядати не лише як функціональні характеристики політичної системи, а як відображення структурних ціннісних орієнтацій різних частин європейського простору.

Європейські «центри» – економічно розвинені регіони Західної та Північної Європи, за оцінками EU Regional Competitiveness Index [2022] – історично стали середовищем закріплення постматеріалістичних цінностей. Дані World Values Survey [2022] доповнюють і навіть уточнюють ці економічні заміри, послідовно демонструють вищий рівень підтримки ліберальної демократії, рівності, індивідуальної автономії, космополітизму в цих регіонах. Конкурентоспроможність центрів, таким чином, є не лише економічним показником, а й результатом культурної модернізації, яка стимулює технологічність, інноваційність, інституційну довіру, підтримку відкритих ринків.

Водночас «фронтири» – прикордонні та периферійні регіони ЄС – часто характеризуються нижчим рівнем економічної безпеки та сильнішою орієнтацією на матеріалістичні цінності, за оцінками того ж EU Regional Competitiveness Index [2022], що також особливо виразно видно на мапі проєкту. У логіці Р. Інглегарта економічна невизначеність посилює запит на порядок і культурну однорідність. Це створює потенціал крихкості: там, де ціннісна модернізація неповна або нерівномірна, політична система стає вразливішою до популізму, євроскептицизму, ідентифікаційних конфліктів.

Відзначимо, що одну зі своїх останніх праць вчений присвятив саме проблемам популізму [Pippa, Inglehart, 2019]. Ця загроза з роками лише посилюється та спричиняє глобальну крихкість. Вона діє на різних рівнях, на структурних і ціннісних зсувах. Американські автори описали це явище у термінах поляризації та культурного розколу: зокрема саме авторитарний популізм гаряче відстоює принципи першого порядку (про те, хто повинен правити, про легітимну владу «народу», а не еліт), і при цьому замовчує принципи другого порядку (про те, що слід робити, якої політики дотримуватися, які рішення слід приймати заради такого «народного правління»); ця тенденція на практиці підриває довіру громадськості до демократії та стверджує авторитарні цінності; норми чесної політичної гри розвиваються під впливом популістської риторики, яка уникає конкретики щодо цінностей консенсусу, толерантності, категоричного неприйняття насильства, чіткого розмежування особистих і політичних інтересів, відкритих кордонів, багатосторонньої співпраці тощо [Pippa, Inglehart, 2019]. У цих висновках розпізнаємо особливе значення просторових і ціннісних вимірів стійкості та спроможності демократії.

Вже сучасні послідовники школи Р. Інглегарта, вивчаючи чинники, які можуть «завдавати удару бренду демократії», розширюють рамки дослідження діяльності лідерів-популістів. Адже порядок денний політичного істеблїшменту в умовах криз, їх спроможність здійснювати прогресивні зміни часто обумовлені також і настроями та цінностями широких мас населення. Е. Цехмейстер, наприклад, у цьому зв'язку акцентує на 2-х особливостях людської природи, глибинних соціально-психологічних механізмах, які ослаблюють демократію, а отже, є сигналами крихкості політичних систем:

1) норми взаємності, тобто політика «око за око» як ескалація взаємної відплати, що підриває демократичні інститути й процеси; якщо до певної деструктивної практики

вдалися одні суб'єкти політики – це дуже часто автоматично запускає спіраль політичної ескалації з боку багатьох інших;

2) порушення соціальних зв'язків і поглиблення самотності, ізольованості, відчуженості; коли суб'єктивне відчуття браку належності, невідповідність між бажаними та фактичними соціальними комунікаціями шкодить політичній довірі, готовності до компромісу, а відтак дає більше можливостей для популістської риторики, логіки простих рішень, авторитарного лідерства [Ronald F. Inglehart Honorary Lecture, 2025].

Описані вище вразливості, характерні для цілих соціальних груп, еліт, периферійних регіонів, ускладнюють можливості системної антикрихкості ЄС. Антиномічне бачення світу не приймає невизначеностей і нестабільностей сучасного світу, такий світогляд громадян окремих регіонів чи країн може створювати додаткові труднощі для порозуміння центрів і фронтів, а також інструменталізуватися зовнішнім ворогом. Сучасна концепція політичної спроможності та антикрихкості європейських суб'єктів різного рівня повинна враховувати не тільки інституційний дизайн, економічні показники та соціальні тенденції, але й розуміння людської природи, почуттів і цінностей громадян.

Однак ціннісні аргументи неповні без кількісних обчислень, зрештою заради об'єктивності абсолютизувати не варто ані перші, ані другі. Кількісні аргументи втім користуються особливим попитом при розробці державних програм, для EU Cohesion Policy (політики згуртування ЄС) тощо – скрізь, де суб'єкти публічної політики шукають вимірюваних індикаторів і показників ефективності політичних рішень на шляху до розбудови демократичної антикрихкості. Нашу увагу привернув Fragile States Index (FSI), який публікується щороку американським аналітичним центром The Fund for Peace, є композитним індексом, що вимірює рівень вразливості держав за 12 індикаторами, згрупованими у чотири блоки: соціальний, економічний, політичний блоки та індикатори згуртованості. Методологічно FSI поєднує контент-аналіз понад 100 тис. відкритих джерел, кількісні дані міжнародних організацій і експертну оцінку, присвоюючи кожному показнику шкалу від 0 до 10, де вищий бал означає більшу крихкість; сумарний результат коливається від 0 до 120 [Fragile States Index: Methodology, н.д.]. Водночас FSI зазнає критики за надмірну агрегованість і потенційний редуціонізм, оскільки вимірює державу як єдину одиницю аналізу й не враховує внутрішньорегіональні диспропорції (це важливо для дослідження центрів і фронтів у межах ЄС). Додатковим обмеженням є нормативна упередженість: ліберально-демократичні стандарти можуть відображати певну ціннісну парадигму, але не завжди адекватно враховувати культурні, історичні або інституційні відмінності.

Для нашої теми індекс надає емпіричний інструмент операціоналізації категорії «(анти)крихкість», дозволяючи співставити конкурентоспроможність і кооперацію з конкретними параметрами – легітимністю держави, якістю публічних послуг, економічною нерівністю, зовнішнім втручанням (індикаторами, які в т.ч. емпірично збирає FSI). У контексті Європейського Союзу FSI демонструє, що більшість держав-членів постійно перебувають у категоріях «дуже стабільних» або «стабільних», водночас прикордонні або сусідні країни Східної Європи та Південного Середземномор'я часто мають вищі показники вразливості, що підтверджує просторову асиметрію між центрами та фронтами.

Наведемо кілька конкретних даних з Fragile States Index (2024) для емпіричного й порівняльного аналізу центрів і фронтів Європи:

1. Середній FSI 2024 р. для Європейського регіону загалом становить 41,07 бали – це значно нижче за середній світовий рівень, що вказує на відносну стійкість передусім західноєвропейських і багатьох центральноєвропейських держав.

2. Середнє значення FSI для 27 країн ЄС складає 33,81 бали, що підтверджує загальну тенденцію нижчої крихкості порівняно з ширшим європейським контекстом або світовими показниками.

3. Різниця між членами ЄС також помітна: серед країн Європейського Союзу в 2024 р. найвищі показники вразливості демонструють Греція (54,7), Кіпр (54,1), Румунія (51,0), Болгарія (49,4); водночас для Фінляндії (14,3), Данії (15,9), Люксембургу (18,7), Ірландії (18,6), Нідерландів (19,5) характерна низька крихкість і високий рівень стійкості.

4. Порівняння зі сусідніми країнами, якщо розглядати ширше середовище (наприклад, Туреччина (84), РФ (81,6), Боснія і Герцеговина (71); Молдова (64,7)), демонструють значно вищі рівні крихкості порівняно зі середньоєвропейськими, що підсилює тезу про просторові розриви у здатності адаптуватися.

5. Для ядра Європи характерні найсильніші (тобто найменш проблемні) показники рівня довіри до інститутів, розвитку соціальної держави, стабільності правової системи, диверсифікованих економік: Німеччина (24), Франція (28), Нідерланди (19,5), Бельгія (30,3), Італія (41,1), Іспанія (44), Велика Британія (40,8). Зокрема усі країни ядра ЄС знаходяться в зоні низької крихкості (low fragility). Вони мають на 2–4 рази вищу антикрихкість, ніж держави європейського фронтиру (Україна, Молдова, Балкани). Це однак не означає, що «центр» позбавлений слабких позицій, наприклад, Франція має вищі бали через політичну поляризацію, соціальні протести, тиск на державну легітимність; Бельгія – через інституційну фрагментацію; Італія – через регіональні нерівності, економічну стагнацію, демографічні виклики тощо.

6. У світі найвища крихкість у 2024 р. спостерігається, наприклад, у Сомалі (111,3), Судані (109,3), Південному Судані (109,0), що дає певний контекст порівняння, як далеко європейські країни знаходяться від показників світових нестабільностей.

7. Окреме значення для конкурентоспроможності та кооперації: низькі значення FSI у Фінляндії, Данії чи Нідерландах часто корелюють із високою конкурентоспроможністю, продуктивними економіками та високою якістю державних послуг – аспектами, що підтверджують зв'язок між економічною ефективністю й низькою крихкістю. FSI вимірює 12 компонентів (включно з легітимністю держави, доступом до публічних послуг, демографічним тиском, правами людини, міграційним тиском), що дозволяє окремо аналізувати складові крихкості та зіставляти їх із рівнем кооперації чи інвестицій у розвиток.

8. Україна має один із найвищих показників крихкості: агрегований показник у 2024 р. становить 93,1 бали, що значно перевищує середній світовий рівень (~64,6) і є найвищим показником серед європейських країн. Це високий рівень вразливості в умовах війни та пов'язаних шоків (безпекових, інституційних, соціально-економічних). У 2023 р. цей показник від FSI для України складав 95,9 бали, тож спостерігається деяке зниження, але це все ще надзвичайний рівень крихкості порівняно з 2007–2019 рр.

Отже, центри європейської політики мають нижчі показники крихкості; фронтири ж, особливо у зоні конфлікту чи геополітичної нестабільності, мають (значно) вищі бали FSI. Високі значення FSI (понад 50) у окремих державах ЄС узгоджуються з уявленням про структурні нерівності між центрами і периферіями інтеграції, де економічні й інституційні слабкості можуть посилюватися крихкістю ціннісного порядку (наприклад, довіри до демократії). Низькі значення (менше 20) у країнах Північної Європи підтверджують, що висока інституційна спроможність, адаптивність, соціальні гарантії, оновлені ідеології соціальної демократії корелюють із низькою крихкістю.

Європейське ядро функціонує як зона низької крихкості, де інституційна спроможність перетворюється на політичну конкурентоспроможність, а відтак і на здатність підтримувати кооперацію та відтворювати ціннісний порядок ЄС. Це найбільші економіки, держави-засновниці, ключові актори у Раді ЄС, центральні суб'єкти у міжурядових коаліціях – усі вони в зоні антикрихкості, хоча динаміка FSI за роками демонструє, що ці країни не позбавлені вразливостей, проте вони ефективніше працюють із ними.

Територіальна асиметрія є тим нерівномірним розподілом ресурсів, можливостей і політичного впливу між центром і прикордонними регіонами, що формує різні траєкторії

розвитку та рівні вразливості в межах ЄС. Ця асиметрія є чинником напруження між конкурентоспроможністю та кооперацією в Європі.

У відповідь на різні ступені вразливостей і нерівностей між європейськими регіонами, ЄС вже багато років вибудовує політику згуртування. Як вказують дослідники цієї тематики, головною метою EU Cohesion Policy є сприяння гармонійному розвитку регіонів та міст ЄС для досягнення безперервного, узгодженого та сталого розвитку по всій Європі; ця політика формується на підставі Договору щодо економічної, соціальної та територіальної згуртованості. Така політика вже пережила кілька хвиль змін із середини 1970-х рр.: від традиційної політики (що зменшує соціально-економічну нерівність між європейськими територіями шляхом секторальних втручань) до підходу, зосередженого на територіальних контекстах та ендогенному конкурентному потенціалі територій, тобто до т.зв. локалізованого аналізу, за якого політичні заходи та фінансові ресурси адаптовані до конкретних місць. Ця локалізація спрямована на об'єднання політик і заходів різних рівнів управління. Перші реформи були більшою мірою призначені для реагування на існуючі структурні економічні проблеми (як інструмент державного втручання, спрямованого на підвищення конкурентоспроможності та розвиток підприємств, інфраструктури, людського капіталу та лише відтак регіонів, особливо тих, що перебувають у невивідному становищі) та зазнали суттєвої критики. Поступово впроваджувалися заходи комплексні – зміни для громадян, бізнесу, економіки, регіонів. Відтак ЄС прагне досягнення територіальної згуртованості через зміцнення інституційної структури, розвиток політичних інструментів. На думку польських дослідників, вказана політика еволюціонувала і вже у 2020-х рр. посилюється її територіальний вимір [Idczak, Musiałkowska, Kociuba, 2024].

Втім EU Cohesion Policy все ж передусім формується як політика підтримки процесу економічної інтеграції в ЄС, тож вона все ще не повною мірою відповідає на потребу підтримки антикрихкості у її багатоаспектній природі, особливо ціннісній. Адже крихкість у ціннісному вимірі – це не лише економічна й інституційна слабкість, а розрив між рівнем соціально-економічної модернізації та нормативними очікуваннями інтеграції. Якщо центри генерують космополітичну конкурентоспроможність, а фронтири переживають екзистенційну тривогу, виникає асиметрія ціннісних режимів. Ця асиметрія підриває солідарність, яка є фундаментальною для європейського проєкту.

Кооперація в межах ЄС, з цієї перспективи, є механізмом пом'якшення ціннісних розривів. Політики згуртованості та транскордонного співробітництва лише у їх комплексі можна інтерпретувати як інструменти вирівнювання не лише економічних, а й культурних дисбалансів. Кооперація сприяє формуванню горизонтальних зв'язків, довіри та спільної ідентичності – тобто тих характеристик, які Р. Інглеарт пов'язував із переходом до постматеріалістичної парадигми.

Економічна та соціальна інклюзія створюватимуть умови для поширення постматеріалістичних орієнтацій – підтримки прав людини, толерантності, етики і культури пам'яті, безперервної освіти, демократичної легітимності та ін. Послідовниця цих ідей Е. Цехмейстер зауважує, що саме відчуття соціальної загрози або виключеності підвищує привабливість автократії та популізму; поки самотність посилює чорно-біле мислення, демократична стійкість неможлива бо вона потребує сірого – здатності жити з неоднозначністю та компромісом. Натомість соціальні зв'язки створюють відчуття включеності, що відтак зменшує потребу шукати політичних «рятівників»; політики, орієнтовані на зміцнення соціальних мереж, громадянських зв'язків, локальних спільнот, можуть отримати «демократичні дивіденди» [Ronald F. Inglehart Honorary Lecture, 2025]. Отже, розвинена кооперація, соціально-політичні зв'язки (між елітами та суспільствами, між інституціями різних рівнів, між виборцями різних регіонів тощо) можуть створювати сприятливі умови для антикрихкості. У цьому контексті захист європейських цінностей не може зводитися до правових чи економічних механізмів. Він потребує культурної

конвергенції, політик, що передбачатимуть зростання відчуття безпеки та участі у периферійних регіонах.

Глобальні кризи останнього десятиліття – фінансова нестабільність, пандемія, війна – актуалізували зворотний рух до матеріалістичних пріоритетів навіть у центрах. Відтак ціннісні зсуви не є лінійними: періоди загрози можуть тимчасово посилювати авторитарні настрої. Таким чином, конкурентоспроможність без соціальної безпеки може підривати саму ціннісну основу інтеграції.

Модель балансу між конкурентною раціональністю та кооперативною солідарністю визнає важливим також питання міжпоколінної динаміки. Теорія цінностей підкреслює, що вони формуються у період ранньої соціалізації та є відносно стабільними протягом життя. Тож фронтири, де молодь стикається з нестабільністю або відтоком людського капіталу, ризикують відтворювати матеріалістичні орієнтації. Це посилює довгострокову крихкість і обмежує потенціал конкурентоспроможності, а відтак актуалізує цінність якісної громадянської освіти та освіти протягом життя (безперервної освіти).

Європейська просторово-політична цілісність може стати орієнтиром та ціллю оновлених стратегій і політик ЄС, адже це стан, за якого різні регіони ЄС інтегровані не лише економічно, а й політично та ціннісно, попри нерівності розвитку та різні безпекові умови й попередні досвіди. Порушення цієї цілісності часто починається з фронтирів, за бездіяльності центрів. Політика захисту цінностей – це підхід, за якого конкурентоспроможність, безпека й кооперація підпорядковуються не лише прагматичним інтересам, а довгостроковій меті збереження нормативного ядра ЄС. У прикордонних регіонах така політика набуває характеру екзистенційного вибору, а не абстрактної стратегії.

Загалом ціннісний підхід дозволяє по-новому осмислити співвідношення центру й фронтиру. Якщо центр акумулює ресурси постматеріалістичної модернізації, а фронтір є простором ціннісної напруги, то кооперація є механізмом перетворення периферійної крихкості на інтеграційний ресурс. Спільні інституції, мобільність, освітні програми та транскордонні мережі обміну досвідами сприяють поширенню цінностей самовираження та довіри.

Висновки. Ми свідомо не проводимо чітких ліній розмежування між поширеними у науковій літературі поняттями антикрихкість, спроможність, стійкість / резильєнтність. І хоча концепт антикрихкості не є результатом верифікованих політологічних досліджень, він задає корисну метафору для розуміння того, як інституційні механізми ЄС можуть використовувати кризові шляхи не лише для відновлення, а для якісної трансформації політик. Цю ідею можна узгодити зі сучасними академічними підходами до трансформації територіальної політики, стратегій сек'юритизації та адаптивного управління складними системами, які підкреслюють, що стійкі системи можуть не лише конкурувати, протистояти шокам, але й здатні їх використовувати для посилення власної структури та консолідації демократії.

Центри європейської політики як територіальні та інституційні осередки, які концентрують політичну владу, економічні ресурси, інноваційний потенціал і здатність формувати порядок денний ЄС, визначають темп і напрям інтеграції, але водночас залежать від стабільності периферій, що робить їхню безпеку не автономною, а взаємопов'язаною. Фронтири європейської політики – це прикордонні регіони держав-членів ЄС, де поєднуються функції внутрішньої інтеграції та зовнішнього захисту, а політики кооперації стикаються з реальними обмеженнями безпеки, економіки, управління. Фронтири є простором перевірки життєстійкості європейських цінностей, досвідів, пам'ятей, а не лише зоною їх декларативного поширення. З наближенням дослідницької оптики до ціннісних вимірів конкурентоспроможності, кооперації, крихкості, бачимо, що концепт антикрихкості може відіграти роль мосту між емпіричною дійсністю ЄС та культурно-ціннісними змінами, які відбуваються у відповідь на великі потрясіння. Він дає змогу висунути аргумент, що

цінності не лише відтворюються в стабільні часи, але можуть зміцнюватися й оновлюватися саме через конфліктні, кризові моменти.

FSI дозволив емпірично верифікувати тезу про те, що конкурентоспроможні центри інтеграції корелюють із нижчими показниками крихкості, водночас фронтірні зони, які зазнають геополітичного чи соціально-економічного тиску, мають структурно вищий ризик нестабільності. Загалом FSI є корисним інструментом для кількісної оцінки структурної вразливості, але його застосування в дослідженні європейських центрів і фронтірів потребує поєднання з регіональним аналізом та ціннісними індикаторами (зокрема даними World Values Survey), аби уникнути надмірної державоцентричності та забезпечити адекватне розуміння зв'язку між конкурентоспроможністю, кооперацією та крихкістю.

Середнє значення FSI для 27 країн-членів Європейського Союзу у 2024 р. становило 33,81 бала. Це свідчить про низький рівень системної крихкості ЄС у світовому вимірі загалом, але з істотними відмінностями між країнами. Найвищі значення крихкості серед країн ЄС (Греція, Кіпр, Румунія, Болгарія) частіше спостерігаються в периферійних чи менш економічно потужних державах ЄС. Це може бути зумовлено соціально-економічними викликами, нерівномірним розвитком і сприйняттям державних інституцій. Середні та низькі значення в ЄС (Фінляндія, Данія, Ірландія, Нідерланди) демонструють високий рівень політичної стабільності, інституційної спроможності, відсутність суттєвих вразливостей у визначених FSI компонентах. Центр ЄС – це простір структурної антикрихкості, периферія розвивається як простір управління ризиками. При цьому стійкі країни центру (Франція, Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Італія та ін.) не є «ідеально стабільним», вони керують крихкістю, а не позбавлені вразливостей. Серія даних FSI свідчить про стабільно високі значення для України, тобто про високий рівень крихкості, і цей суттєвий розрив між Україною (93,1) та середньою ЄС (33,8) показує, що зовнішні фронтири, уражені війною та соціально-економічним тиском, мають критично вищий рівень вразливості, що наразі ускладнює і безпекову ситуацію та крихкість в усій Європі, і ефективну трансляцію європейських цінностей у світі загалом. Україна, що стоїть на захисті європейських демократичних цінностей, наразі немає достатніх ресурсних спроможностей для підтримки безпеки та стабільності – це виклик для стійкості ЄС.

Історично Європа не розвивалася як єдина система, це «градієнт (анти)крихкості», що відстежуємо навіть в останні десятиліття за згаданими у статті індексами. Відносно висока антикрихкість центру пояснює, чому саме ці держави фінансують інтеграцію, формують політики, є деякими «якорями спроможності та стабільності». Інституційна антикрихкість центру пов'язана не лише з економічними спроможностями, але й зі здатностями переживати кризи та трансформувати політики

Демократичну стійкість часто трактують як набір формальних інституцій, як результат економічних проривів, як множину конкуруючих інтересів за визначеними правилами гри – і всі ці виміри справді мають місце, однак, така стійкість є також проявом складнішого рівня соціально-політичного життя людей – антикрихкості, адже це екосистема непохитних ціннісних орієнтирів, які допомагають розвиватися навіть в умовах кризи. Ціннісна антикрихкість демократичних систем і їх складових може зупинити спіраль екстремального насильства, властиву нашому часу. Ті уряди, що долають виклики людської самотності й регіональної відчуженості, розвивають наукові ідеї, етику пам'ятання та множинні культурні ідентичності, програми освіти протягом всього життя – такі уряди формують стратегічні перспективи стійкості демократичних політичних систем та людства загалом.

Отже, в межах ціннісної парадигми конкурентоспроможність, кооперація та крихкість утворюють взаємопов'язану тріаду. Конкурентоспроможність відображає рівень модернізації; кооперація – інституційний механізм ціннісної конвергенції; (анти)крихкість – наслідки сприйняття структурних дисбалансів інтересів і роботи з ними у процесі політико-культурної трансформації. Європейська політика на захисті цінностей повинна враховувати

не лише економічні показники, а й глибинні зміни ціннісних орієнтацій, що формують довгострокову легітимність інтеграційного проекту. Це модель балансу між конкурентною раціональністю та кооперативною солідарністю є умовою ціннісної стійкості ЄС.

У цій статті ми зосередилися на крихкості демократій, але крихкими є й сучасні автократії – цей ракурс потребує подальших політологічних досліджень. Ціннісні аспекти демократичної політики не вичерпуються проблемами конкурентоспроможності та кооперації, уваги потребують й інші відомі (анти)цінності та їх трансформації в умовах сучасного турбулентного світу. Цінності ЄС як нормативний фундамент європейської інтеграції, охоплюють демократію, солідарність, верховенство права, рівність і повагу до людської гідності, якісну освіту, плюралістичну культуру пам'яті, науковий і технологічний поступ, міжгенераційну справедливість та ін. Ці орієнтири декларативно означають і обґрунтовують центри ЄС. На периферії Європи такі цінності переходять із рівня принципів у практичну політику виживання та стійкості, що потребує окремого аналізу.

Використані джерела:

1. Вдовин, М., Дмитренко, Х. (2025). Крихкість регіонів у контексті сталого розвитку: чинники, методи та оцінювання на прикладі України. *Економіка і регіон Economics and Region*, (3(98)), 55–63. [https://doi.org/10.26906/EiR.2025.3\(98\).3899](https://doi.org/10.26906/EiR.2025.3(98).3899)
2. Москаленко, О.В. (2024). Психологічна резильєнтність як умова підтримки психологічного здоров'я особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Психологія / редкол.: У.Б. Михайлишин (голов. ред.), О. Т. Смук, В. М. Корольчук та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». Вип. 2. С. 67–70.*
3. *Designing Resilience: Preparing for Extreme Events*. (2010). L. Comfort (Editor); A. Boin (Editor); C. Demchak (Editor). Vol. 1. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. 384 p.
4. EU Regional Competitiveness Index 2.0 – 2022 edition. https://ec.europa.eu/regional_policy/assets/regional-competitiveness/index.html#/
5. Fragile state index – Country rankings. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/fragile_state_index/Europe/
6. Fragile States Index 2024: Annual Report – A World Adrift (18 February 2025). <https://fragilestatesindex.org/2025/02/18/https-fragilestatesindex-org-wp-content-uploads-2025-02-fsi-2024-report-a-world-adrift-2-pdf/>
7. Fragile States Index: Methodology. <https://fragilestatesindex.org/indicators/>
8. Idczak, P., Musiałkowska, I., Kociuba, D. (2024, January) The origins of the EU Cohesion Policy: from regional economic development to the place-based approach. *EU Cohesion Policy A Multidisciplinary Approach*. Francesco Dotti Nicola, Musiałkowska Ida, De Gregorio Hurtado Sonia [et al.] (eds.): 2024, Edward Elgar Publishing, 344 p. Pp. 10-29. DOI:[10.4337/9781802209402.00012](https://doi.org/10.4337/9781802209402.00012)
9. Lindholst, A.Ch., Klausen, K.K., Hansen, M.B., Sørensen, P. (2025, January). "The governing instruments for resilience in the neo-Weberian state: The challenge of integrating Ukrainian war refugees". *Regulation & Governance*, John Wiley & Sons, vol. 19(1). Pp. 218-235. <https://doi.org/10.1111/rego.12608>
10. Pippa, N. Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press
11. Taleb, N.N. (2012). *Antifragile: Things That Gain from Disorder*; Random House and Penguin: New York, NY, USA.
12. The Ronald F. Inglehart Honorary Lecture (2025). Dr. Elizabeth J. Zechmeister "Preserving Public Commitment to Democracy". <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=771>
13. Ukraine: Fragile state index. https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/fragile_state_index/
14. Welzel, C. (2022). Ronald F. Inglehart. *Z Vgl Polit Wiss*. 15. Pp. 667–669. <https://doi.org/10.1007/s12286-021-00503-7>
15. World Values Survey: wave 7 data. (2022). <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>

References:

1. Vdovyn, M., & Dmytrenko, Kh. (2025). Krykhkist rehioniv u konteksti staloho rozvytku: chynnyky, metody ta otsiniuvannia na prykladі Ukrainy [Fragility of regions in the context of sustainable development: factors, methods and assessment on the example of Ukraine]. *Ekonomika i rehion – Economics and Region*, 3(98), 55–63. [https://doi.org/10.26906/EiR.2025.3\(98\).3899](https://doi.org/10.26906/EiR.2025.3(98).3899) [in Ukrainian]
2. Moskalenko, O. V. (2024). Psykholohichna rezyliientnist yak umova pidtrymky psykholohichnoho zdorovia osobystosti [Psychological resilience as a condition for maintaining the psychological health of the individual].

Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Psykholohiia, 2, 67–70. Uzhhorod: Vydavnychiy dim "Helvetyka". [in Ukrainian]

3. Designing Resilience: Preparing for Extreme Events. (2010). L. Comfort (Editor); A. Boin (Editor); C. Demchak (Editor). Vol. 1. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. 384 p.

4. EU Regional Competitiveness Index 2.0 – 2022 edition. https://ec.europa.eu/regional_policy/assets/regional-competitiveness/index.html#/

5. Fragile state index – Country rankings.

https://www.theglobaleconomy.com/rankings/fragile_state_index/Europe/

6. Fragile States Index 2024: Annual Report – A World Adrift (18 February 2025). <https://fragilestatesindex.org/2025/02/18/https-fragilestatesindex-org-wp-content-uploads-2025-02-fsi-2024-report-a-world-adrift-2-pdf/>

7. Fragile States Index: Methodology. <https://fragilestatesindex.org/indicators/>

8. Idczak, P., Musiałkowska, I., Kociuba, D. (2024, January) The origins of the EU Cohesion Policy: from regional economic development to the place-based approach. EU Cohesion Policy A Multidisciplinary Approach. Francesco Dotti Nicola, Musiałkowska Ida, De Gregorio Hurtado Sonia [et al.] (eds.): 2024, Edward Elgar Publishing, 344 p. Pp. 10-29. DOI:[10.4337/9781802209402.00012](https://doi.org/10.4337/9781802209402.00012)

9. Lindholst, A. Ch., Klausen, K. K., Hansen, M. B., Sørensen, P. (2025, January). "The governing instruments for resilience in the neo-Weberian state: The challenge of integrating Ukrainian war refugees". Regulation & Governance, John Wiley & Sons, vol. 19(1). Pp. 218-235. <https://doi.org/10.1111/rego.12608>

10. Pippa, N. Inglehart, R. (2019). Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge: Cambridge University Press

11. Taleb, N.N. (2012). Antifragile: Things That Gain from Disorder; Random House and Penguin: New York, NY, USA.

12. The Ronald F. Inglehart Honorary Lecture (2025). Dr. Elizabeth J. Zechmeister "Preserving Public Commitment to Democracy". <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=771>

13. Ukraine: Fragile state index. https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/fragile_state_index/

14. Welzel, C. (2022). Ronald F. Inglehart. Z Vgl Polit Wiss. 15. Pp. 667–669. <https://doi.org/10.1007/s12286-021-00503-7>

15. World Values Survey: wave 7 data. (2022). <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>

Olha Volianiuk,

*Candidate of Political Science, Associate Professor,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Taras Zakharov,

*PhD student at the Department of Political Science,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Competitiveness, Cooperation, and Fragility: Centres and Frontiers of European Policy in Safeguarding Values

The article conceptualises the interrelationship between competitiveness, cooperation, and fragility as key characteristics of contemporary European policy through the spatial lens of “centres” and “frontiers.” The relevance of the study is determined by the transformation of the EU security environment, the growing role of border areas in shaping resilience policies, and the need to rethink the value foundations of integration in the context of multi-level crises. The aim of the article is to identify how the combination of cooperative and competitive practices influences the reproduction of European values and the formation of anti-fragile political systems. The methodological framework of the research is based on a combination of neo-institutional, spatial, and value-based approaches, as well as the use of comparative analysis, conceptual modelling, and index data to empirically illustrate the differences between decision-making centres and EU frontier regions. The theoretical analysis makes it possible to characterise the concepts of capacity, resilience, and anti-fragility and to demonstrate their functional interaction within the processes of European integration.

The study demonstrates that the competitiveness of the EU’s political centres is grounded in a high level of institutional capacity and low fragility, which ensures their ability to form cooperation networks and reproduce a value-based order. At the same time, the frontiers emerge as areas of increased sensitivity to crises that function as laboratories of institutional innovation and catalysts of anti-fragile development. It is substantiated that the interaction between centres and frontiers determines the dynamics of security policy and expands opportunities for the EU’s transformation towards greater adaptability. It is concluded that the combination of cooperation and competition is not a contradiction but a mechanism for increasing the anti-fragility of European policy, while EU values are reproduced through institutional capacity, spatial interaction, practices of solidarity, commemorative experiences, educational prospects. The results obtained can be used for further research on EU enlargement policy and European Union security strategies.

Keywords: competitiveness, cooperation, (anti)fragility, centres, frontiers, European values, international security, continuous education, institutional capacity, identity.

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.07>

УДК 327.8(470)(4-672EU):316.77

Алла Гуменюк,
кандидат політичних наук, доцент,
начальник відділу міжнародного співробітництва та євроінтеграції,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7930-3666>; e-mail: alla1969.04@gmail.com

Антон Пастовенський,
аспірант кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7905-6871>; email: pastovenskyu@gmail.com

ПРОПАГАНДА, КОНСПІРАТИВНІ НАРАТИВИ ТА ПОЛІТИЧНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ: ВПЛИВ РОСІЙСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ НА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ДЕРЖАВАХ ЄС

У статті проаналізовано еволюцію російських інформаційно-психологічних операцій у державах Європейського Союзу після 2014 р. та їхнє посилення в умовах повномасштабної війни з 2022 р., коли пропагандистські повідомлення дедалі частіше подаються у форматі конспіративних наративів і використовуються як інструмент тиску на внутрішньополітичні процеси. Метою дослідження є пояснення причинно-наслідкового ланцюга, за якого конспіративні сюжети підвищують афективну та вертикальну поляризацію, підривають довіру до інститутів і ускладнюють ухвалення рішень, що проявляється в зниженні інституційної керованості та зростанні ризиків внутрішньополітичної нестабільності. Методологічно робота поєднує теоретичний синтез підходів реалізму, лібералізму та конструктивізму з елементами дискурс-аналізу та порівняльного аналізу, а також аналітичним розбором показових європейських прикладів (зокрема Чехії, Словаччини, Румунії, Фінляндії та Франції). Виявлено, що конспіративні наративи виконують не лише функцію «пояснення» подій, а й роль політичної технології: вони формують узгоджену схему ворога, нормалізують делегітимацію опонента, конвертують невизначеність у моральну певність і цим полегшують мобілізацію навколо радикальних вимог. Ключовими механізмами є ерозія довіри та процедурної легітимності, фрагментація публічної сфери через платформні алгоритми та мережеві спільноти, емоційна поляризація та потенційна «конвертація» онлайн-радикалізації в офлайн-дії. Показано, що сила ефекту залежить від конфігурації інституційної спроможності, медіаекосистеми та регуляторних режимів платформ. Практичний висновок полягає в тому, що протидія має поєднувати платформне врядування, стратегічні комунікації та підсилення демократичної стійкості без підміни безпекових завдань обмеженням політичного плюралізму.

Ключові слова: інформаційно-психологічні операції; пропаганда; конспіративні наративи; політична поляризація; довіра; демократична стійкість; Європейський Союз.

Вступ. Після 2014 року російські інформаційно-психологічні операції (ІПСО) в Європі дедалі рідше обмежуються простим поширенням неправдивих повідомлень. Їхня мета полягає у поступовому загостренні політичних конфліктів і підриві довіри в суспільстві. Такий підхід ускладнює спільні дії держав, послаблює віру в демократичні процедури та створює умови для перегляду зовнішньої політики під впливом внутрішніх суперечок. Саме тому в 2024–2025 роках Європейський Союз дедалі частіше розглядає захист демократії як складову безпеки, а не лише як сферу публічних комунікацій, зокрема в межах ініціативи «Демократичного щита» («Democracy Shield») [European Commission, 2025b]. Паралельно посилюється регуляторна відповідь – через DSA та оновлений Кодекс практики, – що свідчить про прагнення перевести боротьбу з маніпуляціями з морального протиставлення «права або брехня» у площину чітких правил і відповідальності цифрових платформ [European Commission, 2025a].

Однак коли розмову зводять лише до «боротьби з фейками», губиться головне: ІПСО – це різновид політичної боротьби. Вони діють не всупереч внутрішнім проблемам європейських суспільств, а спираються на них і підсилюють їх. Тому аналіз має пояснювати

не тільки те, що саме поширюють у медіа, а й чому окремі сюжети приживаються, як вони впливають на змагання партій і за яких умов інформаційний тиск переходить у конкретні політичні дії. У цьому тексті пропонується саме таке переосмислення: перенести увагу з переліку окремих випадків на причинно-наслідкову модель, у якій ПІСО розглядаються як засіб державного впливу змішаного типу, що вбудовується у місцеві медіа, партійні стратегії та наявні лінії поділу в суспільстві.

Мета статті полягає в теоретико-аналітичному осмисленні того, як російські інформаційно-психологічні операції в європейському медіапросторі інструменталізують конспіративні наративи для загострення політичної поляризації та підриву внутрішньополітичної стабільності держав Європейського Союзу. У фокусі перебувають не поодинокі неправдиві сюжети, а цілісна зв'язка «доктрина інформаційного протистояння – мережа акторів – цифрові платформи – трансформація політичних поділів», у межах якої конспіративні пояснювальні схеми виконують роль універсального «перекладача» складних подій у прості конфліктні рамки та посилюють недовіру до інституцій.

Завдання статті: уточнити концептуальну зв'язку між російськими інформаційно-психологічними операціями та політичною поляризацією в державах ЄС через інструменталізацію конспіративних наративів; виокремити ключові механізми впливу (підриг довіри, афективна мобілізація, фрагментація публічної сфери) та показати їхню причинно-наслідкову послідовність; визначити умови, за яких зазначений вплив посилюється або послаблюється (інституційна спроможність, характеристики медіаекосистеми, роль цифрових платформ і регуляторних режимів); проілюструвати запропоновану логіку на релевантних європейських прикладах; сформулювати висновки щодо наслідків для внутрішньополітичної стабільності та окреслити напрями протидії.

Методологічно дослідження спирається на поєднання структурно-функціонального аналізу (реконструкція архітектури інформаційно-психологічних операцій як підсистеми гібридної війни), дискурс-аналізу та аналізу рамкування (вивчення конспіративних наративів як специфічної рамки інтерпретації політичних конфліктів), а також порівняльного аналізу емпіричних даних для держав Центрально-Східної та Західної Європи. Емпіричну базу становлять: аналітичні матеріали RAND щодо моделі «брандспойт брехні» [Paul & Matthews, 2016] та еволюції російських інформаційних операцій [European Commission, 2024]; звіти GLOBSEC Trends про сприйняття ЄС, НАТО та війни Російської Федерації проти України в країнах Центрально-Східної Європи [GLOBSEC, 2023]; дослідження Центру передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій (NATO StratCom COE) [(NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2018), Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE) [European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats & Joint Research Centre, 2020] та інституцій ЄС щодо гібридних загроз і дезінформації [European Parliamentary Research Service, 2020]; а також міждисциплінарні праці з психології конспіративного мислення й емоційної поляризації [Imhoff et al., 2022; Iyengar et al., 2012].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі сегменти проблеми вже досить ґрунтовно опрацьовано в літературі, проте їхня інтеграція в єдину аналітичну рамку залишається недостатньою. Перший пласт становлять дослідження російської моделі пропаганди та стратегічних комунікацій. Класичні напрацювання RAND описують російську пропаганду як високоінтенсивний, багатоканальний потік повідомлень із низькою увагою до фактичної достовірності, проте з високою увагою до емоційного впливу й повторюваності (модель «брандспойт брехні»). Пізніші звіти цієї ж дослідницької школи уточнюють, що на тлі війни відбувся зсув від домінування телевізійних каналів до складних цифрових екосистем, у яких взаємодіють мережі акаунтів, псевдомедіа, «підставні» сторінки та інструменти точкового націлювання повідомлень на вузькі групи [Bodine-Baron et al., 2018].

Дослідження Центру передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій і низка прикладних розвідок (зокрема щодо України, країн Балтії, Швеції) демонструють, що російські інформаційні операції системно «прив'язуються» до конкретних політичних подій – виборів, референдумів, рішень щодо санкцій, дебатів про безпеку та взаємини з НАТО – і комбінуються з іншими елементами гібридного тиску. У межах досліджень гібридних загроз інституції ЄС та Європейський центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам пропонують концептуальні підходи, які трактують гібридні впливи як «сіру зону» між війною і миром: інформаційний компонент у такій логіці є водночас і самостійною загрозою, і множителем ефекту інших інструментів – економічних, енергетичних, дипломатичних, кібернетичних [European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, 2020].

Другий пласт охоплює емпіричні дослідження конспіративного мислення, дезінформації та політичної поляризації. Порівняльні кроснаціональні роботи показують, що «конспіративний менталітет» пов'язаний не стільки з конкретною ідеологічною позицією, скільки з тяжінням до крайніх полюсів політичного спектра, недовірою до інституцій і підвищеною чутливістю до антиелітних наративів [Imhoff et al., 2022]. Дослідження, проведені в контексті пандемії COVID-19, засвідчують, що віра в конспіративні теорії на кшталт «спланованої пандемії», «біолабораторій НАТО», «вакцин як інструмента контролю» [Gemenis, 2021] корелює зі слабшою підтримкою наукового консенсусу, більшою толерантністю до радикальних політичних рішень і підвищеною сприйнятливістю до дезінформації щодо інших тем, зокрема й щодо війни Російської Федерації проти України. Новіші міждисциплінарні роботи про політичний потенціал конспіративних теорій у Центрально-Східній Європі та на Західних Балканах [Krekó, 2020; GLOBSEC, 2022] наголошують, що конспірологія перетворюється на ресурс мобілізації для популістських і крайніх сил: їхня риторика вибудовується на протиставленні «зрадницьких еліт» і «справжнього народу» та легко узгоджується з прокремлівськими сюжетами.

Третій пласт стосується внутрішньополітичної стабільності в ЄС і механізмів протидії гібридним загрозам. Аналітичні документи інституцій ЄС та Європейського парламенту акцентують, що дезінформаційні кампанії й конспіративні наративи підривають ключові опори європейської демократії – обмеженість державної влади, плюралізм, свободу медіа та економічну відкритість – і тому потребують всеохопного підходу, який поєднає інструменти безпеки, регулювання цифрових платформ, розвиток медіаграмотності та залучення громадянського суспільства. У цьому контексті дані GLOBSEC Trends (зокрема за 2023 рік) показують парадоксальне поєднання: країни Центрально-Східної Європи демонструють високу підтримку України та євроатлантичного курсу, але водночас – суттєву поширеність конспіративних переконань, що створює структурну вразливість до прокремлівських сюжетів і підвищує ризики поглиблення поляризації [GLOBSEC, 2023].

Попри значний обсяг робіт, менш опрацьованою залишається саме інтегральна модель, яка одночасно враховувала б доктрину та механізми російських ПСО, психологічну специфіку конспіративних наративів і їхній політичний ефект у вигляді емоційної поляризації, радикалізації та делегітимації демократичних процедур у державах ЄС. Заповненню цієї лакуни й присвячене наше дослідження.

Результати та дискусії. ПСО варто розглядати як сукупність дій, спрямованих на те, щоб змінювати уявлення людей, їхні емоційні реакції та звичні моделі поведінки так, аби це давало політичну користь ініціаторові операції. У європейських умовах ця користь зазвичай є опосередкованою: мета не обов'язково в тому, щоб «переконати» громадян у конкретній тезі, а в тому, щоб зробити політичну систему менш здатною до згуртованих рішень – наприклад, щодо санкцій, підтримки України чи питань безпеки. Показово, що в окремих медіасередовищах обсяг матеріалів прокремлівських ресурсів стає співмірним або навіть більшим за продукцію провідних медіа. У результаті дезінформація формує паралельний

інформаційний простір, який не просто коментує політику, а пропонує інші уявлення про те, що є «законним» і «правильним» у публічному житті [Cvrček & Fidler, 2024].

Важлива зміна полягає у відмові від пояснення на кшталт «люди повірили у фейк» на користь системного погляду: які інституційні та соціальні умови роблять суспільства вразливими до операцій, що спираються на недовіру і водночас посилюють її. У цьому сенсі ПСГО доцільно аналізувати як цілеспрямовану роботу з конфліктами в публічній сфері: запуск і підтримку сюжетів, які підсилюють уже наявні настрої – накопичене роздратування, недовіру до еліт, спротив глобалізації – у поєднанні з інструментами поширення в інтернеті (онлайн-платформи, боти, рекламні інструменти, місцеві сайти-посередники).

Реалістична традиція в міжнародних відносинах трактує ПСГО як інструмент державного тиску та стримування там, де застосування прямої військової сили є надто затратним або ризикованим. У такій логіці інформаційні операції доповнюють військові й економічні засоби, дозволяючи послаблювати опонента через внутрішні розколи, знижувати готовність до колективної оборони та підвищувати політичну ціну солідарності в демократичних державах, де громадська думка безпосередньо впливає на зовнішню політику. Приклад Франції з копіюванням сайтів медіа та масовим засміченням інформаційного поля добре демонструє цю логіку: кінцевим результатом стає не «факт», а стійкий сумнів як політичний стан [European External Action Service EEAS, 2025].

Ліберальний підхід робить акцент на правилах і роботі інституцій. У цьому разі головне питання таке: як вибудувати регулювання і відповідальність онлайн-платформ так, щоб зменшити зовнішні маніпуляції та водночас не підрізати свободу слова, демократичне політичне змагання. Те, що ЄС переходить до чіткіших процедур і формальних інструментів співпраці з платформами [European Commission, 2025a], свідчить, що без таких важелів перевірка фактів і спростування працюють лише як тимчасові «латки».

У цій ситуації Росія діє не тільки як джерело маніпулятивних матеріалів. Вона також намагається підмінити зміст самих демократичних понять, наприклад, через постійні посилення на «свободу слова». На практиці цю свободу трактують як право без обмежень поширювати скоординовані маніпуляції та дезінформацію, а ключові ознаки демократичної публічної дискусії – різноманіття поглядів, незалежні медіа, прозорість походження політичних повідомлень і підзвітність влади – свідомо «відсувають» убік. У підсумку «свобода слова» стає зручним прикриттям для зовнішнього втручання в інформаційний простір і підризу довіри до демократичних процедур. По суті, боротьба точиться не лише за зміст висловлювань, а й за правила: хто, як і з якою відповідальністю формує політичні смисли в чужому публічному просторі.

Підходи, що підкреслюють роль норм та ідентичностей, додають ще одну важливу деталь. Наративи ПСГО працюють найкраще тоді, коли вони нашаровуються на місцеві уявлення про «своїх» і «чужих», справедливість, суверенітет, традицію або «зраду еліт». Конспіративні історії дають просте пояснення складним соціально-економічним проблемам і перетворюють їх на моральні конфлікти. Саме тому одних фактів часто недостатньо: для частини людей такі сюжети повертають відчуття контролю, бо пропонують зрозумілих «винних».

Вплив ПСГО зручно описувати як ланцюжок кількох кроків. Спочатку створюють і підтримують мережу каналів, через які потрібні сюжети постійно доходять до аудиторій. Далі вмикається підсилення в соціальних мережах: платформи просувають емоційні й конфліктні повідомлення, а спільноти з низькою довірою до держави та медіа охоче поширюють їх як «свою правду». Третій крок – зміна правил політичної боротьби: сили, які грають на гніві й образі, отримують перевагу, бо конфлікт мобілізує швидше, ніж програми розвитку. Наслідок – робота інституцій ускладнюється: рішення ухвалювати важче, компроміс починають сприймати як слабкість або зраду, а частина суспільства стає більш терпимою до «сильної руки» або різких зовнішньополітичних поворотів.

Найпоширеніший спосіб дії ІПСО в ЄС – «посів» потрібних сюжетів у місцеві лінії поділу. У Чехії це видно у систематичному повторенні прокремлівських тез на мережі локальних сайтів, де значна частина матеріалів є перекладом або переробкою контенту російських державних медіа [Cviček & Fidler, 2024]. Важливий тут не один текст, а тривалий ефект: рамки на кшталт антиНАТО, антиЄС або антиукраїнських сюжетів стають звичними поясненнями політики.

Другий механізм – засмічення інформаційного простору і підробка під легітимні джерела. Для цього створюють копії сайтів медіа, а вигадані історії подають у формах, схожих на журналістські. У Франції такі кампанії працювали на те, щоб розмити межу між фактом і вигадкою та привчити аудиторію до думки, що «підозрілим може бути будь-який текст» [European External Action Service, 2025]. На рівні сприйняття це дає небезпечний результат: люди не обов'язково стають «про-російськими», але звикають не перевіряти й не довіряти нікому – і тому легше приймають популістські прості відповіді.

Третій механізм – поєднання інформаційного тиску з ударами по інфраструктурі. Пошкодження підводних кабелів, газопроводів та інших мереж у Балтійському регіоні створює невизначеність, і в такій ситуації інформаційні вкиди звучать правдоподібніше: коли стається збій, суспільство охоче шукає «приховану змову». Важливо, що такі інциденти піднімають загальний рівень тривоги й переводять розмову про безпеку в площину страхів «за саме існування» [Braw, 2025; Lehto & Kauranen, 2026].

Четвертий механізм – використання радикальних груп і провокацій, які можуть підірвати довіру між союзниками або розпалити теми, що легко заряджають емоції (релігія, міграція, питання ідентичності). Обговорення провокацій у скандинавському контексті показує, як «чутливі символи» можуть перетворюватися на важелі тиску в переговорах про безпеку та членство в союзах [Wee, 2024].

П'ятий механізм полягає у трансляції онлайн-радикалізації в офлайнову поведінку та рішення, причому ключовим є уникнення редукаціоністських пояснень на кшталт «неосвічені/довірливі». Емпірично переконливішою виглядає комбінація когнітивних і соціальних умов: прогалини в медіаграмотності (які не зникають автоматично з вищою освітою), інформаційна сегментація, соціальна ізоляція, знижена інституційна довіра та схильність до тривожного тлумачення загроз, що активує логіку «превентивного самозахисту». За цих умов конспіративні наративи можуть «прилипати» і до аудиторій із формально високим людським капіталом, оскільки діють не через брак знань як такий, а через мотиваційне мислення, ідентичнісні рамки та афективну мобілізацію. Показовим у цьому сенсі є чеський контекст, де впродовж останніх років спостерігалася не поодинокі, а системна конвертація конспіративних сюжетів у колективні форми дії: від масових протестних мобілізацій і мережових кампаній інституційної недовіри до легітимації радикальніших «запобіжних» сценаріїв поведінки в частини прихильників таких наративів. Отже, ІПСО здатні підштовхувати до безпекової ескалації як макрорівневими каналами (ерозія довіри, поляризація, нормалізація крайніх інтерпретацій), так і мікрорівневими (внутрішня готовність діяти), навіть без прямого операційного керування кожним окремим випадком [International Centre for Counter-Terrorism, 2024].

Конспіративні сюжети в сучасних ІПСО відіграють особливу роль: вони поєднують уривки фактів і сильні емоції в одну «картину світу», де нібито немає випадковостей, а за всім стоять таємні змови. У такій логіці конспірологія – це не просто набір помилкових тверджень. Вона підмінює звичні правила перевірки інформації, послаблює авторитет експертних інституцій і робить медіа зручним «ворогом». Показовим є поширення історій на кшталт QAnon, які нерідко підсилюються авторитарними акторами, бо вони розпорошують суспільство та переводять політичні суперечки в режим моральної паніки [The Soufan Center, 2021].

Пандемія COVID-19 стала кризою, у якій конспіративні пояснення почали змагатися з офіційними рішеннями – від антивакцинних рухів до зростання недовіри до медичних установ. Для ІПСО це був зручний «полігон»: можна було швидко розкручувати недовіру, піднімати хвилі протестів, перевіряти, як працюють алгоритми соцмереж, і підлаштовувати повідомлення під різні країни та мови [European Commission, 2020]. Важливо, що після 2022 року багато пандемічних сюжетів просто перенесли на війну: ті самі канали й блогери часто без паузи перевели аудиторію від теми «санітарної диктатури» до теми «війни, вигідної елітам».

Порівняння Чехії, Словаччини, Румунії, Фінляндії та Франції показує, що ІПСО не дають одного й того ж результату в усіх країнах. Це радше набір прийомів, який підлаштовується під партійну конкуренцію, медіасередовище та історичну пам'ять. Тому вразливість визначається не лише силою зовнішнього тиску, а насамперед здатністю суспільства перетворювати конфлікти на політичний компроміс.

Словаччина демонструє ситуацію, коли високий рівень поляризації та дефіцит довіри створюють ґрунт для того, щоб дезінформаційні сюжети перетворювалися на виборчий успіх і впливали на державну політику. Опис словацького контексту підкреслює глибину розколу та взаємні звинувачення в «зраді». У таких умовах поміркована позиція стає політично дорогою, а популістські гасла – вигідними [Burke, 2023]. Тоді ефект ІПСО має накопичувальний характер: кожна нова криза нашаровується на попередню, а недовіра стає ресурсом для радикальних акторів.

Чехія, попри значний обсяг дезінформаційної мережі, рухається іншим шляхом: сильні інституції та відносно конкурентні медіа обмежують можливість різкого повороту в зовнішній політиці, але не знімають проблеми тривалої поляризації та протестної мобілізації. Це узгоджується з оцінками безпекових органів щодо активності іноземного впливу й роботи розвідувальних мереж у країні [Bezpečnostní informační služba BIS, 2024]. Додатковий аналіз місцевого дезінформаційного середовища показує: ключова проблема – у «живучості» каналів і спільнот, а не в разових кампаніях [CEDMO Hub, 2024].

Для того, щоб коректно порівнювати країни, замало описувати сюжети й приклади. Потрібні також інструменти, які дозволяють вимірювати стійкість суспільства та класифікувати типи маніпуляцій. Індeksi на кшталт Індeksu стійкості до дезінформації (Disinformation Resilience Index) [Ukrainian Prism, n.d.] допомагають бачити, де саме поєднання роботи інституцій, стану медіа та соціокультурних чинників робить країну більш уразливою, і де інформаційний тиск найшвидше переростає у політичну нестабільність. Водночас ширші підходи, які розглядають дезінформацію не лише як «текст у мережі», а як явище з психологічними, технічними, організаційними й правовими складниками, дають змогу точніше добирати заходи реагування [Disinfo.eu, 2021].

Румунський приклад із кампанією в TikTok навколо кандидата, який раптово отримав непропорційно велику видимість, показує, як швидко механізми рекомендацій платформи можуть змінювати порядок денний і створювати враження, ніби крайня позиція стала «звичною» та прийнятною [Global Witness, 2024]. Тут важливий урок для інституцій: правові й процедурні відповіді на маніпуляції можуть самі підірвати довіру, якщо громадяни сприймають їх як довільні або політично заангажовані. Тому протидія ІПСО має бути водночас ефективною і зрозумілою з погляду правил, із прозорими підставами та логікою рішень.

Фінляндія є корисним контрприкладом, який допомагає виокремити чинники стійкості. Порівняльні індeksi та описані європейськими експертами практики підкреслюють значення системної медіаосвіти, високої довіри до інститутів і раннього усвідомлення загроз – усе це зменшує «попит» на конспіративні пояснення. За таких умов зовнішній актор частіше переносить тиск в інші сфери, зокрема на інфраструктуру, використовуючи гібридні інциденти.

Франція, своєю чергою, показує, як у великих демократіях із високою свободою слова підробка під медіа та «виробництво сумніву» можуть підживлювати вже наявні соціальні конфлікти навіть без широкої мережі місцевих посередників. Державні оцінки загроз у контексті великих подій свідчать, що ризики інформаційного впливу там розглядають як системні, а не випадкові [SGDSN & VIGINUM, 2024].

Європейська відповідь на ПСО загалом поступово змінилася: від морального осуду до поєднання правових, санкційних та інформаційних інструментів. Головна ж суперечність не зникла: демократія має захищатися так, щоб не «скотитися» до практик надмірного контролю над публічною дискусією. Тому ключове питання – довіра до правил: хто і за якою процедурою визначає, що є маніпуляцією; як забезпечується можливість оскарження; як не допустити, щоб боротьбу з дезінформацією перетворили на зброю у внутрішній політичній боротьбі. Російська стратегія системно грає саме на цій дилемі. Вона просуває тезу про «цензуру Заходу», підміняючи складне юридичне й політичне питання про межі протидії ПСО простим гаслом про «свободу слова». Відбувається підміна теми: кроки на кшталт позбавлення заробітку маніпулятивних мереж, позначення їхнього контенту або зменшення його поширення подаються як переслідування інакодумства, хоча насправді йдеться про захист відкритих правил публічної дискусії від організованого зовнішнього втручання. Отже, це не лише підірив довіри до окремих рішень, а й загалом ослаблення довіри до державних інституцій та медіа і платформ, які змушені відповідати у нав'язаних противником термінах. У підсумку «свобода слова» використовується як словесний прийом: щоб зняти відповідальність із організаторів впливу й відвести увагу від координації, прихованого фінансування, анонімності мереж і встановлення джерела на абстрактне питання «чи можна взагалі щось обмежувати».

З одного боку, ЄС робить ставку на чіткіші правила для платформ. Посилений Кодекс практики щодо дезінформації та пов'язані з ним рамки задають стандарти прозорості політичної реклами, співпраці з організаціями з перевірки фактів, обмеження монетизації маніпулятивного контенту та надання даних для досліджень [European Commission, n.d.]. З іншого боку, ці кроки не прибирають основної проблеми стимулів: економічна модель платформ, заснована на боротьбі за увагу, сама заохочує конфліктний і поляризаційний контент. Тому навіть дуже жорсткі правила і модерація не здатні повністю перекрити цю логіку.

Засоуговує увагу і спроба вибудувати підхід «демократичного щита» на рівні Союзу, де протидія ПСО розглядається як довгострокова політика зміцнення інститутів і суспільної довіри, а не як разова реакція на окрему кампанію [European Commission, 2025b]. У цій рамці важливо розрізняти два завдання. По-перше, зменшити «пропозицію» маніпуляцій: викривати мережі, перекривати фінансування, застосовувати санкції та притягати до відповідальності конкретних організаторів. По-друге, зменшити «попит»: через освіту, сильні медіа та соціальну політику, яка знижує привабливість простих конспіративних пояснень.

Окреме питання узгодженості дій. Досвід попередніх ініціатив показує: обмін інформацією між державами та спільні протоколи реагування працюють лише тоді, коли країни готові вкладатися у взаємну інституційну довіру та визнавати загрозу спільною. Там, де тема ПСО стає частиною внутрішньої партійної конкуренції, спільна політика слабшає, а теза про «боротьбу з цензурою» починає захищати саме ті середовища, які живляться маніпуляціями.

Висновки. Російські ПСО в ЄС слід розуміти не як суму резонансних інформаційних епізодів, а як стійку інфраструктуру впливу, що поєднує стратегічні наративи, мережеве маскування й адаптивну тактику під локальні політичні розколи. Їхня ефективність зумовлена не «силою пропаганди» як такої, а конфігурацією вразливостей демократичного середовища: фрагментованими медіаринками, конкуренцією ідентичностей, низьким рівнем

міжінституційної довіри та алгоритмічно стимульованою радикалізацією уваги. Після 2022 року ПСГО дедалі частіше працюють не на переконання, а на дезорганізацію – виробництво сумніву, розмиття відповідальності, підрив здатності до колективних рішень і нормальної політичної агрегації інтересів.

Ключовий політичний виклик для ЄС полягає в тому, що протидія ПСГО неминуче торкається фундаментального для ліберальної демократії питання про межі регулювання публічної сфери. Саме тут РФ застосовує один із найрезультативніших прийомів – спотворене використання свободи слова як універсального виправдання для організованого інформаційного втручання. Апеляція до свободи слова в російському дискурсі не є нейтральною ціннісною позицією; вона функціонує як технологія нормативної інверсії, коли свобода редукується до права на безконтрольне поширення координованих маніпуляцій, а демократичні критерії свободи вираження (прозорість політичної комунікації, незалежність медіа, підзвітність влади, можливість перевірки походження повідомлень) із рамки свідомо вилучаються. У результаті ЄС часто змушений вести дискусію в термінах «цензура/не цензура», хоча предметом є інше: чи допускає демократія приховані зовнішні операції, що імітують автентичний внутрішній плюралізм і підривають конкурентність політичного процесу. Звідси принципово важливий висновок для політики протидії: ефективною є не та стратегія, що «більше блокує», а та, що повертає контроль над визначеннями та процедурою. Це означає переорієнтацію з моралізаторського протиставлення «свобода vs безпека» на інституційно-правову логіку «права і свободи vs прихована координація та зовнішнє втручання». Практично це передбачає:

(1) розведення в публічній аргументації двох різних об'єктів – індивідуального висловлювання (квазі)державно організованих мереж впливу;

(2) стандарти прозорості щодо походження політичного контенту, фінансування, мережевої координації та атрибуції;

(3) процедурні гарантії (апеляція, судовий контроль, аудит рішень платформ), які знімають підстави для нарративу про «довільну цензуру»;

(4) координацію між державами-членами, що мінімізує ефект «слабкої ланки», коли обмеження в одній юрисдикції компенсуються перенесенням інфраструктури в іншу.

Отже, у сучасній фазі конфронтації РФ–ЄС поле інформаційної безпеки є одночасно полем нормативної боротьби. Російські ПСГО використовують свободу слова як риторичний ресурс, щоб легітимувати втручання та делегітимувати захисні механізми демократії. Відповідь ЄС варто організувати симетрично складною: не відмова від ліберальних норм, а їхня операціоналізація у формах, які відсікають приховану координацію та маніпулятивну інфраструктуру, не руйнуючи політичного плюралізму. Саме тоді «нарратив боротьби з цензурою» втрачає силу, бо перестає описувати реальність і перетворюється на те, чим він є фактично: інструмент захисту маніпулятивних екосистем від демократичної підзвітності.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну верифікацію запропонованої причинно-наслідкової моделі на порівняльних даних держав ЄС із фіксацією часової динаміки (до- та післякризові періоди) і розмежуванням типів поляризації (афективної, ідеологічної, вертикальної). Перспективним є поєднання систематичного контент-аналізу конспіративних нарративів у цифрових платформах із показниками інституційної довіри, протестної мобілізації та стабільності урядування, що дозволить уточнити роль медіаторів і модераторів впливу. Окремий напрям становить дослідження механізмів «конвертації» онлайн-радикалізації в офлайн-дії через соціально-мережеві структури, локальні спільноти та тригери безпекових криз. Додаткової уваги потребує порівняльна оцінка ефективності контрзаходів, зокрема кодексів саморегуляції (регулювання платформ, стратегічні комунікації, медіаграмотність, кримінально-правові інструменти та санкційні режими) з погляду їхнього впливу на демократичну легітимність і ризик зворотної поляризації.

References:

1. Bezpečnostní informační služba. (2024). Annual report 2024. <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocnni-zpravy/2024-vz-aj.pdf>
2. Bodine-Baron, E., Helmus, T. C., Radin, A., & Treyger, E. (2018). Countering Russian social media influence (RR-2740). RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2740.html
3. Braw, E. (2025, November 26). How the Baltic Sea nations have tackled suspicious cable cuts. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/how-the-baltic-sea-nations-have-tackled-suspicious-cable-cuts/>
4. Burke, J. (2023, September 27). 'A huge storm': Polarised Slovakia on a knife edge ahead of elections. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/27/slovakia-knife-edge-elections>
5. CEDMO Hub. (2024, December 16). Disinformation landscape in Czechia. https://cedmohub.eu/wp-content/uploads/2024/12/DisinfoLandscapeCzechia_20241216.pdf
6. Cvrček, V., & Fidler, M. (2024). From news to disinformation: Unpacking a parasitic discursive practice of Czech pro-Kremlin media. *Scando-Slavica*, 70(1), 32–54. <https://doi.org/10.1080/00806765.2024.2317374>
7. Disinfo.eu. (2021). Many faces of disinformation: Understanding the multiple dimensions of disinformation and its responses. https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2022/01/Manyfaces-Report-2021_EUDL_V2.pdf
8. European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, & Joint Research Centre. (2020). The landscape of hybrid threats: A conceptual model. <https://euhybnet.eu/wp-content/uploads/2021/06/Conceptual-Framework-Hybrid-Threats-HCoE-JRC.pdf>
9. European Commission. (n.d.). A strengthened EU code of practice on disinformation. Retrieved January 5, 2026, from https://commission.europa.eu/topics/countering-information-manipulation/strengthened-eu-code-practice-disinformation_en
10. European Commission. (2020, June 10). Joint communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Tackling COVID-19 disinformation – Getting the facts right (JOIN(2020) 8 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020JC0008>
11. European Commission. (2024, October 11). Memo: Known information interference operations during EP elections. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/879707/Memo%20-%20Known%20information%20interference%20operations%20during%20EP%20elections.pdf>
12. European Commission. (2025a, February 13). The code of conduct on disinformation. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/code-conduct-disinformation>
13. European Commission. (2025b, November 12). European Democracy Shield and EU strategy for civil society pave the way for stronger and more resilient democracies. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/european-democracy-shield-and-eu-strategy-civil-society-pave-way-stronger-and-more-resilient>
14. European External Action Service. (2025). Russia's continued attempts to manipulate the information environment. https://www.eeas.europa.eu/eeas/exposing-continued-russian-attempts-manipulate-information-environment_en
15. European Parliamentary Research Service. (2020). Foreign interference in democracies: Understanding the threat, and evolving responses. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652082/EPRS_BRI%282020%29652082_EN.pdf
16. Gemenis, K. (2021). Explaining conspiracy beliefs and scepticism around the COVID-19 pandemic. *Swiss Political Science Review*, 27(2), 229–242. <https://doi.org/10.1111/spsr.12467>
17. Global Witness. (2024, December 17). What happened on TikTok around the annulled Romanian presidential election? An investigation and poll. <https://globalwitness.org/en/campaigns/digital-threats/what-happened-on-tiktok-around-the-annulled-romanian-presidential-election-an-investigation-and-poll/>
18. GLOBSEC. (2022). Foreign malign influence in Central Europe and the Western Balkans. <https://www.globsec.org/sites/default/files/2022-02/Foreign-malign-influence-in-Central-Europe-and-the-Western-Balkans.pdf>
19. GLOBSEC. (2023). GLOBSEC trends 2023: United we (still) stand. <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-05/GLOBSEC%20Trends%202023.pdf>
20. Imhoff, R., Zimmer, F., Klein, O., António, J. H. C., Babinska, M., Bangerter, A., Bilewicz, M., Blanuša, N., Bovan, K., Bužarovska, R., Cichocka, A., Delouvé, S., Douglas, K. M., Dyrendal, A., Etienne, T., Gjoneska, B., Graf, S., Gualda, E., Hirschberger, G., ... van Prooijen, J.-W. (2022). Conspiracy mentality and political orientation across 26 countries. *Nature Human Behaviour*, 6, 392–403. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01258-7>
21. International Centre for Counter-Terrorism. (2024, November). Disinformation in Czechia: Past and present threats. https://www.icct.nl/sites/default/files/2024-11/ICCT_Report_Disinfo_in_Czechia_Nov2024.pdf
22. Iyengar, S., Sood, G., & Lelkes, Y. (2012). Affect, not ideology: A social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76(3), 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>

23. Krekó, P. (2020, June). Drivers of disinformation in Central and Eastern Europe. GLOBSEC. <https://www.globsec.org/sites/default/files/2020-06/Drivers-of-disinformation-in-Central-and-Eastern-Europe.pdf>
24. Lehto, E., & Kauranen, A. (2026, January 1). Finland seizes ship sailing from Russia after suspected cable sabotage in Baltic Sea. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/finland-suspects-ship-causing-undersea-cable-damage-president-says-2025-12-31/>
25. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. (2018). Protecting elections: A strategic communications approach. https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/nato_report_-_protecting_elections_1.pdf
26. Paul, C., & Matthews, M. (2016, July 11). The Russian “firehose of falsehood” propaganda model: Why it might work and options to counter it. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>
27. SGDSN, & VIGINUM. (2024, September 19). Summary of the information threat to the Paris 2024 Olympic and Paralympic Games. https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/Publications/20240919_NP_SGDSN_VIGINUM_Summary%20information%20treat%20Paris2024Games_EN_0.pdf
28. The Soufan Center. (2021, April 20). IntelBrief: QAnon conspiracy theories gain traction in Russia, China and Iran. <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2021-april-20/>
29. Ukrainian Prism. (n.d.). Retrieved January 5, 2026 Russian disinformation resilience index (DRI). <https://prismua.org/en/dri/>
30. Wee, O. (2024, March 13). Lessons from Russia’s hybrid war against Sweden and Finland NATO membership. Voice of America. <https://www.voanews.com/a/lessons-from-russia-s-hybrid-war-against-sweden-and-finland-nato-membership-/7525897.html>

Alla Humeniuk,

*Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Head of the International Cooperation and European Integration Office,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Anton Pastovenskyi,

Postgraduate student, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Propaganda, Conspiracy Narratives, and Political Polarization: the Impact of Russian Information-Psychological Operations on Domestic Political Processes in EU Member States

The article examines the evolution of Russian information-psychological operations (IPOs) in European Union member states after 2014 and their intensified use under the conditions of the full-scale war since 2022, when propagandistic messages are increasingly packaged as conspiracy narratives and employed as instruments of pressure on domestic political processes. The study aims to account for the causal chain through which conspiracy plots amplify affective and vertical polarisation, erode institutional trust, and complicate decision-making, thereby lowering institutional governability and increasing the risk of domestic political instability. Methodologically, the article combines a theoretical synthesis of realist, liberal and constructivist perspectives with elements of discourse analysis and comparative analysis, complemented by an analytic discussion of illustrative European cases (including Czechia, Slovakia, Romania, Finland and France). The findings indicate that conspiracy narratives function not merely as lay “explanations” of complex events but as a political technology: they provide a coherent enemy schema, normalise the delegitimation of opponents, transform uncertainty into moral certainty, and thereby facilitate mobilisation around radical demands. The core mechanisms identified are the erosion of trust and procedural legitimacy, the fragmentation of the public sphere through platform algorithms and networked communities, emotional polarisation, and the potential conversion of online radicalisation into offline action. The article also shows that the strength of these effects is conditional on the configuration of institutional capacity, national media ecosystems, and platform governance and regulatory regimes. The practical implication is that effective countermeasures should integrate platform governance, strategic communications and democratic resilience, while avoiding security responses that inadvertently undermine political pluralism and democratic legitimacy.

Keywords: *information-psychological operations; propaganda; conspiracy narratives; political polarisation; trust; democratic resilience; European Union.*

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.08>

УДК 323.28:322(6)

Ірина Зайченко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри міждисциплінарної освіти,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7916-0490>; email: i.zaichenko@ukma.edu.ua

Анастасія Кітик,

*здобувачка магістерської ОНП «Бізнес-дипломатія і GR-політики»,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9983-6859>; email: anastasiia.kityk@ukma.edu.ua

ІДЕОЛОГІЧНО-РЕЛІГІЙНА ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР РАДИКАЛІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В АФРИЦІ

У статті здійснено комплексний аналіз процесу радикалізації населення в Африці крізь призму ідеологічно-релігійної інструменталізації на прикладі Нігерії та діяльності терористичного угруповання «Боко Харам». Особливу увагу приділено викривленню релігійних догм, когнітивному звуженню релігійної свідомості та маніпуляції ідеологічними наративами як чинникам легітимації політичного насильства в умовах соціально-економічної маргіналізації. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння радикалізації, екстремізму та релігійного тероризму, а також розкрито психологічні аспекти агресивної релігійної радикалізації, зокрема роль тривожності, загрози ідентичності та почуття безнадійності. Показано, що радикальні релігійні рухи використовують релігійну ідентичність як інструмент соціальної мобілізації та виправдання насильства, апелюючи до концептів мучеництва й сакралізації конфлікту.

Окремо розглянуто вплив соціально-економічної нерівності, слабкості державних інститутів та дефіциту якісної релігійної освіти на зростання вразливості населення до екстремістської пропаганди. На основі аналітичних матеріалів ПРООН, ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, УНЗ ООН - доведено, що інклюзивна релігійна освіта може бути важливим чинником формування стійкості громад до радикальних наративів. Зроблено висновок, що протидія радикалізації, пов'язаній із ідеологічно-релігійним викривленням, потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує соціально-економічний розвиток, освітні стратегії та інституційне зміцнення, а також розвиток міжрелігійного діалогу як інструменту зниження конфліктного потенціалу.

Ключові слова: екстремізм, радикалізація, релігійна освіта, соціальна маргіналізація, релігійний тероризм, Нігерія, «Боко Харам».

Вступ. У ХХІ столітті з'являється дедалі більше досліджень, що обґрунтовують і поглиблюють розуміння взаємозалежності релігії та радикалізації населення (що часто, але не обов'язково має наслідком тероризм), подекуди перебільшуючи роль власне релігії та нівелюючи інші політичні, соціально-економічні, культурні фактори й показники розвитку держав, що призводять до увиразнення радикальних настроїв населення, поляризації суспільства, громадянських конфліктів.

Поряд зі сучасними гібридними, асиметричними збройними конфліктами, трансформаціями встановленої після Другої світової війни архітектури безпеки та конфігураціями в системі глобального лідерства, чергові хвилі повстання населення проти авторитарних, теократичних режимів і релігійно вмотивоване насильство лишаються дещо на периферії світового порядку денного. З огляду на глобалізацію та міграцію населення, релігійний екстремізм не має чітко окреслених географічних меж і кордонів, хоча й може бути потрактований певними індикаторами. Поширення радикальних ідеологій, які апелюють до релігійних цінностей і символів, вимагає комплексного аналізу та встановлення взаємозв'язку між релігією, соціальною фрустрацією та політичними процесами. З одного боку, релігія постає ознакою та чинником певної ідентичності та соціальної мобілізації, з іншого ж – виявляється інструментом політичної маніпуляції, що посилює потенціал радикалізації населення. Особливої ваги ці питання набувають у контексті африканського

регіону (зокрема, Нігерії), де поєднання слабких державних інститутів, соціально-економічної нерівності та зовнішніх впливів (у т.ч. неоколоніалізму) створює сприятливе середовище для поширення екстремізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з середини ХХ століття, у дослідженні причин і механіки радикалізації населення застосовується міждисциплінарний підхід, що поєднує теоретичні й емпіричні напрацювання політології, міжнародних відносин, психології, соціології та культурної антропології. Одним із перших, хто систематизував категорії населення, схильного до екстремістських настроїв, був американський філософ і психолог Е. Хоффер, який у 1951 р. виокремив одинадцять груп із підвищеним ризиком залучення до радикальних рухів [Hoffer, 1951]. Згодом цю тематику розвинула М. Кріншоу, акцентуючи на психологічних механізмах радикалізації [Crenshaw, 2010]. Вагомий внесок у розвиток підходів до вивчення екстремізму зробили також Ч. Тіллі, О. Рой, Дж. Каплан та інші.

Сучасна історіографія проблеми радикалізації населення та екстремізму започаткована у 2000-х рр., у зв'язку з подіями 11 вересня 2001 р. у США. Ця нова, «четверта хвиля» тероризму, що характеризується діяльністю недержавних політичних акторів проти анонімних некомбатантів з метою підриву легітимності окремих держав і впливу на їх політичний вектор, отримала визначення релігійного тероризму [Dawson, 2023]. Варто зауважити, що в окремих випадках мейнстрімне тлумачення радикалізації інструменталізується з метою перекладення усіх джерел походження небезпеки на того «інакшого», що часто ставило під загрозу саме мусульманські спільноти [Jensen, Larsen, 2021]. Цей підхід, на думку дослідників С. Дженсена та Дж. Ларсена, не сприяв розвитку антитерористичних досліджень, оскільки не виключав, що громадяни з подекуди неконвенційними поглядами, проте з відсутністю протиправної діяльності, можуть бути включені у дані прогнозування терористичної активності населення, що, відповідно, спотворюватиме підстави для хибних висновків [Jensen, Larsen, 2021].

Вагомий внесок у розвиток емпіричних моделей дослідження екстремізму належить дослідникам: А. Шмідту, Е. Кідду, Б. Ганор, Дж. Хоргану. В Україні проблематика екстремістських рухів у полі наукових інтересів дослідників: І. Гомзи, який систематизував ключові теоретичні підходи до вивчення політичного насильства й політики незгоди [Homza, 2018], а також Є. Васильчука, який проаналізував ідейно-культурні витоки радикалістських ідеологічних доктрин і запропонував класифікаційний розподіл екстремістських спільнот [Vasylchuk, 2016]. У контексті регіону Африки важливими є дослідження С. Москаленко та К. Макколі, у якому запропоновано модель радикалізації на основі механізмів, які пояснюють вплив соціальних, психологічних і групових циклів на радикалізацію індивідів і соціальних груп [McCauley, 2011]. Водночас питання комплексного підходу до аналізу радикалізації в африканських державах, з урахуванням релігійності як одного з чинників, залишається малодослідженим. Тож постає необхідність досліджень щодо взаємозв'язку релігійності, когнітивного звуження усталених ідеологічно-релігійних категорій і радикалізації суспільства до політичного насильства, що пропонується осмислити теоретично та проаналізувати на прикладі угруповання «Боко Харам» у Нігерії.

Мета роботи – крізь призму ідеологічно-релігійної інструменталізації проаналізувати явище радикалізації населення та виявити кореляцію між індикаторами розвитку держави та ефективністю релігійних наративів у легітимації політичного насильства на прикладі діяльності терористичного угруповання «Боко Харам» у Нігерії.

Завдання статті: проаналізувати теоретичні підходи до розуміння радикалізації та екстремізму в сучасних міждисциплінарних дослідженнях; охарактеризувати механізми ідеологічно-релігійної інструменталізації, зокрема процеси викривлення релігійних догм і конструювання радикальних наративів; розкрити психологічні чинники агресивної релігійної радикалізації, з урахуванням впливу соціальної фрустрації, загрози ідентичності тощо;

окреслити роль соціально-економічної маргіналізації у ступені вразливості населення до екстремістської пропаганди; проаналізувати кейс діяльності «Боко Харам» як приклад ідеологічно-релігійної інструменталізації у Нігерії.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, що дозволило отримати проміжні результати. Порівняльно-аналітичний метод використано для аналізу теоретичних рамок і потрактувань радикалізації та екстремізму у західній і регіональній науковій традиції. Історичний метод дозволив проаналізувати еволюції формування релігійно мотивованого політичного насильства в Африці. Case study дав можливість проаналізувати діяльність терористичного угруповання «Боко Харам» у контексті соціально-політичних та релігійних процесів у Нігерії. Аналіз вторинних емпіричних даних (звіти UNDP, UNODC) застосований для обґрунтування впливу релігійної освіти та соціально-економічних чинників на радикалізацію населення.

Загалом у роботі застосовано міждисциплінарний підхід для інтеграції політичних, психологічних і соціологічних інтерпретацій процесів радикалізації.

Результати та дискусії. Термін «радикалізація» найчастіше використовується для означення психологічного процесу, упродовж якого людина переймає щоразу більш екстремістські погляди, а часом (проте не завжди) підтримує, схвалює та сприяє використанню насилля для досягнення ідеологічних цілей (або навіть вчиняє його самостійно) [UNODC, 2018].

Варто зафіксувати відмінність радикалізації від екстремізму, що тлумачиться як якість, тобто схильність або прихильність до крайніх, радикальних поглядів, дій або заходів, які суттєво відхиляються від суспільних (політичних, моральних, правових) норм і можуть охоплювати спроби радикальних змін або використання крайніх методів [Гуцал, 2009]. Зокрема, це може означати:

- заперечення або підрив фундаментальних прав і свобод інших людей, їхньої гідності, безпеки, прав людини [MHCLG, 2024];
- прагнення радикальної перебудови політичного чи соціального устрою, часто із запереченням демократії, плюралізму, правового ладу, інституцій, які гарантують ці цінності [FMI, 2025¹];
- застосування або виправдання насильства, ненависті, нетерпимості, ксенофобії, дискримінації щодо певних груп людей [PBC on Violent Right-Wing Extremism, 2021].

Для комплексного розуміння причино-наслідкових зв'язків радикалізації необхідно враховувати як індивідуальні, так і культурні змінні [Speckhard, Yayla, 2016], що напряду пов'язано зі способами участі та залучення до екстремістської діяльності. Згідно з дослідженнями, крайня радикалізація особистості зазвичай спричинена комплексом соціально-економічних чинників – соціальна ізоляція, крайня бідність, криза ідентичності, інструменталізація релігії чи вплив екстремістських нарративів, що завдяки розвитку сучасних технологій активно поширюються через інтернет та соціальні мережі, таргетуючи особливо вразливі верстви населення [Варак, Aksit, Maza, 2021]. Натомість теорія соціальних рухів стверджує, що вразливість окремих осіб і груп до радикалізації значно зростає, коли вони долучаються до діяльності (не)формальних організацій, що чітко орієнтовані на конкретних соціальних проблематиках. Часто відповідні об'єднання формують альтернативні спотворені нарративи, згідно з якими обіцяють унікальний та надійний варіант вирішення проблеми, таким чином мобілізують тих, кому необхідна підтримка та настанови у подоланні відповідної кризи [Варак, Aksit, Maza, 2021].

Беручи до уваги трактування радикалізації як соціального процесу, її також можна охарактеризувати як «результат психосоціальної подорожі індивіда» [UNDP, 2023], оскільки це часто напряду залежить від маркерів ідентичності. Таким конструктором може бути ідеологія або релігія, що слугуватиме для індивіда способом вираження індивідуальної та групової ідентичності, особливо тоді, коли це суперечить існуючій політичній системі. Релігійні мережі у такому випадку є ефективним каналом мобілізації суспільних образ і фрустрації, так званою платформою радикалізації. Особливе місце тут займають

харизматичні лідери, які маніпулюючи релігійними практиками та догмами, здатні конвертувати маргіналізовані настрої та депривацію суспільства у певні політичні рішення.

Центральним елементом у розвитку будь-якого соціального руху є формування ідеологічної основи, яка забезпечує логічну та послідовну систему переконань. Ідеологія слугує «судинами між думками, переконаннями і міфами, з одного боку, і діями, з іншого» [Salihu, 2021], а тому допомагає організаціям утримувати свій вплив. Саме через призму ідеології відбувається інтерпретація соціальної реальності індивіда, що дозволяє йому у випадках невизначеності відчувати стабільність та мати змогу чітко визначати ворогів і союзників. У такому випадку ступінь ідеологічної відданості є необхідною для прийняття та виправдання учасниками невивірених насильства щодо цивільних як посередників у боротьбі з державним апаратом, хоч і не всі радикальні ідеології є причиною терористичної діяльності. Проте, аналізуючи історію політичного насильства, можна зазначити, що різні хвилі тероризму, зокрема анархізм, націоналізм, марксизм і сучасний релігійний тероризм, були безпосередньо натхненні ідеологічними течіями [The Change Institute, 2008].

Хвиля релігійного екстремізму, яка сьогодні спостерігається на Африканському континенті, зокрема, в Судані, Нігерії, пов'язана з політичним сценаріями, коли релігійні еліти застосовують умисну хибну інтерпретацію релігійних текстів і тлумачень церковних догм задля досягнення власних цілей. Саме у такий спосіб релігійні організації виступають ключовими об'єктами радикалізації [Barak, Aksit, Maza, 2021]. За своїм визначенням організації, що засновані на вірі (faith-based organizations), – це об'єднання осіб і структур, філософія яких базується на духовних переконаннях і цінностях трансцендентного у цьому матеріальному світі. Це формується під призмою трьох вимірів: почуття приналежності, провадження певної діяльності та набуття нового досвіду [Grossman, Hellyer, 2023]. Саме на перетині цих вимірів розгортається когнітивне та психоемоційне розуміння релігії як складної системи досвіду віри і, зрештою, тут виникає нова радикалізована система цінностей, що особливо загострюється в умовах політичних і соціальних криз. Таким чином, ультраправі рухи інтегрують окремі релігійні практики, використовуючи усталені символи та ритуали з метою отримання соціальних кредитів у виправданні насильства та зміцнення ідеологічної солідарності.

Релігійний екстремізм не має універсального визначення і зазвичай є контекстуальним явищем. Він спирається на фанатичну нетерпимість до інших релігійних або культурних груп [Salihu, 2021]. Сьогодні релігійна мотивація виявляється у різних традиціях, але «новий тероризм» вирізняється безпрецедентним масштабом і смертністю атак на цивільне населення, а також нечітко сформульованими політичними вимогами. Найбільшу увагу дослідників привертає джихадизм як ідеологія священної війни на захист ісламу, що здебільшого реалізується насильницькими методами. Це актуалізує необхідність доведення ролі релігійності як фактора мотивації у процесі радикалізації до релігійного тероризму. І хоч більшість світових релігій прямо засуджує здійснення актів насильства в ім'я релігії, послідовники усіх вірувань свого часу застосовували силу, мотивуючи це виконанням обов'язку перед богом. Відтак тероризм є способом розширити сфери релігійного закону, поглибити його суворість, сприяти ізоляції від домінуючих соціальних норм.

Зрештою, спроби легітимації насильства формують сильний зв'язок із концепцією мучеництва як потужного нарративу самопожертви та духовного відродження [The Change Institute, 2008]. Це самозречення трактується як прояв найвищої міри чистоти, рішучості, вчинене з надією на краще життя у потойбіччі. Протягом історії ці ідеї були адаптовані націоналістичними рухами, що використали мучеництво для формування національних і героїчних міфів, перетворивши його на важливий інструмент мобілізації. Тому відчуття загрози для власної релігії є таким потужним тригером радикалізації.

Згідно з дослідженням витоку екстремізму в Африці 2023 року Програми розвитку ООН, відсутність загрози власним віруванням зменшує ймовірність добровільного вступу до

екстремістських угруповань на близько 48-50% [UNDP, 2023]. Водночас близько 46% опитаних добровольців вказували на негативне ставлення до релігійного розмаїття як основний привід до конфліктів, у той час як фактор корупції відзначило лише 5% респондентів [UNDP, 2023].

Дослідники Д. Мак Грегор, Дж. Хейс, М. Прентіс запропонували розглядати релігійну радикалізацію через призму концепції «агресивної релігійної радикалізації» (далі – APP) [McGregor, Hayes, Prentice, 2015]. На їхню думку, періоди невизначеності викликають напругу, що зберігається до моменту вичерпання або уникнення проблеми. У разі неможливості вирішення конфлікту люди можуть вдаватися до агресії чи фантазування [McGregor, Hayes, Prentice, 2015]. Серед основних компонентів APP виділяють:

- агресивність: утвердження своєї волі щодо себе чи інших;
- релігійність: як орієнтир моральних цінностей, що задовольняє екзистенційну потребу у відданості певним ідеалам;
- особистісні фактори, серед яких: висока схильність до тривожності у конфліктних обставинах; низький самоконтроль, гнів, незгода та нарцисизм; слабкість ідентичності – нездатність зберегти ясність і стійкість у ціннісних орієнтирах;
- загроза – руйнування авторитетів і довіри до соціальної системи, що супроводжується тривалим відчуттям безнадійності;
- доступність і можливість негайної взаємодії з радикальними активістами;
- консенсусний наратив несправедливості як спільне переконання щодо зовнішнього походження власних труднощів;
- героїчність у космічній боротьбі між добром і злом, що виправдовує насильство як священну місію [McGregor, Hayes, Prentice, 2015].

Важливо також зазначити, що схильність до APP не формується на основі аномальних відхилень вищезазначених характеристик, а у більшості послідовників – вони у межах загальноприйнятої норми, коли виникає відчуття безсилля, соціальної ізоляції та часто депресії. За таких обставин радикальні релігійні групи стають способом віднайти сенс і всеосяжним джерелом підтримки [McGregor, Hayes, Prentice, 2015], а неможливість доведення фальсифікації релігійних тлумачень забезпечує стійкість цих переконань навіть за об'єктивної суперечливості наративів, що ускладнює подальшу дерадикалізацію.

Дослідження також свідчать, що маргіналізація та матеріальні труднощі часто є причиною низького рівня релігійної освіти: люди більше схильні довіряти віруванням, що артикують до їхніх емоцій [Jensen, Larsen, 2021], особливо у випадках, коли релігійна риторика легітимізує почуття ненависті, стимулюючи насильство. Більшість подібних організацій використовують релігію як інструмент для вербування, фінансування та мобілізації нових прихильників [Варак, Аксит, Маза, 2021]. Віра формує індивідуальну поведінку учасників, а також встановлює моральні орієнтири, що базується на пошані до власних духовних лідерів.

Дослідження Програми розвитку ООН у 2023 році виявило, що важливу роль також відіграє і рівень саме релігійної освіти серед населення. Особи, що навчалися при церковних школах хоча би протягом 6 років, мали значно нижчий рівень імовірності рекрутування до терористичних організацій, вищий рівень грамотності та писемності, доступ до самостійного тлумачення релігійних текстів [UNDP, 2023].

Зрештою, вплив ідеологічно-релігійних наративів на появу насильницького екстремізму однозначно є багатогранним явищем. Діяльність ІДІЛ (ДАЕШ), Аль-Каїди та «Боко Харам», відображає як ідеологічні, етнічні та релігійні відмінності спотворюються заради вербування населення та легітимації насилля [UNODC, 2018]. Тривала історія релігійних війн у Нігерії, що беруть початок ще з 1960-х років, стала катализатором для розквіту діяльності «Боко Харам», що після надання у 1999 році особливого статусу окремим північним регіонам Нігерії, функціонує як незалежна від центру влада на принципах шаріату [Мілітарний, 2020].

«Боко Харам» виникає у 1990-х первинно як ненасильницький релігійний культ, що переважно об'єднує мусульманську молодь середнього класу на чолі з Мухаммедом Юсуфом. Проте вже в 2003 році організація вперше вдається до актів політичного насильства, що стало приводом до початку заворушень у північній Нігерії [Salihu, 2021]. Група пішла в підпілля аж до відновлення активності у 2009 році після смерті свого лідера та невдалого антидержавного повстання у тому ж році. Відтоді «Боко Харам» провадить вже озброєну діяльність з метою ісламізації Нігерії та прикордонних Камеруну, Нігеру і Чаду [Mroszczyk, Abrahms, 2021]. Сьогодні організація контролює території на північному сході Нігерії та частково у сусідніх країнах.

Релігійність у Нігерії зазнала руйнівного впливу від активності «Боко Харам», що умисно викривлюють ісламське вчення, ставлячи його на противагу сучасній світській освіті, відтак створюючи образ істинних захисників віри. Така насильницька та псевдорелігійна діяльність підриває зусилля провідних мусульманських лідерів, що працюють над міжконфесійним примиренням і співіснуванням усіх вірувань [Nosike, 2024]. Радикалізації в Нігерії також сприяє глибока соціально-економічна нерівність, безробіття та бідність. За даними Міжнародного валютного фонду упродовж 2020-2025 рр., чисельність населення зростає з 214 до 237,58 млн. осіб, у той же час майже втричі за цей період зріс рівень інфляції (з 13,2% в 2020 р. до 31,4% в 2025 р.) та відбувається падіння ВВП на душу населення (2,8 тис. дол. в 2020 р. – 1,2 тис. дол. в 2025 р.) [IMF, 2025]. Крім того, в Нігерії фіксується високий рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД серед населення 15-49 років, і, за даними ЮНІСЕФ, щорічно майже 200 тис. осіб в країні поповнюють цю статистику [UNICEF, 2018], а востаннє зафіксований у 2024 році відсоток населення, що має середню освіту, складає 64% [UNESCO, 2025]. Описана соціально-економічна ситуація неминує сприяти загостренню почуття безнадійності та відчаю населення, що згідно АРР робить його сприятливим до екстремістських наративів, а концентрація вкрай низьких показників розвитку переважно у північно-східному регіоні країни – сприяє виникненню тут ключових осередків діяльності «Боко Харам».

Конкуренція за політичну владу між переважно мусульманською північчю та християнським півднем лише загострює історичні образи колоніального минулого, нерівномірного розподілу ресурсів [Nosike, 2024]. Терористична діяльність «Боко Харам» поглибила протиріччя у міжрелігійних відносинах в Нігерії, а умисні напади на місця релігійних поклоніння сприяють зростанню нетерпимості та повторенню циклів насильства, недовіри та помсти з метою політизації релігії та її використання задля здобуття політичного впливу та влади.

Отже, радикалізація на основі ідеологічно-релігійної інструменталізації в Африці, особливо у контексті діяльності таких угруповань як «Боко Харам», є комплексним явищем, що формується через взаємодію різноманітних соціально-економічних і політичних факторів. У сучасному геополітичному просторі тероризм буде і надалі активізуватись на африканському материкау, беручи до уваги руйнівні наслідки пандемії COVID-19 та загрозу продовольчої кризи, спричиненої повномасштабним російським вторгненням до України [Kohnert, 2022].

Висновки. Релігійні об'єднання в Африці функціонують у складному та суперечливому контексті, де вони одночасно і об'єкти політично вмотивованого насильства, і середовище, що може бути використане екстремістськими угрупованнями для легітимації насильницької діяльності. Терористичні організації активно апелюють до релігійних наративів, здійснюючи їх вибірково інтерпретацію та інструменталізацію з метою мобілізації прихильників і виправдання насильства. Водночас релігійні інституції зберігають потенціал виконувати протилежну функцію – сприяти дерадикалізації, контрнاراتивам і зниженню привабливості екстремістської ідеології.

Однак ефективність організацій, заснованих на вірі, у протидії радикалізації залишається обмеженою низкою структурних і безпекових чинників. Серед них: фрагментованість релігійного лідерства, відсутність міжконфесійної координації, загрози фізичній безпеці з боку екстремістських груп, а також слабка інституційна спроможність реагувати на глибокі соціально-економічні проблеми. Умови, зокрема масове безробіття, бідність і соціальна маргіналізація, – формують сприятливе середовище для поширення радикальних ідей і підвищують вразливість населення до екстремістської пропаганди.

Соціально-економічний дисбаланс посилюється дефіцитом якісної релігійної освіти, що зумовлює залежність значної частини населення від неформальних або радикально налаштованих посередників у тлумаченні релігійних текстів. Це відтак підвищує ризик поширення викривлених догматичних інтерпретацій. Водночас важливо уникати узагальнюючих підходів, які отожднюють релігійну ідентичність, зокрема ісламську, з насильницьким екстремізмом. Такі уявлення значною мірою відтворюють постколоніальні дискурси, що історично конструювали «інше» як загрозове, ідеологічно вороже та небезпечне. Натомість сучасні дослідження, зокрема аналітичні матеріали Програми розвитку ООН (2023), наголошують на ключовій ролі інклюзивної релігійної освіти у формуванні стійкості громад до екстремістських наративів.

Отже, протидія радикалізації, пов'язаній з ідеологічно-релігійним викривленням, потребує комплексного міждисциплінарного підходу, що поєднує заходи соціально-економічного розвитку, інституційного зміцнення та реформування освітньої сфери. Перспективними напрямками подальших досліджень є аналіз ефективності програм дерадикалізації та реінтеграції осіб, залучених до екстремістської діяльності, а також розробка нових моделей міжрелігійного діалогу як інструменту зниження конфліктного потенціалу в регіоні.

Використані джерела:

1. Васильчук, Є.О. (2016). Молодіжний політичний радикалізм та екстремізм у сучасній Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
2. Волянук, А. (28 червня 2020). Точки терористичного напруження на Африканському континенті. *Мілітарний*. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/tochky-terorystychnogo-napruzhennya-na-afrykanskomu-kontynenti/>
3. Гомза, І. А. (2018). Суспільно-політичні рухи: навчальний посібник. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».
4. Гуцал, А. Ф. (2009). Екстремізм. Енциклопедія сучасної України. Т.9. Світ-суспільство-культура. URL: <https://esu.com.ua/article-18837>
5. Bapak, Ish., Aksit, S., Maza, K. Dingji. (2021). The Role of Faith-Based Organizations in Counter-Radicalization in Nigeria: The Case of Boko Haram. *Religions* 12, no. 11: 1003. <https://doi.org/10.3390/rel12111003>
6. Crenshaw, M. (2010). *Explaining terrorism: Causes, processes and consequences*. Routledge.
7. Dawson, L. Lorne. (2023) *Religion, Radicalization and Violence: Conceptual and Interpretive Issues / Rethinking Religion and Radicalization: Terrorism and Violence Twenty Years After 9/11*. Edited by Michele Grossman and H. A. Hellyer. London: Bloomsbury Academic. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/101399/1/9781350350069.pdf>
8. Federal Ministry of the Interior (FMI). (2025). Extremism. URL: <https://www.bmi.bund.de/EN/topics/security/extremism/extremism-node>
9. Grossman, M., Hellyer, H. A. (2023). Remapping the Terrain of Religion, Radicalization and Extremist Violence / *Rethinking Religion and Radicalization: Terrorism and Violence Twenty Years After 9/11*. Edited by Michele Grossman and H. A. Hellyer. London: Bloomsbury Academic. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/101399/1/9781350350069.pdf>
10. International Monetary Fund (IMF). (October 2025). Nigeria. Datasets. World Economic Outlook. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/NGA>
11. Jensen, S. Qvotrup, Larsen, J. Fuglsang. (2021). Sociological Perspectives on Islamist Radicalization – Bridging the Micro/Macro Gap. *European Journal of Criminology* 18, no. 3: 426-443. <https://doi.org/10.1177/1477370819851356>
12. Hoffer, E. (1951). *The true believer: Thoughts on the nature of mass movements*. Harper & Brothers.

13. Kohnert, D. (November 9, 2022.) Outside Sources of Terrorist Threats in West Africa. SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4272976
14. McCauley, C., & Moskalenko, S. (2011). *Friction: How Radicalization Happens to Them and Us*. New York, NY: Oxford University Press.
15. McGregor, I., Hayes, J., Prentice, M. (2015). Motivation for Aggressive Religious Radicalization: Goal Regulation Theory and a Personality × Threat × Affordance Hypothesis. *Frontiers in Psychology* 6: 1325. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01325>
16. Ministry of Housing, Communities & Local Government (MHCLG). (14 March 2024.) Guidance. New definition of extremism. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/new-definition-of-extremism-2024/new-definition-of-extremism-2024>
17. Mroszczyk, J., Abrahms, M. (April 9, 2021). Terrorism in Africa: Explaining the Rise of Extremist Violence Against Civilians. *E-International Relations*. URL: <https://www.e-ir.info/2021/04/09/terrorism-in-africa-explaining-the-rise-of-extremist-violence-against-civilians/>
18. Nosike, Ch. J. (2024). Traces of Terrorism in Nigeria and Its Connection to Religion. *Igboscholars International Journal Of Igbo*. Vol. 17 No. 1 (2024). URL: <https://www.acjoi.org/index.php/igboscholars/article/view/5068>
19. Project Based Collaboration (PBC) on Violent Right-Wing Extremism (VRWE). (September 2021). European Commission, URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-02/VRWE%20working%20definition_en.pdf
20. Salihu, M. (June 2021). Dynamics of Religious Extremism and Terrorism in the Lake Chad Basin: An Exploration of the Ideological Variations between Boko Haram and ISWAP. *Journal of Power, Politics & Governance* 9, no. 1: 33–44. <https://doi.org/10.15640/jppg.v9n1a3>
21. Speckhard, A., Ahmet, S. Yayla. (2016). *Eyewitness Accounts from Recent Defectors from Islamic State: Why They Joined, What They Saw, Why They Quit*. *Journal of Strategic Security* 9, no. 4: 42–78. <https://digitalcommons.usf.edu/jss/vol9/iss4/4>.
22. *Studies into Violent Radicalisation: Lot 2 – The Beliefs, Ideologies and Narratives*. (February 2008). Study for the European Commission, Directorate General Justice, Freedom and Security. The Change Institute. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ec_radicalisation_study_on_ideology_and_narrative_en.pdf
23. UNDP (United Nations Development Program). (2023). *Journey to Extremism in Africa: Pathways to Recruitment and Disengagement*. New York: UNDP. URL: <https://www.undp.org/africa/publications/journey-extremism-africa-pathways-recruitment-and-disengagement>
24. UNESCO. (2025). Institute for Statistics. SDG-4 Nigeria. URL: <https://download.uis.unesco.org/SDG4/SDG4-Profile-Nigeria.pdf>
25. UNICEF for every child. (2018). Nigeria. Health & HIV. URL: <https://www.unicef.org/nigeria/health-hiv>
26. UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2016). Counter-Terrorism Module 2: Conditions Conducive to the Spread of Terrorism. Education for Justice Initiative. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-2/index.html>

References:

1. Bapak, Ish., Aksit, S., Maza, K. Dingji. (2021). The Role of Faith-Based Organizations in Counter-Radicalization in Nigeria: The Case of Boko Haram. *Religions* 12, no. 11: 1003. <https://doi.org/10.3390/rel12111003>
2. Crenshaw, M. (2010). *Explaining terrorism: Causes, processes and consequences*. Routledge.
3. Dawson, L. Lorne. (2023) *Religion, Radicalization and Violence: Conceptual and Interpretive Issues / Rethinking Religion and Radicalization: Terrorism and Violence Twenty Years After 9/11*. Edited by Michele Grossman and H. A. Hellyer. London: Bloomsbury Academic. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/101399/1/9781350350069.pdf>
4. Federal Ministry of the Interior (FMI). (2025). Extremism. URL: <https://www.bmi.bund.de/EN/topics/security/extremism/extremism-node>
5. Grossman, M., Hellyer, H. A. (2023). Remapping the Terrain of Religion, Radicalization and Extremist Violence / *Rethinking Religion and Radicalization: Terrorism and Violence Twenty Years After 9/11*. Edited by Michele Grossman and H. A. Hellyer. London: Bloomsbury Academic. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/101399/1/9781350350069.pdf>
6. Homza, I. A. (2018). *Suspil'no-politychni rukhy: navchal'nyy posibnyk*. [Socio-political Movements: a textbook.] Kyiv: Natsional'nyy universytet «Kyievo-Mohylians'ka akademiia».
7. Hutsal, A. F. (2009). Ekstremizm. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. [Extremism. Encyclopedia of Modern Ukraine]. T.9. Svit-suspil'stvo-kul'tura. URL: <https://esu.com.ua/article-18837>
8. International Monetary Fund (IMF). (October 2025). Nigeria. Datasets. *World Economic Outlook*. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/NGA>

9. Jensen, S. Qvotrup, Larsen, J. Fuglsang. (2021). Sociological Perspectives on Islamist Radicalization – Bridging the Micro/Macro Gap. *European Journal of Criminology* 18, no. 3: 426-443. <https://doi.org/10.1177/1477370819851356>
10. Hoffer, E. (1951). *The true believer: Thoughts on the nature of mass movements*. Harper & Brothers.
11. Kohnert, D. (November 9, 2022.) *Outside Sources of Terrorist Threats in West Africa*. SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4272976
12. McCauley, C., & Moskalenko, S. (2011). *Friction: How Radicalization Happens to Them and Us*. New York, NY: Oxford University Press.
13. McGregor, I., Hayes, J., Prentice, M. (2015). Motivation for Aggressive Religious Radicalization: Goal Regulation Theory and a Personality × Threat × Affordance Hypothesis. *Frontiers in Psychology* 6: 1325. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01325>
14. Ministry of Housing, Communities & Local Government (MHCLG). (14 March 2024.) *Guidance. New definition of extremism*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/new-definition-of-extremism-2024/new-definition-of-extremism-2024>
15. Mroszczyk, J., Abrahms, M. (April 9, 2021). *Terrorism in Africa: Explaining the Rise of Extremist Violence Against Civilians*. *E-International Relations*. URL: <https://www.e-ir.info/2021/04/09/terrorism-in-africa-explaining-the-rise-of-extremist-violence-against-civilians/>
16. Nosike, Ch. J. (2024). *Traces of Terrorism in Nigeria and Its Connection to Religion*. *Igboscholars International Journal Of Igbo*. Vol. 17 No. 1 (2024). URL: <https://www.acjoi.org/index.php/igboscholars/article/view/5068>
17. *Project Based Collaboration (PBC) on Violent Right-Wing Extremism (VRWE)*. (September 2021). European Commission, URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-02/VRWE%20working%20definition_en.pdf
18. Salihu, M. (June 2021). *Dynamics of Religious Extremism and Terrorism in the Lake Chad Basin: An Exploration of the Ideological Variations between Boko Haram and ISWAP*. *Journal of Power, Politics & Governance* 9, no. 1: 33–44. <https://doi.org/10.15640/jppg.v9n1a3>
19. Speckhard, A., Ahmet, S. Yayla. (2016). *Eyewitness Accounts from Recent Defectors from Islamic State: Why They Joined, What They Saw, Why They Quit*. *Journal of Strategic Security* 9, no. 4: 42–78. <https://digitalcommons.usf.edu/jss/vol9/iss4/4>.
20. *Studies into Violent Radicalisation: Lot 2 – The Beliefs, Ideologies and Narratives*. (February 2008). Study for the European Commission, Directorate General Justice, Freedom and Security. The Change Institute. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ec_radicalisation_study_on_ideology_and_narrative_en.pdf
21. UNDP (United Nations Development Program). (2023). *Journey to Extremism in Africa: Pathways to Recruitment and Disengagement*. New York: UNDP. URL: <https://www.undp.org/africa/publications/journey-extremism-africa-pathways-recruitment-and-disengagement>
22. UNESCO. (2025). *Institute for Statistics. SDG-4 Nigeria*. URL: <https://download.uis.unesco.org/SDG4/SDG4-Profile-Nigeria.pdf>
23. UNICEF for every child. (2018). *Nigeria. Health & HIV*. URL: <https://www.unicef.org/nigeria/health-hiv>
24. UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2016). *Counter-Terrorism Module 2: Conditions Conducive to the Spread of Terrorism*. Education for Justice Initiative. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-2/index.html>
25. Vasylychuk, Ie.O. (2016). *Molodizhnyy politychnyy radykalizm ta ekstremizm u suchasniy Ukraini*. [Youth Political Radicalism and Extremism in modern Ukraine]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora politychnykh nauk za spetsial'nistiю 23.00.03 – politychna kul'tura ta ideolohiia*. Kyiv: Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova.
26. Volianiuk, A. (28 chervnia 2020). *Tochky terorystychnoho napruzhenia na Afrykans'komu kontynenti*. [Hotspots of Terrorist Activity on the African Continent]. *Militarnyy*. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/tochky-terorystychnogo-napruzheniya-na-afrykanskomu-kontynenti/>

Iryna Zaichenko,

*PhD in History, Associate Professor, Department of Interdisciplinary Education,
National University of Kyiv-Mohyla Academy*

Anastasiia Kityk,

*Student of Master's program "Business Diplomacy and GR-Policies",
National University of Kyiv-Mohyla Academy*

Ideological and Religious Instrumentalization as a Catalyst of Population Radicalization in Africa

The article provides a comprehensive analysis of the process of population radicalization in Africa through the lens of ideological and religious instrumentalization, using Nigeria and the activities of the terrorist group Boko Haram as a case study. Attention is paid to the distortion of religious doctrines, the cognitive narrowing of religious

consciousness, and the manipulation of ideological narratives as factors legitimizing political violence under conditions of socio-economic marginalization. The study examines theoretical approaches to understanding radicalization, extremism, and religious terrorism, and reveals the psychological dimensions of aggressive religious radicalization, including the role of anxiety, identity threat, and feelings of hopelessness. It is demonstrated that radical religious movements employ religious identity as a tool of social mobilization and justification of violence, appealing to the concepts of martyrdom and the sacralization of conflict.

Special attention is devoted to the impact of socio-economic inequality, the weakness of state institutions, and the lack of quality religious education on increasing population vulnerability to extremist propaganda. Based on analytical materials of the UNDP, UNICEF, UNESCO, UNODC it is argued that inclusive religious education can serve as an important factor in strengthening community resilience to radical narratives. The article concludes that countering radicalization associated with ideological and religious distortion requires an interdisciplinary approach that combines socio-economic development, educational strategies, and institutional strengthening, as well as the promotion of interfaith dialogue as a tool for reducing conflict potential.

Keywords: extremism, radicalization, religious education, social marginalization, religious terrorism, Nigeria, Boko Haram.

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.09>

УДК 32:316.334.3:004.738.5(477)

Вячеслав Бараболя,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9348-4922>; e-mail: b.slava79@ukr.net

УЧАСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІІ ІНФОРМАЦІЙНИМ АТАКАМ

У статті розглянуто питання ролі громадянського суспільства в протидії інформаційним атакам в Україні в умовах гібридної війни. Показано, що зростання масштабів дезінформаційних кампаній та інформаційного тиску посилює значення горизонтальних мереж взаємодії громадян, експертних середовищ і волонтерських ініціатив, які змогли оперативно реагувати на виклики там, де державні інституції виявилися недостатньо гнучкими. Особливу увагу приділено аналізу інструментів, які використовуються громадськими структурами для захисту інформаційного простору: фактчекінг, медіамоніторинг, поширення верифікованих даних, інформаційно-просвітницькі кампанії, а також розвиток практик цифрової безпеки. Висвітлено приклади успішних ініціатив, що стали знаковими для українського досвіду – діяльність StopFake, Інституту масової інформації, OSINT-спільнот, громадських платформ із медіаграмотності. Акцентовано увагу на тому, що громадянське суспільство не лише доповнює державні стратегії протидії дезінформації, але й створює альтернативні канали комунікації, які підвищують довіру в суспільстві та зміцнюють стійкість демократичних практик. У статті також підкреслюється, що незважаючи на значний практичний внесок громадянських ініціатив, наукове вивчення їхньої ролі залишається недостатньою мірою розглянутим і фрагментарним, що обмежує можливості для систематизації досвіду та розробки довгострокових стратегій. Зроблено висновок, що подальший розвиток та інституційне закріплення громадянської участі у сфері інформаційної безпеки є стратегічним завданням, від якого залежить ефективність протидії зовнішнім загрозам, формування культури критичного мислення та посилення демократичної стійкості українського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, інформаційна безпека, дезінформація, фактчекінг, цифрова стійкість, медіаграмотність, інформаційні атаки.

Вступ. Протидія інформаційним атакам стала одним із ключових напрямів діяльності українського громадянського суспільства з 2014 року. Російська агресія супроводжувалася масштабними кампаніями дезінформації, пропаганди та маніпуляцій, спрямованих на підірив довіри до державних інститутів, деморалізації суспільства та послаблення міжнародної

підтримки України. В умовах обмежених ресурсів держави вагому частину завдань із виявлення, нейтралізації та спростування таких атак узяли на себе недержавні актори – громадські організації, волонтерські об'єднання, незалежні медіа та ініціативні групи.

Особливістю українського досвіду стало те, що громадянське суспільство змогло не лише компенсувати слабкі сторони державної комунікації, а й створити нові ефективні інструменти: від фактчекінгових платформ і мереж OSINT-дослідників до освітніх програм із медіаграмотності. Такі практики сприяли формуванню горизонтальних мереж довіри та комунікації, які підвищили суспільну стійкість до дезінформаційних впливів.

У сучасних умовах наукового осмислення потребує не тільки емпіричний досвід протидії інформаційним атакам, але й питання інституціоналізації цих практик: як вони змінюють роль громадянського суспільства в системі національної безпеки, наскільки стійкими є, та які перспективи мають після закінчення війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика участі громадянського суспільства у сфері інформаційної безпеки та протидії дезінформації є предметом досліджень як українських, так і міжнародних авторів. У роботах Центру Разумкова та Київського міжнародного інституту соціології акцент зроблено на рівні довіри до громадських організацій та волонтерських ініціатив як визначальному чиннику їхньої ефективності у сфері протидії інформаційним загрозам [Razumkov, 2023; КМІС, 2024]. У колективних звітах Національного інституту стратегічних досліджень [НІСД, 2025] та публікаціях Л. Чистоклетова [2024] аналізуються виклики, пов'язані з поширенням дезінформації, та роль недержавних акторів у формуванні комунікативної стійкості.

Окрему увагу приділено діяльності фактчекінгових платформ (StopFake, VoxCheck), що визнані ефективними прикладами громадянської протидії дезінформації [Wilson, 2021], а також OSINT-спільнотам, які документують воєнні злочини та моніторять інформаційні потоки [Bellingcat, 2022; Ukraine today, 2025].

У міжнародних аналітичних звітах Європейської служби зовнішніх дій, Freedom House та East StratCom Task Force підкреслюється унікальність українського досвіду протидії дезінформації, який базується на синергії держави та громадянського суспільства [EEAS, 2024]. Загалом наукові та аналітичні публікації останніх років акцентують увагу на зростанні ролі громадянського суспільства у протидії дезінформаційним впливам, хоча цей напрям досліджень досі залишається відносно новим і недостатньо репрезентованим.

Метою статті є дослідження ролі громадянського суспільства у протидії інформаційним атакам, зосередивши увагу на механізмах залучення громадських організацій, експертних спільнот і волонтерських ініціатив до забезпечення інформаційної безпеки.

Основними завданнями є: проаналізувати інституційні та неформальні практики участі громадянського суспільства у сфері протидії дезінформації; визначити ключові інструменти і напрями діяльності (фактчекінг, медіамоніторинг, інформаційно-просвітницькі кампанії, цифрова безпека); оцінити рівень довіри до громадських ініціатив як чинник їх ефективності; визначити проблеми нерегулярності та фрагментарності соціологічних вимірювань у цій сфері; простежити перспективи інституційного закріплення участі громадянського суспільства в системі національної інформаційної безпеки.

Методологічну основу дослідження складає системний підхід, що дозволяє розглядати протидію інформаційним атакам як комплексний процес, у якому взаємодіють громадянські ініціативи, державні інститути та міжнародні партнери. Застосовано структурно-функціональний аналіз для вивчення ролі громадських організацій у зміцненні інформаційної стійкості. Використано компаративний метод для порівняння українського досвіду з практиками країн Центрально-Східної Європи. Методи контент-аналізу дали змогу дослідити інформаційні кампанії та публічні комунікації громадянських ініціатив. Метод кейс-стаді використано для розгляду діяльності окремої платформ (StopFake, Інститут

масової інформації, OSINT-спільноти) як прикладів успішної самоорганізації. Додатково застосовано елементи цифрової етнографії для аналізу особливостей взаємодії громадян у соціальних мережах і мережевих платформах, де відбувається мобілізація ресурсів для протидії дезінформації.

Результати та дискусії. Сьогодні інститут громадянського суспільства розглядається як одна з ключових підвалин демократичної державності, що забезпечує стабільність політичної системи, формування механізмів комунікації між владою та суспільством, а також легітимність процесу ухвалення політичних рішень.

Розвинене громадянське суспільство сприяє ефективному функціонуванню демократичних інститутів, адже воно не лише артикулює інтереси соціальних груп, але й створює систему їхнього представництва, впливаючи на політичний порядок денний. Ідеали ліберальної демократії – участь громадян у політичному житті, вільна реалізація прав і свобод, контроль над владою, прозорість і підзвітність – передбачають існування активної недержавної сфери, здатної врівноважувати діяльність органів державної влади та протидіяти проявам авторитаризму.

Глобалізація та стрімкий розвиток інформаційних технологій зробили державу й суспільство значно залежнішими від інформаційної сфери. Це дає можливості для швидкого поширення інформації, мобілізації, комунікацій, але і породжує ризики: пропаганди, дезінформації, інформаційних атак як зі зовнішніх, так і внутрішніх джерел.

Влада самостійно не спроможна ефективно захищати інформаційний простір від усіх загроз. Потреба в ресурсах (фінансових, кадрових, технологічних) забезпечує можливості окремих державних інституцій. У таких умовах громадянське суспільство (громадянські об'єднання (ГО), аналітичні центри, медіа) стає стратегічним партнером держави.

Актуальним проявом співпраці держави та громадянського суспільства стали ініціативи, що інтегрують медіа в процеси планування відновлення України. Зокрема, під час Конференції з відновлення України (URC-2025), яка відбулася у Римі, було запущено платформу «Media Recovery Partnership Track», покликану сприяти партнерству між медійною сферою, державними інституціями та донорськими проектами у контексті повоєнної відбудови. Важливу роль у цьому процесі виконують ГО, серед яких, наприклад, ініціатива «Жінки в медіа» та низка інших об'єднань. Вони розробляють рекомендації для уряду та міжнародних донорів, зосереджуючи увагу на підтримці регіональних медіа, забезпеченні гендерно чутливого контенту та залученні журналістів до відбудовчих процесів [Петренко, 2025].

Не менш помітною є активність аналітичних центрів, які беруть участь у формуванні державної політики. Так, у 2025 році вони виступили зі зверненнями щодо процесу створення конкурсної комісії для призначення керівництва митної служби, що засвідчує їхню роль у забезпеченні прозорості та демократичного контролю за діяльністю органів влади [Інтерфакс-Україна, 2025].

За даними дослідження «Індекс медіаграмотності українців 2024», проведеного ГО «Детектор медіа» спільно з Національним проектом «Фільтр» Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, 65% українців мають вищий за середній рівень медіаграмотності, а 7% – високий. Проте, порівняно з попереднім роком, частка осіб із вищим за середнім рівнем знизилася з 76% до 72%, що частково пояснюється оновленням методології дослідженням, зокрема розширенням індикаторів цифрової грамотності, зокрема оцінки сприйняття та використання штучного інтелекту [Індекс медіаграмотності, 2025].

Ці дані свідчать про зростання медіаграмотності серед українців, зокрема вміння критично оцінювати медіаконтент, розпізнавати маніпуляції та помічати проникнення ворожих нарративів. Це критично важливо для забезпечення інформаційної безпеки країни під час війни та в повоєнний період [Індекс медіаграмотності, 2025].

У протидії інформаційним атакам важливу роль відіграють три групи недержавних суб'єктів громадянського суспільства: громадські об'єднання, аналітичні центри та медіа. Останні, за даними ІМІ, перебувають під сильним фінансовим тиском: 67% редакцій відмовилися від нових проєктів і планів розвитку, переключившись на виживання [Опитування ІМІ, 2025]. Майже 45% редакцій скоротили аналітичні матеріали та розслідування через дефіцит фінансування [Опитування ІМІ, 2025]. Крім того, 29% медіа опинилися у стані виживання після припинення фінансування США [Буняк, 2025]. З іншого боку, довіра до громадських організацій у загальних опитуваннях лишається порівняно вищою, ніж до багатьох державних інститутів – наприклад, відповідно до опитування Центру Разумкова, близько 55% респондентів висловлювали довіру громадським організаціям, тоді як довіра до державного апарату була значно нижчою [Буняк, 2024].

Інформаційна агресія невід'ємна складова гібридної війни РФ проти України. Поєднання військових дій із активною розвідково-диверсійною діяльністю, політичним і економічним тиском і тотальною інформаційною експансією створює системну загрозу національній безпеці. Одним із ключових інструментів російської стратегії є операції немілітарного впливу – спеціальні інформаційні операції, активні заходи, маніпуляції в кіберпросторі, спотворення фактів, фальсифікація історії, приниження мови, культури, створення альтернативної (фальшивої) інформаційної картини.

Основна мета – розколоти українське суспільство зсередини через загострення існуючих політичних, регіональних, етнічних, соціально-економічних відносин. Такі тактики як: дискредитація влади, заклики до імпічменту, урядових відставок, розпуску парламенту; просування ідей федералізації чи ширшого самоврядування як засобу сепарації; створення та посилення негативних стереотипів між населенням тимчасово окупованих територій і основною Україною; інформаційні натяки на «особливі» економічні зони, порто-франко та інші форми територіальної чи політичної автономії.

Ресурси РФ у сучасній війні суттєво переважають українські, що стосується фінансового забезпечення, медійних мереж, технологій і кадрового потенціалу. У таких умовах відповідь України носить переважно асиметричний характер, зокрема через активне використання потенціалу громадянського суспільства. Недержавні актори здатні забезпечити достатню гнучкість і ефективність у протидії інформаційним атакам, створюючи синергію з державними інституціями.

Спостерігається декілька ключових тенденцій у розвитку участі громадянського суспільства у сфері інформаційної безпеки. Зростає кількість громадських організацій, що свідчить не лише про розширення громадянської активності, але й про посилення ролі організацій у волонтерській діяльності, підтримці прифронтових громад, захисту прав людини та антикорупційних ініціатив [Дузенко, 2025].

Значно розширюються форми та інструменти протидії дезінформації. Важливу роль відіграють фактчекінгові ініціативи, такі як StopFake чи VoxCheck, які системно спростовують ворожі наративи та підвищують рівень довіри до перевірених джерел інформації. Паралельно розвиваються OSINT-розслідування воєнних злочинів, які проводять як професійні, так і громадські організації, а також поширюються освітні програми з медіаграмотності, орієнтовані на регіональне населення, що знижує його вразливість до дезінформаційних впливів [Центр стратегічних комунікацій, 2024].

Державні центри стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки залучають громадські організації до підготовки тренінгів, розробки навчальних матеріалів і консультацій із регуляторами медіа, зокрема Національною радою з питань телебачення і радіомовлення. Однією з ключових проблем є необхідність законодавчого визначення терміну «дезінформація» та запровадження чітких механізмів відповідальності за її поширення. Державні стратегії поступово інтегрують положення про роль громадянського сектору як партнера у виявленні, реагуванні та превентивних заходах.

Громадянське суспільство стикається з низкою викликів та обмежень. Серед них: дискредитаційні кампанії проти організацій, що отримують закордонне фінансування; поширення терміну «грантоїди» в публічному дискурсі; нестача фінансових і технологічних ресурсів для масштабних інформаційних кампаній; обмежені можливості контролю потоків російської пропаганди в соціальних мережах та месенджерах, де механізми модераторів залишаються недостатньо ефективними [Грантоїдів на заводи, 2025]. У цьому контексті актуальним є створення координаційних платформ чи хабів, що об'єднували б досвід, аналітичні напрацювання та ресурси громадського сектору, держави й приватних структур.

Участь громадянського суспільства в протидії інформаційним атакам характеризується зростанням організаційної спроможності, розширенням інструментів впливу, налагодженням співпраці з державою та одночасним зіткненням із системними викликами, що підтверджує стратегічну значимість громадянського сектору як невід'ємного елемента національної інформаційної безпеки.

Важливою передумовою ефективності протидії інформаційній агресії є довіра до інституцій громадянського суспільства, зокрема, як зазначалося вище, до волонтерських і громадських організацій. Українські соціологічні центри, такі як КМІС та Центр Разумкова, час від часу включають у загальні модулі опитування, які фіксують рівень довіри до волонтерів та громадських організацій. Наприклад, у щорічному звіті КМІС (2024) зазначено, що 53,5% респондентів довіряють волонтерським організаціям, а 37% – громадським організаціям загалом [Грушецький, 2025].

У грудні 2023 року дослідження Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» показало, що 63% українців довіряють громадським, а 86% – волонтерським організаціям [ZMINA, 2023].

Слід зауважити, що спеціалізовані дослідження, які приділили б виключну увагу оцінці довіри до ГО/аналітичних центрів із регулярними хвилями (наприклад, щоквартально або кожного півріччя), – надзвичайно рідкісні. Найближчим до такого стандарту є дослідження КМІС, яке хоча й включає ГО як одну зі соціальних інституцій у панелі, але не робить фокус лише на ГО, і відповідно дані про цю групу з'являються лише час від часу. Увагу до надійності вимірювань довіри до громадянського суспільства в Україні почали приділяти ще до 2020 року, але тоді йшлося здебільшого про волонтерські рухи та антикорупційні ГО, і збір даних не був систематичним. Наступні подібні вимірювання у 2023-2024 роках показують, що темпи й регулярність таких досліджень підвищилися, але залишились недостатніми для побудови повної часової серії.

Основні напрями діяльності громадянського суспільства у сфері інформаційної безпеки зосереджуються на консультативно-аналітичній підтримці органів державної влади, протидії дезінформації та розвитку координації з владою. Громадські організації та експертні установи долучаються до формування стратегічних документів і державної політики, здійснюють експертизу та прогнозування ризиків, водночас реалізуючи контрпропагандистські та просвітницькі ініціативи, спрямовані на підвищення рівня медіаграмотності населення. Важливим аспектом їхньої роботи є співпраця з органами влади та міжнародними партнерами, що забезпечує ресурсну та інституційну підтримку для стійкості медіасфери та захисту інформаційного простору України.

Діяльність громадянського суспільства у сфері інформаційної безпеки є багатовекторною та водночас вразливою до низки обмежень. Для більшої наочності доцільно розглянути конкретні приклади проектів, реалізованих за останні п'ять років, які демонструють практичний вимір цієї діяльності (табл. 1).

Таблиця 1.

Проекти громадянського суспільства в протидії інформаційній агресії: приклади (2020-2025)

Напрямок діяльності	Основні проекти/ініціативи	Ключові результати/ефекти
Консультативна допомога	Гарячі лінії для громадян, онлайн-консультації з медіаграмотності, юридична підтримка з питань інформаційної безпеки	Підвищення обізнаності щодо інформаційних загроз; надання швидкої допомоги у кризових ситуаціях
Контрпропагандистська діяльність	Випуск інформаційних бюлетенів, кампанії у соцмережах, розвінчування фейків	Зменшення впливу дезінформації; формування критичного мислення у громадян
Збір та аналіз даних	Моніторинг інформаційного простору, аналітичні звіти щодо фейків і пропаганди, дослідження інформаційних потоків	Надання точних даних для державних і громадських організацій; тимчасове реагування на інформаційні загрози
Просвітницька робота	Семінари, тренінги, лекції з медіаграмотності, освітні кампанії для різних вікових груп	Підвищення загального рівня медіаграмотності; формування стійкості до маніпуляцій та пропаганди

Таблиця розроблена автором.

Діяльність громадських організацій, експертних груп і активістів у сфері протидії російській інформаційній агресії набула системного характеру й охопила різні напрями: від оперативного спростування фейків до довготривалих аналітичних досліджень і освітніх ініціатив. Їхня робота не лише сприяла підвищенню рівня інформаційної безпеки в Україні, а й забезпечила міжнародне визнання окремих практик як ефективних інструментів у боротьбі з дезінформацією. Важливо підкреслити, що в умовах війни громадянське суспільство часто діяло там, де державні структури не могли швидко чи гнучко реагувати, чим компенсувало інституційні прогалини. Серед найпомітніших і впливових ініціатив можна виокремити низку платформ, які поєднали волонтерський ентузіазм, цифрові технології та експертний потенціал.

Одним із відомих прикладів громадянської ініціативи у сфері протидії дезінформації є проєкт «Інформаційні війська України» (ІВУ). Він був започаткований при Міністерстві інформаційної політики України з метою організації колективної відповіді на російську пропаганду, насамперед у соціальних мережах. У квітні 2025 року ІВУ набули статусу самостійного проєкту, відокремленого від державних структур, що може свідчити про зростання їхньої організаційної спроможності та незалежності [Укрінформ, 2025]. Основними напрямками їх діяльності залишаються спростування фейків, інформаційний наступ у соціальних мережах та поширення перевіреної інформації. Водночас детальні статистичні дані про кількість учасників чи охоплення аудиторії після 2016 року у відкритому доступі не оновлювалися, що ускладнює комплексну оцінку їхньої ефективності.

Важливу роль у сфері інформаційної безпеки продовжує відігравати Центр «Миротворець». У лютому 2025 року його база даних була поповнена відомостями про 25 тисяч громадян РФ, з яких близько 80% становили найманці, що здійснювали перетин кордону через тимчасово окуповані території Донбасу. У травні 2025 року Центр повідомив про видалення з бази списку російських журналістів, зазначивши, що це пов'язано з завершенням «інформаційної спецоперації»; після цього було анонсовано підготовку узагальнюючого звіту про результати [Центр стратегічних комунікацій, 2024]. Незважаючи на критику, пов'язану з використанням персональних даних, Центр і надалі зберігає функцію інформаційного ресурсу для державних органів, правоохоронних структур і громадськості, забезпечуючи ідентифікацію осіб, потенційно причетних до інформаційних та збройних загрозам.

Суттєвий внесок у протидію дезінформації здійснює також міжнародна волонтерська спільнота InformNapalm, відома своїми OSINT-дослідженнями. У 2025 році активісти організації продовжували моніторинг військових пересувань РФ, зокрема зафіксувавши факти перекидання російської техніки на територію Білорусі, що викликало реакцію міжнародних медіа та спостерігачів. Однак діяльність InformNapalm супроводжується і певними викликами: у 2025 році представники організації заявляли про спроби дискредитації, політичний тиск і загрози з боку різних інституцій [InformNapalm, 2025]

Громадські проекти, на кшталт «ІВУ», «Миротворця» та InformNapalm виконують важливу функцію у сфері інформаційної безпеки. Вони не лише забезпечують оперативне інформування суспільства, а й формують доказову базу для розуміння масштабів російської інформаційної агресії, сприяючи підвищенню стійкості громадян до дезінформаційних впливів. Разом із тим їхня діяльність стикається з низкою обмежень:

- неповна регулярність оновлення даних;
- відсутність відкритих і верифікованих статистичних показників щодо масштабів аудиторії чи чисельності учасників;
- правові та етичні дилеми, пов'язані з оприлюдненням персональних даних;
- ризик використання інформаційних баз у політичних цілях.

Таким чином, діяльність громадських організацій і волонтерських ініціатив у сфері протидії інформаційним атакам має вагомий вплив на формування інформаційної безпеки держави. Проте для повнішої оцінки ефективності необхідне регулярне оновлення відкритої статистики, посилення прозорості діяльності та інституційне закріплення їхніх результатів у системі національної інформаційної політики.

Недержавні дослідницькі структури в Україні суттєво посилити увагу до вивчення інформаційного простору, наслідків інформаційної агресії та формування науково-методологічних рекомендацій для її протидії. Авторитетні організації – Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Центр «Соціальний моніторинг» – регулярно проводять регіональні й всеукраїнські соціологічні дослідження. Предметом їхніх досліджень є ставлення громадян до державних інститутів, медіа, до джерел інформації, а також оцінка сприйняття загроз зі зовнішньої та внутрішньої інформаційної агресії.

Фахові об'єднання і медіаорганізації, зокрема ГО «Телекритика», ГО «Детектор медіа», Media Sapiens, «Інтерьюз-Україна», Інститут масової інформації, Національна спілка журналістів України, беруть участь у моніторингу медіаконтенту, підвищенні стандартів журналістської культури, розвитку журналістської етики. Вони також сприяють вдосконаленню законодавчої бази в медійній сфері, беруть участь у підготовці змін, які регулюють діяльність медіа, захист прав журналістів, а також застосування нормативів щодо прозорості та доброчесності.

Іntenсивна діяльність громадських об'єднань у сфері протидії інформаційній агресії демонструє значний потенціал цих структур, однак ефективність їхньої роботи обмежена низкою проблем. Перш за все, відсутня цілісна нормативно-правова база, яка б комплексно регулювала діяльність державних і недержавних суб'єктів у сфері національної безпеки, зокрема інформаційної, та забезпечувала координацію між ними. Нині питання залучення громадянського суспільства до забезпечення інформаційної безпеки відображені лише в загальних положеннях стратегічних документів, без детального визначення форм і механізмів участі громадських об'єднань.

Ще одним викликом є недосконалість законодавства в інформаційній сфері та потреба в його кодифікації. Зокрема, чинні норми Закону України «Про захист персональних даних» потребують уточнення щодо застосування в контексті протидії інформаційній агресії, аби не

ставати перешкодою для оприлюднення даних про суб'єктів інформаційних загрози [Про захист персональних даних, 2010].

Проблемою залишається недостатній рівень координації дій між різними громадськими об'єднаннями та між ними й державними органами. Відсутність узгоджених процедур може призводити до суперечливих реакцій на окремі події, створюючи ризики для іміджу України та ефективності протидії інформаційним загрозам на міжнародній арені.

Фінансові обмеження громадських організацій також суттєво впливають на спроможність реагувати на інформаційні загрози. Вирішення цієї проблеми можливе через державне фінансування на конкурсній основі, а також залучення коштів міжнародних фондів та програм співробітництва. У цьому контексті доцільним є активне залучення громадських об'єднань до діяльності платформ і центрів міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки та протидії гібридним загрозам, створюваних у партнерстві з НАТО та іншими міжнародними організаціями, що діють в Україні. Детальніше проблеми та виклики та можливі шляхи вирішення цих питань представлено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Виклики громадських організацій у сфері інформаційної безпеки

Проблема	Наслідки	Можливі шляхи рішення
Відсутність чіткого законодавчого регулювання	Обмежені можливості для правового захисту, ризики блокування або переслідування	Розробка та ухвалення законів, які регулюють діяльність ГО у сфері інформаційної безпеки
Недостатня координація між організаціями	Дублювання зусиль, низька ефективність спільних проєктів	Створення мережі об'єднань, спільні платформи для обміну даними та досвідом
Обмежене фінансування	Неможливість реалізувати великі проєкти, залежність від донорів	Залучення грантів, партнерство з державними структурами та бізнесом, розвиток донорських платформ
Низький рівень медіаграмотності населення	Складність у протидії дезінформації, високий ризик впливу пропаганди	Проведення освітніх тренінгів і семінарів для різних вікових груп
Загроза кібербезпеки та витоку даних	Ризик компрометації інформації, втрата довіри	Впровадження сучасних систем кіберзахисту, навчання персоналу цифрової безпеки

Таблиця розроблена автором

Отже, реалізація потенціалу громадянського суспільства у протидії інформаційній агресії вимагає комплексного підходу: вдосконалення нормативної бази, посилення координації між державними та недержавними суб'єктами, забезпечення фінансових ресурсів та інтеграції громадських об'єднань у національні й міжнародні системи реагування на інформаційні загрози. Важливим є розвиток людського капіталу через освітні та тренінгові програми, спрямовані на підвищення медіаграмотності та цифрової стійкості громадян. Систематичне документування та аналіз практик громадських ініціатив дозволить створити ефективні моделі взаємодії держави та суспільства, що забезпечать стійкість інформаційного простору та критичне мислення населення. Дослідження мають охоплювати оцінку ефективності різних стратегій протидії дезінформації, вплив громадянських мереж на демократичні процеси та механізми трансформації суспільної довіри під час гібридних викликів. Такий підхід дозволить не лише зміцнити обороноздатність інформаційного простору України, але й сформувати передумови для довгострокового розвитку демократичних інститутів та активної громадянської участі в суспільному житті.

Висновки. Узагальнюючи проведений аналіз, можна стверджувати, що участь громадянського суспільства в протидії інформаційним атакам стала одним із ключових факторів зміцнення інформаційної стійкості України. Громадські організації, експертні спільноти, медіа, ініціативні групи поступово еволюціонували від поодиноких

інформаційних акцій і волонтерських проєктів до створення розгалуженої мережі структур, здатних системно протидіяти дезінформації, здійснювати моніторинг і просвітницьку діяльність. Досвід останніх років показав, що саме громадянське суспільство стало гнучким і оперативним актором, здатним швидко реагувати на нові виклики та заповнювати прогалини в діяльності державних інституцій. Його ефективність значною мірою базується на горизонтальних мережах довіри, цифрових технологіях, інноваційних формах комунікації. Водночас нерегулярність і фрагментарність соціологічних вимірювань рівня довіри до громадських організацій свідчить про потребу в системному моніторингу цього показника, що має стати підґрунтям для стратегічного планування політики інформаційної безпеки.

У перспективі повоєнного відновлення громадянське суспільство постає як стратегічний партнер держави у сфері захисту інформаційного простору. Саме воно здатне забезпечити сталість протидії дезінформації, сприяти підвищенню медіаграмотності населення, а також формувати нові стандарти взаємодії між громадянами, владою та міжнародними організаціями. Таким чином, активність громадянського суспільства у сфері інформаційної безпеки не лише зміцнює демократичні інститути, але й створює підґрунтя для довгострокової стійкості та модернізації України.

Перспективи подальших досліджень слід спрямувати на розширений аналіз взаємодії між державними інституціями, громадянським суспільством та медіа в умовах війни, зосередившись на вивченні механізмів трансформації політичної комунікації, впливу інформаційних операцій на легітимність влади та демократичну участь громадян. Особливої уваги потребує порівняльний аналіз українського досвіду з міжнародними практиками протидії дезінформації, що дозволить виробити рекомендації для підвищення інституційної стійкості та формування ефективної інформаційної політики у повоєнний період.

Використані джерела:

1. Буняк, В. (2024). Українським медіа довіряють 47% респондентів. Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/222667/2024-02-07-opytuvannya-tsentru-razumkova-ukrainskym-media-doviryayut-47-respndentiv/>
2. Буняк, В. (2025). 29% опитаних українських медіа перебувають у стані виживання після трьох місяців без фінансування від США. Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/241544/2025-06-05-29-opytanykh-ukrainskykh-media-perebuyayut-u-stani-vyzhyvannya-pislya-trokh-misyatsiv-bez-finansuvannya-vid-ssha-imi/>
3. Грантоїдів на заводи. Як російська пропаганда воює з громадянським суспільством України (н.д.). Детектор медіа; Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/238055/2025-02-09-grantoidiv-na-zavody-yak-rosiyska-propaganda-voyuie-z-gromadyanskym-suspilstvom-ukrainy/>
4. Грушецький, А. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках (2024) <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>
5. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках (2024). КМІС. Аналітичні матеріали. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>
6. Дузенко, Ю. (2025). Громадські організації планують сформувати стратегію OSINT-розслідування воєнних злочинів. Українські факти. <https://uafakty.com/suspilstvo/gromadsk%D1%96organ%D1%96zac%D1%96%D1%97-planuyut-sformyvati-strateg%D1%96u-osint-rozsl%D1%96dyvannia-vo%D1%94nnih-zlochyn%D1%96v.html>
7. Закон України «Про захист персональних даних» № 2297-VI (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
8. Індекс медіаграмотності українців за 2024 рік. (2025). StopFake. <https://www.stopfake.org/uk/indeks-mediagramotnosti-ukrayintsiv-za-2024-rik/>
9. Медіа відіграють стратегічну роль у відновленні України (2025). Як пройшла розмова про медіа на URC-2025 у Римі. Детектор медіа. <https://detector.media/community/article/242550/2025-07-11-media-vidigrayut-strategichnu-rol-u-vidnovlenni-ukrainy-yak-proyshla-rozmova-pro-media-na-urc-2025-u-rymi/>
10. Національний інститут стратегічних досліджень. (2025). Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2024: аналітична доповідь. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/stan-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva-v-ukrayini-u-2024-na>
11. Петренко, Г. (2025, July 12). Роль медіа в обороні. Версія 2025 року. Детектор медіа; Детектор медіа. <https://detector.media/community/article/242556/2025-07-12-rol-media-v-oboroni-versiya-2025-roku/>

12. Політика - новини України та світу. (2026). Інтерфакс-Україна. <https://interfax.com.ua/news/political.html>
13. Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи: тези доп. учасників міжн. наук.-практ. конф. (2023). Анн-Арбор - Харків https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20231212
14. Семенченко, А. (2025). OSINT у кібербезпеці: як розвідка з відкритих джерел допомагає захистити компанії. Ukraine Today. <https://zvezda4.com.ua/osint-u-kiberbezpechi-yak-rozvidka-z-vidkrytyh-dzherel-dopomagaye-zahystyty-kompaniyi/>
15. Українці мають високий рівень довіри до громадських та волонтерських організацій – 63% та 86% відповідно: опитування ZMINA. (2023). ZMINA. <https://zmina.info/news/ukrayinczi-mayut-vysokyj-riven-doviry-do-gromadskyh-ta-volonterskyh-organizacij-63-ta-86-vidpovidno-opytuvannya/>
16. Укрінформ - актуальні новини України та світу. (n.d.). Wwww.ukrinform.ua. <https://www.ukrinform.ua/>
17. Центр стратегічних комунікацій. Протидія дезінформації та гібридним операціям Росії. (2025, December 15). Центр стратегічних комунікацій. <https://spravdi.org/>
18. Чистоклетов, Л., & Обрембальський, С. (2024). Особливості забезпечення інформаційної безпеки в умовах російсько-української війни. В Академічні візії (Випуск 31). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11381101>
19. Bellingcat Higgins, E. (2023). How Open Source Evidence was Upheld in a Human Rights Court. Bellingcat. <https://www.bellingcat.com/resources/2023/03/28/how-open-source-evidence-was-upheld-in-a-human-rights-court/>
20. Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures (2023). Razumkov.org.ua. <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/citizens-assessment-of-the-situation-in-the-country-trust-in-social-institutions-politicians-officials-and-public-figures-may-2023>
21. Ekman, I., & Nilsson, E. (2023). Ukraine's Information Front Strategic Communication during Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.14115.22569>
22. Freedom House, 2023; Report on EEAS Activities to Counter Foreign Information Manipulation and Interference (FIMI). (2024). EEAS. https://www.eeas.europa.eu/eeas/2024-report-eeas-activities-counter-foreign-information-manipulation-and-interference-fimi_en
23. InformNapalm. (n.d.). *InformNapalm* <https://informnapalm.org/?s=OSINT>
24. The Twilight of Democracy with Anne Applebaum: Buffett Institute for Global Affairs - Northwestern University. (2025). Northwestern.edu. <https://buffett.northwestern.edu/news/2024/the-twilight-of-democracy-with-anne-applebaum.html>
25. Top challenges for Ukraine's media in 2025 — IMI survey. IMI. <https://imi.org.ua/en/monitorings/stress-money-staff-top-challenges-for-ukraines-media-in-2025-imis-yearly-survey>
26. Ukraine: Nations in Transit 2024 Country Report. (n.d.). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2024>
27. Wilson, T., & Starbird, K. (2021). Cross-platform Information Operations: Mobilizing Narratives & Building Resilience through both “Big” & “Alt” Tech. Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 5(CSCW2), 1–32. <https://doi.org/10.1145/3476086>

References:

1. Buniak, V. (2024). Ukrainським media довіривають 47% респондентів. Detektor media. <https://detector.media/infospace/article/222667/2024-02-07-opytuvannya-tsentru-razumkova-ukrainskyim-media-doviryayut-47-respondentiv/> (in Ukrainian)
2. Buniak, V. (2025). 29% опитаних українських media перебувають у стані вичерпання після трьох місяців без фінансування від США. Detektor media. <https://detector.media/infospace/article/241544/2025-06-05-29-opytanykh-ukrainskykh-media-perebuvaly-u-stani-vyzyhannya-pislya-trokh-misyatsiv-bez-finansuvannya-vid-ssha-imi/> (in Ukrainian)
3. Hrantoidiv na zavody. Yak rosiiska propahanda voiuie z hromadianskym suspilstvom Ukrainy (n.d.). Detektor.media; Detektor media. <https://detector.media/infospace/article/238055/2025-02-09-grantoidiv-na-zavody-yak-rosiyska-propaganda-voyuie-z-gromadyanskym-suspilstvom-ukrainy/> (in Ukrainian)
4. Hrushetskyi, A. Dynamika doviry sotsialnym instytuttsiam u 2021-2024 rokakh (2024) <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>
5. Dynamika doviry sotsialnym instytuttsiam u 2021-2024 rokakh (2024). KMIS. Analitichni materialy. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> (in Ukrainian)
6. Duzenko, Yu. (2025). Hromadski orhanizatsii planuiut sformuvaty stratehii OSINT-rozsliduvannya voiennykh zlochyniv. Ukrainski fakty. <https://uafakty.com/suspilstvo/gromadsk%D1%96-organ%D1%96zac%D1%96%D1%97-planuyut-sformyvati-strateg%D1%96u-osint-rozsl%D1%96dyvannia-vo%D1%94nnih-zlochyn%D1%96v.html> (in Ukrainian)

7. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» № 2297-VI (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (in Ukrainian)
8. Indeks mediahramotnosti ukrainsiv za 2024 rik. (2025). StopFake. <https://www.stopfake.org/uk/index-mediagramotnosti-ukrayintsiv-za-2024-rik/> (in Ukrainian)
9. Media vidihraut stratehichnu rol u vidnovlenni Ukrainy (2025). Yak proishla rozmova pro media na URC-2025 u Rymi. Detektor media. <https://detector.media/community/article/242550/2025-07-11-media-vidigrayut-strategichnu-rol-u-vidnovlenni-ukrainy-yak-proyshla-rozmova-pro-media-na-urc-2025-u-rymi/> (in Ukrainian)
10. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2025). Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini u 2024: analitychna dopovid. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/stan-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva-v-ukrayini-u-2024-na> (in Ukrainian)
11. Petrenko, H. (2025, July 12). Rol media v oboroni. Versiia 2025 roku. Detektor.media; Detektor media. <https://detector.media/community/article/242556/2025-07-12-rol-media-v-oboroni-versiya-2025-roku/>
12. Polityka - novyny Ukrainy ta svitu. (2026). Interfaks-Ukraina. <https://interfax.com.ua/news/political.html> (in Ukrainian)
13. Protydiia dezinformatsii v umovakh rosiiskoi ahresii proty Ukrainy: vyklyky i perspektyvy: tezy dop. uchasnykiv mizhn. nauk.-prakt. konf. (2023). Ann-Arbor - Kharkiv https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20231212 (in Ukrainian)
14. Semenchenko, A. (2025). OSINT u kiberbezpetsi: yak rozvidka z vidkrytykh dzherel dopomahaie zakhystyty kompanii. Ukraine Today. <https://zvezda4.com.ua/osint-u-kiberbezpeczi-yak-rozvidka-z-vidkrytyh-dzherel-dopomagaye-zahystyty-kompaniyi/> (in Ukrainian)
15. Ukrainsi maiut vysokyi riven doviry do hromadskykh ta volonterskykh orhanizatsii – 63% ta 86% vidpovidno: opytuvannia ZMINA. (2023). ZMINA. <https://zmina.info/news/ukrayinczi-mayut-vysokyj-riven-doviry-do-gromadskykh-ta-volonterskykh-organizacij-63-ta-86-vidpovidno-opytuvannya/> (in Ukrainian)
16. Ukrinform - aktualni novyny Ukrainy ta svitu. (n.d.). Wwww.ukrinform.ua. <https://www.ukrinform.ua/> (in Ukrainian)
17. Tsentr stratehichnykh komunikatsii. Protydiia dezinformatsii ta hibrydnym operatsiiam Rosii. (2025, December 15). Tsentr stratehichnykh komunikatsii. <https://spravdi.org/> (in Ukrainian)
18. Chystokletov, L., & Obrembalskyi, S. (2024). Osoblyvosti zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. V Akademichni vizii (Vypusk 31). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11381101> (in Ukrainian)
19. Bellingcat Higgins, E. (2023). How Open Source Evidence was Upheld in a Human Rights Court. Bellingcat. <https://www.bellingcat.com/resources/2023/03/28/how-open-source-evidence-was-upheld-in-a-human-rights-court/>
20. Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures (2023). Razumkov.org.ua. <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/citizens-assessment-of-the-situation-in-the-country-trust-in-social-institutions-politicians-officials-and-public-figures-may-2023>
21. Ekman, I., & Nilsson, E. (2023). Ukraine's Information Front Strategic Communication during Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.14115.22569>
22. Freedom House, 2023; Report on EEAS Activities to Counter Foreign Information Manipulation and Interference (FIMI). (2024). EEAS. https://www.eeas.europa.eu/eeas/2024-report-eeas-activities-counter-foreign-information-manipulation-and-interference-fimi_en
23. InformNapalm. (n.d.). *InformNapalm* <https://informnapalm.org/?s=OSINT>
24. The Twilight of Democracy with Anne Applebaum: Buffett Institute for Global Affairs - Northwestern University. (2025). Northwestern.edu. <https://buffett.northwestern.edu/news/2024/the-twilight-of-democracy-with-anne-applebaum.html>
25. Top challenges for Ukraine's media in 2025 — IMI survey. IMI. <https://imi.org.ua/en/monitorings/stress-money-staff-top-challenges-for-ukraines-media-in-2025-imis-yearly-survey>
26. Ukraine: Nations in Transit 2024 Country Report. (n.d.). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2024>
27. Wilson, T., & Starbird, K. (2021). Cross-platform Information Operations: Mobilizing Narratives & Building Resilience through both “Big” & “Alt” Tech. Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 5(CSCW2), 1–32. <https://doi.org/10.1145/3476086>

Barabolya Vyacheslav,

*postgraduate student of the Department of Political Science,
Educational and Research Institute of Law and Political Science,
Ukrainian Mykhailo Drahomanov State University*

Civil Society Participation In Countering Information Attacks

The article examines the role of civil society in countering information attacks in Ukraine under the conditions of hybrid warfare. It is shown that the growing scale of disinformation campaigns and information pressure has

increased the importance of horizontal networks of citizen interaction, expert communities, and volunteer initiatives, which were able to respond promptly to challenges where state institutions proved insufficiently flexible. Particular attention is paid to the analysis of tools used by civil society structures to protect the information space: fact-checking, media monitoring, dissemination of verified data, information and educational campaigns, as well as the development of digital security practices. Examples of successful initiatives that have become emblematic of the Ukrainian experience are highlighted – the activities of StopFake, the Institute of Mass Information, OSINT communities, and civil platforms for media literacy. Emphasis is placed on the fact that civil society not only complements state strategies to counter disinformation but also creates alternative communication channels that enhance public trust and strengthen the resilience of democratic practices. The article also underlines that despite the significant practical contribution of civic initiatives, their role has been insufficiently studied and remains fragmented, which limits opportunities for systematizing experience and developing long-term strategies. It is concluded that the further development and institutional consolidation of civic participation in the field of information security is a strategic task on which the effectiveness of countering external threats, the formation of a culture of critical thinking, and the strengthening of democratic resilience of Ukrainian society depend.

Keywords: civil society, information security, disinformation, fact-checking, digital resilience, media literacy, information attacks.

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.10>

УДК 324

Руслан Дем'янюк,
аспірант кафедри політичних наук,
Навчально-науковий інститут права та політології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6431-3397>; e-mail: r.a.demianiuk@udu.edu.ua

НОВІТНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ПОЛІТИЧНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Протидія інформаційним політичним маніпуляціям стає одним із найпріоритетніших завдань сучасного цифрового суспільства. Прогрес надає нові широкі можливості для політичних маніпуляцій, від великої швидкості якого розроблені заходи запобігання стають малоєфективними. Використання фейкових новин, маніпулятивних наративів і пропаганди негативно впливає на громадську думку. Попередження політичного маніпулювання у високотехнологічному суспільстві потребує невідкладного пошуку нових методик та удосконалення існуючих для впровадження вискоелективної цифрової освіти. Європейські країни активно розробляють і впроваджують новітні методи боротьби з дезінформацією та пропагандою, що охоплює як правові та політичні механізми, так і суспільно-освітні заходи. В Україні, яка перебуває в умовах війни, необхідність адаптації та імплементації таких практик є особливо актуальною, оскільки інформаційні атаки є частиною російської стратегії агресії проти нашої держави. Актуальність теми полягає у необхідності дослідження новітніх європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям із метою своєчасного використання такого досвіду в Україні. Метою дослідження є вивчення та аналіз можливостей і проблем у запровадженні в Україні європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям, для адаптації найкращих із них і подальшої їх імплементації.

Результатами дослідження є визначення основних понять та термінів; характеристика протидії інформаційним політичним маніпуляціям; встановлення та аналіз європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям; визначення можливостей та основних проблем у їх запровадженні в Україні; розроблення рекомендацій щодо адаптації кращих із них та подальшої їх імплементації. Запропоновано розробити, змінити та удосконалити механізми протидії інформаційним політичним маніпуляціям в Україні з урахуванням європейських практик. У статті проаналізовано європейські практики протидії інформаційним маніпуляціям як комплексу узгоджених заходів, спрямованих на доповнення один одного. За результатами системного аналізу визначено, що комплексний підхід з розвитку медіаграмотності та встановлення апробованих європейських практик щодо обмежень та заборон створення та поширення за допомогою інформаційних технологій політичної реклами, щодо регулювання платформ соціальних мереж і штучного інтелекту мають стати основою для запобігання інформаційним маніпуляціям в Україні.

Ключові слова: політичні маніпуляції, інформаційні політичні маніпуляції, європейські практики

протидії політичним маніпуляціям, інформаційне суспільство, соціальні медіа, дезінформація.

Вступ. Сучасний розвиток інформаційних і цифрових технологій дає змогу створювати необмежену кількість високоякісних освітніх середовищ, нових можливостей для людей та їх об'єднань. Водночас такий прогрес надає нові широкі можливості для політичних маніпуляцій, а розроблені заходи запобігання вже малоефективні. Відтак інформаційні політичні маніпуляції стали серйозною загрозою. Особливо під час виборів або кризових ситуацій використання фейкових новин, маніпулятивних наративів і пропаганди негативно впливає на громадську думку. Європейські країни розробляють та впроваджують новітні методи боротьби з дезінформацією та пропагандою. Це і правові механізми, і суспільно-освітні заходи. Для України в умовах війни необхідність адаптації та імплементації таких практик є особливо актуальною, адже інформаційні атаки є частиною російської стратегії агресії проти нашої держави.

Використання новітніх європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям допоможе створити ефективніші засоби в Україні, зокрема відповідні адаптивні системи навчання, тобто визначити, які навички та знання повинні адаптуватися до потреб майбутнього, відводячи у цьому особливу роль тим з них, які слугуватимуть певними запобіжниками політичним маніпуляціям в інформаційному суспільстві. Попередження політичного маніпулювання у високотехнологічному суспільстві потребує невідкладного пошуку нових методик та удосконалення існуючих, для впровадження високоефективної цифрової освіти з метою формування індивіда з високими розумовими здібностями, з усталеною системою уявлень, поглядів і з великим рівнем самосвідомості.

Інтернет і цифрові технології створили можливість спілкування та обміну знаннями з усім світом. Інформаційні та цифрові технології прискорюють наукові дослідження та інновації. Водночас громадяни та політики повинні розуміти цифрові технології та їхній вплив на суспільство, щоб розробляти ефективні політики та приймати обґрунтовані рішення. Аналіз причин і спрямування політичних повідомлень за допомогою соціальних мереж та інших онлайн-платформ є важливим для розкриття напрямів розвитку сучасних «інфократії», «цифрократії» та стрімкої зміни політичного представництва й управління за цифрової інформаційно-комунікаційної доби. Певна повторюваність, схожість політичних маніпуляцій, із використанням таких сучасних інноваційних, технологічних продуктів як штучний інтелект, віртуальна реальність, під час дослідження дасть можливість виявити системні тенденції політичної поведінки в процесі комунікації та зміну інституційного дизайну демократичної конкурентної політики відповідно до засобів поширення політичних відомостей із прихованою метою. Спроби запровадження окремих елементів «держави в смартфоні», в умовах сучасної України, несуть ризики іншого змісту та масштабів політичної маніпуляції, які вимагають не лише концептуального уточнення цього поняття, але й співвіднесення з особливостями демократизації. Тому вкрай важливим є вивчення новітніх європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям і запровадження окремих із них в Україні.

Також дослідження маніпулятивного контенту, який використовується у політичних комунікаціях за допомогою електронних сервісів та соціальних мереж, допоможе у пошуку української моделі політичної змагальності за доби діджиталізації. Розкриття механізму нових чи удосконалених політико-маніпулятивних методів і прийомів набуває актуальності в контексті відстоювання українського національного інформаційного простору від інформаційної агресії, активної пропаганди країни-окупанта за допомогою мімікрії російських під начебто «українські» інформаційні ресурси в Інтернеті, з використанням ботоферм та інших «вишуканих» технологічних засобів маніпуляцій. Набуття нових знань може бути одним із дієвих засобів протидії шкідливому впливу зазначеним проявам

інформаційних політичних маніпуляцій і сприятиме формуванню комунікаційної спроможності громадянського суспільства запобігати таким викликам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інформаційного суспільства присвячені праці таких науковців, як Д. Белл, М. Кастельс, Е. Тоффлер, Дж. Нейсбіт, Й. Масуда, П. Леві; про роль політичних маніпуляцій писали А. Міхненко, М. Месюк, В. Корольчук та інших. Протидія інформаційним політичним маніпуляціям і дезінформації в соціальних медіа є предметом аналізу багатьох зарубіжних дослідників [див. напр. Ноок, Verdeja, 2022]. Проблеми протидії інформаційним політичним маніпуляціям за допомогою соціальних медіа є предметом досліджень Європейської парламентської дослідницької служби (EPRS). Попри це процес їх аналізу постійно ускладнюється. Зосередимося на спробах сформулювати рекомендації щодо удосконалення механізмів протидії інформаційним політичним маніпуляціям в Україні з урахуванням кращих європейських практик, тобто питань, які не повною мірою були висвітлені до цього часу.

Метою статті є з'ясування проблем і можливостей адаптації та імплементації в Україні ефективних європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям. Серед завдань статті необхідно виокремити: визначення основних понять і термінів проблеми; характеристику протидії інформаційним політичним маніпуляціям; аналіз європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям; з'ясування важливості ефективної протидії інформаційним політичним маніпуляціям; аналіз європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям та можливостей і основних проблем у їх запровадженні в Україні; розроблення рекомендацій щодо адаптації окремих з них для їх подальшої імплементації.

Методи дослідження, застосовані у статті, охоплюють теоретичний аналіз наукової літератури, спрямованої на дослідження інформаційного суспільства, протидії інформаційним політичним маніпуляціям та дезінформації в соціальних медіа, а також емпіричного вивчення європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям. За допомогою порівняльного методу та методу політичного аналізу, а також узагальнення окреслено можливості та проблеми у запровадженні в Україні європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям.

Результати та дискусії. Термін «інформаційне суспільство» має багато різних визначень. Зокрема, вирізняють такі підходи:

- інформаційне суспільство як суспільство, що базується на інформаційних технологіях. Згідно з М. Кастельсом, інформаційне суспільство може бути визначене як суспільство, в якому інформаційні технології та засоби зв'язку стали ключовими для економіки, культури, суспільного життя [Castells, 2010];

- інформаційне суспільство як суспільство з високим рівнем доступності інформації. Д. Белл стверджував, що інформаційне суспільство – це суспільство, в якому інформація стала домінуючою діяльністю та благом, доступним для більшості громадян [Белл, 1996, с. 194–251];

- у наукових працях Е. Тоффлера, Дж. Нейсбітта, Й. Масуди визначені параметри інформаційного суспільства, які передбачають розрив із попереднім типом суспільних відносин. За прогнозами цих авторів, безпосереднім результатом розвитку інформаційного сектора виробництва будуть зміни в соціальній структурі суспільства, мотивах діяльності людей, появі нової життєвої філософії чи навіть нової концепції технологій.

Розвиток інформаційного суспільства, інформаційних і цифрових технологій одночасно з широкими можливостями створює сприятливі умови і для політичних маніпуляцій. Небезпеки маніпулятивних наративів, особливо під час війни, викликають необхідність ретельного дослідження інформаційних політичних маніпуляцій.

Політико-філософські, соціологічні, психологічні та культурологічні наукові праці дають змогу побачити, що маніпулятивна політична комунікація є комплексним явищем,

глибоко укоріненим у ретроспективах масового суспільства. Наразі політичні маніпуляції стають одним із найбільш поширених чинників політичного процесу. Це вплив на свідомість виборців, а також індивідів і груп шляхом поширення викривленої інформації або творення недостовірної картини подій. В. Корольчук справедливо вважає, що «маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не повинен бути усвідомлений об'єктом маніпуляції. Для досягнення успіху маніпуляція має залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантовано, коли маніпульована особа вірить, що все, що робиться, є природним і невідворотним. Для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, у якій її присутність не буде відчуватися» [Корольчук, 2013, с. 219]. «Технологічна» площина маніпулювання в міждисциплінарному контексті визначає наявність певних процедур і технік впливу на поведінку людини. Для політичних досліджень важливо вивчати наслідки застосування подібних технік у ширшому статистичному обсязі: «природа маніпуляції полягає в подвійному впливові – поряд з відкритим повідомленням маніпулятор посилає адресату «закодований» сигнал, сподіваючись на те, що цей сигнал розбудить ті образи у свідомості адресата, які йому потрібні» [Корольчук, 2013, с. 219].

Як слушно стверджують дослідники, «перехід від діалогової комунікації до маніпуляції суспільною свідомістю є досить небезпечним деструктивним фактором у процесі розвитку громадянського суспільства, оскільки відбувається латентне перетворення громадянського суспільства в суспільство масове, яким набагато легше керувати» [Міхненко, Месюк, 2009, с. 7]. Роль і значення маніпуляції стали усвідомлюватися в результаті широкого використання політичних технологій і завдяки вивченню так званого «масового суспільства» і «масової свідомості» [Міхненко, Месюк, 2009, с. 7]. Поряд із цим, визначення маніпуляції у сфері політичної комунікації зазнає значних коректив на тлі інформаційно-комунікаційної (цифрової) революції.

Таким чином інформаційні політичні маніпуляції можна визначити як комплекс психологічних, ідеологічних та організаційних дій, що базується на інформаційних технологіях і високому рівні доступності інформації, спрямованих на приховане корегування масової свідомості з метою стимулювання суспільних настроїв та громадської активності у потрібному маніпуляторіві напрямі у процесі здобуття, утримання і використання політичної влади.

Вплив інформаційних технологій і насамперед соціальних медіа стрімко посилюється. Наприклад, додаток для обміну повідомленнями «Телеграм» залучає сотні мільйонів нових користувачів; водночас щотижня на найпопулярніших каналах обміну медіа «Ютуб» відбуваються мільярди переглядів; щодня у мережі «Фейсбук» завантажуються сотні мільйонів нових фотографій, а кожної секунди відправляються тисячі твітів [Telemetry, 2024]. Ця тенденція пояснює дедалі успішніше залучення таких платформ для політичних маніпуляцій і дезінформації.

Викликає занепокоєння той факт, що для стрімкого ослаблення довіри до фактів і доказових стандартів, швидкої трансформації дезінформації в різних темах подекуди достатньо зміцнення лише кількох нарративів, поширених у соціальних мережах. З огляду на викладене варто приділити увагу основним соціально-політичним, психологічним і соціальним медіа-факторам, які збільшують вплив дезінформації в соціальних мережах, функціям такої дезінформації, а також викликам, з якими стикаються суб'єкти протидії таким політичним маніпуляціям, рекомендаціям щодо їх запобігання.

Використовуючи взаємодію між платформами соціальних мереж, дезінформатори запускають масові неправдиві повідомлення, звинувачення та змови, спостерігаючи, які нарративи посилюються. З якою періодичністю атакувати, час і місце таких дій, наразі самостійно визначають не лише державні суб'єкти (іноземні або вітчизняні), а і недержавні суб'єкти, які вже стали вагомим та постійно зростаючим елементом сучасного асиметричного

конфлікту. Водночас суб'єкти протидії політичним маніпуляціям і дезінформації, такі як уряди держав, організації громадянського суспільства, технологічні корпорації, медіа мають визначити, на чому зосередитися і як реагувати. Тому небезпечними викликами для збереження стабільності та запобігання політичним маніпуляціям є постійне ускладнення дезінформації, збільшення кількості та темпів її поширення.

Соціальні медіа відносяться до платформ, які дозволяють людям спілкуватися та обмінюватися інформацією через віртуальні мережі в режимі реального часу. Це соціальні мережі (такі як «Фейсбук» і «Ікс»), канали обміну медіа (такі як «Ютуб» та «Інстаграм»), програми обміну повідомленнями (такі як «Ватсап»), і гібридні платформи (такі як «Телеграм»). Вчені зазвичай розрізняють дезінформацію в соціальних мережах як зумисну неправдиву або оманливу інформацію, поширену на цих платформах, і як наслідок спільного поширення такої неправдивої інформації [Hook, Verdeja, 2022]. Крім того, не всі шкідливі публікації в соціальних мережах є повністю помилковими. Вони можуть містити певну істину, бути незначною мірою оманливими або поза контекстом, або можуть стосуватися проблемних, суперечливих питань, які не обов'язково кваліфікуються як неминуче небезпечні. Встановити походження конкретних фрагментів дезінформації може бути надзвичайно складно [Hook, Verdeja, 2022].

Викликає занепокоєння, що дезінформація в соціальних мережах стала ефективним засобом у операціях агресивного політичного впливу, яким, за інформацією Центру протидії дезінформації при РНБО, все частіше для досягнення своїх інтересів послуговуються як глави держав, які донедавна вважалися цілком демократичними (Дональд Трамп в США, Віктор Орбан в Угорщині, Роберт Фіцо в Словаччині), їх уповноважені представники (Ді Джі Венс в США), так і керівники неофіційних державних організацій (Ілон Маск) або організовані недержавні суб'єкти. Тектонічні політичні зміни у США та їх вплив на Європу докорінно змінює усталені підходи до визначення факторів, що збільшують резонанс політичних маніпуляцій із використанням інформаційних технологій, насамперед дезінформації у соціальних медіа. Якщо раніше наявність у країнах історично сильних демократичних інститутів мало істотний вплив на зниження ризику дезінформацій, то в сучасних умовах такий фактор на тлі політичних подій у США дедалі більше нівелюється.

До чинників, що збільшують увагу до політичних маніпуляцій, насамперед, слід віднести соціально-політичну кризу в певній країні чи регіоні, поширеність там соціальних медіа та здатність двох перших факторів істотно впливати на індивідуальну та групову психологічну динаміку. Певним підтвердженням цієї тези може слугувати відсутність належної реакції американського соціуму, політичних партій, громадських інституцій і традиційних медіа на відверту дезінформацію в соціальній мережі «Ікс», насамперед щодо України, Європи. Для соціально-політичної кризи в цьому контексті характерні значна соціальна та політична поляризація, антидемократичні або ослаблені демократичні інституції, серйозні проблеми з управлінням або безпекою. Радикальна соціальна та політична поляризація проявляється в посиленні внутрішньо групових і позагрупових відмінностей, а також в ослабленні процесів соціалізації. Причиною такого процесу є поширення дегуманізуючих дискурсів для формальної та неформальної політики. Як загроза безпеці, виживанню, інтересам і цілям всередині групи розглядаються всі групи, які перебувають за її умовними межами, що відповідно радикально посилює сприйняття відмінностей між такими групами. У крайньому випадку така поляризація може все частіше проявлятися через насильницьку поведінку, в т.ч. напади на опонентів [Hook, Verdeja, 2022].

До цього часу використання дезінформації для пригнічення опозиції та інакомислення, для формування публічного дискурсу стосувалося переважно авторитарних (РФ, Північна Корея, Білорусь, Іран) або напівавторитарних режимів (Угорщина, Туреччина). Однак сучасні політичні катаклізми засвідчили кардинальне посилення ефективності використання інформаційних політичних маніпуляцій і відвертої дезінформації у соціальних медіа у

країнах, які раніше позиціонувалися як демократичні (наприклад, США). Останні події у таких державах засвідчили про сталу тенденцію до вибіркості у застосуванні верховенства права, пригнічення вільної преси, про уникнення популістських лідерів від юридичних і конституційних процедур та/або нівелювання їх результатів. За таких умов, завдяки свідомому ослабленню окремих державних, політичних, громадських інституцій, незалежних традиційних медіа, соціальні медіа стають потужною платформою для дезінформації та політичних інформаційних маніпуляцій, які спеціально здійснюється державними органами або їх довіреними особами.

Надзвичайно сприятливим середовищем для політичних інформаційних маніпуляцій та дезінформації є безпекові кризи, реальні загрози, збройний конфлікт, війна, масові порушення на виборах і спровоковані ними заворушення, перевороти, конституційні кризи. За таких обставин стійкі кампанії дезінформації з боку окремих держав та їхніх довірених осіб чи союзників за допомогою інформаційних технологій та соціальних медіа значно посилюють подальшу нестабільність із метою досягнення перемоги будь-якими засобами. Одним із завдань російської дезінформації є радикальне посилення недовіри громадян (насамперед, України та ЄС) до офіційних джерел, збільшуючи потенційний вплив таких маніпуляцій у соціальних мережах, насамперед на економічно, соціально та політично вразливих категорії людей. Варто зауважити, що люди потребують соціальної приналежності до певної групи та безпеки завдяки участі у ній. Приєднання до соціальної мережі забезпечує людині потребу в приналежності шляхом залучення до односторонніх і зміцнення психологічного благополуччя. Водночас приналежність до певного віртуального співтовариства може створювати перешкоди у протиставленні своєї позиції чи думки домінуючим наративам, ризикуючи відчуті різку критику, приниження або зазнати штучних обмежень у користуванні такою мережею.

Дезінформація може замінити складні або заплутані політичні явища редукованими історіями «добра проти зла» чи «нас проти них». Ці епістемологічні ярлики, які знецінюють комплексний аналіз і часто виключають критичну перевірку своїх припущень і уподобань, посилюються в ехо-камерах соціальних медіа. Також важливим психологічним явищем є упередження, яке проявляється в тенденції вказувати на інформацію, яка підтверджує вже наявні переконання, відкидаючи суперечливу інформацію. Соціальні медіа погіршують цю упередженість. Зокрема, люди в інтернеті тяжіють до тих джерел новин, які підтверджують їхні погляди. Крім того, ефективні дезінформаційні кампанії посилюють ці упередження, щоб створити політичні розбіжності всередині групи / поза групою. Дослідження показують, що користувачі соціальних мереж набагато частіше діляться неперевіреними історіями, ніж розміщують виправлення, коли історії були показані помилковими або маніпульованими [Hook, Verdeja, 2022].

Завдяки регулярному перебуванню в соціальних мережах формується велика, стійка та взаємозалежна система соціальних медіа, яка допомагає швидкому поширенню інформації. Такі майданчики мають різний формат, організацію та управління, послуговуються неоднаковою культурою та популярністю. Як зазначалося вище, еред таких платформ варто відзначити неформальні або регіонально популярні формати, такі як «Телеграм», а також програми обміну повідомленнями, такі як «Ватсап» і «Вайбер». Особливо небезпечний є той факт, що ряд соціальних медіа-платформ, таких як «Вконтакте» (РФ), «Тікток» (Китай), також можуть передавати інформацію про користувачів органам безпеки авторитарних держав [Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, 2024].

Проте для всіх майданчиків соціальних медіа надважливим є привернення, збереження та посилення уваги користувачів за допомогою як технологічних методів для забезпечення уваги користувачів, так і завдяки поширенню «сенсацій», з повідомленням часто неправдивої, частково неправдивої або неперевіреної, проте вкрай резонансної інформації. Такі підходи посилюють внутрішню систему соціальних мереж і створюють підготовлену аудиторію для

рекламодавців і відповідно великі фінансові надходження. Це не сприяє посиленню технологічними компаніями протидії дезінформації, які зазвичай реагують на факти інформаційних маніпуляцій лише у випадках стійкого суспільного резонансу чи реакції на нього з боку держави. Нажаль лише окремі компанії встановлювали спеціальні протоколи реагування з метою запобігання дезінформації, такі заходи є поодинокими, почасти доволі вибірковими, обмеженими та непослідовними з огляду на ризики втрати частини користувачів, а відтак зменшення доходів.

Напрями спроможностей оперативної та ефективно встановлювати та розвивати взаємовідносини між політичними суб'єктами будуть відрізнятися залежно від контексту, але вони викликають сильну громадську реакцію та сформульовані, щоб резонувати між такими сферами як політична ідеологія або партія, етнічна приналежність, релігія. Зокрема, дезінформаційні кампанії часто використовуються для забезпечення підтримки шляхом дискредитації опозиції. Тим не менш, контекстно-специфічний характер контенту дезінформації, походження та моделей розповсюдження створює значні проблеми для систематичного теоретизування та прогнозування того, як дезінформація буде взаємодіяти з питаннями політичної здатності до швидкого утворення між суб'єктами взаємозв'язків. Знань про предмет дезінформації недостатньо. Перш ніж поєднувати ці знання з технічними, обчислювальними та іншими підходами соціальної науки до дезінформації, потрібно опанувати особливості певної політизованої теми. Дезінформація є похідною від конкретних реальних подій [Hook, Verdeja, 2022].

Вплив інформаційних маніпуляцій і дезінформації на індивідів та їх групи у соціальних мережах та інших інформаційних платформах можна охарактеризувати таким чином:

- як руйнування довіри та стану певної захищеності у соціумі внаслідок непов'язаних контратак і тверджень, з метою відвести увагу від потужної критики та контраргументів. Зазначене також досягається завдяки поширенню сумнівів щодо чесності партій чи кандидатів або справедливості виборів загалом, а також нівелювання тверджень про правду, стандарти оцінки та докази шляхом поширення звинувачень в упередженості, перебільшеннях, змовах і заміни правди альтернативними бездоказовими наративами;

- як спільність, тобто її представлення як реальних захисників важливих цінностей та спільного виживання. Для забезпечення діяльності таємних осередків, екстремістських, пропагандистських організацій і загалом деструктивних колективних дій в автономному режимі, наразі найефективнішим знаряддям є саме соціальні медіа та нові інформаційні технології;

- як нездатність діяти за межами певної спільноти через штучне послаблення традиційних, сталих соціальних зв'язків і розділення людей на все більш самодостатні віртуальні співтовариства політичної спрямованості, з меншою кількістю можливостей зіткнутися з контрнарративами або іншими джерелами інформації, внаслідок системних дезінформаційних кампаній.

Наведене сприяє поширенню дискурсу радикалізації, дегуманізації або поляризації. Інформаційні маніпуляції можуть бути націлені на постійне та цілеспрямоване переслідування опонентів, для перешкоджання появі альтернативних поглядів і на інформування потенційних критиків, про те, що вони теж можуть бути мішенню.

Швидкі темпи розвитку соціальних медіа та технологічної культури, пов'язані з її зростанням, прискорюють і поширення дезінформації. «Стратегія максимального залучення» сприяє поширенню інформації в публічній сфері з невеликою повагою до критичного розслідування або здорового скептицизму. Дослідження показують, що соціальні медіа-платформи також змінюють норми, очікування та практику в журналістиці, формуючи професійні культури у всіх цифрових, друкованих, телевізійних та радіо-індустріях, оскільки журналісти повідомляють про неявний або явний тиск, щоб «швидко публікувати контент в Інтернеті за рахунок точності» з міркувань прибутку [Hook, Verdeja, 2022].

Також наявною проблемою є виснаження ресурсів для виявлення маніпуляцій, фільтрування дезінформації великого об'єму інформації. Поряд із цим підвищенню можливостей для посилення впливу дезінформації та поляризації сприяє здатність соціальних медіа допомагати швидкій адаптації до нового. Уразливість же певних алгоритмів соціальних мереж (при розробці яких некоректно застосовують поведінкові припущення про користувачів) надає широкі можливості політичним акторам використовувати дисимуляцію для просування своїх цілей. Такі недоліки надають можливості для дегуманізації певних цільових груп, адже упередження сприйняття пов'язані з тим, наскільки неминучим є певний ризик, а не фактична серйозність небезпеки. Нові технології сприяють спрощенню доступу та анонімності у інформаційному середовищі, дозволяють використовувати нові засоби для демократичних ініціатив, обміну інформацією та анонімності для інших вразливих джерел, проте водночас дають дезінформаторам більше можливостей діяти безкарно.

Новітні європейські практики протидії інформаційним політичним маніпуляціям – це комплекс заходів щодо стримування маніпуляцій із інформацією та підвищення інформаційної цілісності, які спрямовані на доповнення один одного. Особливостями є те, що деякі з попередніх не законодавчих кроків включені до оновленого законодавства. Характерним також є те, що в основі європейського підходу в реагуванні на сучасні інформаційні політичні маніпуляції лежить координація з державами-членами ЄС, зовнішніми партнерами, промисловістю, громадянським суспільством та низкою інших зацікавлених сторін. До основних таких європейських практик протидії варто віднести:

1. Впровадження освітніх програм щодо критичного мислення та аналізу інформації. Ці програми реалізуються ЄС шляхом включення медіаграмотності до шкільної та університетської освіти, проведення тренінгів для журналістів і держслужбовців, підтримки громадських ініціатив із підвищення інформаційної обізнаності.

2. Швидке реагування на дезінформаційні кампанії шляхом здійснення належної державної комунікації. Така комунікація реалізується в оперативному інформуванні населення про фейки, у створенні офіційних платформ для спростування неправдивої інформації, у співпраці з міжнародними організаціями.

3. Спонування великих технологічних компаній приділяти більше уваги модерації контенту за допомогою запровадження регулювання платформ соціальних мереж. Такий засіб реалізовано шляхом покладання Європейським цифровим актом (Digital Services Act, DSA) та Законом Про цифрові ринки (Digital Markets Act, DMA) на технологічні компанії обов'язків щодо видалення фейкової інформації, забезпечення прозорості алгоритмів, захисту користувачів від маніпулятивного контенту, впровадження механізмів швидкого реагування на інформаційні атаки, а також застосування, за невиконання таких правил, істотних штрафів [DSA, DMA, 2022].

Так, згідно з DSA, всі посередники зобов'язані боротися з незаконним контентом, таким як терористичний контент і мова ненависті. Однак дуже великі онлайн-платформи (VLOP) і пошукові системи (VLOSE) з більш ніж 45 мільйонами користувачів несуть більшу відповідальність за стримування соціально шкідливого контенту в ЄС, включаючи дезінформацію. DSA охоплює зобов'язання, відповідно до статей 34 і 35 про VLOP і VLOSE, для оцінки їх заходів та результатів проти системних ризиків (таких як дезінформація) і впровадження кризових протоколів у виняткових обставинах [DSA, 2022]. У 2024 р. прийнято керівні принципи для постачальників VLOP та VLOSE з рекомендованим пом'якшенням ризиків для добросовісності виборців. Конкретні заходи щодо пом'якшення наслідків, пов'язаних з генеративним штучним інтелектом (ШІ), включали чітке маркування вмісту, такого як deepfakes (ШІ-згенерований або маніпульований текст, аудіо або відео) [Artificial Intelligence Act, 2024].

Окрім регуляторних діалогів з VLOPs та VLOSEs, при Європейській раді з цифрових послуг була створена спеціальна робоча група для обміну досвідом та національних органів влади з виборчих питань. Це дозволить інтегруватися в постійну робочу групу. Правила виконання рішень DSA використано не тільки для запиту інформації від VLOP і VLOSE, але і для відкриття формальних процедур проти платформ, які не відповідають вимогам:

в грудні 2023 р. розпочато офіційне провадження проти соціальної мережі «Ікс» щодо порушень DSA відповідно до статті 6б, включаючи неадекватні заходи щодо стримування маніпуляцій інформацією через соціальну мережу після скорочення персоналу з модерації контенту. В липні 2024 р. були попередні висновки про виявлення порушень DSA мережею «Ікс» щодо прозорості реклами та доступу до даних для дослідників. Розслідування тривають;

в лютому 2024 р. відкрито провадження проти «Тікток» за підозрою в порушенні DSA, пов'язаних із захистом неповнолітніх, прозорістю реклами, доступом до даних для дослідників та управлінням ризиками звикання та шкідливого вмісту;

в квітні 2024 р. відкрито офіційне провадження щодо відсутності ефективного громадянського дискурсу в реальному часі та моніторингу виборів, а також доступу до даних для дослідників [Online information manipulation and information integrity EPRS, 2024, p. 7–8].

4. Підтримка незалежних платформ для перевірки фактів як важливого елементу в механізмі боротьби з дезінформацією. Таким майданчиком насамперед є європейська обсерваторія цифрових медіа (EDMO), яка координує зусилля фактчекерів, науковців і медіаорганізацій для аналізу інформаційних загроз. Важливим у цьому секторі є мережа фактчекінгу ЄС (EFCSN), яка сприяє обміну інформацією між різними фактчекерськими організаціями. Також вказана підтримка реалізується у фінансуванні незалежних медіапроектів із боку ЄС.

5. Встановлення правил, обмежень та заборон щодо створення та поширення за допомогою інформаційних технологій політичної реклами. Як зазначає Європейська парламентська дослідницька служба, підписаний у березні 2024 р. регламент охоплює політичну рекламу, передбачену для оплати праці та внутрішньої діяльності. Це спрямовано на підвищення довіри до виборчих кампаній шляхом протидії інформаційним маніпуляціям і втручанням в політичні дебати, в тому числі через чіткішу інформацію для користувачів про те, хто стоїть за політичною рекламою, і як вона націлена [Online information manipulation and information integrity EPRS, 2024]

ТТРА (Регламент про прозорість та таргетування політичної реклами) обмежує методи націлювання та доставки; підвищує захист персональних даних в інтернет-політичній рекламі; забороняє профілювання (використання спеціальних категорій даних, таких як расове або етнічне походження користувачів і політична думка); забороняє організаціям, які не є членами ЄС, фінансувати політичну рекламу в ЄС за три місяці до виборів або референдуму. Регламент про прозорість та таргетування політичної реклами також передбачає наявність публічного сховища для всіх онлайн-політичних оголошень. ТТРА набув чинності 9 квітня 2024 р. [Online information manipulation and information integrity EPRS, 2024, с. 9].

6. Запровадження та застосування обмежувальних заходів щодо осіб та організацій, що поширюють фейки. Серед них доцільно виділити заборону трансляції низки російських пропагандистських медіа, санкції проти окремих осіб, які є ключовими фігурами у поширенні дезінформації, моніторинг і контроль потоків, що забезпечують коштами пропагандистські кампанії.

7. Унормування законом питань штучного інтелекту. Серед іншого, значимим є нормативно-правовий акт про питання дїпфейків (deepfakes). Закон про штучний інтелект є першим комплексним нормативно-правовим актом, який регулює правовідносини у цій сфері (набув чинності 1 серпня 2024 р. і повністю діятиме з 2 серпня 2026 року). [Artificial

Intelligence Act, 2024] Якщо Закон про ШІ загалом класифікує дідфейки (deepfakes) як «обмежений ризик», то його Додаток III 8 (b) розглядає системи ШІ, що використовуються для впливу на вибори, референдум або поведінку голосування фізичних осіб, як високий ризик. Для захисту виборчих прав (стаття 39 Статуту) Закон розглядає системи ШІ, які використовуються для впливу на вибори або маніпулювання поведінкою, як високоризикові (Recital 62 і Додаток III 8 (b)), за винятком ШІ для логістики кампанії з обмеженою взаємодією з користувачами. Основні його положення:

відкриті (прозорі) зобов'язання (стаття 50): творці, розробники та користувачі технологій дідфейків повинні розкривати будь-який контент, створений ШІ. Це має на меті приборкати помилкову дезінформацію та забезпечити обізнаність аудиторії про штучний контент;

обов'язкове маркування (стаття 50 (2)): класифікація та знак ідентифікації глибоких підробок. У контекстах, які суттєво впливають на права людей або суспільство (наприклад, політичні маніпуляції, наклеп), дідфейки можуть бути класифіковані як високоризикові;

відстежуваність/підзвітність у створенні та поширенні дідфейків: записи процесів і даних, які використовуються для створення дідфейків, щоб відстежувати їх походження;

зловмисне використання дідфейків, наприклад, у соціальному скорингу або для незаконного стеження, класифікуються як неприйнятний ризик і заборонені [Online information manipulation and information integrity EPRS, 2024, p. 9–10].

З метою визначення можливостей у запровадженні європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям в Україні, розроблення рекомендацій щодо адаптації найкращих із них, подальшої їх імплементації важливо навести порівняльний аналіз застосування таких практик в інших країнах. У цьому контексті необхідно дослідити баланс між громадянськими свободами, захистом цивільного населення та національною безпекою. Зокрема, в Новій Зеландії істотно посилили нагляд, стандарти та покарання за дезінформацію та дезінформаційний контент у соціальних мережах, визначаючи при цьому етичні стандарти та цінності навколо поєднання громадянських свобод, національної безпеки та цивільного захисту. Водночас національну безпеку в цій сфері, як привід для глобального обмеження свободи слова і громадянських свобод використали Росія, Китай, М'янма. Наразі законодавство США, у порівнянні з ЄС, є менш вимогливим у сфері протидії маніпуляціям в інформаційній сфері та соціальних медіа, зокрема щодо відповідальності. Зазначені обставини не спонукають великі технологічні компанії, наприклад такі як «Мета» та «Гугл», застосовувати політику, яка може розглядатися як обмеження свободи слова, відзначаючи практичні та логістичні труднощі дотримання узгоджених стандартів у багатьох юридичних контекстах. Навіть зусилля таких компаній, як «Мета», які інвестували значні ресурси для модерації корпоративного контенту, часто неефективні, повільні або застосовуються не узгоджено для боротьби з дезінформацією. Інші платформи соціальних мереж, такі як «Телеграм», мають слабші правила модерації та менше готові регулювати потенційно небезпечні загрози [Hook, Verdeja, 2022].

За відсутності належного унормування як на міжнародному, так і на національному рівнях проблемними у застосуванні на практиці досі є такі дії як видалення контенту, позначеного модераторами соціальних мереж як порушення стандартів спільноти, що ускладнюють або в деяких випадках унеможливають належну фіксацію правоохоронними органами правопорушень, вчинених за допомогою інформаційних технологій, розміщених у соціальних мережах, призводить до знищення доказів, які могли б бути використані прокурорами.

За винятком кримінальних справ, розкриття технологічними компаніями внутрішніх даних, включаючи високоприбуткові метрики мікро-сегментації, залишається добровільним кроком. Нерівномірна політика обміну даними технологічними компаніями, що працюють у державах (Китай та США), мають різні рівні захисту громадянських прав і свобод,

ускладнює питання. Ця динаміка часто дає менше можливостей демократичним державам, які спонсорують зусилля зі запобігання правопорушенням, використовувати ці дані у своїй роботі. Однак навіть у демократичних країнах вимоги уряду щодо інформації про власників рахунків і зв'язки викликають глибокі проблеми конфіденційності та спостереження. Крім того, спроби моніторингу соціальних мереж видалити небезпечний контент можуть призвести до відсутності даних і доступу до інформації для прокурорів і слідчих, які переслідують злочинців [Hook, Verdeja, 2022].

Цікавими та можливими для запровадження в Україні є європейські практики щодо прозорості та таргетування політичної реклами. Заслужують детального вивчення, адаптації та імплементації європейські напрацювання протидії інформаційним політичним маніпуляціям щодо обмежень методів вибору, визначення та доставки політичної реклами, підвищення захисту персональних даних в інтернет-політичній рекламі та заборони іноземним організаціям фінансувати політичну рекламу за три місяці до виборів або референдуму, що особливо актуально під час збройної агресії та інформаційної війни Росії. Дискусійним, з точки зору наявних технічних можливостей, видається впровадження в Україні встановленої в ЄС заборони профілювання (використання спеціальних категорій даних, таких як расове або етнічне походження користувачів і політична думка). Важливим для аналізу та можливої адаптації в Україні є закон про штучний інтелект, який є першим комплексним нормативно-правовим актом, який регулює правовідносини у цій сфері. Насамперед, важливими є положення щодо визначення та класифікації діпфейків та щодо віднесення систем ШІ, які використовуються для впливу на вибори, референдум, голосування фізичних осіб або маніпулювання поведінкою, а також заборону зловмисного використання діпфейків для незаконного стеження.

Передумовами, які можуть дозволити запровадження в Україні низки зазначених вище новітніх європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям, передусім варто відзначити інтерес громадськості до медіаграмотності, тісну співпрацю з ЄС у сфері цифрової безпеки, а також вже існуючі ініціативи з боротьби з дезінформацією (Центр протидії дезінформації при РНБО, StopFake та ін.) та зміни законодавства щодо медіа.

Головною проблемою запровадження новітніх європейських практик протидії є війна і пов'язані з нею недостатність фінансових ресурсів і кадрового забезпечення. Водночас протидія інформаційній агресії потребує значної міжнародної координації, яку наразі не вдається зберегти та посилити з огляду на тектонічні зміни у зовнішній політиці після президентських виборів у США. Нагальною проблемою є використання владою боротьби з дезінформацією як інструменту для обмеження свободи волевиявлення та політичної конкуренції. Відповідальним і непростим у цей період є процес адаптації та імплементації в Україні європейської практики щодо відповідальності технологічних платформ за поширення фейків. Загалом такі проблеми можна умовно розділити на безпекові, фінансові, кадрові, координаційні, політичні та правові. Впровадження істотних змін у будь-якій сфері зазвичай супроводжується можливими ризиками настання побічних негативних наслідків. Не є виключенням і використання інформаційних технологій і високого рівня доступності інформації для нових методів політичних маніпуляцій.

Як відзначає Р. Дудник: «Збереження національної ідентичності, адаптація до міжнародних стандартів та гармонізація внутрішнього законодавства є важливим завданням. Глобалізація взаємодіє з правовою системою, сприяючи її участі в міжнародному співтоваристві та розвитку економіки. Але це також ставить питання про збереження національних цінностей. Технологічний розвиток створює нові можливості та виклики, такі як кібербезпека та захист особистих даних. Інтеграція з міжнародним співтовариством розширює можливості (...) Збереження національної ідентичності, гармонізація стандартів та адаптація до нових викликів є ключовими аспектами цього впливу» [2023]. У цьому контексті «приборкання» нових способів і прийомів політичних маніпуляцій в

інформаційному суспільстві, зокрема шляхом зміни законодавства щодо діяльності медіа є важливим та нагальним кроком у трансформації правової системи України та його гармонізації з європейськими практиками протидії інформаційним політичним маніпуляціям. Водночас зміни у цій сфері можуть нести небезпечні виклики: запровадження державою радикальних обмежень, заборон, негативно вплинути на політичну конкуренцію, а також у впровадженні елементів політичної цензури.

На думку І. Розкладая: «Європейський акт про свободу медіа є важливим документом перш за все для самого ЄС, адже його мета – унормувати і гармонізувати питання діяльності медіа, надто в умовах цифровізації та домінування дуже великих онлайн-платформ. Імплементация ЕМФА в матеріальній частині не складає великої проблеми і потребуватиме низки змін як в закон про медіа та про суспільні медіа, так і в інші закони і кодекси. Натомість, як і у випадку гармонізації з Директивою, виникає питання взаємодії національного регулятора з європейськими регуляторами, Радою та Єврокомісією. Для напрацювання взаємодії уже зараз необхідно проводити консультації та проактивну комунікацію з ЄС щодо можливих ad hoc механізмів або двосторонніх угод щодо якісної взаємодії в межах механізмів щодо обміну інформацією про структуру власності, протидію дезінформації, взаємодію з VLOP» [2023].

Слід відзначити проект Закону Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності медіа № 12111 від 10.10.2024, яким планується трансформувати насамперед доволі новий Закон України Про медіа. Останній (набрав чинності у березні 2023 р.) не лише замінив більшість медійних норм, раніше прийнятих у цій сфері, але у ньому було задекларовано як мету гармонізацію нашого законодавства з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіа-сервіси. Проте впровадження Закону України Про медіа на сучасному етапі привнесло небезпечні виклики у вигляді запровадження державою обмежень, заборон, які не передбачені Директивою ЄС про аудіовізуальні медіа-сервіси. Аналіз проекту Закону Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності медіа № 12111 може засвідчити продовження та посилення загальної тенденції до запровадження обмежень, що можуть негативно вплинути на політичну конкуренцію і привнести елементи політичної цензури. Зокрема, ст. 36 Закону Про медіа пропонується викласти у редакції, яка замінює в контексті заборони поширення висловлювань, що розпалюють... термін «жорстокість» на ширше поняття – «наси́льство»; також планується запровадити фактично не обмежене поняття «за іншими ознаками» у контексті виокремлення особливо вразливих осіб або їх груп, на яких направлені такі негативні висловлювання [Проект, 2024]. Ця трансформація законодавства про медіа фактично нівелює мету запровадження таких обмежень/заборон – захист окремих категорій осіб, їх груп, які особливо вразливі до негативних впливів на них через медіа, наприклад, за ознаками інвалідності, віку, статі, раси, релігії. Введення ж до законодавства про медіа поняття «за іншими ознаками» створює спокусу для органів контролю на свій розсуд визначати такі ознаки, та під виглядом начебто захисту таких осіб (наприклад представників окремих громадських організацій, окремих представників влади, правоохоронних органів чи бізнесу) негативно вплинути на політичну конкуренцію, а також навіть слугувати певним засобом політичної цензури.

Обраний законодавцями шлях запровадження певних радикальних обмежень, заборон у сфері медіа матиме негативний вплив на політичну конкуренцію, а також призведе до обґрунтованої критики таких елементів політичної цензури як в Україні, так і за її межами. Альтернативою радикальних обмежень, заборон у сфері медіа є законодавче удосконалення системи освіти, яке серед іншого, передбачало б розробку, фінансування та впровадження державних та неурядових програм розвитку цифрової грамотності та критичного мислення в громадян України, вихованню в них толерантного, приязного ставлення до людей незалежно від їх етнічного чи соціального походження, інвалідності, громадянства, національності, раси, релігії, вірувань, віку тощо.

Висновки. За підсумками проведеного дослідження необхідно зазначити, що європейські практики протидії інформаційним маніпуляціям становлять комплекс узгоджених заходів стримування маніпуляцій з інформацією та підвищення інформаційної цілісності, які спрямовані на доповнення один одного.

Запровадженню в Україні новітніх європейських практик протидії інформаційним політичним маніпуляціям може посприяти як значний інтерес громадськості до медіаграмотності, тісна співпраця з ЄС у сфері цифрової безпеки, так і вже існуючі ініціативи та зміни законодавства. Однак для їх ефективного застосування необхідно вирішити низку внутрішніх проблем, зокрема удосконалити законодавство, забезпечити незалежність фактчекінгу, посилити медіаграмотність населення. Розвиток медіаграмотності в рамках шкільної та університетської освіти, проведення тренінгів для журналістів і держслужбовців, підтримка громадських ініціатив із підвищення інформаційної обізнаності має стати основою для запобігання інформаційним маніпуляціям в Україні.

Критично важливими на цьому етапі також мають стати заходи по встановленню апробованих європейських практик щодо обмежень і заборон створення та поширення за допомогою інформаційних технологій політичної реклами, щодо регулювання платформ соціальних мереж і штучного інтелекту. Водночас такі заходи повинні містити дієві запобіжники ризикам для свободи волевиявлення та політичної конкуренції. Таким чином тільки комплексний підхід дозволить Україні ефективно протистояти інформаційним загрозам і захистити демократичні цінності.

Перспективи подальших досліджень тематики вбачаються у детальнішому аналізі результатів імплементації в Україні окремих елементів європейської практики протидії інформаційним маніпуляціям, розробленні рекомендацій щодо їх подальшої адаптації та удосконалення з метою побудови узгодженого та ефективного механізму.

Використані джерела:

1. Белл, Д. (1996). Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. К., С. 194-251.
2. Закон України «Про медіа». (2023). Відомості Верховної Ради України, №№ 47-50, с.120.
3. Корольчук, В. В. (2013). Маніпуляція з кримінологічної точки зору як один із засобів учинення злочинів. *Юридична психологія та педагогіка*, 1, 219.
4. Міхненко, А., Месюк, М. (2009). Владні інститути та громадянське суспільство: діалог чи маніпуляція суспільною свідомістю? *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2, С 5–12.
5. Розкладай, І. (2023). Нова Європейська регуляція медіа: що це значить для України. <https://cedem.org.ua/analytics/european-media-freedom-act/>.
6. Проект Закону Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності медіа. № 12111 від 10.10.2024 <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45014>.
7. Дудник, Р.М. (2023). Система права та правова система України в добу глобалістики (інтеграці). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.6>.
8. Andriukaitiene, R., Voronkova, V., & Nikitenko, V. (2021). Kontsept tsyfrovoy transformatsii elektronnoi osvity u krainakh Yevropeiskoho soiuzu: yevropeyskiy dosvid / Yevropeyskiy vektor modernizatsii ekonomiky v umovakh staloho rozvytku promyslovoho rehionu [tekst] : [monohrafiia] / pid zah. red. d.e.n., prof. Metelenko N.H. K.: Interservis. 72–86.
9. Artificial Intelligence Act (2024). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>.
10. Daghig, A.J., & Received, L.G. (2023, 2024). A Socio-Cognitive Account of Ideological Manipulation in Chinese Translation of Political Opinion Articles <https://www.tandfonline.com/doi/epub/10.1080/17512786.2024.2373183?needAccess=true>.
11. Bostrom, N. (2020). Superintelekt. Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn / per z anhl. Anton Yashchuk, Antonina Yashchuk. Kyiv: Nash format. 408 p.
12. Castells, M. (1998, 2010). End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell.
13. Digital Services Act (DSA)|Updates, Compliance (2022) <https://www.eu-digital-services-act.com/>.
14. Digital Markets Act, DMA (2022) https://digital-markets-act.ec.europa.eu/index_en.

15. Kulachai, W., Lerdtomornsakul, U., Homyamyen, P. (2023). Factors Influencing Voting Decision: A Comprehensive Literature. Soc. Sci. , 12(9), 469. <https://www.mdpi.com/2076-0760/12/9/469>.
16. Franco, A., Sofia, A., Vieira, S., & Vieira, R.M. (2019). How to become an informed citizen in the (dis)information society? Recommendations and strategies to mobilize one's critical thinking. https://sinergiased.org/wpcontent/uploads/2019/10/How_To_Become_An_Informed_citizen_in_The_Disinformation_Society.pdf.
17. Hook, K., Verdeja, E. (2022). Social Media Misinformation and the Prevention of Political Instability and Mass Atrocities <https://www.stimson.org/2022/social-media-misinformation-and-the-prevention-of-political-instability-and-mass-atrocities/>.
18. Bentzen, N., Chahri, S. (2024). Members' Research Service PE 762.416. Online information manipulation and information integrity EPRS|European Parliamentary Research Service [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762416/EPRS_BRI\(2024\)762416_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762416/EPRS_BRI(2024)762416_EN.pdf).
19. Polit, J. (2020). Econ. Robots and jobs: Evidence from US labor markets. 128 (6), pp. 2188-2244. Social media manipulation as a political tool is spreading. Lisa Vaas <https://news.sophos.com/en-us/2019/09/30/social-media-manipulation-as-a-political-tool-is-spreading/?amp=1>.
20. Telemetrio. (2024), <https://telemetr.io/uk>.
21. Rogers, R., Niederer, S. (2020). The Politics of Social Media Manipulation. Published by: Amsterdam University Press. Pages: 256 <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1b0fvs5>.
22. Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union PE (2021). The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world European Parliament coordinator. [///D:/Downloads/EXPO_STU\(2021\)653635_EN%20\(1\).pdf](///D:/Downloads/EXPO_STU(2021)653635_EN%20(1).pdf).
23. Uzwyshyn, R. J. (2023). From Open Science and Datasets to AI and Discovery. Trends & issues in library technology. P. 26-38.

References:

1. Bell, D. (1996). Prykhyd postindustrialnoho suspilstva. [The coming of post-industrial society]. Suchasna zarubizhna sotsialna filozofia, K., P.194-251.
2. Zakon Ukrainy «Pro media». [Law of Ukraine "On Media"]. (2023). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, №№ 47-50, (c.120).
3. Korolchuk, V. V. (2013). Manipulatsiia z kryminolohichnoi tochky zoru yak odyz zasobiv uchynennia zlochyniv. [Manipulation from a criminological point of view as one of the means of committing crimes]. Yurydychna psykholohiia ta pedahohika, 1, 219.
4. Mikhnenko, A., Mesiuk, M. (2009). Vladni instytuty ta hromadianske suspilstvo: dialoh chy manipulatsiia suspilnoi svidomosti? [Power institutions and civil society: dialogue or manipulation of public consciousness?]. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 2, 5-12.
5. Rozkladai, I. (2023). Nova Yevropeiskam rehuliatytsiia media: shcho tse znachyt dlia Ukrainy. [New European media regulation: what it means for Ukraine]. <https://cedem.org.ua/analytics/european-media-freedom-act/>.
6. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti media [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on Media Activities]. № 12111. 10.10.2024. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45014>.
7. Dudnyk, R.M. (2023). Systema prava ta pravova systema Ukrainy v dobu hlobalistyky (intehratsii). [Legal System and Legal System of Ukraine in the Age of Global Studies (Integrationists)]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.6>.
8. Andriukaitiene, R., Voronkova, V., & Nikitenko, V. (2021). Kontsept tsyfrovoy transformatsii elektronnoi osvity u krainakh Yevropeiskoho soiuzu: yevropeyskyi dosvid / Yevropeyskyi vektor modernizatsii ekonomiky v umovakh staloho rozvytku promysloвого rehionu [tekst] : [monohrafiia] / pid zah. red. d.e.n., prof. Metelenko N.H. K.: Interservis. 72–86.
9. Artificial Intelligence Act (2024). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>.
10. Daghigh, A.J., & Received, L.G. (2023, 2024). A Socio-Cognitive Account of Ideological Manipulation in Chinese Translation of Political Opinion Articles <https://www.tandfonline.com/doi/epub/10.1080/17512786.2024.2373183?needAccess=true>.
11. Bostrom, N. (2020). Superintelekt. Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn / per z anhl. Anton Yashchuk, Antonina Yashchuk. Kyiv: Nash format. 408 p.
12. Castells, M. (1998, 2010). End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell.
13. Digital Services Act (DSA)|Updates, Compliance (2022) <https://www.eu-digital-services-act.com/>.
14. Digital Markets Act, DMA (2022) https://digital-markets-act.ec.europa.eu/index_en.
15. Kulachai, W., Lerdtomornsakul, U., Homyamyen, P. (2023). Factors Influencing Voting Decision: A Comprehensive Literature. Soc. Sci. , 12(9), 469. <https://www.mdpi.com/2076-0760/12/9/469>.

16. Franco, A., Sofia, A., Vieira, S., & Vieira, R.M. (2019). How to become an informed citizen in the (dis)information society? Recommendations and strategies to mobilize one's critical thinking. https://sinergiased.org/wpcontent/uploads/2019/10/How_To_Become_An_Informed_citizen_in_The_Disinformation_Society.pdf.
17. Hook, K., Verdeja, E. (2022). Social Media Misinformation and the Prevention of Political Instability and Mass Atrocities <https://www.stimson.org/2022/social-media-misinformation-and-the-prevention-of-political-instability-and-mass-atrocities/>.
18. Bentzen, N., Chahri, S. (2024). Members' Research Service PE 762.416. Online information manipulation and information integrity EPRS|European Parliamentary Research Service [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762416/EPRS_BRI\(2024\)762416_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762416/EPRS_BRI(2024)762416_EN.pdf).
19. Polit, J. (2020). Econ. Robots and jobs: Evidence from US labor markets. 128 (6), pp. 2188-2244. Social media manipulation as a political tool is spreading. Lisa Vaas <https://news.sophos.com/en-us/2019/09/30/social-media-manipulation-as-a-political-tool-is-spreading/?amp=1>.
20. Telemetrio. (2024), <https://telemetr.io/uk>.
21. Rogers, R., Niederer, S. (2020). The Politics of Social Media Manipulation. Published by: Amsterdam University Press. Pages: 256 <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1b0fvs5>.
22. Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union PE (2021). The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world European Parliament coordinator. [///D:/Downloads/EXPO_STU\(2021\)653635_EN%20\(1\).pdf](///D:/Downloads/EXPO_STU(2021)653635_EN%20(1).pdf).
23. Uzwyshyn, R. J. (2023). From Open Science and Datasets to AI and Discovery. Trends & issues in library technology. P. 26-38.

Ruslan Demianiuk,

*graduate student of the Department of Political Sciences,
Educational and Scientific Institute of Law and Political Science,
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov*

The Latest European Practices of Countering Information Political Manipulations: Opportunities and Problems of Implementation in Ukraine

Countering information political manipulation is becoming one of the top priorities tasks at the present stage of development of digital society. Progress provides new opportunities for political manipulation, from the rapid pace of which the developed prevention measures become ineffective. The use of fake news, manipulative narratives and propaganda negatively affects public opinion, especially during elections or crisis situations. Therefore, the prevention of political manipulation in a high-tech society requires an urgent search for new methods and improvement of existing ones, for the introduction of highly effective digital education. European countries are actively developing and implementing the latest methods of combating disinformation and propaganda, including both legal and political mechanisms and social and educational measures. In Ukraine, which is currently at war, the need to adapt and implement such practices is especially relevant, since information attacks are part of the Russia's strategy of aggression against our state. The relevance of this topic lies in the necessity and importance of studying the latest European practices to counter information political manipulation in Ukraine. The purpose of this study is to examine and analyze the possibilities and problems in introducing European practices in Ukraine to counter information political manipulation, to adapt the best of them and their further implementation.

The results of the study are the definition of basic concepts and terms; characterization of counteraction to information political manipulations; establishment and analysis of European practices to counter political information manipulation; identification of opportunities and major problems in their implementation in Ukraine; development of recommendations for adaptation of the best of them and their further implementation. It is proposed to develop, change and improve mechanisms for countering information political manipulations in Ukraine, taking into account the best European practices.

Keywords: *political manipulations, information political manipulations, European practices of counteraction to political manipulation information society, social media, disinformation.*

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.11>
УДК 340.12:321.01

Вікторія Тімашова,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0001-5717-9476; email: tavitum2020@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті проаналізовано правову політику як ключовий інструмент сучасного державотворення з позицій функціонального підходу. Обґрунтовано, що правова політика не зводиться до сукупності нормативно-правових рішень або правотворчої діяльності, а постає як інтегрований політико-правовий механізм, який поєднує стратегічні цілі держави, інституційні форми їх реалізації та практики правового регулювання суспільних відносин. Показано, що результативність державотворчих процесів значною мірою залежить від здатності правової політики забезпечувати узгодження між публічною владою, інститутами громадянського суспільства та соціальними інтересами, зокрема й етнополітичними.

Увагу зосереджено на аналізі сучасних наукових підходів до розуміння правової політики, державності та державотворення, а також на проблемі концептуальної невизначеності цих категорій у вітчизняному політико-правовому дискурсі. Доведено, що правова політика є структуроутворювальною складовою державотворення, яка визначає напрям і якість інституційного розвитку держави, рівень легітимності публічної влади, стабільність політичної системи, міжнаціональної злагоди.

Систематизовано основні підходи до аналізу державної політики, представлені в сучасних західних і українських дослідженнях, та обґрунтовано доцільність розгляду аналізу державної політики як багаторівневої аналітичної діяльності, що здійснюється на теоретичному, прикладному та методологічному рівнях і поєднує емпіричний, оцінювальний та нормативно-рекомендаційний виміри. Показано, що така інтегрована модель аналізу створює методологічне підґрунтя для використання правової політики як інструменту раціоналізації державотворчих процесів, міжкультурного порозуміння і підвищення якості публічного управління в умовах сучасних трансформацій.

Ключові слова: правова політика, державотворення, державна політика, аналіз державної політики, етнополітика, функціональний підхід, державність, публічне управління, інституціоналізація.

Вступ. Правова політика тривалий час розглядалася переважно як похідна правотворчої діяльності або як сукупність нормативно-правових рішень, спрямованих на впорядкування суспільних відносин. У такому баченні вона постає технічною складовою державного управління, відокремленою від ширших політичних процесів і логіки державотворення та національного розвитку. Водночас сучасні трансформації інституційної структури держави та суспільних очікувань засвідчують, що правова політика виконує значно ширшу функцію, формує рамки легітимації влади, визначає напрями інституційного розвитку та впливає на характер взаємодії між державою і суспільством, на міжетнічні відносини тощо.

Разом із тим у науковому дискурсі зберігається концептуальна нечіткість щодо змісту правової політики та її місця в системі державної політики, що зумовлює її редукцію до суто юридичного або допоміжного інструменту. Такий підхід обмежує її аналітичний потенціал і не дозволяє розкрити роль правової політики як механізму стратегічного вибору та інституціоналізації політичних рішень. У цьому контексті актуалізується функціональний аналіз правової політики як інструменту державотворення, що дозволяє зосередитися на її

впливі на формування державності, стабільності політичної системи, міжкультурного порозуміння та здатності держави відповідати на суспільні виклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова політика та державотворення досліджуються в межах політико-правової та публічно-управлінської науки з акцентом на інституціоналізацію влади, демократичну легітимацію та ефективність публічного управління. Сучасні підходи до осмислення правової політики представлені у працях Н. Харченко, М. Хаустової, Л. Музики, М. Кравчука, тоді як проблематика державності й державотворення розкривається в дослідженнях О. Скрипнюка та М. Лисака. Методологія аналізу державної політики сформована в класичних працях В. Парсонса, Б. Гогвуда, Л. Гана, Л. Пала та В. Данна, які в новітніх дослідженнях переосмислюються крізь призму *policy design*, *evidence-informed policy* та багаторівневого врядування (М. Гоуллетт, М. Рамеш, П. Керні, аналітика ОЕСР). Тривають наукові дискусії щодо категоріального апарату, пов'язаного з правовою політикою держави [Харченко, 2020], її цивільно-правових вимірів [Музика, 2020], щодо особливостей її формування та реалізації [Кравчук, Матола, 2018], стосовно сучасних викликів і загроз такій сфері в Україні [Лисак, 2024]. Водночас у наукових публікаціях недостатньо розкрито функціональне осмислення правової політики саме як інструменту державотворення та національної єдності, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування правової політики як інструменту державотворення через функціональний аналіз та систематизацію сучасних підходів до аналізу державної політики. **Завдання статті** полягають у концептуальному уточненні змісту правової політики, визначенні її ролі в процесах державотворення, національного та етнополітичного розвитку, критичному осмисленні наявних підходів до аналізу державної політики та обґрунтуванні доцільності його розгляду як багаторівневої аналітичної діяльності.

Методологічну основу становлять структурно-функціональний та інституційний підходи, які дали змогу реалізувати правову політику як елемент механізму державотворення; системний і порівняльний методи для узагальнення сучасних західних і вітчизняних підходів до аналізу державної політики; а також концептуальний і політико-культурний аналіз, аналіз нормативно-правових актів України, що дозволило співвіднести теоретичні моделі з практичною динамікою державотворчих процесів.

Результати та дискусії. В умовах сучасної України проблема правової політики набуває особливої актуальності у зв'язку з воєнним станом, тривалими кризовими викликами та необхідністю одночасного забезпечення національної безпеки, демократичної стійкості, національної / міжетнічної єдності й правової визначеності. Повномасштабна агресія, трансформація системи публічної влади, адаптація правового порядку до надзвичайних умов та орієнтація на європейську інтеграцію суттєво загострили питання узгодженості правових рішень, їх стратегічної спрямованості та функціональної ефективності. За таких обставин правова політика постає не як суто теоретична конструкція, а як ключовий інструмент державотворення, від якого залежить здатність держави забезпечувати керованість суспільних процесів, легітимність владних рішень і збереження балансу між публічними інтересами та правами людини, етносів та ін. груп, що складають основи політичної нації.

Проблематика правової політики посідає стійке місце в науковому дискурсі, оскільки супроводжує всі етапи становлення й розвитку держави та суспільства. В українських умовах її значущість зростає у зв'язку з глибинними трансформаційними процесами, що охоплюють соціальну, політичну та інституційну сфери, а також переосмисленням ідеологічних засад державотворення. Перехід до новітньої моделі розвитку української державності актуалізує потребу в аналізі правової політики не лише як сукупності нормативних рішень, а як системного інструменту цілеспрямованого впливу на процеси формування та функціонування держави [Музика, 2020, с. 26].

За цих умов дослідження правової політики вимагає виходу за межі нормативно-догматичного підходу та звернення до комплексного аналізу її функцій, цілей і принципів у контексті державотворчих процесів. Такий підхід, спираючись на напрацювання теорії держави і права, водночас інтегрує інструментарій політичної науки, що дозволяє розглядати правову політику як механізм інституційного упорядкування влади та суспільних відносин у період трансформації [Музика, 2020, с. 26].

Водночас у науковій літературі фіксується досить суперечливі трактуванні правової політики, зокрема щодо визначення її змісту та місця в системі державної політики [Кравчук, Матола, 2018, с. 30]. Попри широке використання цього поняття в юридичному та міждисциплінарному дискурсі, воно фактично не закріплене в нормативно-правових актах, що зумовлює розрив між науково-теоретичним осмисленням і практикою державного управління, а також труднощі його політологічного прочитання.

За таких умов актуалізується необхідність критичного узагальнення наявних науково-концептуальних підходів до розуміння правової політики з позиції її функціонального призначення в процесах державотворення та національної стійкості. Це дозволяє розглядати правову політику не лише як категорію правознавства, а як інструмент цілеспрямованого впливу на формування інституційних основ держави та реалізацію стратегічних пріоритетів її розвитку, як і розвитку міжкультурного діалогу в суспільстві загалом.

У науковій літературі поняття правової політики інтерпретується з різних методологічних позицій. У межах нормативістського підходу М. Хаустова акцентує увагу на державно-вольовому та владно-імперативному характері правової політики, розглядаючи її як специфічний різновид державної діяльності, безпосередньо пов'язаний із механізмами здійснення публічної влади [Хаустова, 2020, с. 41]. У цьому контексті правова політика постає як публічна, офіційна діяльність, що ґрунтується на праві, реалізується за допомогою правових методів і засобів та може забезпечуватися легальним державним примусом.

Більш комплексний підхід до осмислення правової політики пропонує Н. Харченко, розглядаючи її у взаємозв'язку з процесами формування правової держави та трансформації публічної влади. У такій інтерпретації правова політика постає не лише як сукупність нормативних рішень, а як інституційно оформлений механізм реалізації державної волі, що потребує цілісної концептуалізації та системної інституціоналізації в умовах суспільних змін [Харченко, 2020, с. 110-115]. Дослідниця наголошує, що саме теорія держави і права забезпечує методологічне підґрунтя для інтеграції правової політики в загальну систему категорій державотворення, водночас важливо до цього додати також значення розбудови політичної нації в умовах посилення безпекових загроз.

У цьому контексті правова політика трактується як комплексне утворення з власними цілями, завданнями та пріоритетами, що функціонує в межах логіки розвитку правової системи держави. Вона визначається як цілеспрямована діяльність держави щодо формування й реалізації стратегічних правових орієнтирів, спрямованих на впорядкування суспільних відносин та інституційне забезпечення публічної влади. Такий підхід дозволяє розглядати правову політику не лише як елемент правової доктрини, а як інструмент узгодження державних і суспільних інтересів у процесі сучасного державотворення [Харченко, 2020, с. 110-115].

На багатомірність правової політики в сучасному українському науковому дискурсі звертають увагу низка дослідників, які розглядають її не лише як юридичну категорію, а як інструмент державної політики та державотворення. Зокрема, у працях О. Скрипнюка правова політика розглядається у розрізі ідеї правової держави та людиноцентристської моделі публічної влади [Скрипнюк, 2000]. У такій перспективі вона є механізмом інституційного закріплення цінностей верховенства права, прав і свобод людини та демократичної легітимації державної влади, національної єдності та стійкості, міжетнічного порозуміння, що безпосередньо пов'язує її зі стратегічними процесами державотворення.

Водночас сучасні дослідження наголошують на подвійній природі правової політики як самостійного напрямку державної політики та як універсального інструменту реалізації інших публічних політик. Так, І. Ковальчук розглядає правову політику як складову системи публічної політики, через яку відбувається правове оформлення управлінських рішень, координація дій суб'єктів влади та забезпечення цілісності державного управління. У цьому сенсі правова політика не зводиться до правотворчості, а є інструментом стратегічного впливу на розвиток державних інститутів [Ковальчук, 2024].

У підсумку правова політика визначається як цілеспрямована й планомірна діяльність держави у сфері правового регулювання, що полягає у розробленні та реалізації правових ідей і стратегічних цілей. Такий підхід дозволяє розглядати її не як сукупність окремих галузевих напрямів, а як функціонально інтегрований інструмент державотворення, спрямований на забезпечення цілісності та ефективності правового розвитку держави та суспільства.

Систематизація наукових підходів до розуміння правової політики дозволяє розглядати її не лише як теоретичну категорію, а як дієвий інструмент впливу на реальні суспільно-політичні процеси. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз правової політики крізь призму державотворення, оскільки саме в межах цього процесу розкривається її функціональне навантаження, інституційна роль і практична ефективність.

Процес державотворення сучасної України розвивається із прийняття Декларації про державний суверенітет України у 1990 році, яка заклала нормативно-ціннісні орієнтири формування української державності та визначила базові принципи її подальшого розвитку. Попри врахування історичного досвіду й уникнення ряду рис тоталітарних моделей, трансформаційний характер українського державотворення зумовив виникнення системних проблем, що потребують комплексного політико-правового осмислення та інституційного вирішення.

Категорія «державотворення» широко використовується в працях з державного управління, права та політології, однак у багатьох випадках вона функціонує як самоочевидне поняття без чіткого концептуального наповнення. Така ситуація ускладнює осмислення ролі правової політики як механізму цілеспрямованого формування інституційних основ держави, визначення стратегічних пріоритетів її розвитку та забезпечення стабільності політико-правової системи [Лисак, 2024, с. 39-43].

Актуальність проблематики державотворення суттєво зросла в умовах зовнішньої агресії, повномасштабної війни та масштабних втрат економічного й промислового потенціалу, що зумовило необхідність переосмислення базових категорій політико-правової науки «держава», «державність» і «державотворення» [Лисак, 2024, с. 39-43]. Їх коректне теоретичне тлумачення є принципово важливим для країн, що перебувають у стані трансформації, зокрема з погляду формування демократичних інститутів і ефективних механізмів публічного управління.

У сучасній науковій традиції держава й надалі розглядається у двох взаємопов'язаних вимірах широкому та вузькому. У широкому значенні вона трактується як суверенна правова організація суспільства, що забезпечує публічну владу, територіальну цілісність і загальний порядок соціальної взаємодії. У вузькому як інституційно організований механізм реалізації публічно-політичної влади та ухвалення владних рішень. Таке розмежування зберігає методологічне значення для аналізу державотворення, оскільки дозволяє розглядати його не як одноразовий акт, а як тривалий процес організації політико-правового простору, в межах якого правова політика є інструментом спрямування інституційного розвитку держави [Стецюк, 2021].

Водночас сучасні дослідження наголошують на обмеженості суто інституційно-владного підходу до розуміння держави. У дослідженнях часто підкреслюється, що в умовах демократичної правової держави ключовим смисловим центром державної політики є

людина, її гідність і права, а ефективність державної влади оцінюється через здатність гарантувати та реалізовувати ці цінності [Рабінович, 2020].

У цьому ж руслі розвивається сучасна доктрина народного суверенітету, відповідно до якої демократичний характер держави визначається реальним визнанням народу єдиним джерелом публічної влади. Сучасні конституційно-правові дослідження акцентують, що цей принцип виконує не лише декларативну, а й функціональну роль у державотворенні, обмежуючи концентрацію влади та забезпечуючи її легітимацію через правову політику [Барабаш, Берченко, 2023, с. 54-75].

Узагальнюючи зазначені підходи, сучасну правову державу доцільно розглядати як універсальну політико-правову форму організації суспільства, що поєднує суверенну публічну владу, територіальну визначеність і систему органів державного управління з пріоритетом людини як найвищої соціальної цінності. У такій державі життя, гідність, права і свободи особи, повага до культурної різноманітності є не декларативними орієнтирами, а критеріями ефективності діяльності публічної влади, реалізація яких забезпечується узгодженою взаємодією всіх гілок влади на засадах верховенства права.

У цьому контексті правова політика набуває значення ключового інструменту державотворення, оскільки саме через неї відбувається інституційне закріплення людиноцентристських цінностей, трансляція принципів демократії у правове регулювання та забезпечення цілісності соціально-правового розвитку держави.

Щодо розуміння поняття «державність», слід зазначити, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід до його тлумачення. Наявні концепції не лише взаємодоповнюють одна одну, а подекуди вступають у методологічну суперечність, що ускладнює аналітичне використання цього поняття.

Найпоширенішим у сучасному науковому дискурсі залишається підхід, за якого «державність» фактично отожднюється з поняттям «держава», виходячи з припущення, що саме існування держави автоматично засвідчує наявність державності. Водночас такий підхід дедалі частіше піддається критиці, оскільки не дозволяє розкрити процесуальний, динамічний і якісний вимір державності як феномену, що формується, трансформується й наповнюється змістом у ході державотворення.

У сучасних українських дослідженнях державність розглядається як ширша категорія, ніж держава, що охоплює не лише інституційно оформлену публічну владу, а й соціально-ціннісні, легітимаційні та ідентифікаційні виміри її існування. У такому розумінні державність постає не як завершений стан, а як тривалий процес становлення й відтворення публічної влади, пов'язаний із рівнем інституційної зрілості, правової впорядкованості та суспільного визнання держави.

Сучасні наукові підходи свідчать, що базові категорії державотворення не можуть бути адекватно осмислені поза процесуальним виміром їх формування та розвитку. У цьому контексті правова політика постає як інтегративний інструмент, що забезпечує концептуальну й інституційну узгодженість державотворчих процесів, поєднуючи ціннісні орієнтири, правове регулювання та практику публічного управління.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє розглядати державність не як синонім держави, а як узагальнену характеристику її еволюції та якісного стану функціонування. Державність у цьому сенсі охоплює інституційну спроможність, легітимацію публічної влади та її суспільне визнання і є ширшою категорією, ніж держава, яка фіксує насамперед організаційно-правову форму влади. Такий підхід набув поширення у новітніх українських дослідженнях, присвячених проблемам трансформації державності в умовах кризи і воєнних викликів [Терлюк, 2021, с. 17-28].

З огляду на динамічний характер державності обґрунтованим є концептуальне зближення з поняттями державотворення, що відображає тривалий і багатовимірний процес формування та трансформації публічної влади. У сучасній науці переважає підхід, за яким

українське державотворення розгортається як послідовність демократичних етапів, скоригованих подіями 1990-1991, 2004 та 2014 років, тоді як повномасштабна збройна агресія РФ з 2022 року актуалізувала його як безперервний процес утвердження суверенітету, правової держави та демократичних цінностей [Лисак, 2024, с. 39-43].

Нормативне закріплення поняття державотворення в Україні відбулося на ранньому етапі незалежності. Воно прямо зафіксовано в Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, де державотворення пов'язується з історичною тяглістю української державності, а також у Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року, яка поєднує державотворення з розвитком громадянського суспільства та інтеграцією до світового співтовариства [Про проголошення незалежності України, 1991; Про основні напрями зовнішньої політики України, 1993].

Поняття «державотворення» закріплено в Конституції України, де в Преамбулі воно пов'язується з багатовіковою традицією української державності та реалізацією народом права на самовизначення, що надає йому статус базової цінно-правової категорії [Конституція України, 1996]. Подальше використання цього поняття в стратегіях, концепціях і програмних документах засвідчує його системоутворюючу роль в сучасному нормативному та політико-правовому дискурсі.

Водночас сучасні дослідження акцентують, що державотворення в Україні супроводжується комплексом проблем, які виходять за межі суто інституційних трансформацій і безпосередньо пов'язані з якістю правового регулювання та реалізації державної політики. Зокрема, наголошується на кризових деформаціях правової політики, фрагментації політико-правової свідомості та прорахунках правового нігілізму в умовах тривалих трансформацій і воєнних викликів [Правові проблеми державотворення, 2022]. До системних чинників також відносяться інституційну нестабільність, асиметрію політичної системи, олігархізацію та прорахунки у сфері безпеки й оборони, що підтверджується новітніми аналітичними дослідженнями у сфері державної спроможності.

Узагальнення сучасних підходів свідчить, що проблеми державотворення мають багатовимірний характер і потребують науково обґрунтованих інструментів їх осмислення та корекції. У цьому контексті аналіз державної політики розглядається як ключовий механізм раціоналізації управлінських рішень і забезпечення їх узгодженості, що підтверджується сучасними західними та українськими дослідженнями з policy analysis, орієнтованими на поєднання теоретичного й прикладного рівнів аналізу [OECD].

За умов такої методологічної невизначеності доцільним є звернення до концепцій, запропонованих провідними західними та вітчизняними дослідниками, з подальшим їх узагальненням. Це дозволяє виокремити спільні аналітичні засади й сформулювати цілісне уявлення про структуру аналізу державної політики.

Одним із найвпливовіших є підхід, який пропонує В. Парсонс, який розмежовує аналіз процесу публічної політики та аналіз у межах і для процесу її здійснення. Перший зосереджений на дослідженні логіки формування проблем, ухвалення рішень і реалізації політики з позицій зовнішнього спостереження. Другий орієнтований на практичне використання аналітичних знань і методів безпосередньо у процесі прийняття та реалізації управлінських рішень. Критерієм такого розмежування є аналітична орієнтація: зовнішній описово-рефлексивний вимір або внутрішній інструментальний супровід політики. У сукупності це дозволяє розглядати аналіз державної політики як багаторівневий процес, що поєднує наукове осмислення політичного процесу з його практичним забезпеченням.

Класичні підходи до аналізу державної політики, сформульовані В. Парсонсом, О. Дем'янчуком, Б. Гогвудом, Л. Ганом і В. Данном, заклали методологічні засади розмежування описового та приписового вимірів аналітичної діяльності. Водночас у сучасних дослідженнях ці підходи не відкидаються, а концептуально переосмислюються та інтегруються у ширші рамки аналізу публічної політики, пов'язані з проблематикою policy

design, багаторівневого врядування та evidence-informed policy. Зокрема, у працях М. Гулетта, М. Рамеша та А. Перла аналіз державної політики розглядається як безперервний процес проєктування, реалізації та корекції політичних інструментів, що поєднує емпіричний, оцінювальний і нормативно-рекомендаційний виміри та орієнтований на підвищення результативності державного управління [Howlett, Ramesh, Perl, 2015]. У цьому підході класичні типології аналізу політики інтерпретуються не як жорстко відокремлені види, а як взаємопов'язані рівні аналітичної діяльності.

Подібну логіку розвиває П. Керні, який акцентує увагу на поєднанні наукового знання з політичною раціональністю та інституційними обмеженнями процесу ухвалення рішень. Аналіз політики, на його думку, має враховувати складність політичних систем, множинність акторів і обмежену раціональність, що коригує класичні уявлення про лінійну модель прийняття рішень [Cairney, 2012].

У межах сучасних досліджень державного управління аналіз політики також розглядається крізь призму багаторівневого врядування та регуляторної держави. Так, Д. Леві-Фор оголошує, що аналітична діяльність у сфері публічної політики дедалі більше зміщується від суто внутрішньодержавного виміру до координації політики на національному, наднаціональному та глобальному рівнях, що розширює класичне розмежування аналізу «у», «для» та «про» політику [Levi-Faur, 2011].

Прикладний вимір сучасного аналізу державної політики розвивається також в документах та аналітичних звітах ОЕСР, де акцент робиться на забезпеченні узгодженості політики, використання доказової бази та оцінюванні впливу рішень довгострокової перспективі. У цьому контексті аналіз політики постає як інструмент раціоналізації державотворчих процесів і підвищення якості публічного управління [OECD].

Узагальнення наведених підходів дозволяє систематизувати різноманітні класифікації аналізу державної політики за ключовими аналітичними критеріями, що відображають його функціональну, предметну та інституційну специфіку, що подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

Систематизація підходів до класифікації аналізу державної політики

Критерій класифікації	Види аналізу	Представники
Аналітична орієнтація	Аналіз у, для та про політику	В. Парсонс, О. Дем'янчук
Функціональне призначення	Описовий, приписовий	Б. Гогвуд, Л. Ган
Об'єкт аналізу	Аналіз детермінант, зміст, вплив	Л. Пал
Предмет аналітичного фокусу	Емпіричний, оцінювальний, нормативний	В. Данн
Рівень здійснення	Теоретичний, прикладний, методологічний	А. Ахременко, М. Хрусталеv

Розроблено авторкою статті.

Запропонована систематизація свідчить, що наявні підходи до класифікації аналізу державної політики не є взаємовиключними, а радше доповнюють один одного, формуючи багатовимірне уявлення про аналітичну діяльність у сфері публічного управління. Водночас ці підходи мають переважно частковий характер і не утворюють цілісної аналітичної рамки, що зумовлює звернення до моделей, орієнтованих на комплексне та системне осмислення аналізу державної політики.

У межах цього дослідження аналіз державної політики розглядається не як сукупність ізольованих підходів, а як багатовимірний аналітичний діяльність, що відображає різні способи

осмислення політичних процесів. Узагальнення сучасних наукових досліджень у сфері публічної політики та державного управління дозволяє виділити кілька базових вимірів аналізу, релевантних для дослідження правової політики в контексті державотворення.

По-перше, аналіз державної політики може бути спрямований на з'ясування того, наскільки політичні рішення адекватно відображають об'єктивні умови суспільного розвитку, наявні ресурси та інституційні обмеження. У цьому вимірі увага зосереджується на співвідношенні між задекларованими цілями політики та реальними можливостями їх досягнення. По-друге, важливим є аналіз репрезентативності політики, тобто здатності правових і управлінських рішень враховувати та узгоджувати інтереси різних соціальних, етнічних, політичних та ін. суб'єктів. По-третє, державна політика потребує інституційного аналізу, який дозволяє оцінити організаційні та управлінські форми її реалізації, спроможність публічної влади забезпечувати сталість і результативність ухвалених рішень.

Виходячи з цього, у дослідженні застосовується аналітична редукція класифікацій аналізу державної політики відповідно до завдання функціонального аналізу правової політики як інструменту державотворення. Такий підхід дозволяє зосередитися не на повному відтворенні існуючих типологій, а на виокремленні тих вимірів аналізу, які мають безпосереднє значення для розуміння ролі правової політики у формуванні та трансформації державності.

Таблиця 2.

Ключові виміри аналізу державної політики у контексті державотворення

Критерій аналізу	Аналітичний вимір	Значення для дослідження правової політики
Широта аналізу	Системний і прикладний	Дає змогу поєднати осмислення правової політики як загального державотворчого явища та як конкретного управлінського інструменту
Ступінь охоплення об'єкта	Загальний і спеціалізований	Дозволяє аналізувати правову політику як складову державної політики загалом і як сукупність окремих функціональних напрямів
Функціональна спрямованість	Дослідницький, проєктно-орієнтований	Відображає роль правової політики у формуванні, реалізації та корекції державотворчих рішень
Етап політичного циклу	Формування, реалізація, оцінювання	Дає можливість простежити повний цикл впливу правової політики на процеси державотворення

Розроблено авторкою статті.

Запропонована авторська систематизація дозволяє розглядати правову політику не ізольовано, а як динамічний елемент державотворчого процесу, що реалізується на різних етапах політичного циклу та в різних інституційних формах. Вона створює методологічне підґрунтя для подальшого функціонального аналізу правової політики як інструменту формування, стабілізації та розвитку сучасної державності.

По-перше, дискусійним є використання методів аналізу як самостійної підстави класифікації аналізу державної політики. У сучасних дослідженнях аналіз політики розглядається як системна, проблемно орієнтована та прогностична діяльність, у межах якої методи є універсальним інструментарієм аналітичної роботи, а не критерієм виокремлення окремих типів аналізу [OECD].

По-друге, розмежування теоретичного і прикладного аналізу як автономних видів видається недостатньо обґрунтованим. Коректнішим є підхід, за яким вони розглядаються як різні рівні єдиної аналітичної діяльності, інтегрованої в процес вироблення, реалізації та

оцінювання державної політики [OECD]. У цьому контексті аналіз державної політики доцільно інтерпретувати як багаторівневу аналітичну діяльність, що поєднує теоретичний рівень пояснення політичних процесів, прикладний рівень оцінювання альтернатив і наслідків управлінських рішень та методологічний рівень забезпечення їх обґрунтованості й валідності. Саме така інтегрована рамка створює підґрунтя для використання аналізу державної політики як інструменту дослідження механізмів сучасного державотворення.

Систематизація розглянутих підходів засвідчує, що аналіз державної політики не може бути зведений до єдиного універсального типу або класифікаційної ознаки. Він постає як багаторівнева та багатовимірна аналітична діяльність, що варіюється залежно від мети, предмета, суб'єктів, часової орієнтації та місця аналізу в політичному процесі. Запропоновані в науковій літературі типології не суперечать одна одній, а фіксують різні аналітичні зрізи одного й того самого явища.

Узагальнення підходів дозволяє розглядати аналіз державної політики як інтегровану систему, що здійснюється на теоретичному, прикладному та методологічному рівнях. Теоретичний рівень спрямований на пояснення природи державної політики та виявлення закономірностей її формування і функціонування; прикладний – на оцінювання альтернатив, ефективності й наслідків конкретних рішень у визначеному просторово-часовому контексті; методологічний – на забезпечення коректності, обґрунтованості та валідності аналітичних процедур. Таким чином, аналіз державної політики доцільно інтерпретувати не як сукупність розрізнених видів, а як цілісну аналітичну систему, що поєднує пояснювальний, оцінювальний і нормативно-рекомендаційний виміри. Саме такий підхід створює методологічне підґрунтя для використання аналізу державної політики як інструменту раціоналізації державотворчих процесів, розвитку національної єдності та підвищення якості публічного управління в умовах сучасних трансформацій.

Висновки. У статті здійснено системний аналіз наукових підходів до розуміння правової політики та обґрунтовано її значення як інструменту державотворення в умовах трансформації політико-правової системи України. Показано, що множинність дефініцій правової політики зумовлена різними методологічними підходами, однак у більшості концепцій вона постає як цілеспрямована, науково обґрунтована діяльність держави, спрямована на визначення стратегії й тактики правового розвитку. Встановлено, що правова політика виконує інтегративну функцію, поєднуючи нормативний, інституційний та ціннісний виміри державотворчого процесу.

Доведено, що ефективність правової політики як інструменту державотворення значною мірою залежить від якості її аналітичного забезпечення. Узагальнення західних і вітчизняних підходів до типології аналізу державної політики дозволило обґрунтувати доцільність розмежування не лише видів, а й рівнів аналізу: теоретичного, прикладного та методологічного. Показано, що саме функціональний аналіз правової політики дає змогу виявити зв'язок між її цілями, засобами реалізації та реальними наслідками для розвитку державності та національної стійкості, а також ідентифікувати системні дисбаланси державотворчих процесів.

Зроблено висновок, що подальший розвиток правової політики в Україні потребує переходу від фрагментарного використання аналітичних інструментів до цілісної моделі аналізу державної політики, орієнтованої на довгострокові цілі державотворення. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення узгодженої методології функціонального аналізу правової політики, уточнення критеріїв оцінювання її результативності та поглиблення міждисциплінарної інтеграції політико-правових підходів у дослідженні державотворчих процесів.

Використані джерела:

1. Барабаш, Ю. Г., & Берченко, Г. В. (2023). Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (На досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України*, 1, 54–75. <https://jnas.nbu.gov.ua/uk/article/UJRN-0001430678>
2. Ковальчук, О. М. (2024). Теоретико-правова характеристика національного правового регулювання земельних відносин в Україні [Електронний науковий документ]. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. http://apnl.dnu.in.ua/4_2024/6.pdf
3. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. (1996). База даних «Законодавство України». <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Кравчук, М., Матола, В. Правова політика в сучасній Україні: сутність, особливості формування та реалізації. Актуальні проблеми правознавства, 2018. Випуск 1 (13). С. 29-35. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28600/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf>
5. Лисак, М. Ю. (2024). Проблемні аспекти сучасного державотворення в Україні. *Legal Bulletin*, 12, 39–43. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A5>
6. Музика, Л. (2020). Концепція цивільно-правової політики України : монографія. In *Ukma.edu.ua*. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0c750d37-c631-44b6-b8d2-1e613cfa6933>
7. Правові проблеми державотворення. (2022). *Право*. Volume 10, Number 4. <https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-10-number-4-2022/pravovi-problemi-derzhavotvorenniya>
8. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року № 1427-XII. (1991). База даних «Законодавство України». <https://zakon.rada.gov.ua/go/1427-12>
9. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 02 липня 1993 року № 3360-XII. (1993). База даних «Законодавство України». <https://zakon.rada.gov.ua/go/3360-12>
10. Рабінович, П. М. (2021). Основи теорії та філософії права: навчальний посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». <https://constitutionalist.com.ua/rabinovych-p-m-osnovy-teorii-ta-filosofii-prava/>
11. Скрипнюк, О. В. (2000). Сучасна зарубіжна правова наука про сутність соціальної правової держави та шляхи її реалізації [Електронний документ]. eKMAIR: Електронний архів НаУКМА. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4980cd3e-2523-4cde-9229-197fcb948232/content>
12. Стецюк, П. Б. (2021). Діяльність Конституційного Суду України в умовах загроз територіальній цілісності та національній безпеці // *Вісник Конституційного Суду України*, № 4/2021. <https://visnykconstitutional.law/issue/view/2021>
13. Терлюк, І. Я. (2021). Держава і державність: до проблеми теоретико-правового та історико-правового змісту понять у контексті українського державотворення. *Право*, 8(1), 17–28. <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-8-number-1-29-2021/derzhava-i-derzhavnist-do-problemy-teoretyko-pravovogo-ta>
14. Харченко, Н. (2020). Правова політика держави: до визначення поняття і змісту. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2020. №10(22). URL: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.10.22.110-117>
15. Хаустова, М. Г. Правова політика української держави у сфері модернізації правової системи України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 39-42, с. 41 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/8>
16. OECD. (2020). Policy-making and state capacity. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/gov/policy-making/>
17. Howlett, M., Ramesh, M., & Perl, A. (2015). *Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems* (3rd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198707563.001.0001>
18. Cairney, P. (2012). *Understanding public policy: Theories and issues*. Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1057/9781137016122>
19. Levi-Faur, D. (2011). Regulatory governance. In D. Levi-Faur (Ed.), *The Oxford handbook of governance*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560532.013.0034>

References:

1. Barabash, Yu. H., & Berchenko, H. V. (2023). Chy zdatna zakhystyty sebe demokratiia v umovakh viiny? (Na dosvidi derzhavnoho budivnytstva pid chas rosiiskoi ahresii). *Pravo Ukrainy*, 1, 54–75. <https://jnas.nbu.gov.ua/uk/article/UJRN-0001430678> (in Ukrainian)
2. Kovalchuk, O. M. (2024). Teoretyko-pravova kharakterystyka natsionalnoho pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn v Ukraini [Elektronnyi naukovyi dokument]. Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii. http://apnl.dnu.in.ua/4_2024/6.pdf (in Ukrainian)
3. Konstytutsiia Ukrainy : Konstytutsiia Ukrainy; Verkhovna Rada Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. (1996). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)

4. Kravchuk, M., Matola, V. Pravova polityka v suchasni Ukraini: sutnist, osoblyvosti formuvannya ta realizatsii. Aktualni problemy pravoznavstva, 2018. Vypusk 1 (13). S. 29-35. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28600/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf> (in Ukrainian)
5. Lysak, M. Yu. (2024). Problemni aspekty suchasnogo derzhavotvorennia v Ukraini. Legal Bulletin, 12, 39–43. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A5> (in Ukrainian)
6. Muzyka, L. (2020). Kontsepsiia tsyvilno-pravovoi polityky Ukrainy : monohrafiia. In Ukma.edu.ua. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0c750d37-c631-44b6-b8d2-1e613cfa6933> (in Ukrainian)
7. Pravovi problemy derzhavotvorennia. (2022). Pravo. Volume 10, Number 4. <https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-10-number-4-2022/pravovi-problemi-derzhavotvorennia> (in Ukrainian)
8. Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR vid 24 serpnia 1991 roku № 1427-XII. (1991). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». <https://zakon.rada.gov.ua/go/1427-12> (in Ukrainian)
9. Pro Osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 02 lypnia 1993 roku № 3360-XII. (1993). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». <https://zakon.rada.gov.ua/go/3360-12> (in Ukrainian)
10. Rabinovych, P. M. (2021). Osnovy teorii ta filosofii prava: navchalnyi posibnyk. Lviv: Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo». <https://constitutionalist.com.ua/rabinovych-p-m-osnovy-teorii-ta-filosofii-prava/> (in Ukrainian)
11. Skrypniuk, O. V. (2000). Suchasna zarubizhna pravova nauka pro sutnist sotsialnoi pravovoi derzhavy ta shliakhy yii realizatsii [Elektronnyi dokument]. eKMAIR: Elektronnyi arkhiv NaUKMA. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4980cd3e-2523-4cde-9229-197fcb948232/content> (in Ukrainian)
12. Stetsiuk, P. B. (2021). Diialnist Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh zahroz terytorialnii tsilisnosti ta natsionalnii bezpetsi // Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, № 4/2021. <https://visnykconstitutional.law/issue/view/2021> (in Ukrainian)
13. Terliuk, I. Ya. (2021). Derzhava i derzhavnist: do problemy teoretyko-pravovoho ta istoryko-pravovoho zmistu poniat u konteksti ukrainskoho derzhavotvorennia. Pravo, 8(1), 17–28. <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-8-number-129-2021/derzhava-i-derzhavnist-do-problemy-teoretyko-pravovogo-ta> (in Ukrainian)
14. Kharchenko, N. (2020) Pravova polityka derzhavy: do vyznachennia poniattia i zmistu. Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. 2020. №10(22). URL: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.10.22.110-117> (in Ukrainian)
15. Khaustova, M. H. Pravova polityka ukrainskoi derzhavy u sferi modernizatsii pravovoi systemy Ukrainy. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. 2020. № 1. S. 39-42, s. 41 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/8> (in Ukrainian)
16. OECD. (2020). Policy-making and state capacity. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/gov/policy-making/>
17. Howlett, M., Ramesh, M., & Perl, A. (2015). Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems (3rd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198707563.001.0001>
18. Cairney, P. (2012). Understanding public policy: Theories and issues. Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1057/9781137016122>
19. Levi-Faur, D. (2011). Regulatory governance. In D. Levi-Faur (Ed.), The Oxford handbook of governance. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560532.013.0034>

Victoria Timashova,

*doctor of political sciences, professor, professor of the of Department of Political Sciences,
Ukrainian State Mykhailo Drahomanov University*

Theoretical and Methodological Content of Legal Policy as an Instrument of State-Building

The article analyzes legal policy as a key instrument of contemporary state-building from the perspective of a functional approach. It substantiates that legal policy cannot be reduced to a set of normative legal decisions or law-making activity; rather, it functions as an integrated political and legal mechanism that combines the strategic objectives of the state, institutional forms of their implementation, and practices of legal regulation of social relations. It is demonstrated that the effectiveness of state-building processes largely depends on the capacity of legal policy to ensure coordination among public authorities, civil society institutions, and social interests, including ethnopolitical.

Special attention is paid to the analysis of contemporary scholarly approaches to understanding legal policy, statehood, and state-building, as well as to the problem of conceptual ambiguity of these categories within the domestic political and legal discourse. It is argued that legal policy constitutes a structure-forming component of state-building, determining the direction and quality of institutional development of the state, the level of legitimacy of public authority, interethnic harmony and the stability of the political system.

The article systematizes the main approaches to public policy analysis presented in contemporary Western and Ukrainian scholarship and substantiates the expediency of considering public policy analysis as a multi-level analytical activity carried out at theoretical, applied, and methodological levels and integrating empirical, evaluative, and normative-recommendatory dimensions. It is shown that such an integrated analytical model provides a methodological foundation for employing legal policy as an instrument for rationalizing state-building processes, intercultural understanding and enhancing the quality of public governance under conditions of contemporary transformations.

Keywords: *legal policy, state-building, public policy, public policy analysis, ethnopoltitics, functional approach, statehood, public governance, institutionalization.*

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.12>

УДК 352.075.2:338.14:332.142.2

Сергій Козир,

аспірант кафедри міждисциплінарної освіти,

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5742-8167>; e-mail: s.kozyr@ukma.edu.ua

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ У ПОЛІТИЦІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто вплив російської збройної агресії проти України на конкурентоспроможність її регіонів. Обґрунтовано необхідність розробки нової методики оцінювання конкурентоспроможності територій із урахуванням показників базового та прискореного відновлення на засадах сталого розвитку та принципів Індустрії 4.0 і 5.0. Запропоновано авторську методику розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності території (ІПКТ), що базується на системі синтетичних індексів економічного, соціального, демографічного розвитку, доступності публічних послуг та екологічної безпеки. Наведено алгоритм інтегрального оцінювання та результати рейтингування регіонів України за 2021 рік, що засвідчили значну регіональну диференціацію – підставу для асинхронної державної регіональної політики відновлення. У роботі також запропоновано адаптовану до умов воєнного стану методику розрахунку ІПКТ, яка враховує специфічні показники економічного та соціального відновлення регіонів. Проведено порівняльний аналіз результатів за 2021 і 2023 роки, що показав збереження лідируючих позицій Дніпропетровської області та покращення показників Тернопільської, Волинської, Полтавської областей. Водночас у прифронтових регіонах відзначено істотне зниження конкурентоспроможності через посилення соціального напруження та руйнування інфраструктури. Зроблено висновок про необхідність диференційованого підходу до політики відновлення, залучення фінансових ресурсів із урахуванням рівня конкурентоспроможності регіонів – тилових, прифронтових, деокупованих і релокованих внаслідок тимчасової окупації. Перспективами подальших досліджень є розробка механізмів активізації інвестиційної привабливості регіонів-лідерів, удосконалення державних і локальних моделей управління регіональним розвитком у повоєнний період.

Ключові слова: *політика відновлення України, конкурентоспроможність регіонів, державна регіональна політика, інтегральний показник, регіональний розвиток, сталий розвиток, воєнний стан.*

Вступ. Соціально-економічні та суспільно-політичні наслідки російської збройної агресії проти України свідчать про необхідність розробки нових підходів до методики оцінки конкурентоспроможності регіонів України з урахуванням системи показників базового та прискореного відновлення на основі принципів сталого розвитку та забезпечення конкурентного лідерства в Індустрії 4.0. та 5.0, адже відновлення економіки України потребуватиме диференційованого підходу до залучення джерел фінансування: найбільш постраждалі території будуть потребувати більших коштів із джерел міжнародної фінансової та технічної допомоги, коштів державного бюджету; найменш постраждалі та найбільш конкурентоспроможні території зможуть залучити як кошти іноземних інвесторів, так і

кошти внутрішніх інвесторів, які в тому числі будуть керуватися мотивами релокації бізнесу. В останньому випадку важливим чинником є ресурсна забезпеченість, технологічна та інноваційна спроможність території прийняти релокований бізнес.

Мета статті – оцінити вплив російської збройної агресії проти України на конкурентоспроможність її регіонів через розв'язання таких **завдань**:

- на підставі статистичних даних, наданих регіонами України на запит автора, розробити методику розрахунку Інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності регіонів України з урахуванням системи показників базового та прискореного відновлення на основі принципів сталого розвитку, а також адаптованої до умов воєнного стану;

- здійснити апробацію авторської методики для порівняння рівня Інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності регіонів України у довоєнний період і період після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну (2021 і 2023рр.);

- окреслити перспектив подальших досліджень моделей політики розвитку конкурентоспроможності територій у процесі відновлення України на рівні регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України та наслідків, спричинених російською збройною агресією рф проти України, для їх поточного та майбутнього соціального, економічного та демографічного стану, присвячені наукові праці таких вітчизняних вчених: О. Задой, І. Іванової, Л. Лібанової, А. Магдич, Н. Селюченко, І. Семигуліної, І. Турського, І. Ярошенко та інших.

Регіональний дисбаланс соціально-економічного розвитку України був притаманний від початку відновлення незалежності, що підтверджується низкою проведених наукових досліджень. У праці І. Ярошенко та І. Семигуліної [2016] на основі проведеного аналізу соціально-економічної ситуації в регіонах України у 2014-2015 рр. зроблено висновок про «подальше поглиблення нерівномірності розвитку регіонів, збільшення територій, що мають ознаки депресивного стану, та відсутність дієвих механізмів щодо їх подолання; зосередження економічної діяльності на обмеженій кількості територій; відсутність належної доступності мешканців сільських територій до центрів надання соціальних та адміністративних послуг; зменшення темпів зростання економічних показників регіонів-лідерів і практично незмінний економічний стан решти регіонів; незадовільний рівень інвестиційної, інноваційної та підприємницької активності; посилення тенденції до моноспеціалізації у переважній більшості регіонів; маргіналізація територій, що спричинена низькою інтегрованістю простору та відсутністю можливостей розвитку для населення регіонів, віддалених від економічних центрів; невідповідність рівня соціального розвитку та якості життя населення регіону його економічному потенціалу» [Ярошенко, Семигуліна, 2016, с. 37].

На основі кластерного аналізу Н. Іванова [2017] сформувала групи регіонів за їхнім економічним зростанням та визначила диспропорції економічного розвитку кластерів регіонів у 2015 р. Н. Селюченко та В. Кічор у праці «Сегментація та рейтингування регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку» [2021] роблять висновок про диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів України, які спостерігались протягом 2015-2020 рр., що було наслідком історично сформованої різниці у наявному економічному потенціалі регіонів України та різниці в ефективності його використання.

Російська збройна агресія призвела до значних гуманітарних втрат і критичних змін у соціальному капіталі України. Війна спричинила численні людські жертви серед цивільного населення, масову внутрішню та зовнішню міграцію, значне скорочення економічно активного населення та зміну віково-статевої структури населення, що негативно впливає на демографічний і трудовий потенціал держави. Всі ці фактори обумовлюють необхідність розробки нових підходів до методики оцінки конкурентоспроможності регіонів України з урахуванням принципів сталого розвитку.

Методи дослідження. Емпіричну базу дослідження становлять офіційні дані громад (регіональна статистика за період з 2013 по 2023 рр.), що надані автору у відповідь на запит. Для аналізу в цій публікації розглядаються лише ті показники, що надані автору в динаміці та повному обсязі по всіх областях і охоплюють період 2021–2023рр. Ширший період з 2013 року наданий по 16 областях України в дисертації. На підставі кількісних показників соціально-економічного розвитку регіонів України автором напрацьовано Інтегральний показник оцінки конкурентоспроможності територій, що поєднує соціально-економічні та політичні аспекти сучасного суспільного життя та може бути використаний для розрахунку рівня конкурентоспроможності міст, громад, регіонів, а також коригування відповідної політики. Для цього в дослідженні застосовано: діалектичний метод наукового пізнання, методи наукової абстракції, математичного аналізу, експертної оцінки та синтезу; системного узагальнення; порівняльного аналізу, статистичного та кластерного аналізу.

Отримані дані на депутатській запит не будуть оприлюднені в цьому та інших дослідженнях, враховуючи дію Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», яким вводиться норма, що звітність про динаміку розвитку регіонів подається до органів державної статистики протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни за весь період її неподання. Також, відповідно до зазначеного Закону України, формування органами державної статистики об'єктивної офіційної державної статистичної інформації щодо валового регіонального продукту за 2023 рік, інноваційної діяльності підприємств у області за 2021–2023 роки, а також чисельності населення (в усіх розрізах), починаючи з даних станом на 01.03.2023, припинено.

Результати та дискусії. Російська збройна агресія проти України спричинила масштабні соціально-економічні втрати, що проявляються у демографічній кризі, зростанні вимушеної міграції, руйнуванні інфраструктури та падінні рівня життя населення. Війна призвела до значного скорочення ВВП, втрати промислового й аграрного потенціалу, дестабілізації фінансової системи та посилення залежності від міжнародної допомоги. Водночас сформувалися нові виклики та завдання, пов'язані з відновленням економіки, інтеграцією до європейського простору й адаптацією соціально-політичної сфери до умов тривалої воєнної загрози.

Запропонована авторська методика розрахунку Інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності ґрунтується на зваженій середній п'яти синтетичних показників – індексів: рівня економічного розвитку території, рівня соціального розвитку території, стану демографічної ситуації, доступності публічних послуг, екологічної безпеки та збалансованого природокористування.

$$ITCR = w_1 * EDTR + w_2 * SDTR + w_3 * DR + w_4 * APS + w_5 * ESBUN \quad (1),$$

де ITCR – Інтегральний показник конкурентоспроможності території, *Integral Territorial Competitiveness Rate*;

EDTR – Рівень економічного розвитку території, *Economic Development Territory Rate*;

SDTR – Рівень соціального розвитку території, *Social Development Territory Rate*;

DR – Стан демографічної ситуації, *Demographic Rate*;

APS – Доступність публічних послуг, *Accessibility of Public Services*;

ESBUN – Екологічна безпека та збалансоване природокористування, *Environmental Safety and Balanced Use of Nature*.

Кожен з наведених синтетичних показників пропонується розраховувати як середньозважену стандартизованих значень відповідних, наведених вище, аналітичних показників:

1. Рівень економічного розвитку території:

$$EDTR = \overline{PVGRPI} * w_{1i} + \overline{FCIV} * w_{1i} + \overline{SMB} * w_{1i} + \overline{TDP} * w_{1i} + \overline{VFDP} * w_{1i} + \overline{SIAE} * w_{1i} \quad (2)$$

\overline{PVGRPI} – Стандартизований середній Індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту, *Physical Volume of Gross Regional Product Index*;

\overline{FCIV} – Стандартизований середній обсяг капітальних інвестицій на 1 особу в економіку території, *Standardized Average of Fixed Capital Investments Volume Per Person in the Economy of the Territory*;

\overline{SMB} – Стандартизована середня кількість підприємств малого та середнього бізнесу на 10000 осіб наявного населення, *Standardized Average Number of Small and Medium-sized Businesses per 10,000 People of the Current Population*;

\overline{TDP} – Стандартизована середня кількість проєктів розвитку, що реалізуються на території, *Standardized Average Number of Development Projects Implemented on the Territory*;

\overline{VFDP} – Стандартизований середній обсяг фінансування проєктів розвитку, що реалізуються на території регіону/міста/ОТГ, *Standardized Average of the Volume of Financing of Development Projects Implemented on the Territory*;

\overline{SIAE} – Стандартизована середня частки інноваційно активних підприємств, *Standardized Average of the Share of Innovatively Active Enterprises*.

2. Рівень соціального розвитку території:

$$SDTR = \overline{LFPR} w_{2i} + \overline{PUR} * w_{2i} + \overline{UNV} * w_{2i} + \overline{IDPN} w_{2i} \quad (3)$$

\overline{LFPR} – Стандартизований середній рівень участі населення в робочій силі у віці 15 років і старше, *Standardized Average of Labor Force Participation Rate of the Population Aged 15 and Over*;

\overline{PUR} – Стандартизований середній рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15 років і старше, *Standardized Average of Unemployment Rate of the Population (According to ILO Methodology) Aged 15 and Over*;

\overline{UNV} – Стандартизована середня кількості безробітних на 1 вакансію, *Standardized Average of Number of Unemployed per 1 Vacancy*

\overline{IDPN} – Стандартизована середня кількості внутрішньо переміщених осіб, *Standardized Average of Internally Displaced Persons Number*.

3. Стан демографічної ситуації:

$$DR = \overline{ADR} w_{3i} + \overline{DBP} * w_{3i} \quad (4)$$

\overline{ADR} – Стандартизована середня співвідношення прибулих і вибулих, *Standardized Average of Arrivals to Departures Ratio*;

\overline{DBP} – Стандартизоване середнє демографічне навантаження на населення у віці 16–59 років, *Standardized Average of Demographic Burden on the Population Aged 16–59 Years*;

4. Доступність публічних послуг:

$$APS = \overline{NCPAS} w_{4i} + \overline{NHAIN} * w_{4i} + \overline{ND} * w_{4i} \quad (5)$$

\overline{NCPAS} – Стандартизована середня кількості ЦНАП, *Standardized Average of Number of Centers for the Provision of Administrative Services*;

\overline{NHAIN} – Стандартизована середня забезпеченості домогосподарств фіксованим доступом до мережі Інтернет (на 100 домогосподарств), *Standardized Average of the Number of Households with Access to a Fixed Broadband Internet Network in the Total Number of Households of the Combined Territorial Community*;

\overline{ND} – Стандартизована середня кількості лікарів загальної практики – сімейних лікарів, *Standardized Average of the Number of Doctors*.

5. Екологічна безпека та збалансоване природокористування

$$ESBUN = \overline{EPGGR} w_{5i} + \overline{EPASS} * w_{5i} + \overline{CEP} * w_{5i} \quad (6)$$

\overline{EPGGR} – Стандартизована середня темпів зростання/зниження викидів забруднюючих речовин і парникових газів від стаціонарних джерел викидів на одну особу, *Standardized Average of Growth/Decrease in Emissions of Pollutants and Greenhouse Gases from Stationary Emission Sources per Capita Rate*;

\overline{EPASS} – Стандартизована середня викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, *Standardized Average Emissions of Pollutants into the Atmosphere from Stationary Sources*;

\overline{CEP} – Стандартизовані середні витрати на охорону навколишнього природного середовища, *Standardized Average of the Costs for Environmental Protection*;

W_{ij} – вагові коефіцієнти і-синтетичного показника та j-аналітичного показника;

i – порядковий номер синтетичного показника;

j – порядковий номер аналітичного показника.

Для розрахунку Інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності територій пропонується алгоритм, представлений на рис. 1.

Алгоритм охоплює 9 кроків: збір статистичних даних для розрахунку аналітичних показників відповідно до запропонованої авторської методики; розрахунок вагових коефіцієнтів для кожного синтетичного показника/суб'індекса; розрахунок вагових коефіцієнтів в межах кожної групи аналітичних показників; визначення напряму впливу аналітичних показників на інтегральний показник оцінки конкурентоспроможності територій (стимулятор/дестимулятор); стандартизація аналітичних змінних; розрахунок суб'індексів; розрахунок інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності територій; побудова рейтингу конкурентоспроможності територій, визначення кластерів розподілу територій за значенням інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності територій, інтерпретація результатів.

Рисунок 1
Алгоритм розрахунку та аналізу Інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності територій
 Розроблено автором.

Результати розрахунку Інтегрального показника конкурентоспроможності регіонів України у 2021 році та відповідного Рейтингу регіонів за пропонованою авторською методикою та алгоритмом представлено на рис. 2.

Кінцевий етап інтегрального оцінювання конкурентоспроможності регіонів вимагає переходу від шкали рангів до управлінських кластерів (груп). Такий перехід оцінок у групи необхідний для перетворення числового рейтингу в практичний інструмент регіональної та державної політики.

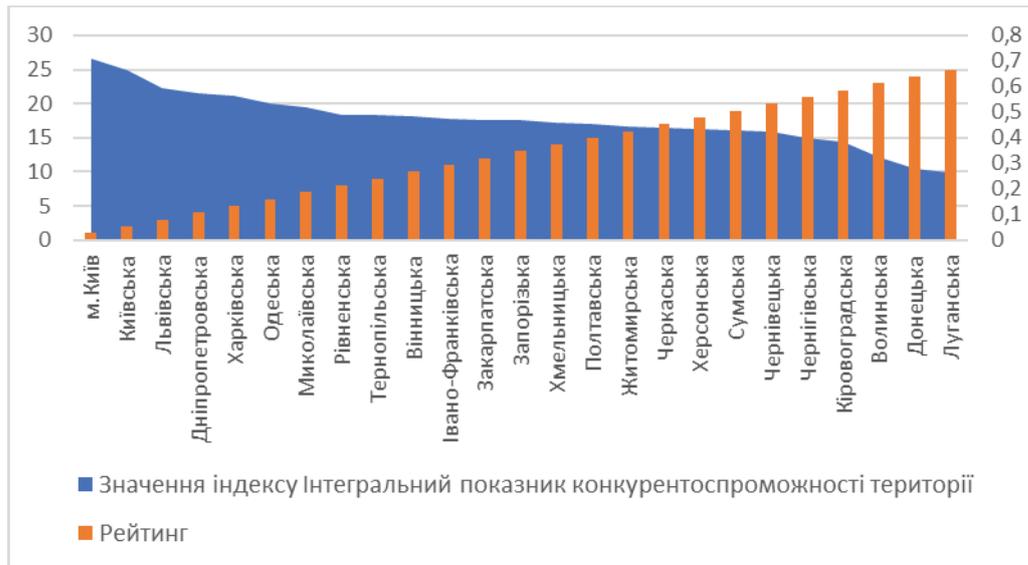

Рисунок 2

Результати розрахунків Інтегрального показника конкурентоспроможності території за регіонами України та відповідного Рейтингу регіонів, 2021 р. (значення Індeksu – права шкала, значення Рейтингу – ліва шкала)

Розроблено автором.

Результати проведеної кластеризації виявили 4 групи регіонів за Інтегральним показником конкурентоспроможності території (табл. 1).

У Кластер 1 з найнижчим рівнем Інтегрального показника увійшли Луганська, Донецька, Волинська, Кіровоградська та Чернігівська області.

У Кластер 2 з нижчим середнім рівнем Інтегрального показника увійшли Чернівецька, Сумська, Херсонська, Черкаська, Житомирська, Полтавська, Хмельницька, Запорізька, Закарпатська, Івано-Франківська, Вінницька, Тернопільська та Рівненська області.

У Кластер 3 з вищим середнім рівнем конкурентоспроможності увійшли Миколаївська, Одеська, Харківська, Дніпропетровська та Львівська області.

Найбільш конкурентоспроможними виявилася Київська область і місто Київ.

Проведення порівняльних розрахунків Інтегрального показника конкурентоспроможності території за регіонами України з 2023 р. ускладнено через те, що на час дії воєнного стану подання звітності до органів державної статистики респондентами здійснюється з урахуванням положень Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», тобто звітність подається до органів державної статистики протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни за весь період її неподання.

Враховуючи дію Закону, формування органами державної статистики об'єктивної офіційної державної статистичної інформації щодо валового регіонального продукту за 2023 рік, інноваційної діяльності підприємств в області за 2021–2023 роки, а також чисельності населення (в усіх розрізах), починаючи з даних станом на 01.03.2023, припинено.

Під час дії воєнного стану органи державної статистики не проводять вибіркові обстеження населення (домогосподарств) і зокрема державного статистичного спостереження «Обстеження робочої сили», за результатами яких здійснюють оцінки про робочу силу, зайнятість і безробіття.

Таким чином, в розрізі регіонів за 2023 рік відсутня статистична інформація щодо частки інноваційно активних підприємств, індексу фізичного обсягу ВРП, рівня участі

населення в робочій силі у віці 15 років і старше, рівня безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15 років і старше за 2023 рік, демографічного навантаження на населення у віці 16–59 років та 15–64 роки.

Таблиця 1

Результати кластеризації регіонів України за Інтегральним показником конкурентоспроможності території, 2021 р.

Індекс	Рейтинг и	Регіони	Кількість регіонів	Частка, %	Кластери
До 0,40	21-25	Луганська, Донецька, Волинська, Кіровоградська, Чернігівська	5	20,0	Кластер 1
0,40-0,50	8-20	Чернівецька, Сумська, Херсонська, Черкаська, Житомирська, Полтавська, Хмельницька, Запорізька, Закарпатська, Івано-Франківська, Вінницька, Тернопільська, Рівненська	13	52,0	Кластер 2
0,50-0,60	3-7	Миколаївська, Одеська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська	5	20,0	Кластер 3
0,60 і більше	1-2	Київська, м.Київ	2	8,0	Кластер 4
Разом	x	x	25	100	

Розроблено автором

Враховуючи зазначене, пропонуємо адаптовану до умов воєнного стану методику розрахунку *Інтегрального показника конкурентоспроможності території*, яка враховує показники *рівня економічного відновлення території* – кількість проєктів розвитку, що реалізувалися на території області за рахунок коштів державного, обласного та місцевих бюджетів; *обсяг фінансування проєктів розвитку*, що реалізувалися на території області; *рівня соціального розвитку території* – навантаження на 1 вільне робоче місце; кількість людей, які потребували соціальної підтримки; кількість зареєстрованих ВПО; кількість осіб, охоплених соціальними програмами та послугами, що фінансувалися за кошти місцевого бюджету; *рівень забезпечення житлом населення*, яке потребує покращення житлових умов; *доступність публічних послуг* – частка ЦНАПів, які запровадили надання адмінпослуг в електронному вигляді; частка домогосподарств, що мають доступ до фіксованої широкопasmової мережі інтернет; кількість лікарів загальної практики на 1 000 наявного населення; *доступність екологічної безпеки та збалансованого природокористування* – темп зниження викидів забруднюючих речовин і парникових газів від стаціонарних джерел викидів на одну особу.

Адаптована методика розрахунку субіндексів така:

1. *Рівень економічного відновлення території:*

$$EDTR = \overline{TDP} * w_{I1} + \overline{VFDP} * w_{I2} \quad (3.7)$$

\overline{TDP} – Стандартизована середня кількість проєктів розвитку, що реалізуються на території, *Standardized Average Number of Development Projects Implemented on the Territory*;

\overline{VFDP} – Стандартизований середній обсяг фінансування проєктів розвитку, що реалізуються на території регіону/міста/ОТГ, *Standardized Average of the Volume of Financing of Development Projects Implemented on the Territory*;

2. Рівень соціального розвитку території:

$$SDTR = \overline{NPCSP} w_{2i} + \overline{NPNSS} * w_{2i} + \overline{UNV} * w_{2i} + \overline{IDPN} w_{2i} \quad (3.8)$$

\overline{NPCSP} – Стандартизована середня кількості осіб, охоплених соціальними програмами та послугами, що фінансувалися за кошти місцевого бюджету, *Standardized Average Number of People Covered by Social programs and Services Financed from the Local Budget*;

\overline{NPNSS} – Стандартизована середня кількості людей, які потребували соціальної підтримки, *Standardized Average Number of People who Needed Social Support*;

\overline{UNV} – Стандартизована середня кількості безробітних на 1 вакансію, *Standardized Average of Number of Unemployed per 1 Vacancy*

\overline{IDPN} – Стандартизована середня кількості внутрішньо переміщених осіб, *Standardized Average of Internally Displaced Persons Number*.

3. Доступність публічних послуг:

$$APS = \overline{SCPAS} w_{3i} + \overline{ND} * w_{3i} \quad (3.10)$$

\overline{SCPAS} – Стандартизована середня частки ЦНАПів, які запровадили надання адмінпослуг в електронному вигляді, *Standardized Average of Share of Centers for the Provision of Administrative Services that Have Introduced Electronic Provision of Administrative Services*;

\overline{ND} – Стандартизована середня кількості лікарів загальної практики – сімейних лікарів на 1 000 наявного населення, *Standardized Average of the Number of Doctors*.

4. Екологічна безпека та збалансоване природокористування

$$ESBUN = \overline{EPGGR} \quad (3.11)$$

\overline{EPGGR} – Стандартизована середня темпів зростання/зниження викидів забруднюючих речовин і парникових газів від стаціонарних джерел викидів на одну особу, *Standardized Average of Growth/Decrease in Emissions of Pollutants and Greenhouse Gases from Stationary Emission Sources per Capita Rate*;

W_{ij} – вагові коефіцієнти і-синтетичного показника та j-аналітичного показника;

i – порядковий номер синтетичного показника;

j – порядковий номер аналітичного показника.

Для порівняльних розрахунків обрано регіони з перших трьох кластерів за підсумками 2021 року, потенціал конкурентоспроможності яких було реалізовано на недостатньому рівні – це Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська області.

Розрахунок Інтегрального показника конкурентоспроможності території за регіонами України та відповідного Рейтингу регіонів у 2023 році за адаптованою до умов воєнного стану методикою розрахунку продемонстрував збереження лідерських позицій конкурентоспроможного регіону Дніпропетровською областю (рис. 3).

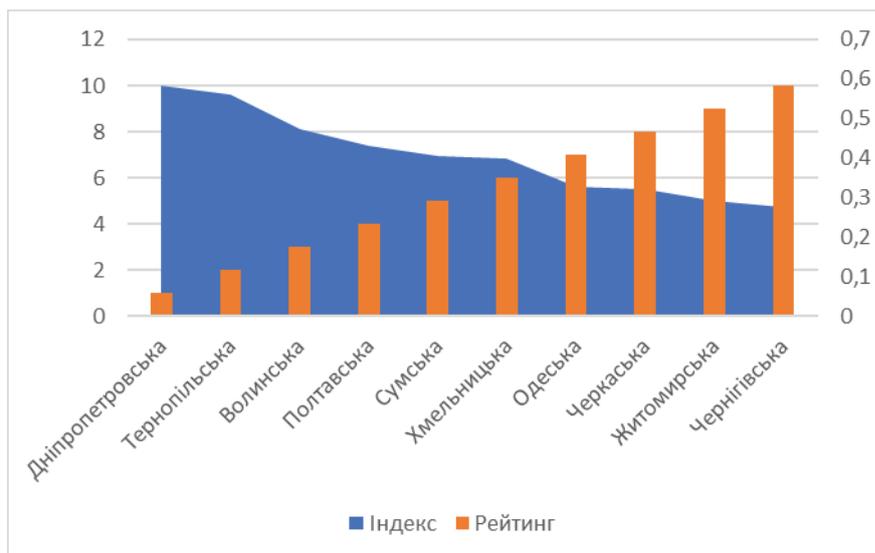

Рисунок 3
Результати розрахунків Інтегрального показника конкурентоспроможності території за регіонами України та відповідного Рейтингу регіонів, 2023 р. (значення Індексу – права шкала, значення Рейтингу – ліва шкала)
 Розроблено автором

На тлі повномасштабного вторгнення з окресленої сукупності регіонів погіршилися показники конкурентоспроможності Одеської, Житомирської та Черкаської областей. Покращилися відносні позиції в рейтингу Тернопільської, Волинської та Полтавської областей. Найгірші позиції рейтингу конкурентоспроможності у Чернігівській області.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, слід відзначити, що у період відновлення України території перебувають в умовах асинхронній конкуренції за: державні інвестиції та субвенції, міжнародну допомогу та донорські програми, бізнес і робочі місця, людський капітал (утримання та повернення), вплив на політичні рішення щодо пріоритетів відбудови. Тобто процес відновлення територій набуває форми змагання за повноцінне функціонування територій сьогодні та в майбутньому. Асинхронність напрямів відновлення України означає, що регіони знаходяться в різних станах внаслідок війни і не можуть відновлюються одночасно з однаковою інтенсивністю та єдиним фокусом. Це потребує формування різнорівневих політик відновлення, в яких ключовими акцентами мають стати набуття/зміцнення суб'єктності та конкурентоспроможності територій.

Так, не дивлячись на збереження конкурентних позицій Дніпропетровською областю по Інтегральному показнику, яке, передусім, зумовлене збереженням позицій по субіндексу показників економічного розвитку/відновлення, в той же час у прифронтових і прикордонних регіонах спостерігалось суттєве зниження як загального інтегрального показника конкурентоспроможності території, так і його субіндексів, в першу чергу, які характеризують зростання соціального напруження.

На тлі перерозподілу позицій у рейтингу на перші сходинки лідерів вийшли відносно безпечні регіони – Тернопільська та Волинська область, що пояснюється не тільки перерозподілом відносних показників, а також і покращенням рівня регіонального управління – значним зростанням кількості проектів розвитку та обсягами фінансування, залученим в їх реалізацію. Покращилася ситуація на ринку праці в цих областях – на фоні переміщення бізнесу зросла кількість робочих місць, які забезпечили зниження показника кількості безробітних на 1 вакансію. Від 75 до 100% Центрів надання адміністративних послуг в цих регіонах запровадили надання послуг в електронному вигляді. На відносно стабільному рівні забезпечувались потреби в послугах із охорони здоров'я.

З урахуванням проведеного аналізу соціально-економічних втрат територій внаслідок російської агресії під час Війни за Незалежність України з 2014 року, розробка та практичне застосування моделі політики конкурентоспроможності територій у процесі відновлення із розрахунком Інтегрального показника конкурентоспроможності українських регіонів може стати одним з інструментів відновлення України в політиках конкурентоспроможності її територій і стратегічним підходом державної регіональної політики в 2026-2027рр.

Для розвитку подальших досліджень інтерес представляє аналіз реалізації потенціалу конкурентоспроможності регіонів-лідерів за рахунок залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, а також розробка практичних рекомендації щодо диверсифікації джерел фінансування відновлення та розвитку регіонів України в залежності від їх типів (тилові, прифронтові, деокуповані, релоковані внаслідок тимчасової окупації) рівнів їх конкурентоспроможності та відповідно інвестиційної привабливості.

Використані джерела:

1. Задоя, О.А., Магдич, А.С., Новіков, А.М. (2024). Конкурентоспроможність України: суть та основні чинники. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. Vol. 3, No. 4, pp. 69–78. doi: 10.46299/j.isjmef.20240304.07.
2. Іванова, І.М., Толстанов, О.К. (2021). Шляхи соціально-економічного розвитку регіону. Інвестиції: практика та досвід. № 19. С. 102–109. doi: 10.32702/2306-6814.2021.19.102
3. Іванова, Н.С. (2017). Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Вип. 6(128). С. 29–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2017_6_9
4. Лібанова, Е.М. (2024). «Воєнна міграція» з України: проблеми та перспективи розвитку. *Український географічний журнал*, випуск 4 (128), 3–11.
5. Селюченко, Н.Є., Кічор, В.П. (2021). Сегментація та рейтингування регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку. *Інфраструктура ринку*. Випуск 55. 157–165. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastruct55-26>
6. Турський, І.В. (2017). Економетричний підхід до кластеризації регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. Вип. 14(2). С. 147–152.
7. Ярошенко, І.В., Семигуліна, І.Б. (2016). Соціально-економічний розвиток регіонів України в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів. *Бізнес Інформ*. № 7. С. 28–39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_7_5

References:

1. Zadoya, Oleksandr Anatoliyovych, Magdich, Alisa Sergiyivna, Novikov, Artem Maksimovich. (2024). Competitiveness of Ukraine: essence and main factors. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. Vol. 3, No. 4, pp. 69–78. doi: 10.46299/j.isjmef.20240304.07.
2. Ivanova, I. M., Tolstanov, O. K. (2021). Paths of socio-economic development of the region. *Investments: practice and experience*. No. 19. P. 102–109. doi: 10.32702/2306-6814.2021.19.102
3. Ivanova, N.S. (2017). Disproportions of socio-economic development of regions. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. Issue 6(128). P. 29–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2017_6_9
4. Libanova, E.M. (2024). "Military migration" from Ukraine: problems and development prospects. *Ukrainian Geographical Journal*, Issue 4 (128), pp. 3–11.
5. Selyuchenko, N.E., Kichor, V.P. (2021). Segmentation And Rating Of Regions Of Ukraine By The Level Of Socio-Economic Development. *Market Infrastructure*. Issue 55, pp. 157–165. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastruct55-26>
6. Tursky, I.V. (2017). Econometric approach to clustering regions of Ukraine by level of socio-economic development. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "International Economic Relations and World Economy"*. Issue 14(2). P. 147–152
7. Yaroshenko, Y.V., Semigulina, Y.B. (2016). Socio-economic development of regions of Ukraine in the face of external and internal challenges. *Business Inform*. No. 7. P. 28-39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_7_5

Serhiy Kozyr,

postgraduate student of the National University "Kyiv-Mohyla Academy"

Competitiveness of Regions in Ukraine's Recovery Policy

The article reviews the impact of Russian armed aggression against Ukraine on the competitiveness of its regions. It substantiates the need to develop a new methodology for assessing the competitiveness of territories, taking into account indicators of basic and accelerated recovery based on sustainable development and the principles of Industry 4.0 and 5.0. The author proposes a methodology for calculating the integral indicator of territorial competitiveness (ITC), based on a system of synthetic indices of economic, social and demographic development, accessibility of public services and environmental safety. An algorithm for integral assessment and the results of the ranking of regions of Ukraine for 2021 are presented, which showed significant regional differentiation – the basis for asynchronous state regional recovery policy. The article also proposes a methodology for calculating the IRCT adapted to the conditions of martial law, which takes into account specific indicators of economic and social recovery of regions. A comparative analysis of the results for 2021 and 2023 was carried out, which showed that the Dnipropetrovsk region retained its leading position and that the Ternopil, Volyn and Poltava regions improved their indicators. At the same time, a significant decline in competitiveness was noted in the frontline regions due to increased social tension and destruction of infrastructure. It was concluded that a differentiated approach to recovery policy and the attraction of financial resources is necessary, taking into account the level of competitiveness of regions – rear, frontline, de-occupied and relocated as a result of temporary occupation. Prospects for further research include the development of mechanisms to enhance the investment attractiveness of leading regions and the improvement of state and local models of regional development management in the post-war period.

Keywords: Ukraine's recovery policy, competitiveness of regions, state regional policy, integral indicator, regional development, sustainable development, martial law.

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.13>

УДК 342.25:352.07:316.334.5

Сергій Ковтун,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7398-2988>; e-mail: s.o.kovtun@udu.edu.ua**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ
В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

У статті обґрунтовується, що регіональна політика України у повоєнному періоді не може бути виключно технократичним механізмом перерозподілу ресурсів і набуває ознак демократизації, що інституціоналізує політичну участь громад. Автор доводить, що ефективність регіональної політики визначається не лише наявністю стратегічних документів і вертикально організованих інструментів державного управління, а тим, наскільки громади мають реальний доступ до інституцій участі та наскільки вони використовують їх для впливу на прийняття рішень. Показано, що в Україні існує розрив між декларованою необхідністю залучення населення та фактичною доступністю партисипативних механізмів, зокрема після 2022 року значно скоротився масштаб практики бюджетної участі. Стаття демонструє, що підвищення політичної зацікавленості українців після 2014 року та особливо у 2023 році (підтверджені соціологічними даними) створює «вікно можливостей» для переформатування регіональної політики: наявний суспільний запит на участь трансформований в обов'язкові та стандартизовані процедури участі громад. Аргументовано, що інституціоналізація політичної суб'єктності громади потребує переходу від уніфікованого до диференційованого place-based підходу, впровадження обов'язкових метрик участі та звітності, синхронізації державної стратегії з територіальними каналами партисипації та адаптації до вимог ЄС. Підкреслено, що без регулярних партисипативних практик демократичний потенціал регіональної політики не реалізується, а відбудова ризикує залишитися централізованою та легітимацийно вразливою.

Ключові слова: регіональна політика, політична участь, територіальні громади, децентралізація, партисипативні практики, бюджет участі, політична суб'єктність, європейська інтеграція, повоєнне відновлення, place-based підхід.

Вступ. Регіональна політика в Україні тривалий час сприймалася як сфера переважно економічних інструментів і технократичних управлінських рішень, орієнтованих на подолання територіальних диспропорцій. Однак трансформація політичного порядку після 2014 року, а особливо після 2022 року, змінила фокус: питання соціальної згуртованості, довіри, залучення населення та демократичної участі стають не периферійними, а центральними параметрами регіонального розвитку. Регіональна політика розвивається від моделі «розподіл і контроль» до моделі «партнерство та участь».

Водночас у державних документах і практичних підходах регіональна політика досі залишається концептуально нечітко визначеною: вона часто трактується як інструмент державного управління, а не як форма взаємодії рівнів влади та громадянського суспільства. Це обмежує її демократичний потенціал, адже зводить органи місцевого самоврядування до виконавців, а не до співтворців політики. Проте сама громада, як соціально-просторовий суб'єкт, є тим рівнем, де політичний інтерес може бути конвертований у реальну участь, а, отже, у вплив на зміст рішень.

Сучасні умови повоєнного відновлення ставлять перед Україною вимогу оновлення змісту регіональної політики: вона не може бути лише механізмом координації проєктів відбудови, а повинна стати інституційною рамкою для системної, регулярної, вимірюваної політичної участі громадян. Саме інституціоналізація процедур участі (від участі бюджетів до цифрових консультацій) є ключем до формування політичної суб'єктності громад і критерієм того, чи перетвориться регіональна політика на реальний драйвер демократизації, або залишиться технократичною надбудовою без живого політичного змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій свідчить, що регіональна політика розглядається як система взаємодії соціальних, економічних і політичних пріоритетів. Т. Краснопольська [2016] визначає інтеграцію цих цілей базовою умовою ефективності регіональної політики, а С. Корнієвський [2020] інтерпретує її як форму суспільних відносин між рівнями влади. Нормативна рамка регіональної політики задається Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки (Постанова КМУ № 695). У роботі О. Вахня та Л. Шевченко [2023] фіксуються проблеми координації такої політики у воєнний період. У напрацюваннях Ю. Кобець [2023] підкреслюється зв'язок децентралізації з підвищенням спроможності громади.

Метою статті є обґрунтування регіональної політики України як інструменту інституціоналізації політичної участі територіальних громад у повоєнному відновленні. **Завданнями статті** є виокремлення ключових концепцій цієї політики, окреслення індикаторів політичної участі та демонстрація необхідності переходу до стандартизованих процедур залучення громад.

Методологічну основу дослідження становлять структурно-функціональний та інституційний підходи, контент-аналіз нормативних актів (зокрема ДСРР-2021-2027) та порівняльний аналіз емпіричних даних щодо політичної участі (Центр Разумкова, ТІ Ukraine), що дозволило оцінити регіональну політику як інструмент формування політичної суб'єктності громад. Аналітичні матеріали та моніторинги ТІ Ukraine вказують на різке скорочення інструментів участі в 2023-2024 рр., водночас дані Центру Разумкова фіксують зростання політичної зацікавленості населення.

Результати та дискусії. Регіональна політика публічного управління виконує функцію забезпечення демократичного розвитку через подолання регіональних диспропорцій, формування інклюзивних механізмів участі та інтеграції територій у спільну політичну систему. У розвинених країнах вона інституціоналізована як базовий інструмент забезпечення соціальної згуртованості, політичної стабільності та економічної конкурентоспроможності, а її реалізація інтегрується з іншими секторальними політиками.

Формування регіональної політики можливе як «ззовні» (під впливом державних чи міжнародних діячів), так і «зсередини» (через ініціативу місцевих еліт і соціальних груп).

Вона стає проявом усвідомленого територіального інтересу, що передбачає активізацію участі на місцевому рівні та поєднання представницьких і прямих механізмів демократії. Тому демократичний потенціал регіональної політики зумовлюється не лише перерозподілом ресурсів, а саме можливістю громад реально впливати на зміст публічної політики.

На думку Т. Краснопольської, у структурі цілей регіональної політики домінують три групи: соціальні (орієнтовані на рівність доступу до послуг і якості життя), економічні (спрямовані на ефективність розміщення інвестицій і продуктивність регіонів) та політичні (стабільність, легітимність і цілісність держави) [Краснопольська, 2016, С. 189-202]. Саме інтеграція цих цілей дає можливість розглядати регіональну політику як стратегічний інструмент демократизації.

В Україні зберігається системна перевага економічних цілей регіональної політики над соціальними, що підтверджується аналізом бюджетних видатків та інвестиційної динаміки. Основні капітальні вкладення зосереджені в економічно потужних регіонах – Київській, Львівській, Харківській областях, тоді як периферійні території отримують мінімальні ресурси [Стратегія державного розвитку 2021-2027, 2020]. Така асиметрія посилює нерівність і призводить до зниження політичної активності у регіонах, де нестача соціальних послуг і можливостей працевлаштування зменшує мотивацію громадян до участі в публічному житті [Морарь, 2018, С. 356-359; Вахній & Шевченко, 2023, С. 93-101].

Демократична регіональна політика передбачає розвинену систему інституційних механізмів залучення громадян до прийняття рішень, як через представницькі органи, так і через прямі інструменти: громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні консультації, бюджети участі. Ці механізми формують культуру співучасті, підвищують прозорість і підзвітність влади. Органи місцевого самоврядування відіграють у цьому ключову роль: наближаються до людей, оперативно реагують на потреби громади, формують відповідальність, ініціюють локальні стратегії спільноти з бізнесом і громадськими організаціями.

Водночас концептуальні засади регіональної політики в Україні залишаються предметом дискусій. У чинних нормативних актах її здебільшого трактують як інструмент державного управління, зорієнтований на соціально-економічний розвиток [Розпорядження КМУ № 385, 2014]. Такий підхід, хоч і раціональний, обмежує демократичний потенціал політики, адже підсилює вертикаль влади й зменшує суб'єктність місцевих громад. Сучасні виклики вимагають переосмислення регіональної політики як динамічної, багаторівневої системи співпраці держави та територій, де пріоритет надається принципам субсидіарності, партисипації та взаємної відповідальності.

С. Корнієвський пропонує розглядати регіональну політику не лише як сукупність інструментів державного управління, а як особливу форму суспільних відносин між різними рівнями влади в процесі реалізації стратегій розвитку [Корнієвський, 2020, с. 13-23]. У контексті децентралізації місцеве самоврядування перестало бути пасивним виконавцем, громади стали суб'єктами, здатними формувати порядок денний регіонального розвитку. Навіть під час війни спостерігаються успішні приклади локального управління, що базуються на горизонтальних моделях, партнерстві й мобілізації ресурсів території.

Сучасна регіональна політика має розглядатися як динамічна система співпраці держави, місцевих органів влади та громадянського суспільства. Її зміст не обмежується адміністративними функціями, а охоплює партнерство, взаємну відповідальність, публічний діалог і баланс між центром і регіонами. Значущими є принципи субсидіарності, відкритості, координації та сталого розвитку, закріплені у стратегічних документах, зокрема у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [2020].

В умовах війни посилилася роль територіальних громад у прийнятті рішень і реалізації політики. Це показує, що ефективність регіональної політики визначається не стільки

формальним розподілом повноважень, скільки реальною взаємодією держави та громад. Залучення громадянського суспільства, розвиток «bottom-up governance» та створення мережових механізмів партнерства забезпечують сталість демократичних інститутів та зміцнюють довіру як основу політичної стабільності.

Децентралізація сприяє прозорості управління, розвитку нових форм участі та підвищенню довіри до влади. Інструменти бюджету участі, електронних петицій, онлайн-консультацій та цифрових платформ забезпечують громадянам можливість впливати на ухвалення рішень та розподіл ресурсів на місцевому рівні. У науковому дискурсі децентралізація трактується як політичне, адміністративне й фінансове явище.

Ефективність децентралізації залежить і від інституційної архітектури, і від активної участі громадян. Хоча в Україні зареєстровано значну кількість громадських організацій і благодійних фондів, рівень їх реальної діяльності та залучення населення залишається низьким. У вересні 2023 року лише 18% українців є учасниками активної громадської діяльності, хоча спостерігається поступове зростання цього показника порівняно з 2019 роком [Центр Разумкова, 2023]. Це свідчить про наявність потенціалу залучення, який поки не став масовою практикою. Водночас у 2024–2025 роках систематичних репрезентативних статистичних оцінок активної громадської участі (у значенні self-reported participation) у відкритому доступі поки немає: більшість свіжіших досліджень переважно фіксують довіру до інститутів, політичну ідентичність, соціальне самопочуття та очікування від влади, але не дають прямо співставного показника рівня активної участі громадян. Цей факт ілюструє проблему: громадянська активність залишається «вузькою» змінною, яка вимірюється нерегулярно, а отже, не закладена в сталий індикаторний контур регіональної політики. Для нової державної рамки це означає потребу в інституціоналізації метрик civil engagement не лише як частини соціологічних досліджень, а як КРІ публічної політики, зокрема звітність на рівнях громад, регіонів, держави.

Тому поглиблення децентралізації потребує розвитку не лише управлінських механізмів та фінансової автономії, але й спроможного громадянського суспільства. Політична культура і політична освіта мають особливу роль у цьому процесі, оскільки вони формують здатність громадян до конструктивної співучасті, громадського контролю та обґрунтованого впливу на політику. Зміцнення горизонтальних зв'язків між владою і громадянами та розвиток демократичних навичок участі є ключовими умовами для стійкої демократизації на рівні громад.

У контексті децентралізації політична освіта має виконувати не лише інформаційну, а інституційно-підтримувальну функцію, забезпечувати громадянам компетентність для участі в управлінні громадами, плануванні бюджету, контролі за посадовцями та оцінці політики. Вона має діяти на всіх рівнях соціалізації: від формування базових моделей співпраці в дитинстві до розвитку критичного мислення у дорослих, що підтверджується науковими дослідженнями [Морарь, 2018, С. 356-359]. Якісна політична освіта – це основа дієвого місцевого самоврядування, без якої передача повноважень на місця не дає очікуваного ефекту.

Водночас децентралізація створює і нові ризики, зокрема на рівнях локальної корупції, що може нівелювати потенціал регіонального розвитку. Саме тому впровадження інструментів прозорості, антикорупційних стандартів, цифрового моніторингу та громадського контролю є невід'ємним компонентом сучасної регіональної політики. Ефективність децентралізації залежить не лише від передачі повноважень, а від здатності громади забезпечити публічний контроль, брати участь у плануванні та оцінювати якість управлінських рішень.

У науковому дискурсі дедалі частіше наголошується на потребі чіткого визначення об'єкта регіональної політики (регіональної громади), як системного соціально-просторового суб'єкта, який перебуває під впливом політичних, економічних, соціальних і гуманітарних

чинників. У цьому контексті особливо складними залишаються питання правового регулювання територій, що постраждали від війни: існують нормативні суперечності та нечіткі критерії визначення громад, які потребують комплексного відновлення [Стратегія державного розвитку 2021-2027, 2020]. Це свідчить про потребу посилення правової визначеності, стандартизації процедур та поглибленої уваги до локальних потреб при плануванні політики відновлення.

Однією з проблем після 2022 року є недостатній рівень координації відновлення на місцевому рівні. Реорганізація центральних органів виконавчої влади (створення Міністерства розвитку громади, території та інфраструктури) призвела до кадрової нестабільності та ускладнила взаємодію громад із центром, що, за оцінками місцевих лідерів, негативно вплинуло на оперативність відновлювальних процесів [Лукеря, 2025]. Укладання стратегічного планування, нестача фахівців на місцях і невизначеність у розмежуванні повноважень між рівнями влади створюють ризики ситуативності рішень і фрагментарності відновлення. Сучасні інструменти регіональної політики передбачають комплекс заходів: планування та координацію програм розвитку на різних рівнях, інвестиційні програми й загальнонаціональні програми, плани підтримки окремих територій, що мають специфічні проблеми [Кобець, 2023, С. 85-91]. Проте реалізація цих інструментів потребує системного підходу та врахування локальної специфіки, особливо в громадах, що зазнали масштабних руйнувань, втрати населення чи різкого падіння податкової спроможності. Відсутність чітких критеріїв включення території до переліку таких, що потребують комплексного відновлення, створює юридичну невизначеність, ускладнює розподіл ресурсів [Стратегія державного розвитку 2021-2027, 2020].

Подальший розвиток регіональної політики має бути спрямований на формування самодостатніх, конкурентоспроможних регіонів, здатних до ефективного самоврядування та використання власного потенціалу. Для цього необхідно підвищити узгодженість державної та регіональної політики, створити інституційну інфраструктуру аналізу та моніторингу розвитку, посилити співпрацю з міжнародними партнерами та впроваджувати європейські стандарти регіонального управління. Ключовою умовою стане інституційне закріплення моделей, у яких регіонах містяться не лише ресурси, а й механізми ефективно оцінки політики впливу та адаптації управлінських рішень у динамічному середовищі.

Регіональна політика є інструментом забезпечення збалансованого розвитку та політичної стабільності, інтегрованим у стратегічні документи на різних рівнях. Вона зумовлюється як територіальними відмінностями, так і політичними ініціативами зовнішніх акторів і місцевих еліт. Успішна регіональна політика спрямована на подолання диспропорцій, зміцнення легітимності влади, підтримку громадянської участі через інститути представництва та механізми прямої демократії, що сприяє формуванню соціального капіталу і довіри.

В умовах демократичного транзиту та безпекових викликів регіональна політика набуває особливої значимості. Зміни до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджені у 2024 році, врахували реалії повномасштабної війни, питання відновлення інфраструктури, інтеграції ВПО та соціальної згуртованості. Упровадження смарт-спеціалізації й оновлення регіональних стратегій через План заходів на 2025-2027 роки передбачає посилене залучення громад до відновлення та розвитку, що відповідає принципам політики згуртованості ЄС.

Стратегічне значення регіональної політики полягає у балансі між соціальними, економічними та політичними цілями: зниження нерівності, підвищення продуктивності та формування легітимної, стійкої системи місцевої демократії. Упродовж тривалого часу в Україні перевагу надавали економічним цілям, орієнтованим на підтримку перспективних регіонів, що посилювало нерівність та обмежувало політичну участь периферійних громад.

Сучасний підхід має бути спрямований на інтеграцію соціальних і політичних пріоритетів із економічними, що є необхідною умовою демократизації та інклюзивного розвитку територій.

Успішна регіональна політика передбачає не просто формальне право на участь, а наявність реальних інструментів, які роблять участь громад впливовою та результативною. В українському дискурсі регіональна політика не має усталеного концептуального визначення: у проєкті Концепції її зводять переважно до системи соціально-економічних заходів, що посилює роль центру та знижує суб'єктність місцевого самоврядування, що підтримує принцип субсидіарності та партисипації [Стратегія регіонального розвитку, 2023]. Натомість А. Чайкіна та О. Кудінов наголошують на тому, що регіональна політика є формою суспільних відносин між суб'єктами влади різних рівнів у процесі розроблення та реалізації програм розвитку [Чейкіна & Кудінов, 2024, С. 45-49].

У сучасних умовах регіональна політика в Україні функціонує як система заходів державних і місцевих органів влади, спрямованих на ефективне управління політичним, економічним і соціальним розвитком територій. Принципи цієї політики визначені в Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, зокрема: конституційність і законність, субсидіарність, співробітництво, паритетність, відкритість і координацію. Наявність чітко визначених принципів дозволяє структурувати політику таким чином, щоб вона була не лише системою рішень «зверху вниз», а платформою для синхронізації державних позицій із локальними потребами та ініціативами.

Важливою умовою ефективності є взаємодія держави та громадянського суспільства. Вона забезпечує прозорість, підзвітність, легітимність рішень, формує підстави для розвитку партнерства, зокрема у транзитивних і воєнних умовах. Заміщення вертикальної моделі управління горизонтальними механізмами співпраці дозволяє громадянському суспільству формулювати запити та брати участь у виробленні політики, а державі адаптувати рішення до локальних потреб. Взаємодія цих суб'єктів стає системоутворюючою для стабільності політичного порядку і визначальною для демократизації регіонального розвитку.

Формування ефективної взаємодії між громадянським суспільством і державою передбачає дотримання спільних норм, очікувань і стандартів поведінки, які забезпечують довіру та стабільність політичної системи. Порушення цих норм призводить до втрати довіри та блокування демократичних трансформацій. У цьому контексті децентралізація є ключовим інструментом наближення влади до громад: вона забезпечує передачу повноважень і ресурсів на місцевий рівень, формує умови для участі громадян у прийнятті рішень та сприяє доступу до базових публічних послуг.

В Україні децентралізація охоплює політичні, адміністративні та фінансові виміри, що дозволяють місцевим органам формувати власну бюджетну політику, визначати напрями розвитку й контролювати реалізацію делегованих повноважень [OECD, 2018; Romanova, & Umland, 2019, р. 99-112]. Вона забезпечує умови для розвитку місцевих механізмів участі (громадського бюджету, електронних петицій, цифрових консультацій), які формують відповідальність і залучення громадян до вирішення місцевих проблем. Децентралізація в цьому сенсі є комплексною реформою модернізації державного управління, що сприяє демократизації політичної системи.

Регіональна політика України функціонує як система державних заходів із вирівнювання можливостей розвитку території з різними стартовими умовами. Вона містить економічні, соціальні, політичні цілі, орієнтовані на посилення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення рівних можливостей, зміцнення легітимності влади. Стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр. визначає три пріоритети: посилення конкурентоспроможності, соціально-економічну інтеграцію територій, вдосконалення інституцій управління. Ці напрями визначають рамки демократизації регіонального розвитку та нового формату державної політики в умовах євроінтеграційних і безпекових викликів.

Низький рівень громадянської участі залишається однією з ключових проблем демократичного розвитку України. Пасивність громадян часто зумовлена браком знань про механізми впливу на владу та політичною культурою. Тому політична освіта є центральним елементом демократичної трансформації: вона спрямована на подолання політичної неграмотності, формування демократичних цінностей, розуміння процесів прийняття рішень та розвиток критичного мислення [Kiryukhin, 2023, P. 35-56]. Успішність демократичних інститутів прямо пов'язана з рівнем політичної обізнаності населення [Lutsevych, & Forum, 2024]. Сучасні реалії підтверджують потребу створення якісних політико-освітніх матеріалів і належного організаційного забезпечення процесів політичної освіти. Доцільним виглядає створення спеціального підрозділу на рівні центрального органу влади, що формуватиме стандарти, розроблятиме методики, координуватиме реалізацію програми політичної освіти та забезпечуватиме моніторинг їх ефективності. Це сприятиме розвитку політичної культури, протидії маніпуляціям і забезпеченню реальної участі громадян у політиці.

Регіональна політика України спрямована на забезпечення соціально-економічного розвитку територій та посилення демократичної участі громадян [Чорний, & Чорна, 2025], але її ефективність гальмують нерівності між регіонами та ризики корупції на місцевому рівні [OECD, 2025]. Для подолання цих проблем необхідні прозорі механізми контролю за використанням ресурсів, інституційне закріплення регіональної громади як основного об'єкта регіональної політики, що вимагає реального балансування інтересів центру та регіонів і розширення можливостей локальної демократії [Мельничук, 2023].

Регулювання взаємодії між державою, місцевою владою та громадами дає змогу вирівнювати диспропорції розвитку територій, забезпечувати економічне зростання та підвищувати рівень життя населення. Повоєнний розвиток регіонів потребує врахування їх специфіки: від відновлення інфраструктури й промисловості на сході до підтримки аграрного потенціалу на півдні, розвитку кластерів МСП у центрах і транскордонного співробітництва на заході. Усі регіони України мають різні стартові умови, але їхній розвиток може бути забезпечений на основі комбінації державних інвестицій, державно-приватних партнерств, міжнародної допомоги та інструментів місцевої демократії.

Успішна реалізація регіонального розвитку після деокупації потребує ефективної координації між центральними органами влади, місцевими адміністраціями та громадами. Інтеграція до ЄС передбачає адаптацію державної регіональної політики до європейських стандартів, оновлення регіональних стратегій, впровадження смарт-спеціалізації, розширення участі громадянського суспільства у формуванні економічної політики та широке використання цифрових інструментів моніторингу розвитку [Стратегія регіонального розвитку, 2023; Що зараз відбувається з державною політикою, 2023]. Такі процеси мають забезпечувати інклюзивний розвиток, політичну участь і відновлення довіри.

Сучасна регіональна політика України формується як багаторівнева система, в якій поєднуються національні стратегічні орієнтири, місцеві потреби громад, вимоги євроінтеграційного курсу. Її ключові завдання: зменшення міжрегіональних диспропорцій, забезпечення повоєнного відновлення територій, створення умов для сталого демократичного розвитку. Підвищення громадянської участі та інституційне посилення місцевого самоврядування є критичними умовами для реалізації цих завдань, а кадрові та фінансові, організаційні проблеми вимагають комплексних рішень на центральному і місцевому рівнях. Синхронізація державної рамки регіонального розвитку з місцевими інструментами участі після 2022 року перейшла у фазу керованого відновлення, де стратегія, фінансування та участь мають діяти як єдина система. Зміни до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, ухвалені 13 серпня 2024 року, оновили акценти на соціальній згуртованості, інтеграції ВПО, відновленні інфраструктури та наближенні до стандартів політики згуртованості ЄС; документ викладено в новій редакції, що створює нормативну основу для інституційної участі громадян у плануванні та реалізації політики

відновлення [Стратегія державного розвитку 2021-2027, 2020]. У вересні 2025 року Уряд затвердив План заходів на 2025-2027 роки для реалізації стратегії, який конкретизує індикатори, строки та джерела фінансування, включно з державно-приватними інструментами та міжнародною допомогою [КМУ, План заходів 2025-2027, 2025]. Рекомендації ОЕСР наполягають на place-based підході: опора на спроможність субнаціонального рівня, прозорі канали участі та цифровий моніторинг, без чого виникає ризик надцентралізації та втрати легітимності відбудови [OECD, 2025]. Рада Європи у 2024-2025 рр. фіксує як появу локальних інновацій відкритого врядування, так і слабкі місця координації з центром [Council of Europe, 2024].

Наведені нижче показники дозволяють оцінювати не декларативні наміри, а фактичні параметри політичної участі громадян у процесах публічного врядування на національному та місцевому рівнях. Наукова логіка їх застосування ґрунтується на тому, що політична суб'єктність територіальної громади не може вимірюватися лише інституційно-правовими ознаками (наявність рад, процедур, позицій, стратегій), а верифікується через емпірично фіксовану поведінку населення: участь у виборах, консультаціях, бюджетах участі, інструментах е-демократії та у практиках контролю за владою. Тому запропонована система показників включає не лише політико-правові, але й соціально-поведінкові показники, які дають можливість оцінювати реальну, а не номінальну включеність громадян у вироблення та реалізацію публічної політики.

Аналітична цінність включення цих індикаторів до оцінювання регіональної політики полягає у тому, що вони дозволяють встановити, чи справді регіональна політика перетворюється на механізм демократизації, чи залишається технократичною «управлінською оболонкою», усунутою від живого політичного процесу. Особливої ваги така операціоналізація набуває у контексті повоєнного відновлення України: вона безпосередньо пов'язує регіональні стратегії з поведінковими проявами суб'єктності громад і дозволяє оцінювати не лише впровадження інструментів (наприклад, цифрових платформ), але й ступінь їх реального використання та вплив на публічні рішення. Ці показники є не просто статистичними величинами, а критеріями доказової оцінки якості взаємодії держави та громад на регіональному рівні. Вони створюють підґрунтя для порівняння територій між собою, аналізу динаміки політичної активності в часі, визначення сильних і слабких ланок регіональної політики, оцінки ефектів децентралізації та реформи відновлення. Саме це переводить дискусію про регіональну політику з нормативної площини у аналітично вимірювану та емпірично доведену.

Таблиця 1.

Національні індикатори залучення (Україна, 2019-2025)

Показник	2019	2023–2025 (останнє доступне)	Джерело
Частка громадян, які цікавляться політикою, %	54,5	62,0 (вересень-2023)	Центр Разумкова (опитування, вересень 2023).
Частка громадян, які беруть активну участь у громадському житті, %	10	18 (вересень-2023)	Центр Разумкова (опитування, вересень 2023).
Участь у виборах («майже завжди»), %	—	50 (вересень-2023)	Центр Разумкова (опитування, вересень 2023).
Кількість локальних е-петицій у системі e-DEM, од. (накопичено)	—	26 465 (перегляд 03.11.2025)	Офіційна статистика e-DEM.
Частка 100 найбільших міст, де у 2023-2024 рр. відбувся бюджет участі	—	8 зі 100	TI Ukraine / Transparent Cities (аналітика, 11.2024).
Нормативне оновлення Державної стратегії регіонального розвитку 2021-2027	—	Постанова КМУ №940 від 13.08.2024	Офіційне текстове повідомлення

Розроблено автором статті.

Зростання інтересу до політики у 2023 році (62%) фіксується на тлі війни та цифровізації каналів участі, однак практична реалізація інструментів співучасті має нерівномірний характер (різка просадка бюджетів участі у 2023-2024 рр.). Це «вузьке місце» ланцюга політичної суб'єктності громад, що потребує фінансової та організаційної підтримки на національному рівні [Семчук, 2024]. Регіональна політика як механізм демократизації повинна враховувати не лише нормативно-інституційну архітектуру системи врядування, але й просторові відмінності у фактичній інтенсивності політичної активності населення. Оскільки суб'єктність громади формується в конкретному соціально-територіальному контексті, саме територіальні відмінності в рівнях залучення громадян стають ключовим аргументом для диференційованого (а не уніфікованого) підходу до регіональної політики.

Репрезентативні опитування свідчать про наявність асиметрії політичної зацікавленості між макрорегіонами України. Зокрема, у центральних областях фіксується вищий, стабільніший та впевнено відтворюючий інтерес до політики, ніж у східних регіонах. Причини цієї різниці багатовекторні: структура місцевих медіапросторів, доступність локальних каналів комунікації, вплив на середовище безпекових ризиків, інтенсивність міграційних потоків після 2022 року, а також наявність або відсутність реальних інструментів місцевої демократії (громадські ради, участь у стратегуванні, бюджети участі, консультаційні платформи). У науковій логіці це означає, що рівень політичної участі не є рівномірним, а отже, регіональна політика не може бути однаковою для всіх регіонів. Перехід до емпіричних даних дозволяє виміряти ці відмінності й наочно продемонструвати масштаби просторової нерівномірності політичної зацікавленості населення.

Відмінності в структурах медіаспоживання, рівні доступності каналів політичної комунікації, ступені інституціоналізації партисипативних практик та вплив безпекового середовища формують асиметрію політичної зацікавленості між макрорегіонами України. Зокрема, у 2023 році центральні області демонстрували стабільно вищий рівень інтересу до політики порівняно зі східними регіонами. Емпіричні значення цієї асиметрії подані в таблиці 2, що дозволяє інтерпретувати її не як припущення, а як вимірний факт політичної поведінки населення.

Таблиця 2.

Регіональні відмінності інтересу до політики (Україна, 2023)

Макрорегіон	Зацікавлені політикою, %
Центральні області	67
Східні області	54
Україна загалом	62

Джерело: Центр Разумкова (вересень, 2023); прес-матеріали дослідження Interfax-Ukraine.

Ці емпіричні розбіжності не є ізольованими статистичними фактами, вони мають прямий інституційний вимір, адже накладаються на суттєві дисбаланси у доступності каналів участі в різних громадах. Зокрема, навіть великі міста у тому числі обласні центри у 2023-2024 рр. відмовлялися від проведення бюджетів участі (participatory budgeting), пояснюючи це як ресурсними обмеженнями, так і процедурними ризиками під час воєнного стану. Аналітика прозорості міст за 2024 рік підтверджує системний характер цього явища: лише 8 із 100 найбільших муніципалітетів України здійснили проведення бюджетів участі у 2023-2024 рр., а ще близько 20 муніципалітетів формально задекларували наміри їх відновити без фактичного запуску процедури (Transparency International Ukraine).

Інституційна доступність каналів участі фактично корелює з показниками політичного інтересу: там де інструменти залучення не розгорнуті або «заморожені», політична включеність має нижчу інтенсивність, а відстань між владою й громадою відтворюється, а не зменшується. Відповідно, коректне вимірювання політичної суб'єктності громад в Україні

після 2022 року має врахувати не лише «готовність» громадян брати участь, а й де-факто наявність інституційної інфраструктури, яка дозволяє це робити: процедур відкритих консультацій, бюджетів участі, цифрових платформ для обговорення пріоритетів витрат і планових рішень. Саме на цьому перетині готовності діяти та можливості діяти формується реальна політична суб'єктність громади в моделі регіональної політики нового покоління.

Оновлена державна рамка (Постанова КМУ № 940 від 13.08.2024 р.) та План заходів на 2025-2027 рр. задають «вертикаль» стратегічних орієнтирів, однак практичне посилення політичної суб'єктності громад залежить не стільки від нормативного рівня, скільки від регулярності процедур участі та їхнього обов'язкового вимірювання. Фактично, держава встановила цілі, проте інструментальна реалізація переходить на територіальний рівень. Це означає: регулярне проведення щорічних бюджетів участі із мінімальними стандартами процесу; впровадження уніфікованих метрик участі; обов'язковий публічний звіт про вплив проєктів участі на соціально-економічні показники; а також цифровий трекінг через державні екосистеми (зокрема, через DREAM як національний реєстр/моніторинг проєктів відбудови) [Стратегія регіонального розвитку, 2025].

«Вертикаль цілей» з рівня центральної влади не працює без «горизонталі процедур» на рівнях громад: саме регулярні партисипативні практики конвертують стратегічні орієнтири в вимірювальні результати. Без цього політична суб'єктність громади залишається декларативною, а регіональна політика відтворює старі моделі «централізованого розвитку», не переходячи до моделі участі. Паралельно, необхідно враховувати євроінтеграційний «жорсткий» зовнішній стимул: Ukraine Facility прямо прописує оновлення регіональної стратегії, розмежування функціональних типів територій та імперативність залучення громад як умову доступу до фінансування та міжнародної технічної допомоги [Ukraine Plan, 2024].

По суті ЄС формує логіку: немає реальної участі – немає фінансування. Це змінює операційну мотивацію муніципалітетів: участь перестає бути «позадержавним інструментом громадянського суспільства» і стає «фінансово значимою управлінською умовою». Саме тут і відбувається системний перелом: партисипація перестає бути факультативною демократичною практикою, і стає ключовим критерієм ефективності регіональної політики у моделі відбудови та інтеграції до ЄС. У цьому контексті доречно співставити мінімальні стандарти якості партисипативного бюджетування (participatory budgeting) в країнах ЄС та практики, які декларуються в Україні. У 2023-2025 рр. Мережа Європейських Центрів участі (ECAS), OECD та Council of Europe узагальнили підходи до бюджетів участі як інструменту інституційної участі. Українські вимоги, що формуються у 2024-2025 рр., наразі лише частково відповідають цим стандартам.

Таблиця 3.

Порівняння мінімальних стандартів кампаній бюджетів участі (ЄС і Україна)

Стандарт якості РВ	Мережа ЄС / OECD (2023-2025)	Україна (стан 2024)
Мінімальна регулярність проведення бюджетів участі	щорічно; в окремих містах – 2 цикли/рік	не всі громади проводять щорічно; 2023-2024 – лише 8/100 великих міст провели кампанії бюджетів участі (TI Ukraine)
Мінімальна частка бюджету для кампаній бюджету участі	0,5-1,0 % від бюджету муніципалітету (рекомендації CoE)	без нормативної визначеності; в середньому – нижче 0,1 % (дані Transparency International Україна)
Верифікація голосів та онлайн-платформи	обов'язкові процедури; eID/BankID/eGov ID	нерівномірно: різні локальні рішення; централізація в процесі (DIA, DREAM інтеграція)
Публічний звіт про вплив бюджетів участі	обов'язкові щорічні звіти + policy feedback	в окремих містах реалізовано; національний стандарт відсутній
Участь вразливих груп	спеціальні політики залучення (молодь, люди 60+, мігранти)	у більшості громад – факультативні практики

Джерела: ECAS/OECD (2023–2025); Transparency International Україна (моніторинг 2024)

Таблиця демонструє, що навіть при наявності базових законодавчих умов і політичних сигналів з боку центральної влади практична реалізація бюджетів участі в Україні залишається «нижче порогу» європейського мінімуму: не вистачає ні регулярності, ні фіксованої бюджетної норми, ні обов'язкових процедур звітності й оцінки впливу. Тренд зацікавленості українців у політиці (2004-2023) свідчить про «U-подібну» динаміку: від високих показників у 2004 році до зниження у 2012-му і зростання до 62% у 2023-му. Це задає контекст для інституційних рішень: політичний інтерес і запит на участь існують, отже, державні та регіональні інструменти мають їх інституціоналізувати (бюджет участі, консультації, громадські ради, е-петиції) [Центр Разумкова, 2023]. На рівні практики учасницького бюджетування спостерігається чітка негативна динаміка після 2022 року. Якщо до повномасштабного вторгнення бюджет участі був майже стандартом у великих муніципалітетах України, то в 2023-2024 рр. відбулося різке звуження охоплення через пріоритетизацію оборонних і критичних видатків. Це підтверджують річні моніторинги Transparency International Ukraine для топ-100 міст.

Динаміка політичної зацікавленості українців за період 2004-2023 років демонструє характерну нелінійність, яка не вкладається у прямолінійні трендові моделі. Дані багаторічних моніторингів Центру Разумкова вказують на «U-подібну» криву: надвисокі значення інтересу у 2004-2005 роках (на тлі «помаранчевої» мобілізації), подальше падіння у 2010-2012 роках (період знецінення інститутів участі, концентрації влади, демобілізації виборців), та нове зростання після 2014 року – з піковим підтвердженням відновленням інтересу на рівні 62% у 2023 році. Така конфігурація важлива не лише як соціологічний факт, а як інституційне підтвердження потенціалу: інтерес є, готовність до участі в наявності, але без стабільних інструментів партисипації (бюджетів участі, консультації, громадські ради, е-петиції) він не конвертується в суб'єктність. Саме тому динаміка інтересу має розглядатися як базовий параметр регіональної політики: рівень залученості не просто змінна суспільних настроїв – це сигнал для коригування механізмів державної політики, який має визначати модель конструювання доступу до участі, а не навпаки. Дані U-кривої вказують: середній громадянин України хоче бути суб'єктом, і питання не в мотивації, а в наявності каналів, які не блокуються воєнними чи бюрократичними обмеженнями [Центр Разумкова, 2023].

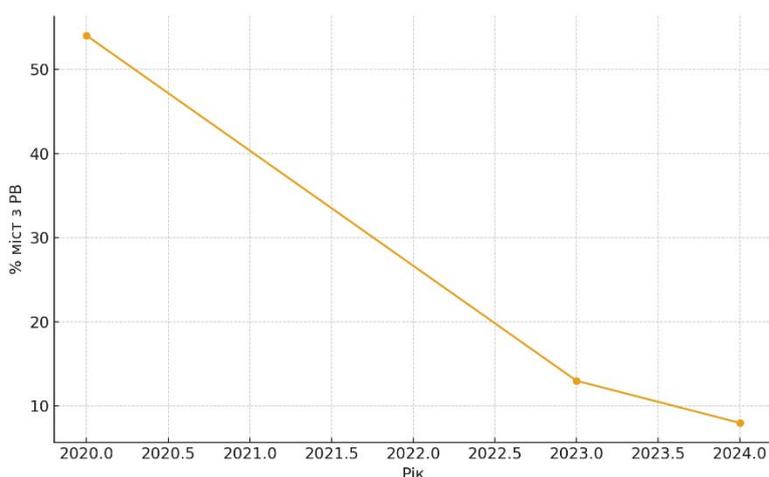

Рисунок 1

Частка великих міст України (топ-100), що проводили кампанії бюджетів участі
Джерела: ECAS/OECD (2023–2025); Transparency International Україна (моніторинг 2024)

Тренд зацікавленості українців у політиці (2004-2023) демонструє виразну «U-подібну» динаміку, яка показує зміну моделей політичної ідентифікації та громадянської поведінки протягом періоду трансформації держави. Якщо 2004 рік відзначився високими показниками

політичної залученості на тлі масової мобілізації та протестної активності, то 2012 рік характеризувався значним падінням інтересу до політики, що свідчило про зниження довіри до представницьких інститутів та домінування пасивних моделей громадянської поведінки. Разом з тим, період після 2014 року, на тлі війни та структурного реформатування політичної системи, показав поступове відродження інтересу, що фіксує не лише зростання політичного інтересу, а й зміни у формах споживання політичної інформації: від домінування телевізійного контенту до посилення ролі онлайн-джерел, місцевих цифрових платформ та горизонтальних комунікаційних мереж [Центр Разумкова, 2023].

Попри ці просторові відмінності й воєнні обмеження партисипативних інструментів, національні довгострокові часові тренди демонструють відновлення та посилення політичної зацікавленості населення.

У такому контексті політичний інтерес перестає бути лише індикатором емоційного резонансу подій, а стає структурним ресурсом для інституційних змін. Зростання інтересу формує реальний потенціал для розширення партисипативних практик, а отже, створює підґрунтя для інституціоналізації механізмів участі: бюджету участі, публічних консультацій, громадських рад, електронних петицій та цифрових платформ залучення. Це означає, що політичні інститути мають не «вигадувати» способи залучення, а масштабувати ті форми участі, які вже мають підтверджений соціальний запит. Високий рівень політичної зацікавленості населення формує вікно можливостей для переходу від декларацій про «залучення громад» до реальної участі в ухваленні рішень на місцевому та регіональному рівнях, що стає ключовим маркером ефективної регіональної політики в умовах демократичного розвитку та повоєнної відбудови.

Висновки. У статті узагальнено підходи до переосмислення регіональної політики України як інструменту інституціоналізації політичної участі громад у період повоєнного відновлення. Показано, що збереження суто економічної орієнтації регіональної політики обмежує її демократичний потенціал і не відповідає актуальному рівню політичної зацікавленості населення. Встановлено, що ключовим викликом є відсутність обов'язковості процедур участі на місцевому рівні, нерівномірність впровадження партисипативних інструментів та відсутність стандартизованих метрик їх оцінки. Виявлено, що інституціоналізація каналів участі є необхідною умовою переходу від декларативного до реального суб'єктного статусу громад у формуванні політики розвитку території.

Доведено, що сучасне нормативне оновлення та євроінтеграційний вектор задають передумови для переходу до place-based моделі, де участь стає не факультативною, а операційно необхідною. У цьому контексті доцільним є запровадження єдиних стандартів регулярності та прозорості процедур участі, прив'язка партисипативних практик до державних інструментів фінансування відновлення, а також інтеграція цифрових платформ моніторингу на рівні територій. Це створює підґрунтя для формування вимірюваної політичної суб'єктності громад як критичного індикатора ефективності регіональної політики.

Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на розробленні методології стандартизації показників політичної участі на регіональному рівні, визначенні операційних критеріїв мінімальної регулярності участі та аналізі впливу стандартизованих процедур участі на якість рішень у процесі регіонального відновлення.

Використані джерела:

1. Вахній, О., Шевченко, Л., (2023). Проблеми реалізації стратегії регіонального розвитку в умовах воєнного стану. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, (1), 93–101.
2. Зміцнення системи боротьби з корупцією та доброчесності в Україні: Огляд ОЕСР доброчесності та боротьби з корупцією в Україні. (2025). Oecd.org. https://www.oecd.org/uk/publications/5f7daca7-uk/full-report/strengthening-the-anti-corruption-and-public-integrity-framework-in-ukraine_8e7ced57.html

3. Кабінет Міністрів України. (2025). Схвалено План заходів на 2025–2027 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. <https://www.kmu.gov.ua/news/skhvaleno-plan-zakhodiv-na-2025-2027-roky-z-realizatsii-derzhavnoi-stratehii-rehionalnoho-rozvytku-na-2021-2027-roky>
4. Кобець, Ю. (2023). Процес децентралізації як фактор розвитку місцевого самоврядування. *Grani*, 25(6), 85–91. <https://doi.org/10.15421/172274>
5. Корнієвський, С. В. (2020). Правові засади державного управління регіональним розвитком: етапи становлення та перспективи вдосконалення. *Публічне управління та місцеве самоврядування*, 3, 13–23. <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/153>
6. Краснопольська, Т. М. (2016). Регіональна політика України: типи та інструменти. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр., 58, 189–202. http://app.nuoua.od.ua/archive/58_2016/21.pdf
7. Лукеря, Т. (2025). Що зараз відбувається з державною політикою відновлення громад і які питання треба врахувати. *Decentralization.gov.ua*. <https://decentralization.gov.ua/news/17127>
8. Мельничук, В. І. (2023). Регіональні особливості реформування місцевого самоврядування в процесі децентралізації та європейської інтеграції України : дис. ... канд. Наук. Івано-Франківськ, 2023. https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2023/04/dysertatsiia_melnychuk-vasyli-ivanovych-2023.pdf
9. Морарь, М.В. (2018). Політична освіта як фактор формування політичної культури українського суспільства. *Гілея: науковий вісник*, 132, 356–359. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=gileya_2018_132_96
10. Платформа e-DEM – Єдина платформа місцевої електронної демократії. Офіційна статистика місцевих електронних петицій. <https://stat.e-dem.ua/petitions>
11. Постанова Кабінету Міністрів України № 695 Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 385-р. Про схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2015 рік (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D1%80#Text>
13. Семчук, С. (2024). Participatory Budgeting in Wartime: How Are Cities Involving Citizens in Spending? *Transparency International Ukraine - Світ без корупції*. <https://ti-ukraine.org/en/news/participatory-budgeting-in-wartime-how-are-cities-involving-citizens-in-spending/>
14. Стратегія регіонального розвитку: нові виклики, плани та цифрові технології (2023). Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. <https://mindev.gov.ua/news/34613-strategiia-regionalnogo-rozvitku-novi-vikliki-plani-ta-cifrovi-texnologiyi>
15. Центр Разумкова. (2023). Громадяни і політика: інтерес до політики, громадянська активність, політична освіта (вересень 2023р.). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadiany-i-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r>
16. Чайкіна, А., & Кудінов, О. (2024). Теоретичні засади формування регіональної політики при реалізації стратегії сталого розвитку. *State and Regions. Series: Economics and Business*, 2(132), 45–49. <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2024-2-7>
17. Чорний, Р. С., & Чорна, Н. П. (2025). Регіональна політика як домінанта повоєнного відновлення України. *Монографія*. Тернопіль: Осада Ю. В. https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/54491/1/Монографія_Чорний.pdf
18. Що зараз відбувається з державною політикою відновлення громад і які питання треба врахувати (2023). *Лабораторія законодавчих ініціатив*. <https://parlament.org.ua/analytics/shho-zaraz-vidbuyayetsya-z-derzhavnoyu-politykoyu-vidnovlennya-gromad-i-yaki-pytannya-treba-vrahuvaty/>
19. Council of Europe. (2024, December 19). *Innovations in local government: Ukraine shows the way*. Council of Europe Office in Ukraine; Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/innovations-in-local-government-ukraine-shows-the-way>
20. Interfax-Ukraine. (2023, October 31). *Survey: In 2023, interest in politics among Ukrainians reaches 62%*. Interfax-Ukraine. <https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/944547.html>
21. OECD Multi-level Governance Studies *Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance*. (n.d.). Retrieved November 6, 2025, from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/12/rebuilding-ukraine-by-reinforcing-regional-and-municipal-governance_63099658/63a6b479-en.pdf
22. Kiryukhin, D. (2023). *The eluding dreams: Ukraine and the crisis of democratic participation*. *Ideology and Politics Journal*, 1(23), 35–56. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2023.01.00002>
23. Lutsevych, O., & Forum, U. (2024). *Ukraine's wartime recovery and the role of civil society*. Chatham House survey of Ukrainian CSOs – 2024 update. Pre-read for Berlin Ukraine Recovery Conference (URC). <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-06/2024-06-05-ukraine-wartime-recovery-role-civil-society-lutsevych.pdf.pdf>
24. Romanova, V., & Umland, A. (2019). *Decentralising Ukraine: Geopolitical Implications*. *Survival*, 61(5), 99–112. <https://doi.org/10.1080/00396338.2019.1662108>

25. Ukraine Plan. (2024). <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf>

References:

1. Vakhnii, O., Shevchenko, L., (2023). Problemy realizatsii stratehii rehionalnoho rozvytku v umovakh voiennoho stanu. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, (1), 93–101 [in Ukrainian]
2. Zmitsnennia systemy borotby z koruptsiieiu ta dobrochesnosti v Ukraini: Ohliad OESR dobrochesnosti ta borotby z koruptsiieiu v Ukraini. (2025). Oecd.org. https://www.oecd.org/uk/publications/5f7daca7-uk/full-report/strengthening-the-anti-corruption-and-public-integrity-framework-in-ukraine_8e7ced57.html [in Ukrainian]
3. Kabinet Ministriv Ukrainy - Skhvaleno Plan zakhodiv na 2025-2027 roky z realizatsii Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky. Kmu.gov.ua. <https://www.kmu.gov.ua/news/skhvaleno-plan-zakhodiv-na-2025-2027-roky-z-realizatsii-derzhavnoi-stratehii-rehionalnoho-rozvytku-na-2021-2027-roky> [in Ukrainian]
4. Kobets, Yu. (2023). Protsets detsentralizatsii yak faktor rozvytku mistsevoho samovriaduvannia. Grani, 25(6), 85–91. <https://doi.org/10.15421/172274> [in Ukrainian]
5. Korniievskiy, S. V. (2020). Pravovi zasady derzhavnoho upravlinnia rehionalnym rozvytkom: etapy stanovlennia ta perspektyvy vdoskonalennia. Publichne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, 3, 13–23. <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/153> [in Ukrainian]
6. Krasnopolska, T. M. (2016). Rehionalna polityka Ukrainy: typy ta instrumenty. Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr., 58, 189–202. http://app.nuoua.od.ua/archive/58_2016/21.pdf [in Ukrainian]
7. Lukeria, T. (2025). Shcho zaraz vidbuvaietsia z derzhavnoi politykoiu vidnovlennia hromad i yaki pytannia treba vrakhuvaty. Decentralization.gov.ua. <https://decentralization.gov.ua/news/17127> [in Ukrainian]
8. Melnychuk, V. I. (2023) Rehionalni osoblyvosti reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v protsesi detsentralizatsii ta yevropeiskoi intehratsii Ukrainy : dys. ... kand. Nauk. Ivano-Frankivsk, 2023. https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2023/04/dysertatsiia_melnichuk-vasyl-ivanovych-2023.pdf [in Ukrainian]
9. Morar, M.V. (2018). Politychna osvita yak faktor formuvannia politychnoi kultury ukrainskoho suspilstva. Hileia: naukovyi visnyk, 132, 356–359. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=gileva_2018_132_96 [in Ukrainian]
10. Platforma e-DEM — Yedyna platforma mistsevoi elektronnoi demokracji. Ofitsiina statystyka mistsevnykh elektronnykh petytsii. <https://stat.e-dem.ua/petitions> [in Ukrainian]
11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 695 Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
12. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 385-r. Pro skhvalennia proektu Osnovnykh napriamiv biudzhetnoi polityky na 2015 rik (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
13. Semchuk, Ye. (2024). Participatory Budgeting in Wartime: How Are Cities Involving Citizens in Spending? Transparency International Ukraine - Svit bez koruptsii. <https://ti-ukraine.org/en/news/participatory-budgeting-in-wartime-how-are-cities-involving-citizens-in-spending/> [in Ukrainian]
14. Stratehii rehionalnoho rozvytku: novi vyklyky, plany ta tsyfovi tekhnolohii (2023). Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy. <https://mindev.gov.ua/news/34613-strategiia-regionalnogo-rozvitku-novi-viklyki-plani-ta-cifrovi-texnologiyi> [in Ukrainian]
15. Tsentr Razumkova. (2023). Hromadiany i polityka: interes do polityky, hromadianska aktyvnist, politychna osvita (veresen 2023r.). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadiany-i-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r> [in Ukrainian]
16. Chaikina, A., & Kudinov, O. (2024). Teoretychni zasady formuvannia rehionalnoi polityky pry realizatsii stratehii staloho rozvytku. State and Regions. Series: Economics and Business, 2(132), 45–49. <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2024-2-7> [in Ukrainian]
17. Chornyi, R. S., & Chorna, N. P. (2025). Rehionalna polityka yak dominanta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy. Monohrafiia. Ternopil: Osadtsa Yu. V. https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/54491/1/Монорафія_Чорний.pdf [in Ukrainian]
18. Shcho zaraz vidbuvaietsia z derzhavnoi politykoiu vidnovlennia hromad i yaki pytannia treba vrakhuvaty (2023). Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv. <https://parlament.org.ua/analytics/shho-zaraz-vidbuvayetsya-z-derzhavnoyu-politykoyu-vidnovlennya-gromad-i-yaki-pytannya-treba-vrakhuvaty/> [in Ukrainian]
19. Council of Europe. (2024, December 19). Innovations in local government: Ukraine shows the way. Council of Europe Office in Ukraine; Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/innovations-in-local-government-ukraine-shows-the-way>
20. Interfax-Ukraine. (2023, October 31). Survey: In 2023, interest in politics among Ukrainians reaches 62%. Interfax-Ukraine. <https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/944547.html>

21. OECD Multi-level Governance Studies Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance. (n.d.). Retrieved November 6, 2025, from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/12/rebuilding-ukraine-by-reinforcing-regional-and-municipal-governance_63099658/63a6b479-en.pdf
22. Kiryukhin, D. (2023). The eluding dreams: Ukraine and the crisis of democratic participation. *Ideology and Politics Journal*, 1(23), 35–56. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2023.01.00002>
23. Lutsevych, O., & Forum, U. (2024). Ukraine's wartime recovery and the role of civil society. Chatham House survey of Ukrainian CSOs – 2024 update. Pre-read for Berlin Ukraine Recovery Conference (URC). <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-06/2024-06-05-ukraine-wartime-recovery-role-civil-society-lutsevych.pdf.pdf>
24. Romanova, V., & Umland, A. (2019). Decentralising Ukraine: Geopolitical Implications. *Survival*, 61(5), 99–112. <https://doi.org/10.1080/00396338.2019.1662108>
25. Ukraine Plan. (2024). <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf>

Serhiy Kovtun,

*postgraduate student of the Department of Political Science,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Regional Policy as an Instrument of Institutionalizing Political Participation of Territorial Communities of Ukraine in the Context of Post-War Recovery

The article substantiates that Ukraine's regional policy in the post-war period ceases to be an exclusively technocratic mechanism of resource redistribution and acquires features of democratization that institutionalize political participation of communities. The author argues that the effectiveness of regional policy is determined not only by the presence of strategic documents and vertically organized instruments of public administration, but by the extent to which communities have real access to participation institutions and the extent to which they actually use them to influence decision-making. It is demonstrated that there is a gap in Ukraine between the declared necessity of public involvement and the factual availability of participatory mechanisms: in particular, after 2022 the scope of participatory budgeting practices has significantly decreased. The article shows that the growth of political interest among Ukrainians after 2014 and especially in 2023 (confirmed by sociological data) creates a "window of opportunity" for the reformatting of regional policy: the existing social demand for participation must be transformed into mandatory and standardized procedures of community participation. It is argued that the institutionalization of political subjectivity of the community requires a shift from a unified to a differentiated place-based approach, the introduction of mandatory participation metrics and reporting, synchronization of the state strategy with territorial channels of participation, and adaptation to EU requirements. It is emphasized that without regular participatory practices, the democratic potential of regional policy will not be realized, and the reconstruction risks remaining centralized and legitimacy-vulnerable.

Keywords: regional policy, political participation, territorial communities, decentralization, participatory practices, participatory budgeting, political subjectivity, European integration, post-war recovery, place-based approach.

МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.14>

УДК 327:334.02:338.1:339

Nataliya Kravchuk,

*Dr.Sc. (Economics), Associate Professor, Department of Interdisciplinary Education,
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
ORCID: <https://orcid.org/0000-001-6227-6190>; e-mail: n.kravchuk@ukma.edu.ua*

Oleh Lutsyshyn,

*PhD in Economics, Associate Professor, Department of Interdisciplinary Education,
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-8875>; e-mail: o.lutsyshyn@ukma.edu.ua*

David Androshchuk,

*Postgraduate Student (PhD candidate in political science),
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2594-7266>; e-mail: d.androshchuk@ukma.edu.ua*

GLOBAL TRENDS IN THE TRANSFORMATION OF THE WORLD ORDER

The modern world has entered a phase of profound systemic transformations, leading to a transition toward a polycentric and spatially fragmented world order. In this turbulent environment, multiple actors interact – states, corporate and supranational structures, regional blocs, global cities, and border territories, whose political agency is growing significantly. Increased geopolitical turbulence, the weakening of the global institutional architecture, and the interconnectedness of multidimensional global risks highlight the need for a systematic analysis of the trends that determine the dynamics of the transformation of the world order in the 21st century.

The purpose of this article is to analyze key global trends and justify their impact on the transformation of the modern world order; as well as identify the “strategic zones of presence” of states in the global space and their “geostrategic locations” in the new constellation of the world order. The research methodology is based on systematic analysis; comparative methods; strategic analysis (adapted McKinsey matrix); and scenario forecasting.

Research results: Based on an analysis of the global “risk landscape” and a map of the interrelationships between them, trends that have a decisive impact on the transformation of the world order have been identified (geopolitical confrontation, interstate armed conflicts, and the crisis of multilateral diplomacy; economic instability and cross-sectoral geo-economic shifts; climate turbulence; cyber vulnerability and the growing role of artificial intelligence; demographic and migration changes; erosion of social capital and trust). Based on an adapted McKinsey approach, a typology of “geostrategic locations” of states and possible trajectories of their development in the global space has been outlined, determined by the ability of countries to respond to global trends, strengthen strategic autonomy, and ensure the stability of political, economic, and security systems. Conclusions: The new world order is being shaped by multidimensional global trends that increase the turbulence of the geospace and open up new opportunities for its actors. The geostrategic positioning of states and regions in this environment depends on their ability to adapt to risks and exploit new opportunities in the context of global transformation.

Keywords: *global trends, world order transformation, geopolitical turbulence, geo-economic fragmentation, strategic centers of influence, border territory subjectivity, global security architecture.*

Introduction. The modern global world is experiencing an era of geopolitical turbulence and geo-economic fragmentation, accompanied by ongoing international conflicts, growing global competition, and large-scale transformations in the spheres of world politics, global security, and geo-economics. In such conditions, studying global trends and mechanisms of world order transformation becomes key to understanding the dynamics of the international system and determining possible scenarios for its development. The use of an integrated interdisciplinary approach allows for a deeper understanding of the interaction between global processes,

geopolitical shifts, and the evolution of the role of states within the new coordinates of the world order.

Analysis of recent studies and publications. The issue of global transformations and changes in the world order as a subject area of interdisciplinary research has been studied by many scholars from various scientific fields. Among them are: geographers (Robert Kaplan [Kaplan, 2013], Trevor J. Barnes, and Brett Christopher [Trevor, Brett, 2018]) who study the influence of geographical factors affecting the formation of new configurations of world development; political scientists (Zbigniew Brzezinski [Бжезінський, 2006; Бжезінський, 2012], Samuel Huntington [Huntington, 2007], Francis Fukuyama [Фукуяма, 2019], Chalmers Johnson [Джонсон, 2023]), who analyze the transformation of political systems, the dynamics of international interaction, and the changing roles of states in global politics; economists (Joseph Stiglitz [Stiglitz, 2016], Michael Spence [Spence, 2012], Erik S. Reinert [Райнерт, 2025], Daron Acemoglu, and James Robinson [Аджемоглу, Робінсон, 2017]), who emphasize structural shifts in the global economy, the unevenness of globalization, and competition between economic models; experts in international relations (Henry Kissinger [Кіссінджер, 2018], Joseph Nye [Nye, 2023]), who emphasize the importance of interaction between countries and their role in world politics through the prism of world order, the “balance of power,” and diplomacy.

Summarizing the approaches of Ukrainian researchers, it can be said that they consider the conceptual and applied aspects of the formation of a new world order through the prism of: fragmentation of the world system and competition between centers of power (Mykhailo Savchyn [Савчин, 2025]); the crisis of multilateral mechanisms and changes in the composition of actors in the international system (Alla Mishchenko [Мищенко, 2020]); the impact of global risks on the stability of states in the context of the formation of a new economic order (Ellana Molchanova, Kateryna Kovtonyuk [Молчанова, Ковтонюк, 2018]); the formation of new rules of interaction and geopolitical features of the world order in the 21st century (Igor Polishchuk [Поліщук, 2022]).

Despite the considerable interest of scientists in this issue, questions remain on the agenda about how global trends-geopolitical confrontation and the threat of a “new Cold War,” geo-economic fragmentation and economic uncertainty, technological breakthroughs and artificial intelligence, demographic and migration changes, climate turbulence, and the new “energy geography” – are reshaping the structure of the world order and influencing the redistribution of global power? Moreover how are these processes changing the opportunities and limitations of states in the global context?

The purpose of this article is to analyze key global trends and justify their impact on the transformation of the modern world order; as well as identify the “strategic zones of presence” of states in the global space and their “geostrategic locations” in the new constellation of the world order. The objectives of the article are: 1) to identify and systematize key global trends (geopolitical, geoeconomic, sociocultural, technological, climatic) that are shaping the new configuration of the world order; 2) to assess the impact of global trends on changes in the strategic positions of states, their stability, vulnerability, and ability to influence global and regional processes; 3) to develop an analytical approach to assessing the “geostrategic location” and “zone of presence” of states based on an adapted McKinsey matrix, which allows for explaining possible trajectories of their development in conditions of global instability; 4) to form a typology of strategic zones of presence of states and outline strategies for each group, taking into account the impact of global trends.

Research methods. The study employed a set of complementary methods that ensured the scientific validity of the results, including: the system analysis method – to identify the interrelationships between global trends, their impact on international processes, and the transformation of the modern world order; comparative analysis – to compare the role of different states in the global system and analyze their responses to key global challenges; strategic analysis (adaptation of the McKinsey matrix) – to assess the positioning of states in the transformed world

order; the scenario forecasting method, which made it possible to outline possible trajectories of development of states depending on their “geostrategic location” and response to global trends.

Presentation of the main research material. Analysis of global processes in the 21st century shows that the world has entered a phase of profound systemic transformation, where old models of international interaction are losing their effectiveness and new forms of political, economic, and security organization are only just emerging. Despite considerable scientific interest in the issue of world order, its definition and interpretation remain difficult due to the multidimensional nature of contemporary global changes. The world order in today's conditions is not so much an established system as a dynamic configuration of interaction between global actors, which is constantly changing under the influence of major megatrends.

First of all, it should be noted that classical approaches to analyzing the world order were based on the dominance of the “balance of power” and the configuration of a bipolar or unipolar model of world organization. However, the acceleration of globalization processes, technological breakthroughs, the emergence of new centers of economic and political power, and the diffusion of power in favor of non-state actors have radically changed the architecture of international relations. As a result, a polycentric, fragmented, and at the same time turbulent world order is forming, within which not only states interact, but also corporate structures, regional blocs, global cities, border territories, and digital ecosystems, all of which are having a growing impact on global politics and economics. In these conditions, the role of new forms of subjectivity is growing – from digital and technological ecosystems to cross-border administrative and regional entities, which are increasingly involved in shaping the rules and processes of the new world order. The transformation of the world order is determined by a number of global trends that create new opportunities and constraints for international actors, the main ones being: geopolitical turbulence and the revival of confrontational models of interaction; geo-economic fragmentation, which complicates the functioning of global value chains; technological revolution, including the growing role of artificial intelligence and digital geopolitics; the transformation of security architectures, the intensification of hybrid threats and local conflicts; climate turbulence and changes in the resource base, which lead to a new “energy geography”; demographic shifts and migration, affecting social stability and regional interactions.

Studying global trends provides an understanding of how they change the structure of the international system, influence the redistribution of power, the formation of new alliances, and the configuration of interdependencies. In particular, polycentricity contributes to strengthening the role of medium-sized states, regional integration blocs, and border areas, whose political agency is increasing in response to changes in the spatial organization of international processes.

Within the framework of contemporary discourse, it is also important to analyze how states adapt to global trends. This adaptation involves: defining new strategic priorities in line with the transformation of the global environment; assessing the threats and opportunities arising from megatrends; building the capacity to ensure the resilience of political, economic, and security systems; and rethinking one's role in global and regional architectures.

In this context, the concepts of a state's “geostrategic location” and “strategic zone of presence” take on new meaning, as they determine in which part of the transformed world space it can effectively position itself, what resources it has for this, and what forms of influence it can generate (hard, soft, or smart power).

Monitoring global trends is becoming not only a tool for analysis, but also a necessary element for international actors to adapt to the new world order. Timely assessment of global dynamics, depth of response, and the ability to revise their own strategies determine the ability of states to remain active players in a polycentric and turbulent world. The development and adoption of a state's geostrategic decisions in the global space are based on the results of strategic analysis of global trends. The analytical data of The Global Risks Report 2025, which identifies critical risks to

global development over the next ten years (Fig. 1), can serve as an information base for analyzing global challenges and trends.

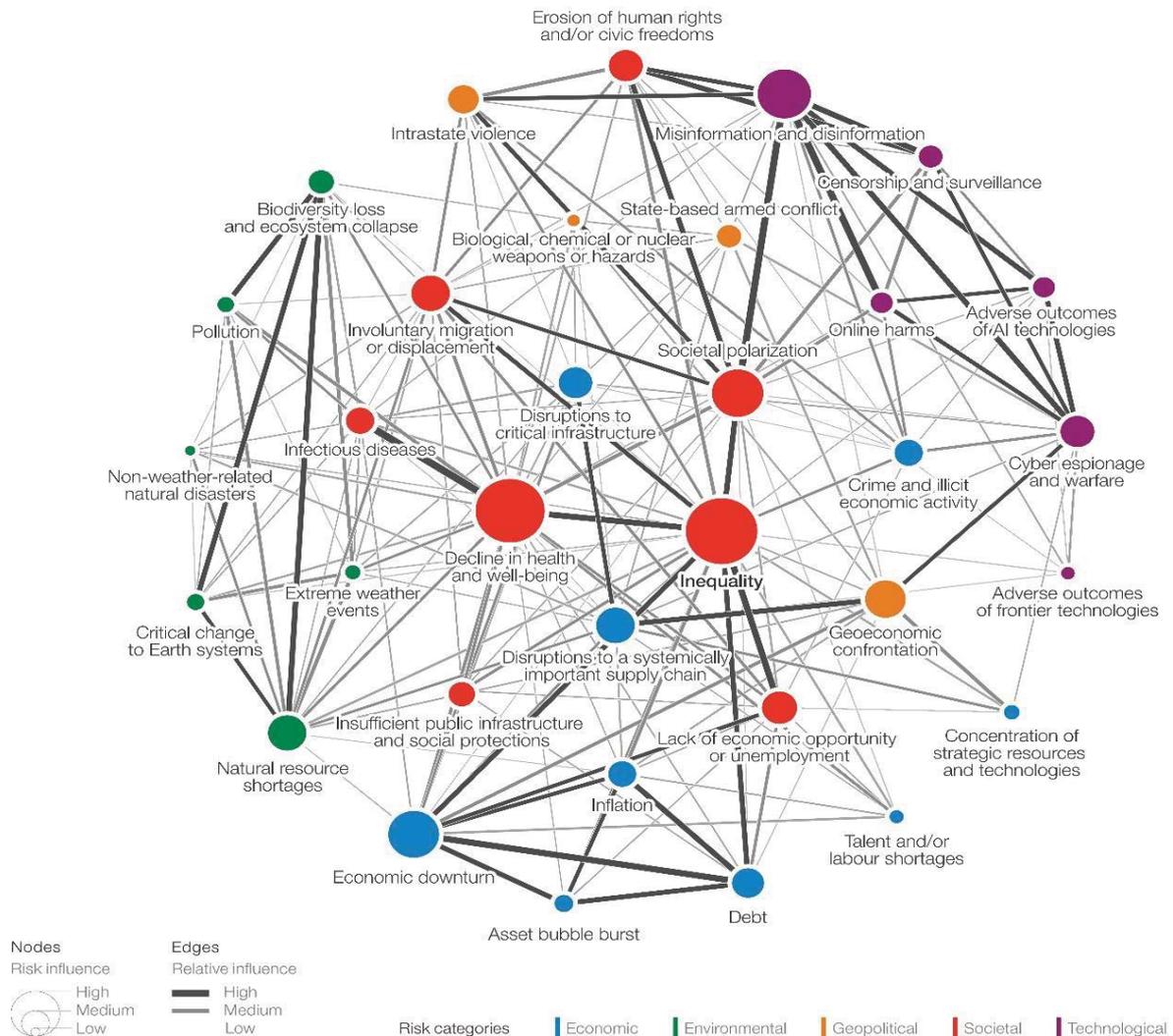

Fig. 1. **Global risk landscape: map of interrelationships**
[The Global Risks Report, 2025]

According to The Global Risks Report 2025, the modern world has entered a phase of profound multidimensional turbulence, which experts describe as a “polycrisis” and a “great reset.” The years 2023-2025 show a trend toward the complication of the international system, where geopolitical, economic, technological, and climatic shocks reinforce each other, creating the preconditions for the formation of a new configuration of the world order.

In the geopolitical sphere, the key trend is the intensification of conflict and the weakening of multilateral diplomatic institutions and global institutional mechanisms. The erosion of international law norms and the growing number of interstate conflicts are significantly changing the structure of international security. In addition to the full-scale Russian-Ukrainian war, new hotspots of tension have emerged: the escalation of conflicts between Israel and Palestine, as well as in regions of Africa, increased tensions between Venezuela and Guyana, and the aggravation of the situation around Taiwan.

Against this backdrop, the strategic confrontation between the US and China continues, increasingly taking on the character of a systemic rivalry, manifested in trade wars, competition for

technological dominance, and the geopoliticalization of access to critical resources and markets [Standage, 2023].

Significant transformations have taken place in the geo-economic sphere, negatively affecting the dynamics of the global economy and deepening its fragmentation. The slowdown in global economic growth against the backdrop of rising debt risks has created a state of chronic uncertainty. Although the global economy has managed to avoid the worst-case scenario – a global depression – the world's leading economies are still experiencing a phase of structural slowdown.

Inflationary pressures, recession risks in the US and EU, financial market instability, and volatility in energy and food prices are shaping a new “geo-economic geography” of vulnerabilities. Particular attention should be paid to the situation in China, where slow post-COVID recovery, deflationary risks, and the relocation of some production chains by transnational corporations as part of a de-risking policy to reduce the risks of potential US sanctions have the potential to transform global value chains.

These processes increase the fragility of the global economy, while reduced investment in human capital and uneven distribution of wealth increase society's vulnerability, undermine its future stability, and exacerbate socio-cultural risks. In particular, the “cost of living crisis” has become a global trend that threatens to deepen social polarization and increase poverty. According to experts, over the next decade, fewer and fewer countries will have the resources to invest in environmentally friendly technologies, education, healthcare, and innovative development models [The Global Risks Report, 2025]. Among the key items on the agenda remains the issue of growing poverty and uneven distribution of wealth (80% of all global wealth belongs to about 1% of the richest people). As we know, poverty generates other systemic problems, which subsequently cause social unrest in many regions of the world, provoking an increase in the risks of geopolitical confrontation and geo-economic fragmentation.

In recent years, the *technology sector* has seen an unprecedented acceleration in digital transformation. Artificial intelligence, big data technologies, network infrastructures, and 5G are shaping new areas of global competition. Global competition is shifting to the realm of cybersecurity, algorithmic advantages, and data control [Габер, 2020]. AI is becoming a tool for modeling political processes and international conflicts, forecasting economic and security scenarios, while at the same time it deepens digital inequality and creates new forms of technological asymmetry between states in today's “digital world.”

Climate change and environmental risks are another defining trend that structurally affects the world order. Recently, there has been an increase in the number of natural disasters – hurricanes, floods, and extreme temperatures – causing economic losses amounting to billions of dollars. All this highlights the need to increase investment in achieving climate goals, leading to a large-scale transition to “green energy” and a change in global energy flows. A new “energy geography” is emerging, redistributing resources, defining political alliances, and creating the conditions for the emergence of “green superpowers.”

Thus, the outlined global trends – geopolitical, geoeconomic, sociocultural, technological, and climatic – determine the vectors of transformation of the modern world order, creating new challenges for states and regions. The degree of resilience of the latter, their ability to adapt, respond to risks, and integrate into changing global processes will largely determine their positions in the new constellation of the world order.

In this context, assessing the geostrategic positions of states becomes an important analytical task. Geostrategic positioning refers to the current and potential role of a state in a transformed global environment, which influences its geostrategic priorities and national interests and is determined by the state's resource base, institutional stability, foreign policy orientations, and ability to shape its own strategic autonomy. This includes an analysis of geographical location, demographic characteristics, economic capabilities, cultural and civilizational capital, and interaction with regional and global centers of power, all of which determine the country's political

and economic influence in the international arena and the potential for expanding the state's "strategic zone of presence" in the geo-economic space.

In order to understand how countries are adapting to global trends and changes in the world order, it is important to assess their overall ability to operate in increasingly complex and uncertain conditions. In this context, various analytical tools are used, among which the global competitiveness ranking compiled by the World Competitiveness Center (IMD) [World Competitiveness Ranking, 2023] since 1989 plays an important role. This ranking provides a comparative assessment of the ability of states not only to generate economic growth, but also to maintain political stability, social cohesion, and institutional resilience – that is, the characteristics that determine a state's potential to act effectively in a transformed world order. Competitiveness in the 21st century cannot be reduced to GDP indicators; it encompasses a broader range of challenges, from political risks and social inequalities to innovative capacity and the quality of state institutions.

This study uses an adapted McKinsey matrix as an analytical tool for assessing the place of states in the new constellation of the world order, which allows for the comparison of two key parameters:

- the impact of long-term global trends and risks that determine the vectors of the transformation of the world order;
- the level of a state's geostrategic capacity, which includes economic, political, institutional, and security characteristics.

At the intersection of internal and external factors, a unique matrix of state positioning in the new world order is formed, allowing for an assessment of their scenario trajectories and ability to respond to global trends, as well as a deeper understanding of how global changes shape opportunities and constraints for states in a polycentric and turbulent world. According to the McKinsey methodology, the matrix is divided into nine strategic zones that reflect different combinations of the influence of global trends and the level of national capacity. This approach makes it possible to determine a state's "geostrategic location" in the new world order and to outline its "strategic zones of presence" in the global space – from the zone of geostrategic ascendancy to the zone of geopolitical vulnerability – as well as to determine its opportunities in the transformed world order (Fig. 2).

Countries in the first group of strategic zones (squares 1, 2, 3) are distinguished by their high ability to adapt to global trends and actively influence the formation of the trajectory of the new world order. These are countries that maintain or strengthen their status as key centers of influence – geopolitical, technological, economic, or civilizational. They are able to effectively combine the instruments of foreign policy, security, economic, and public diplomacy, building strategic models of behavior that ensure their expanded presence in the global space. Their strategy is based on using the advantages of their own institutional, economic, and technological power to strengthen their positions in a polycentric system and minimize the risks generated by global turbulence. It is these states that shape trends and set the pace of transformation of the modern world order.

The second group of strategic zones (squares 4, 5, 6) brings together states that are in a state of so-called adaptive dynamics – a situation where internal capabilities and external challenges are in unstable equilibrium. For them, global trends are both a source of new opportunities and significant adaptive pressure. Such states usually choose a moderate foreign policy model, compensating for structural imbalances (e.g., dependence on raw material exports, insufficient economic diversification, or limited investment attractiveness) through active diplomatic engagement and the expansion of foreign policy and foreign economic ties. This group includes states that are sensitive to global risks (squares 4 and 5), whose foreign policy is largely shaped by external trends. At the same time, countries in square 6 have more room to maneuver and can choose either a moderate or a more proactive model of behavior depending on the level of threats and their internal stability. Despite existing limitations, states in this group are able to strengthen

their positions in the global arena by developing institutional capacity, modernizing their economies, actively participating in regional integration processes, and maintaining multi-vector diplomacy. Their strategic behavior is based on the desire to reduce vulnerability to external shocks (trade conflicts, fluctuations in commodity prices, and food or energy crises) and at the same time to take advantage of opportunities that arise in conditions of global turbulence. These states are setting an example of adaptive development models that allow them to remain active participants in shaping the new configuration of the world order.

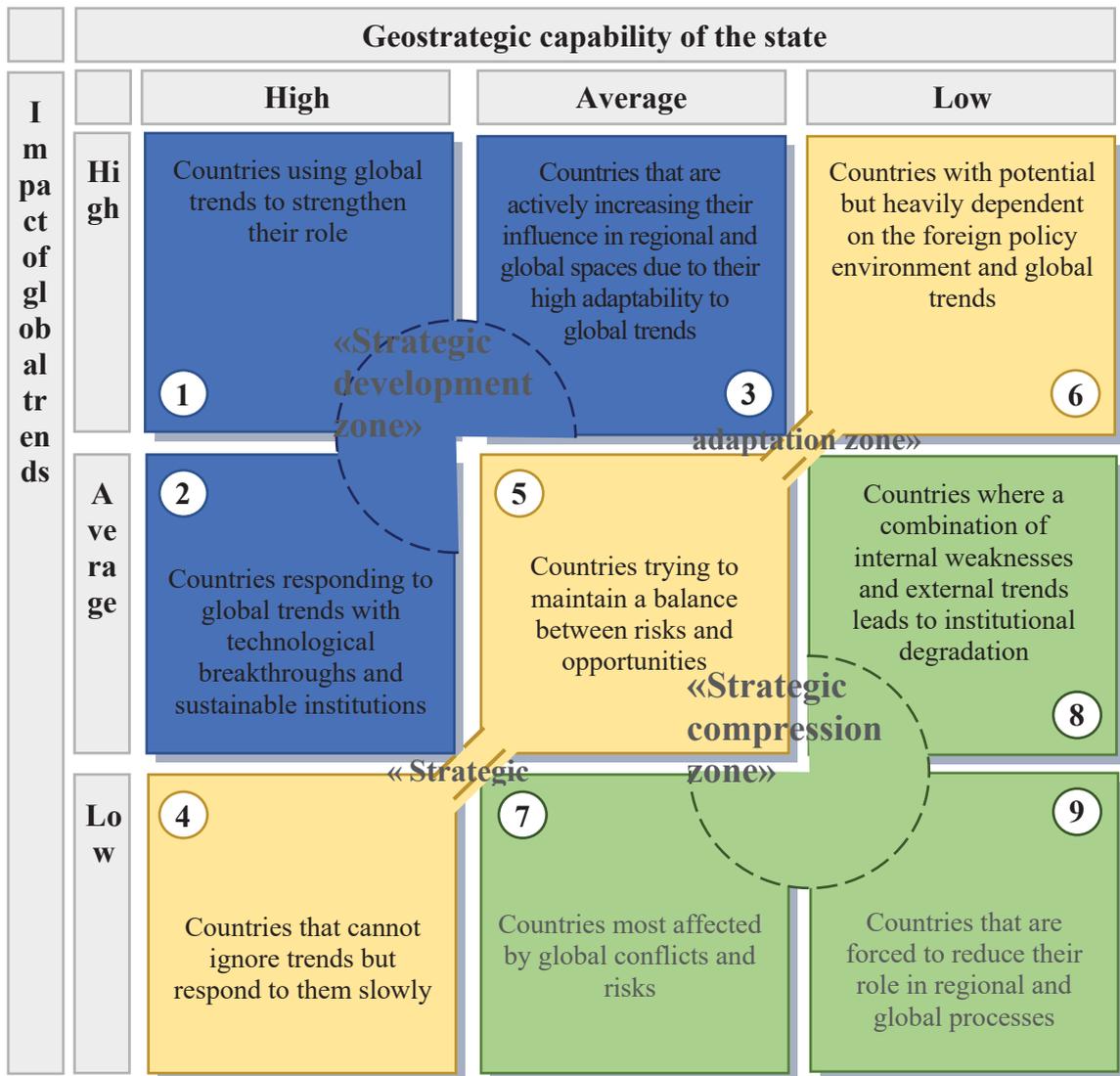

Fig. 4. “Strategic zones of presence” of states in the global space (according to the McKinsey matrix methodology)

Note: developed by the author.

The third group of strategic zones (squares 7, 8, 9) covers countries that are in a zone of strategic compression, where high sensitivity to global risks is combined with limited internal capacity to counter external challenges. For these countries, global trends – geopolitical conflicts, geoeconomic fragmentation, price shocks, climate crises, or technological gaps – exert excessive

systemic pressure, limiting their opportunities for active participation in shaping the new world order. In such a situation, states tend to focus on moderate or defensive foreign policy models aimed at protecting basic national interests and minimizing the negative impact of the external environment. Geo-economic dependencies, in particular, their attachment to a narrow range of export markets or volatile commodities, increase their vulnerability and force them to use anti-crisis response tools instead of long-term strategic planning. As a result, the “strategic zone of presence” of such states in the global space is gradually narrowing, and their role in the international system is limited to the need to respond to external threats rather than shaping their own development trajectories. Having exhausted their remaining resources and competitive advantages, these states need to rethink their development models, modernize their institutions, and form a new strategic position – a new “geostrategic location” in the transformed world order.

Conclusions. The study found that the global trends of the 21st century – geopolitical, geoeconomic, sociocultural, technological, and climatic—are shaping a new, polycentric, and fragmented world order in which the roles of states, their stability, and their ability to influence international processes are changing. The main conclusions are as follows:

1. The transformation of the world order is caused by the overlap of multidimensional global processes, in which classic models of the international system based on bipolarity or unipolarity cease to be relevant. A new constellation of the world order is forming, where states, regional blocs, corporate actors, global cities, border territories, and digital ecosystems interact. Global trends are becoming a key factor in structural changes, defining new formats of interdependence, risks, and conflicts.

2. Assessing the impact of global trends requires an integrated methodological approach. In particular, the following are important for analyzing the positions of states in a transformed global environment:

- assessment of the impact of long-term global trends;
- analysis of the stability of political, economic, and institutional systems;
- determining the “geostrategic location” of a state – its actual position in the global space;
- identifying the “zone of presence” – potential areas of geopolitical, economic, and technological influence.

The application of interdisciplinary approaches to riskology, analysis of global interrelationships, and assessment of systemic vulnerability allows for a deeper understanding of how global trends shape opportunities and threats for states.

3. The adapted McKinsey matrix is an effective analytical tool for assessing the positioning of states in the new world order, as it allows for the comparison of two key parameters: 1) the strength of global trends (risks and opportunities); 2) the level of a state’s strategic capability. As a result, three groups of geostrategic location zones for states have been identified:

- strategic growth zones – states capable of shaping trends in the new world order;
- adaptation pressure zones – states balancing between opportunities and external constraints;
- zones of strategic compression – states with high vulnerability to global risks and limited resources of influence.

This approach allows us to analyze states’ development trajectories and assess their potential in shaping the new architecture of international relations.

4. Global trends in the transformation of the world order will determine the future roles of states and their ability to respond to systemic challenges. In particular, those states that are able to adapt to the conditions of a polycentric world, invest in sustainability, institutional development, technological autonomy, and human capital will have a chance to strengthen their position in the global system. On the other hand, countries that are unable to counter external shocks and modernize their internal structures risk finding themselves in a zone of strategic compression.

Prospects for further research. Further scientific research should focus on the applied analysis of Ukraine's position in the new world order, determining its potential “strategic zone of

presence,” assessing internal stability, and developing models for adapting to global trends. Of particular relevance is research into how Ukraine can build its own development trajectory in conditions of geopolitical turbulence, high risk, transformation of the global institutional architecture, and the formation of regional security alliances.

References:

1. Adzhemoglu, Daron, ta Dzheims, Robinson (2017). *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності.* / Пер. з англ. Олександра Дем'янука. 2-ге вид., випр. Київ: Nash format. 440 s.
2. Bzhezynskiy, Zbihniev (2006). *Vybir. Svitove panuvannya chy svitove liderstvo.* K.: Kyievo-Mohylianska Akademiia. 203 s.
3. Bzhezynskiy, Zbihniev (2012). *Stratehichne bachennia: Ameryka i kryza hlobalnoi vlady* / Пер. з англ. Hanny Leliv. Lviv: Litopys. 168 s.
4. Vinokurov, Yaroslav (2023). *Nichoho osobystoho, lyshe tsyfry. Shcho bude iz svitovoiu ekonomikoiu u 2024-mu? Shcho chekaie na svitovu ekonomiku nastupnogo roku i yak vona zumila vystoiaty u 2023-mu.* *Ukrainska pravda.* 26 hrudnia 2023. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/26/708110/>
5. Haber, Yevheniia (2020). *Dyplomatiia 2.0. Shcho zmyniue dyplomatiu sohodni, i yakoiu vona bude v maibutni roky.* 02 chervnia, 2020. https://zn.ua/ukr/international/diplomatiya-2-0-349622_.html
6. Mishchenko, Alla (2020). *Novyi svitovyi poriadok: mizhnarodnyi dyskurs. Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty.* Vypusk 6. S. 44-55. https://www.researchgate.net/publication/347878403_NOVIJ_SVITOVIJ_PORADOK_MIZHNARODNIJ_DISKURS
7. Molchanova, Ellana, Kovtoniuk, Kateryna (2018). *Kontseptualni zasady stanovlennia ta rozvytku novoho svitovoho ekonomichnogo poriadku. Mizhnarodna ekonomichna polityka.* № 1(28). S. 144-170. http://iejjournal.com/journals/28/2018_7_Molchanova_Kovtonyuk.pdf
8. Kissindzher, Henri (2018). *Svitovyi poriadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti* / Пер. з англ. Nadiia Koval. 2-е вид. L.: Nash format. 320 s.
9. Polishchuk, Ihor (2022). *Heopolitychni oznaky novoho svitovoho poriadku. Politychne zhyttia.* № 2. S. 30-35. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=nhn3LI0AAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=nhn3LI0AAAAJ:CaZNVDS0Px4C
10. Rainert, Erik S. (2025). *Yak bahati krainy zabahatily... i chomu bidni krainy lyshaiutsia bidnymy.* Kyiv: Tempora, 420 s.
11. Savchyn M. (2025). *Khaos, abo Svitovyi poriadok 3.0.* ZBRUC. 03.03.2025. <https://zbruc.eu/node/120819>
12. Fukuiama, Frensis (2019). *Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii* / Пер. з англ. Taras Tsymbal ta Roman Kornuta. K.: Nash format. 2019. 608 s.
13. Chalmers, Dzhonson (2023). *Yaponske ekonomichne dyvo. Yak profesiina vlada ta biznes zbuduvaly providnu ekonomiku svitu* / Пер. з англ. Roman Klochko. 2-ге вид. K.: Nash format. 456 s.
14. Barnes, Trevor J., Brett Christophers (2018). *Economic Geography: A Critical Introduction.* Wiley & Sons, Limited, John.
15. Huntington, Samuel P. (2007). *Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* Simon & Schuster.
16. Kaplan, Robert D. (2013). *Revenge of Geography: What the Map Tells Us about Coming Conflicts and the Battle Against Fate.* Random House Publishing Group.
17. Nye, Joseph S. (2023). *Soft Power and Great-Power Competition Shifting Sands in the Balance of Power Between the United States and China.* <https://library.oapen.org/bitstream/id/323d1f23-7395-4abd-83d7-5c8ce6be0e7a/978-981-99-0714-4.pdf>.
18. Spence, Michael. (2012). *The Next Convergence: The Future of Economic Growth in a Multispeed World.* Picador Paper.
19. Standage, Tom. (2023). "Tom Standage's ten trends to watch in 2024. *The World Ahead 2024.*" *Economist*, Nov 6th 2023. <https://www.economist.com/the-world-ahead/2023/11/06/tom-standages-ten-trends-to-watch-in-2024>.
20. Stiglitz, Joseph E. (2016). *The Great Divide.* Penguin.
21. *The Global Risks Report 2025.* (2025). 20th Edition. Insight Report. World Economic Forum. 15 January 2025. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/in-full/>
22. *World Competitiveness Ranking. A comprehensive annual report and worldwide reference point on the competitiveness of countries.* *World Competitiveness Cnter.* (2023). <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/#Overall-and-Factors-5-years>.

Використані джерела:

1. Аджемоглу, Дарон, та Джеймс Робінсон. (2017). *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності.* Київ: Наш формат.

2. Бжезінський, Збігнєв (2006). *Вибір. Світове панування чи світове лідерство*. Київ: Києво-Могилянська Академія.
3. Бжезінський, Збігнєв (2012). *Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади*. Львів: Літопис.
4. Вінокуров, Ярослав (2023). *Нічого особистого, лише цифри. Що буде із світовою економікою у 2024-му? Що чекає на світову економіку наступного року і як вона зуміла вистояти у 2023-му*. Українська правда. 26 грудня 2023. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/26/708110/>
5. Габер, Євгенія (2020). Дипломатія 2.0. Що змінює дипломатію сьогодні, і якою вона буде в майбутні роки. 02 червня, 2020. https://zn.ua/ukr/international/diplomatiya-2-0-349622_.html
6. Міщенко, Алла (2020). *Новий світовий порядок: міжнародний дискурс*. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. Випуск 6. С. 44-55. https://www.researchgate.net/publication/347878403_NOVIJ_SVITOVIJ_PORADOK_MIZNARODNIJ_DISKURS
7. Молчанова, Еллана, Ковтонюк, Катерина (2018). Концептуальні засади становлення та розвитку нового світового економічного порядку. Міжнародна економічна політика. № 1(28). С. 144-170. http://ierjournal.com/journals/28/2018_7_Molchanova_Kovtonyuk.pdf
8. Кіссінджер, Генрі (2018). *Світовий порядок. Роздуми про характер нації в історичному контексті*. Львів: Наш формат.
9. Поліщук І. О. (2022). Геополітичні ознаки нового світового порядку. Політичне життя. № 2. С. 30-35. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=nhn3LI0AAAAJ&sortBy=pubdate&citation_for_view=nhn3LI0AAAAJ:CaZNVDS0Px4C
10. Райнерт, Ерік С. (2025) *Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними*. Київ: Темпора, 420 с.
11. Савчин М. (2025). Хаос, або Світовий порядок 3.0. ZBRUC. 03.03.2025. <https://zbruc.eu/node/120819>
12. Фукуяма, Френсіс (2019). *Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії*. Київ: Наш формат.
13. Чалмерс, Джонсон (2023). *Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу*. Київ: Наш формат.
14. Barnes, Trevor J., Brett Christophers (2018). *Economic Geography: A Critical Introduction*. Wiley & Sons, Limited, John.
15. Huntington, Samuel P. (2007). *Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.
16. Kaplan, Robert D. (2013). *Revenge of Geography: What the Map Tells Us about Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. Random House Publishing Group.
17. Nye, Joseph S. (2023). *Soft Power and Great-Power Competition Shifting Sands in the Balance of Power Between the United States and China*. <https://library.oapen.org/bitstream/id/323d1f23-7395-4abd-83d7-5c8ce6be0e7a/978-981-99-0714-4.pdf>.
18. Spence, Michael (2012). *The Next Convergence: The Future of Economic Growth in a Multispeed World*. Picador Paper.
19. Standage, Tom (2023). "Tom Standage's ten trends to watch in 2024. The World Ahead 2024." *Economist*, Nov 6th 2023. <https://www.economist.com/the-world-ahead/2023/11/06/tom-standages-ten-trends-to-watch-in-2024>.
20. Stiglitz, Joseph E. (2016). *The Great Divide*. Penguin.
21. The Global Risks Report 2025. (2025). 20th Edition. Insight Report. World Economic Forum. 15 January 2025. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/in-full/>
22. *World Competitiveness Ranking. A comprehensive annual report and worldwide reference point on the competitiveness of countries*. World Competitiveness Cnter. (2023). <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/#Overall-and-Factors-5-years>.

Наталія Кравчук,

доктор економічних наук, доцент, кафедра міждисциплінарної освіти,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Олег Луцишин,

кандидат економічних наук, доцент, кафедра міждисциплінарної освіти,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Давид Андрощук,

аспірант (PhD з політології),
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Глобальні тренди трансформації світопорядку

Сучасний світ вступив у фазу глибоких системних трансформацій, що зумовлюють перехід до поліцентричного та просторово фрагментованого світового порядку. У цьому турбулентному середовищі взаємодіють множинні актори – держави, корпоративні та наддержавні структури, регіональні блоки,

глобальні міста й прикордонні території, політична суб'єктність яких помітно зростає. Посилення геополітичної турбулентності, ослаблення глобальної інституційної архітектури та взаємопов'язаність багатовимірних глобальних ризиків актуалізують потребу в системному аналізі трендів, що визначають динаміку трансформації світопорядку XXI століття.

Мета статті – проаналізувати ключові глобальні тренди й обґрунтувати їхній вплив на трансформацію сучасного світопорядку; визначити «стратегічні зони присутності» держав у глобальному просторі та їх «геостратегічні локації» в новій констеляції світопорядку. Методологія дослідження базується на системному аналізі; методи компаративістики; стратегічному аналізі (адаптована матриця McKinsey); сценарному прогнозуванні.

Результати дослідження: на основі аналізу глобального «ландшафту ризиків» та карти взаємозв'язків між ними виокремлено тренди, що визначально впливають на трансформацію світопорядку (геополітична конфронтація, міждержавні збройні конфлікти та криза багатосторонньої дипломатії; економічна нестабільність і крос-секторальні гео економічні зрушення; кліматична турбулентність; кібервразливість і зростання ролі штучного інтелекту; демографічні та міграційні зміни; ерозія соціального капіталу й довіри). На основі адаптованого підходу McKinsey окреслено типологію «геостратегічних локацій» держав і можливі траєкторії їхнього розвитку у глобальному просторі, що визначаються здатністю країн реагувати на глобальні тренди, зміцнювати стратегічну автономію та забезпечувати стійкість політичних, економічних і безпекових систем. Висновки: новий світопорядок формується під впливом багатовимірних глобальних трендів, що посилюють турбулентність геопростору та відкривають нові можливості для його акторів. Геостратегічне позиціонування держав і регіонів у цьому середовищі залежить від їхньої спроможності адаптуватися до ризиків і використовувати нові можливості в умовах глобальної трансформації.

Ключові слова: глобальні тренди, трансформація світопорядку, геополітична турбулентність, гео економічна фрагментація, стратегічні центри впливу, суб'єктність прикордонних територій, безпекова архітектура світу.

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.15>

УДК 327.56(477:62-17)

Марта Олійник-Дьомочко,

кандидат політичних наук, старша викладачка кафедри міждисциплінарної освіти,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9113-5677>; e-mail: m.oliinyk-domochko@ukma.edu.ua

Богдан Хамідулін,

здобувач ОНП «Бізнес-дипломатія та GR-політики»,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6257-5467>; e-mail: b.khamidulin@ukma.edu.ua

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ ЯК СТРАТЕГІЧНІ ПАРТНЕРИ УКРАЇНИ

У статті всебічно розкрито тему потенціалу держав Північної Африки (Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс) як стратегічних партнерів України в умовах російської агресії. Наголошено на зростанні стратегічного значення регіону Магрибу, зумовленому ключовими чинниками: енергетичними ресурсами, логістичним потенціалом (Суецький канал, «Grain from Ukraine»), економічною вагою та необхідністю дипломатичної підтримки на міжнародних майданчиках. У статті використано такі методи: компаративний та історичний аналіз, системний підхід, кейс-стаді, методи моделювання та прогнозування.

Зроблено аналіз архітектури відносин до та після початку повномасштабного російського вторгнення. Виокремлено чинники, які зумовлювали обмежену ефективність попередньої дипломатії у 2014–2022 рр., та досліджено, як саме змінилося бачення партнерства після 2022 р., включно з інтенсифікацією діалогу та індивідуалізованим підходом через неоднорідну позицію країн Магрибу в ООН. Окремо розглянуто вплив на регіон російської пропаганди та економічних інтересів, які призвели до нейтралітету низки держав. Підкреслено успіхи в торговельно-економічній (позитивне сальдо торгівлі у 2024 р., аграрний експорт) та культурно-гуманітарній (освіта, публічна дипломатія) співпраці як інструменти протидії впливу Кремля.

У заключній частині статті окреслено основні стратегічні орієнтири для посилення партнерства з Північною Африкою: поліпшення дипломатичної ситуації (подолання нейтралітету, боротьба з дезінформацією), забезпечення сталого економічного зростання (підвищення товарообігу, залучення інвестицій, розвиток логістики) та використання унікального українського досвіду (у військово-технічній сфері, відновленні інфраструктури, IT-технологіях). Реалізація цих напрямів дасть змогу зміцнити позитивний імідж, зменшити рівень російського впливу та забезпечити довготривалу стабільність і розвиток двосторонніх відносин.

Ключові слова: Північна Африка, стратегічне партнерство, торгівля, Україна, Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс.

Вступ. Північна Африка є стратегічно важливим регіоном для безпеки як Європи, так і Африканського континенту. Виклики, які виникають у регіоні, мають комплексний характер і потребують поєднання військових, політичних, економічних, соціальних підходів. Без стабільної взаємодії з країнами регіону є ризик загострення кризових явищ (як-от міграційний тиск, тероризм, порушення торговельних шляхів), які матимуть вплив не лише на Африку, а й на європейську та глобальну безпеку.

Політичні системи більшості держав Північної Африки залишаються вразливими до зовнішнього впливу, чим намагається скористатися Російська Федерація, розширюючи свою присутність різними способами.

Мета статті полягає у всебічному аналізі трансформації партнерських відносин у регіоні Північної Африки після початку російської агресії та визначенні стратегічних орієнтирів для поглиблення відносин з Україною.

Наукова гіпотеза статті: в умовах повномасштабної агресії Росії розширення співпраці з державами Північної Африки набуває для України стратегічного значення, що зумовлено як важливістю цих країн для української зовнішньоекономічної діяльності, так і необхідністю протидії деструктивному російському впливу на міжнародній арені. Отже, на часі є ґрунтовне дослідження динаміки двосторонніх відносин. Такий критичний аналіз має визначити чинники, які їх стримують, щоб створити підґрунтя для розроблення якісно нових підходів, розширення економічної та гуманітарної співпраці та вибудовування ефективної зовнішньої політики.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження взаємовідносин між Україною та державами Північної Африки, пошук точок дотику для поглиблення співпраці й підвищення рівня підтримки на політичній і дипломатичній ниві здійснюють автори, зокрема: Н. Хома, Г. Дугінець, Г. Богородицька, Д. Панова, І. Куса, Л. Хорішко, О. Мішин. Наприклад, О. Мішин [2022] визначає потенційні інтереси України на Африканському континенті, дослідження Г. Дугінець [2023] стосується питань економічної співпраці України та окремих країн Африки, Д. Панова та Н. Хома [2024] оцінюють сучасний стан розвитку відносин України та Африки. Однак постійні зміни в політичному та дипломатичному житті країн потребують актуального аналізу ситуації в регіоні та побудови ефективної дипломатичної стратегії України щодо держав Північної Африки. Важливо з'ясувати чинники, які сприятимуть поліпшенню відносин із регіоном. Це й стало основним предметом дослідження, результати якого представлено в цій статті.

Питання відносин України з Північною Африкою, політики європейських країн у регіоні знайшли висвітлення в працях таких закордонних аналітиків, як Олаїнка Аяла (Olayinka Ajala, Англія), Ласіна Балма (Lacina Balma, Кот-д'Івуар), Тобіас Гайдланд (Tobias Heidland, Німеччина), Едуард Солер і Леха (Eduard Soler i Lecha, Іспанія). Крім того, цій проблематиці приділяють особливу увагу авторитетні аналітичні центри, зокрема Барселонський центр міжнародних відносин (Barcelona Centre for International Affairs), Африканський центр стратегічних досліджень (Africa Center for Strategic Studies) та Королівський інститут міжнародних відносин (Chatham House). Попри значний обсяг закордонних досліджень, додаткового, системного вивчення потребують конкретні аспекти, критично важливі для національних інтересів України, зокрема протидія розширенню впливу

Росії та визначення стратегічних пріоритетів для розвитку партнерських відносин між Україною та країнами Магрибу в сучасних умовах.

Для комплексного дослідження взаємовідносин між Україною та державами Північної Африки використано низку **методів**: компаративний аналіз (для порівняння та зіставлення зовнішньополітичних стратегій до, під час і після початку російської агресії проти України), історичний аналіз (для дослідження розвитку відносин України з державами регіону, зміни рівня російського впливу в регіоні), системний підхід (розгляд проблем регіону через призму взаємодії багатьох чинників), кейс-стаді (мета діяльності російських гравців у регіоні), метод моделювання (під час розроблення рекомендацій для врегулювання ситуації), метод прогнозування (для визначення подальшої динаміки ситуації).

Результати та дискусії. Регіон Північної Африки, до якого належать республіки Алжир, Туніс, Лівія, Єгипет та королівство Марокко, є неоднорідним, адже ці держави мають різний рівень економічного, політичного та соціального розвитку. Переважають недемократичні режими, безпекова ситуація є складною через низку збройних конфліктів, які відбулися протягом останніх десятиліть, що негативно вплинуло на соціальну та економічну сфери цих країн.

Показовим прикладом є Лівія: після «Арабської весни» 2011 року, коли розпочались масові протести проти режиму Каддафі, які переросли в громадянську війну, відбувається значне зменшення ВВП на душу населення (з 30234,1 дол. США у 2010 р. до 10954,8 дол. США у 2020 р.). Динаміку змін ВВП на душу населення протягом 1990–2024 рр. показано на рис. 1 [World Bank Group, 2024]. Слід зазначити, що найбільшим торговельним партнером України станом на 2024 р. у цьому регіоні є Єгипет [Дугінець, Омран, 2022].

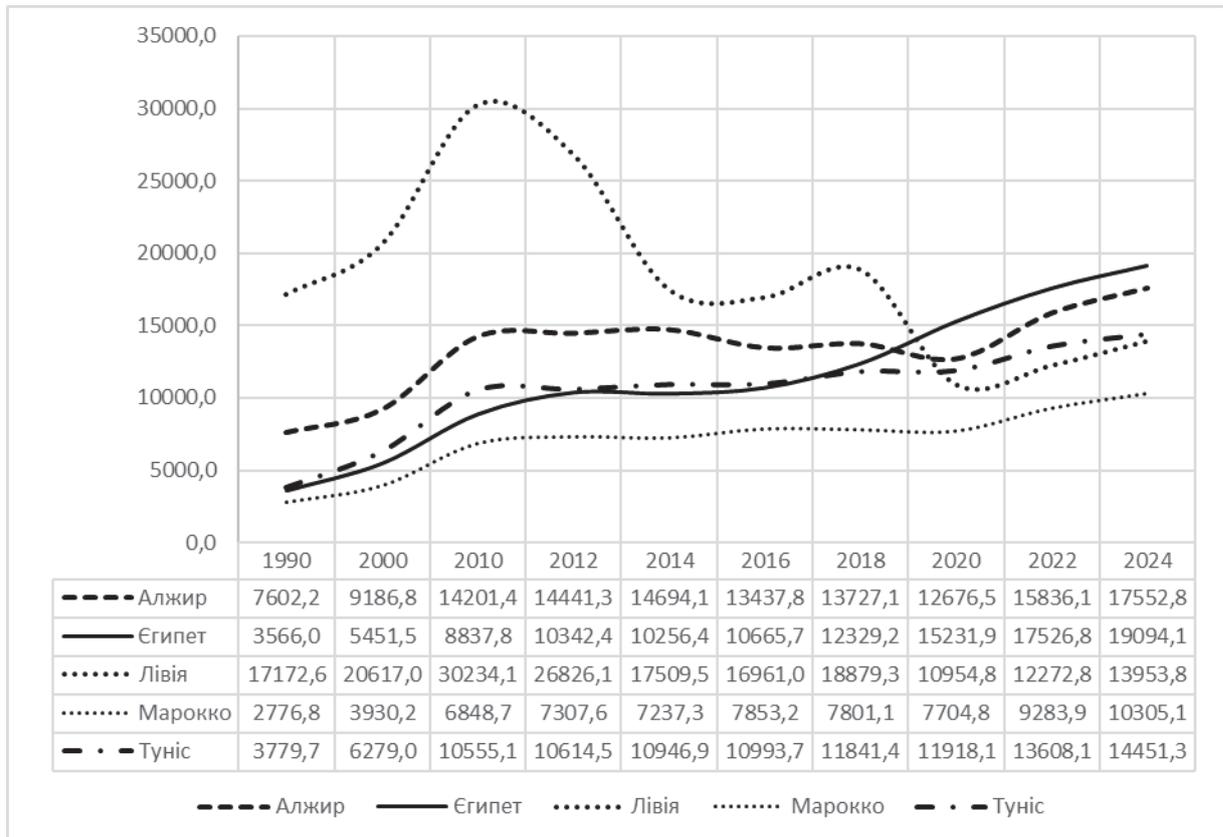

Рис. 1. Розмір ВВП у країнах Північної Африки (дол. США)

Попри це, для України стратегічне значення регіону Північної Африки зростає, особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни та глобальної трансформації системи міжнародних відносин. Північна Африка поєднує ключові енергетичні, логістичні та демографічні ресурси, а також має потенціал для підтримки України на міжнародній арені. Відповідно до численних заяв, останніми роками роль Африки в системі зовнішньої політики України помітно зростає. Україна розробила Стратегію співпраці з державами Африки, відкриває нові дипломатичні представництва на континенті та активно розвиває політичний діалог, спрямований на диверсифікацію зовнішніх зв'язків і побудову глобальної коаліції підтримки. У цьому контексті регіон Північної Африки посідає особливе місце. Стратегічне значення Північної Африки для національної безпеки та зовнішньополітичних інтересів України базується на таких головних взаємопов'язаних чинниках: енергетичний, логістичний, економічний, демографічний, дипломатичний.

1. Енергетичний чинник. У цьому регіоні є значна частина розвіданих світових запасів нафти та газу, що є критично важливою для енергетичної безпеки Європи, зменшення її залежності від Кремля та ефективного функціонування глобального енергетичного ринку.

2. Логістичний чинник. Суецький канал, яким проходить основний морський торговий маршрут, з'єднує два глобальних центри економічної могутності – Європу та Південно-Східну Азію, а також Європу та Індію. Канал слугує головним коридором для реалізації гуманітарної ініціативи «Grain from Ukraine», що забезпечує продовольчу безпеку країн Африки та Азії. Будь-яка дестабілізація в цьому регіоні або потенційний російський вплив на цей коридор несе прямі загрози світовій торгівлі та економічній стійкості України.

3. Економічний і демографічний чинники. За прогнозами ООН, до 2050 р. чверть населення світу проживатиме на цьому континенті, а отже, регіон є стратегічно важливим для українського експорту та економічної співпраці.

4. Дипломатичний чинник. Підтримка та дипломатична прихильність країн Магрибу під час голосувань на майданчиках ООН є суттєвою для забезпечення зовнішньополітичних інтересів України [Ерман, 2023].

Поєднання цих чинників визначає Північну Африку як один із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. Усвідомлення значення цього регіону сприяло поступовому нарощуванню дипломатичної присутності та активізації політичного діалогу з країнами Магрибу. У цьому контексті доцільним є подальший розгляд етапів становлення та розвитку двосторонніх відносин України з державами Північної Африки.

Після розпаду Радянського Союзу Росія вважала себе правонаступницею радянських дипломатичних контактів у Африці [Хома, Панова, 2024]. Через це українським дипломатам доводилось налагоджувати комунікацію з країнами Магрибу з нуля. Першим важливим здобутком цього початкового періоду вибудовування відносин можна вважати офіційний візит Президента України Леоніда Кравчука до Єгипту (грудень 1992 р.) та Тунісу (6–8 грудня 1993 р.).

Загалом протягом 1992–1993 рр. усі держави Північної Африки встановили дипломатичні відносини з Україною, що виділяло цей субрегіон на тлі країн Центральної та Західної Африки. Після періоду спаду активності у 1995–1997 рр. спостерігався найшвидший розвиток співпраці у 1998–2004 рр. під час президентства Леоніда Кучми. Тоді було відкрито сім посольств у країнах Африки, три з яких – в Алжирі, Лівії та Марокко. Пізніше, у 2016 р., Україна набула статусу спостерігача в Африканському Союзі – міжурядовій організації, до складу якої входять усі держави Північної Африки [МЗС України, 2023].

Попри значний прорив у відносинах після 2004 р. український політикум і дипломатія не приділяли належної уваги партнерству з державами Північної Африки, орієнтуючись на

Захід і Росію. Після 2014 р., з початком війни перед Україною постали нові безпекові та зовнішньополітичні виклики, необхідність активізації напрямку європейської інтеграції. У цей час розвиток відносин із країнами Африки не був серед стратегічних пріоритетів української дипломатії [Указ Президента України, 2019].

Увага до Африки загалом та її північної частини зросла після обрання Президентом України Володимира Зеленського [Чубата, 2023]. Указом Президента України № 448/2021 було затверджено Стратегію зовнішньополітичної діяльності України, у пункті 155 якої зазначено: «Недостатня присутність в Африці, яка з огляду на значні природні ресурси та людський потенціал перетворюється на один із центрів світового розвитку, зумовлює необхідність вироблення нових підходів до розбудови відносин з державами цього регіону». Ще до повномасштабного російського вторгнення було затверджено Стратегію розвитку відносин України з державами Африки (січень 2022 р.) та активізовано створений ще у 2011 р. інститут Спеціального представника з питань Близького Сходу та Африки.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну для Києва критичним завданням став пошук партнерів, готових протистояти агресору на міжнародних платформах. Україна здобула глобальну підтримку Заходу, проте в державах Північної Африки спостерігається великий вплив російської пропаганди [Soler i Lecha, 2022]. Це підтвердили голосування в ООН від 02.03.2022 та 12.10.2022, які вказали на певні складнощі в досягненні консолідованої підтримки України. Кілька десятків країн, серед яких 18 з Африканського континенту, зайняли нейтральну позицію [Ajala, 2022]. Жодна країна Африки не запровадила санкцій проти Росії, не підтримала створення спеціального міжнародного трибуналу для розслідування російських злочинів. Опинившись після вторгнення в ізоляції та під санкціями, Росія доклала значних зусиль, щоб запобігти приєднанню до санкцій держав Північної Африки.

Позиція держав Північної Африки щодо російсько-української війни не є одноставною. Зокрема, під час голосування на Генеральній Асамблеї ООН 23 лютого 2023 р. за територіальну цілісність України та виведення російських військ Марокко, Туніс, Лівія та Єгипет проголосували «за», тоді як Алжир утримався. Є відмінності й у підтримці конкретних ініціатив: Лівія підтримала виключення Росії з Ради ООН з прав людини (7 квітня 2022 р.), Алжир був проти, а Єгипет і Туніс утримались. Марокко і Туніс увійшли до Контактної групи з питань оборони України (формат «Рамштайн») [Ерман, 2023]. Єгипет підтримав три резолюції на підтримку України, але утримався під час голосування щодо репарацій (2022 р.).

Делегація Тунісу підтримала проекти резолюцій Генеральної Асамблеї ООН: «Агресія проти України» від 02.03.2022, «Гуманітарні наслідки агресії проти України» від 24.03.2022, «Територіальна цілісність України: захищаючи принципи ООН» від 12.10.2022, «Ситуація з дотриманням прав людини на території АРК та м. Севастополь, Україна» від 16.11.2022, «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного, справедливого та сталого миру в Україні» від 23.02.2023 [Посольство України в Тунісі, 2025]. Отже, держави Північної Африки демонструють різноспрямовану позицію щодо підтримки України, що свідчить про потребу індивідуального підходу в дипломатичній роботі.

У зміцненні позицій України на Африканському континенті ключову роль відіграли дипломатичні турне українських міністрів закордонних справ. У 2022–2025 рр. відбулося п'ять турне міністрів закордонних справ України – Д. Кулеби та А. Сибіги – до країн Африки; зокрема, були й візити до таких держав Північної Африки, як Марокко (травень 2023 р.) та Єгипет (жовтень 2024 р.). Риторика очільників українських дипломатичних відомств була діаметрально протилежною риторичі російського міністра закордонних справ С. Лаврова, який здійснив чотири турне і відвідав 14 країн [Український інститут майбутнього, 2024].

Крім того, міністр закордонних справ України А. Сибіга зустрівся 20 травня 2025 р. у Брюсселі з міністром закордонних справ Алжиру Ахмедом Аттафом, щоб обговорити шляхи максимізації потенціалу двосторонніх торговельних відносин і збільшення ролі Алжиру в підтримці мирних зусиль України.

Політичний діалог відбувається і на найвищому рівні. Зокрема, 16 червня 2023 р. Президент України Володимир Зеленський провів перемовини з делегацією представників країн Африки в Києві, серед яких був прем'єр-міністр Арабської Республіки Єгипет Мустафа Мадбулі. 2 липня 2025 р. відбулася телефонна розмова Президента України Володимира Зеленського з Президентом Єгипту Абделем Фаттахом Ас-Сісі.

Проте для подальшої ефективної співпраці Україні потрібно глибше вивчати проблеми, потреби та специфіку африканських країн. Недостатність знань ускладнює формування адресних пропозицій у сфері торгівлі, технологій та освіти, а також ефективну комунікацію щодо іміджу та інтересів України [МЗС України, 2024]. Проведені зустрічі вже дали конкретні результати: формування позитивного ставлення до України як гаранта продовольчої безпеки, залучення африканських ініціатив до експорту українського зерна, зацікавленість у спільних проєктах у торгівлі, фармацевтиці, інформаційних технологіях та туризмі, консолідація політичної підтримки мирних ініціатив В. Зеленського, активізація освітньо-культурного співробітництва та зменшення російського пропагандистського впливу.

Зацікавленість у розвитку стратегічного партнерства між Україною та державами Магрибу зумовлена їхнім економічним потенціалом і можливостями для двосторонніх торговельних відносин, зокрема щодо експорту на континент продукції машинобудівної промисловості, металів, тютюну. У 2024 р. Північна Африка була одним із небагатьох географічних регіонів, у зовнішній торгівлі з яким товарний експорт перевищував імпорту. Позитивне сальдо торгівлі з Північною Африкою становило 2 216 923,70 дол. США, що в 1,73 раза більше, ніж 2022 р. (див. таблицю).

Таблиця 1.

Значення торговельного сальдо України та держав Північної Африки, тис. дол. США

Держави	Роки									
	2001	2004	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2024
Алжир	169060,5	589935,0	154473,2	276150,2	190882,6	229987,9	370254,2	350097,1	219327,6	213626,2
Єгипет	194292,9	347298,0	1243811,1	2755536,6	2770980,1	2217776,7	1460155,4	1536850,1	628525,3	1414774,5
Лівія	103972,7	33269,9	201128,5	292753,3	218958,3	247838,1	325560,8	285862,4	229382,5	253257,3
Марокко	90521,5	159282,0	94305,6	298478,4	259310,5	213886,6	320385,1	281029,1	35258,9	36906,4
Туніс	38907,3	140218,0	228376,3	307369,2	318124,3	221918,1	368406,0	401899,3	163355,5	298359,3

Джерело: [Держстат України, 2025].

З метою наочного відображення динаміки торговельного сальдо України з державами Північної Африки у 2001–2024 рр. авторами дослідження на основі даних табл. 1 побудовано графік.

На рис. 2 спостерігається поступове зростання торговельного сальдо України з державами Північної Африки в період 2001–2012 рр., зменшення у 2014–2022 рр. і перше збільшення за 10 років у 2023–2024 рр. Основна частка експорту припадає на сільськогосподарську продукцію: пшеницю, соняшникову олію та кукурудзу. Варто згадати ініціативу «Grain from Ukraine» [Balma, 2024], за якою Україна поставила понад 280 тис. тонн продуктів харчування. Основним шляхом транспортування є Чорне море, далі через протоки Босфор і Дарданелли до Середземного моря і потім навколо Африки або через Суецький канал (залежно від кінцевого пункту призначення), що додатково підкреслює

стратегічну важливість держав Північної Африки в реалізації цієї ініціативи. Україна розуміє свою глобальну продовольчу відповідальність, особливо перед країнами Африки та Азії, що перебувають у стані гуманітарної катастрофи. Судна, зафрахтовані Всесвітньою продовольчою програмою ООН, доставляють українську пшеницю до країн, які її потребують [НІСД, 2025]. За таких обставин зростає роль держав Північної Африки на континенті як можливих логістичних хабів українського зерна, тож співпраця є взаємовигідною для іміджу обох сторін.

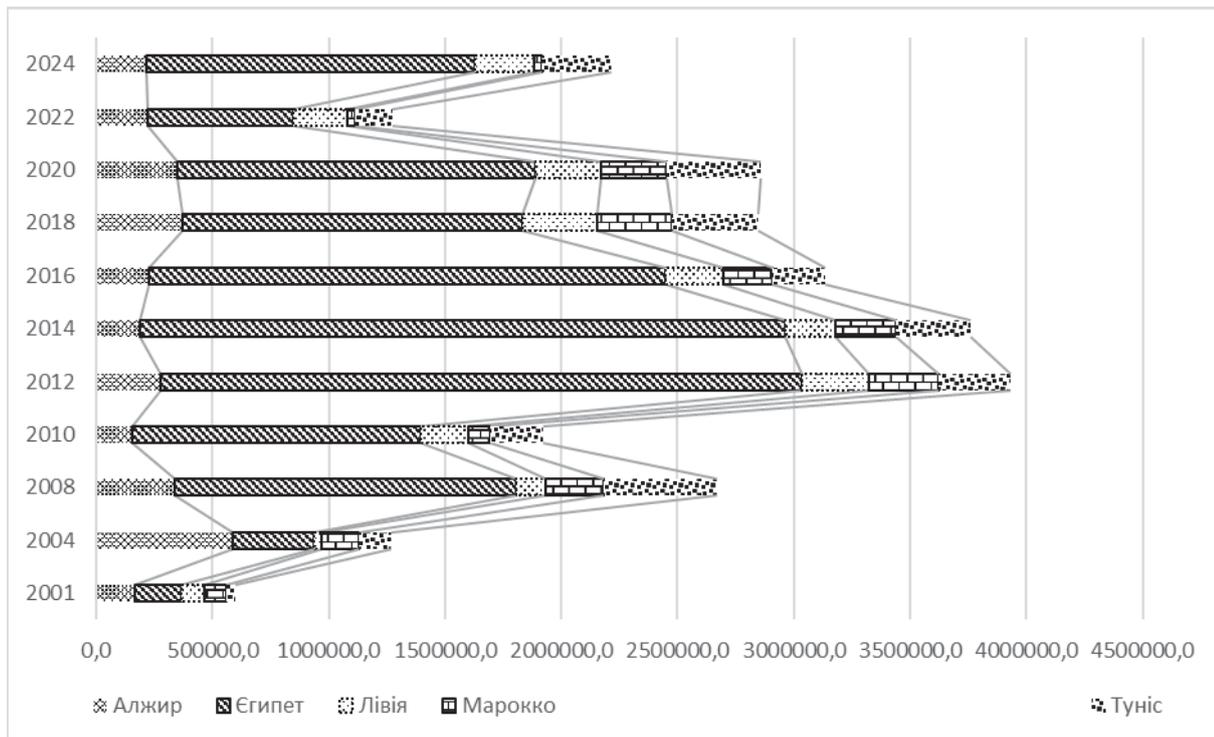

Рисунок 2.

Торговельне сальдо України та держав Північної Африки у 2001–2024 рр. (дол. США)

Отже, економічна взаємодія України з державами Північної Африки не лише створює торговельні та логістичні вигоди, а й формує сприятливий фундамент для посилення впливу України в регіоні. Використання потенціалу співпраці у сфері продовольчої безпеки та аграрного експорту підкреслює необхідність комплексного підходу до партнерства, що охоплює також гуманітарні та культурні аспекти. Саме культурно-гуманітарна співпраця стає головним інструментом публічної дипломатії, спрямованої на зміцнення позитивного іміджу України, протидію російській пропаганді та розвиток довгострокових зв'язків із громадськістю держав Північної Африки.

Пріоритетним напрямом двосторонніх відносин завжди була галузь вищої освіти. До 2022 р. близько 4 тис. єгипетських студентів здобували освіту в українських вишах [Богородицька, Петренко, 2021], водночас українські філологи вдосконалювали майстерність у Каїрському університеті. У країнах Магрибу ця динаміка була ще вираженішою: чисельність марокканських студентів в Україні перевищувала 8 тис. осіб (2020/2021 н. р.), а туніських – сягала 846 осіб. Цю співпрацю закріпили угоди про партнерство, зокрема між Київським національним університетом культури і мистецтв та Каїрським університетом (Єгипет), підписані у 2021 та 2025 рр. Проте через безпековий фактор, пов'язаний із повномасштабною війною, навчання іноземних студентів в Україні є неможливим. Через це

зменшується вплив на молодь, яка, повернувшись на батьківщину і просуваючись кар'єрними шаблями, могла би доносити позитивний імідж нашої країни.

Безперечно, важливим є науковий і літературний діалог. У листопаді 2017 р. в Каїрі було видано твори Лесі Українки арабською мовою, а пізніше – збірники про хронологію Голодомору 1932–1933 рр. (2018) та антологію сучасної української поезії «Вірші з лінії вогню» (2022). Багато перекладів зберігаються у фондах Александрійської бібліотеки та інших культурних центрах Єгипту. Гуманітарні зв'язки посилювалися також у духовній сфері (візит Митрополита Епіфанія до Александрійської патріархії у 2023 р.) та археології (участь українських єгиптологів у міжнародних місіях).

Культурна дипломатія реалізовувалася через мистецькі заходи по всьому регіону: концерти камерного оркестру «Київ-Класик» і гастролі симфонічного оркестру в Алжирі [Посольство України в Алжирі, 2025], оперу «Аїда» в Луксорі під диригуванням Оксани Линів, участь у фестивалях Марокко, виставку художника Івана Марчука та симфонічні концерти в Тунісі. Українська громада та посольства активно використовують ці культурні інструменти для популяризації національної ідентичності, зміцнення іміджу України як потужного культурного, економічного та політичного партнера.

Отже, з 2022 р. двосторонні відносини України з державами Північної Африки помітно покращилися та інтенсифікувалися: активізувався політичний діалог на всіх рівнях, зросли темпи економічного обміну, зокрема в аграрному та промисловому секторах, а також посилилася культурно-гуманітарна співпраця через освіту, мистецтво та науково-літературні проєкти.

Проте зберігається низка викликів, які ускладнюють двосторонню співпрацю. Перший з них – це слабка підтримка та «нейтральна» позиція деяких африканських держав через низький рівень знань про Україну та вплив російської пропаганди. Для його подолання доцільним буде роз'яснення конкретних переваг співпраці завдяки активному проведенню інформаційних кампаній про економічний, політичний і культурний потенціал України, організації двосторонніх конференцій і бізнес-форумів для представників урядів і приватного сектору, розвитку програм обміну та навчання для молодих лідерів, а також використанню культурних і гуманітарних проєктів як інструменту зміцнення довіри.

Другий виклик стосується глобальної конкуренції за розвиток співпраці з цим регіоном. Китай, США, європейські країни, Росія, маючи більші інвестиційні можливості та інформаційну присутність, закріплюють за собою певні сектори співпраці. Для України постає потреба шукати свою нішу, акцентуючи на взаємовигідному партнерстві, а не на патерналізмі.

Третій виклик – логістичний та економічний. Складність транспортних маршрутів і розвиток ефективної логістики залишаються критично важливими для стабільного експорту, особливо аграрної продукції. Крім того, головним інтересом африканських держав є інвестиції та кредити для довгострокових проєктів у сфері машинобудування, енергетики, освіти та ІТ, але високий рівень корупції та бюрократії створює перешкоди для прозорого ведення бізнесу.

Четвертий виклик пов'язаний із нестабільною політико-безпековою ситуацією в країнах регіону, тож Україна має бути особливо обережною та знайти виважений підхід до партнерських ініціатив, щоб не підірвати свою репутацію.

Загалом Україна та країни Африки мають значний потенціал для розвитку взаємовигідних відносин. Системний, гнучкий та адаптивний підхід, а також зосередженість на ключових напрямках: продовольча безпека, розвиток економічних зв'язків, розвиток ІТ-технологій, політична підтримка міжнародного права та суверенітету – допоможуть Україні посилити присутність на континенті. Завдяки унікальному досвіду України у військовій сфері вітчизняні фахівці можуть бути експертами в процесі військово-технічного співробітництва.

Досвід українських науковців і практиків у секторі відновлення цивільної та промислової інфраструктури, зокрема з акцентом на інклюзію та безбар'єрність, може бути корисним для держав Північної Африки. Гарантування фізичної та інформаційної безпеки пересічних громадян, розвиток освіти в екстремальних умовах – досвід, яким Україна може ділитись в освітянських і муніципальних програмах взаємодії.

Через культурні обміни, медіа та освітні програми є можливість створювати позитивний образ країни за кордоном. Ставлення вищого політичного керівництва та населення в інших країнах до зовнішньополітичних цілей України формується завдяки цілеспрямованому поширенню інформації. Публічна дипломатія допомагає просувати національні інтереси в умовах інформаційного впливу, що є важливим для сучасних міждержавних відносин. Це може відобразитися в підтримці міжнародних обмінів, популяризації української мови та культури, наукової та освітньої діяльності.

Висновки. Регіон Північної Африки вирізняється значною внутрішньою неоднорідністю й складною безпековою та економічною ситуацією, що зумовлює певні ризики для міжнародної співпраці. Попри це, держави регіону мають стратегічне значення для України завдяки енергетичним, логістичним, демографічним ресурсам і потенціалу політичної підтримки на міжнародній арені.

Після здобуття незалежності Україна поступово налагодила дипломатичні відносини з державами Північної Африки, незважаючи на конкуренцію з Росією та обмежену попередню присутність. Пріоритетність регіону зросла після 2022 р., коли активізувався політичний діалог і відбувалися дипломатичні турне українських міністрів закордонних справ. Водночас позиції окремих африканських держав залишаються різноспрямованими через вплив російської пропаганди та недостатню поінформованість про Україну. Системний, адаптивний підхід, культурно-гуманітарні проєкти та розвиток економічних зв'язків створюють основу для зміцнення довгострокового партнерства України з регіоном.

Зростає потенціал економічних відносин України з державами Північної Африки, особливо у сфері експорту продукції машинобудування, металів, тютюну та сільськогосподарської продукції. Позитивне торговельне сальдо України у 2024 р. підтверджує ефективність економічного співробітництва та відновлення торговельних потоків після періоду спаду. Ініціатива «Grain from Ukraine» підкреслює стратегічну роль Північної Африки як логістичного хаба для глобального експорту українського зерна та зміцнює взаємовигідні зв'язки. Водночас розвиток двосторонньої співпраці відкриває додаткові можливості для посилення економічного та гуманітарного впливу України на континенті.

Ефективне поєднання економічної, освітньої та культурно-гуманітарної співпраці з державами Північної Африки створює міцну основу для посилення міжнародного впливу України та формування позитивного іміджу на регіональному рівні. Інвестиції в освіту, науку та культуру дають можливість не лише просувати національні інтереси, а й протидіяти дезінформації, розвивати довгострокові партнерські зв'язки.

Проте, попри активізацію відносин, зберігаються виклики, пов'язані зі слабкою підтримкою окремих держав, глобальною конкуренцією та логістичними й економічними складнощами. Україна має значний потенціал для посилення своєї присутності в регіоні завдяки стратегічному підходу, розвитку продовольчої безпеки, інноваційних технологій і культурної дипломатії. Комплексна співпраця в освіті, науці та гуманітарних проєктах дає змогу зміцнювати імідж України та будувати довгострокові взаємовигідні відносини.

Використані джерела:

1. Богородицька, Г., Петренко, І., & Орлік, М. (2021). Проблеми та перспективи зовнішньоекономічних відносин України та країн Африки (на прикладі Єгипту). *Економічний простір*, (176), 9–14. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/176-1>

2. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами. (2025). Державна служба статистики України. <https://www.ukrstat.gov.ua>
3. Державна служба статистики України. (2025). Зовнішня торгівля України товарами за січень–листопад 2024 року [Експрес-випуск]. <https://stat.gov.ua/uk/publications/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-tovaramy-za-sichen-lystopad-2024-roku-ekspres-vypusk>
4. До Дня Африки. Відносини України з державами Африканського континенту. (2025). Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/do-dnya-afryky-vidnosyny-ukrayiny-z-derzhavamy-afrykansko-ho-kontynentu>
5. Дугінець, Г., & Омран, Х. З. (2022). Торговельні відносини України з країнами Близького Сходу та Північної Африки. Журнал європейської економіки, 21(4), 482–498. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1624/1627>
6. Ерман, Г. (2023). Як Україна і Росія «воюють» за прихильність Африки. BBC NEWS Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65965889>
7. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною і Тунісом. (2021). Посольство України в Туніській Республіці. <https://tunis.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/563-kulyturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-i-tunisom>
8. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Алжиром. (2025). Посольство України в Алжирській Народній Демократичній Республіці. <https://algeria.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/kulturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoju-ta-alzhirom>
9. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Єгиптом. (2025). Посольство України в Арабській Республіці Єгипет. <https://egypt.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/415-kulyturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-jegiptom>
10. Мішин, О. (2021). Африка як пріоритетний напрям зовнішньої політики України. Україна дипломатична, (22), 651–668.
11. Африканський Союз. (2023). Міністерство закордонних справ України. <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/afrikanskij-soyuz>
12. Стратегія щодо Африки 2024–2026. (2024). Міністерство закордонних справ України. <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/strategiya-afrika-eng.pdf>
13. Питання європейської та євроатлантичної інтеграції, No. 155/2019, Указ Президента України. <https://www.president.gov.ua/documents/1552019-26586>
14. Політичні відносини між Україною і Тунісом. (2025). Посольство України в Туніській Республіці. <https://tunis.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/561-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-tunisom>
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України», No. 448/2021, Указ Президента України. <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>
16. Росія в Африці: точки напруги та позиція Кремля. (2024). Український інститут майбутнього. <https://uifuture.org/publications/rosiya-v-afryczy-tochky-naprugy-ta-pozycziya-kremlya>
17. Хома, Н., & Панова, Д. (2024). Активізація взаємин України з державами Африки: оцінка результатів та перспектив. Історико-політичні проблеми сучасного світу, (50), 45–56. <https://doi.org/10.31861/mhpi2024.50.45-56>
18. Чубата, Н. (2023). Розвиток та проблематика зовнішньої політики України в Африці в контексті російсько-української війни. InterConf+, 37(171), 77–85. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.09.2023.007>
19. Ajaja, O. (2022). The case for neutrality: Understanding African stances on the Russia-Ukraine conflict. Journal of Military and Strategic Studies, 22(2), 129–153. <https://jmss.org/article/view/76591/56334>
20. Ajala, O. (2022). Russia's war with Ukraine: Five reasons why many African countries choose to be 'neutral'. The Conversation. <https://theconversation.com/russias-war-with-ukraine-five-reasons-why-many-african-countries-choose-to-be-neutral-18013580>
21. GDP per capita, PPP (current international). (2024). World Bank Group <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2024&locations=M2-DZ&start=1990&view=chart>
22. Soler i Lecha, E. (2022). Communicating vessels: How does the war in Ukraine affect the Middle East and North Africa? CIDOB opinion 706. <https://www.cidob.org/en/publications/communicating-vessels-how-does-war-ukraine-affect-middle-east-and-north-africa>

References:

1. Ajaja, O. (2022). The case for neutrality: Understanding African stances on the Russia-Ukraine conflict. Journal of Military and Strategic Studies, 22(2), 129–153. <https://jmss.org/article/view/76591/56334>
2. Ajala, O. (2022). Russia's war with Ukraine: Five reasons why many African countries choose to be 'neutral'. The Conversation. <https://theconversation.com/russias-war-with-ukraine-five-reasons-why-many-african-countries-choose-to-be-neutral-18013580>

3. Afrykanskyyi Soiuz [African Union]. (2023). Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/afrikanskij-soyuz>
4. Bohorodytska, H., Petrenko, I., & Orlik, M. (2021). Problemy ta perspektyvy zovnishnoekonomichnykh vidnosyn Ukrainy ta krain Afryky (na prykladi Yehvptu) [Problems and prospects of foreign economic relations between Ukraine and African countries (on the example of Egypt)]. *Ekonomichnyi prostir*, (176), 9–14. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/176-1>
5. Chubata, N. (2023). Rozvytok ta problematyka zovnishnoi polityky Ukrainy v Afrytsi v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny [Development and problems of Ukraine's foreign policy in Africa in the context of the Russian-Ukrainian war]. *InterConf+*, 37(171), 77–85. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.09.2023.007>
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2025, January 14). Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy za sichen–lystopad 2024 roku [External trade of Ukraine in goods for January–November 2024] [Express release]. <https://stat.gov.ua/uk/publications/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-tovaramy-za-sichen-lystopad-2024-roku-ekspres-vypusk>
7. Do Dnia Afryky. Vidnosyny Ukrainy z derzhavamy Afrykanskoho kontynentu [To the Day of Africa. Relations of Ukraine with the states of the African continent]. (2025). Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/do-dnya-afryky-vidnosyny-ukrayiny-z-derzhavamy-afrykanskoho-kontynentu>
8. Duhinets, H., & Omran, Kh. Z. (2022). Torhovelni vidnosyny Ukrainy z krainamy Blyzkoho Skhodu ta Pivnichnoi Afryky [Trade relations of Ukraine with the countries of the Middle East and North Africa]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, 21(4), 482–498. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1624/1627>
9. Erman, H. (2023). Yak Ukraina i Rosiia «voiuut» za prykhylnist Afryky [How Ukraine and Russia "fight" for Africa's favor]. *BBC NEWS Ukraina*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65965889>
10. GDP per capita, PPP (current international). (2024). World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2024&locations=M2-DZ&start=1990&view=chart>
11. Heohrafichna struktura zovnishnoi torhivli tovaramy [Geographical structure of foreign trade in goods]. (2025). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <https://www.ukrstat.gov.ua>
12. Khoma, N., & Panova, D. (2024). Aktyvizatsiia vzaiemyn Ukrainy z derzhavamy Afryky: otsinka rezultativ ta perspektyv [Activation of relations between Ukraine and African states: Assessment of results and prospects]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, (50), 45–56. <https://doi.org/10.31861/mhpi2024.50.45-56>
13. Kulturno-humanitarne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Tunisom [Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Tunisia]. (2021). Posolstvo Ukrainy v Tuniskii Respubliki. <https://tunis.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/563-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-i-tunisom>
14. Kulturno-humanitarne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Alshyrom [Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Algeria]. (2025). Posolstvo Ukrainy v Alzhyrskii Narodnii Demokratychnii Respubliki. <https://algeria.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/kulturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-alzhirom>
15. Kulturno-humanitarne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Yehvptom [Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Egypt]. (2025). Posolstvo Ukrainy v Arabskii Respubliki Yehvpet. <https://egypt.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/415-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-jegyptom>
16. Mishyn, O. (2021). Afryka yak priorityetnyi napriam zovnishnoi polityky Ukrainy [Africa as a priority direction of Ukraine's foreign policy]. *Ukraina dyplomatychna*, (22), 651–668.
17. Pitannia yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii [Issues of European and Euro-Atlantic integration], No. 155/2019, Ukaz Prezydenta Ukrainy. <https://www.president.gov.ua/documents/1552019-26586>
18. Politychni vidnosyny mizh Ukrainoiu i Tunisom [Political relations between Ukraine and Tunisia]. (2025). Posolstvo Ukrainy v Tuniskii Respubliki. <https://tunis.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/561-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-tunisom>
19. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 lypnia 2021 roku «Pro Stratehiu zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated July 30, 2021 "On the Strategy of Foreign Policy Activity of Ukraine"], No. 448/2021, Ukaz Prezydenta Ukrainy. <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>
20. Rosiia v Afrytsi: tochky napruhy ta pozytsiia Kremliia [Russia in Africa: Tension points and the Kremlin's position]. (2024). *Ukrainskyi instytut maibutnoho*. <https://uifuture.org/publications/rosiya-v-afrytzi-tochky-napruhy-ta-pozycziya-kremliya>
21. Soler i Lecha, E. (2022). Communicating vessels: How does the war in Ukraine affect the Middle East and North Africa? CIDOB opinion 706. <https://www.cidob.org/en/publications/communicating-vessels-how-does-war-ukraine-affect-middle-east-and-north-africa>
22. Stratehiia shchodo Afryky 2024–2026 [Strategy for Africa 2024–2026]. (2024). Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ctrategiya-afrika-eng.pdf>

Marta Oliynyk-Domochko*PhD in Political Science, Senior Lecturer, Department of Interdisciplinary Education,
National University of Kyiv-Mohyla Academy***Bohdan Khamidulin,***Master's student majoring in "Business Diplomacy and Government Relations Politics",
National University of Kyiv-Mohyla Academy****The States of North Africa as Strategic Partners of Ukraine***

The article comprehensively explores the potential of the North African states (Algeria, Egypt, Libya, Morocco, Tunisia) as strategic partners for Ukraine in the context of Russian aggression. Emphasis is placed on the growing strategic importance of the Maghreb region, which is determined by key factors: energy resources, logistical potential (Suez Canal, the "Grain from Ukraine" initiative), economic weight, and the necessity of diplomatic support on international platforms. The following methods are used in the article: comparative and historical analysis, systematic approach, case studies, modeling and forecasting methods

An analysis of the architecture of relations before and after the start of the full-scale invasion is conducted. Factors that caused the limited effectiveness of previous diplomacy in 2014–2022 are highlighted, and how the approach to partnership changed after 2022 is examined, including the intensification of dialogue and an individualized approach due to the non-uniform stance of the Maghreb countries in the UN. The impact of Russian propaganda and economic interests on the region, which led to the neutrality of several states, is considered separately. The successes in trade and economic cooperation (positive trade balance in 2024, agrarian export) and in the field of cultural and humanitarian cooperation (education, public diplomacy) as tools to counteract the Kremlin's influence are underscored.

The concluding part of the article outlines the main strategic guidelines necessary for strengthening the partnership with North Africa: improving the diplomatic situation (overcoming neutrality, combating disinformation), ensuring sustainable economic growth (increasing trade, attracting investment, developing logistics), and utilizing unique Ukrainian experience (in the military-technical sphere, infrastructure restoration, and IT technologies). The implementation of these directions will help to strengthen Ukraine's positive image, reduce the level of Russian influence, and ensure the long-term stability and development of bilateral relations..

Keywords: *North Africa, strategic partnership, trade, Ukraine, Algeria, Egypt, Libya, Morocco, Tunisia.*

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.16>

УДК 327.7:061.1ЄС]:355.02(4)

Іван Гуменюк*аспірант кафедри політичних наук,**Український державний університет імені Михайла Драгоманова**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3903-3438>; email: ivangumeniuk@gmail.com***БЕЗПЕКОВИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ ЄС: КРИЗИ, ДИЛЕМИ, ПОШУК РІШЕНЬ**

«Європа буде гартуватися в кризах і стане сумою рішень, прийнятих за цих криз»

Жан Моне

У статті досліджено трансформацію безпекового порядку денного Європейського Союзу в умовах полікризи та структурних змін міжнародного порядку. Актуальність теми зумовлена руйнуванням післявоєнної архітектури європейської безпеки, повномасштабною агресією Російської Федерації проти України, зростанням ролі гібридних, технологічних, енергетичних та інформаційних загроз, а також необхідністю переосмислення суб'єктності ЄС як безпекового актора. Метою дослідження є характеристика безпекового порядку денного ЄС як політичного та аналітичного конструкта, що формується в межах кризового циклу, в якому політичні відповіді породжують нові стратегічні дилеми та визначають подальшу еволюцію інтеграційного проєкту. Методологічну основу становлять компаративний підхід, критичний аналіз сучасних академічних і аналітичних джерел, а також використання теоретичних положень сек'юритизації, концепції полікризи та підходів до вивчення формування порядку денного (agenda-setting). Застосування цих

методів дозволило виявити взаємозв'язок між дискурсивним конструюванням загроз, інституційною еволюцією ЄС та межами інтеграції у сфері безпеки.

У результаті встановлено, що сучасний безпековий порядок денний ЄС характеризується розширенням тематичних сфер безпеки, сек'юритизацією економічної, технологічної та енергетичної політики, а також фрагментацією інституційних механізмів реагування. Виокремлено ключові типи криз: стратегічної стабільності, нормативного порядку та ідентичності, трансатлантичної асиметрії та енергетичної безпеки. Стверджується, що криза є не лише деструктивним явищем, а й структурною умовою європейської інтеграції, відкриваючи «вікна можливостей» для реформ, водночас створюючи ризики інституційного перевантаження та політичних конфліктів. Показано визначальну роль України у переосмисленні європейської безпекової архітектури та зміщенні акцентів від нормативної до гібридної моделі безпеки, в якій поєднуються військові спроможності, стійкість суспільства та союзницькі механізми. Зроблено висновок, що ефективність безпекового порядку денного ЄС залежить від здатності поєднати стратегічну автономію з трансатлантичною єдністю, подолати інституційну фрагментацію та сформуванню цілісної моделі багатовимірної безпеки.

Ключові слова: безпековий порядок денний ЄС, полікриза, сек'юритизація, стратегічна автономія, європейська інтеграція, гібридні загрози, трансатлантичні відносини, енергетична безпека.

Вступ. Європейський безпековий порядок денний формується на перетині криз і дилем сучасності: трансформації міжнародних відносин, ерозії післявоєнних інституційних домовленостей і структурних зрушень у характері загроз. Після завершення «холодної війни» архітектура, що спиралася на взаємодію НАТО, ЄС та ОБСЄ, ґрунтувалася на припущенні про поступову конвергенцію безпекових інтересів і нормативну силу міжнародного права. Російська агресія проти України з 2014 року та її повномасштабна фаза з 2022 року засвідчили крихкість цієї моделі та повернення до логіки силового балансу, що поєднується з новими типами загроз (гібридними, кібернетичними, енергетичними, інформаційними, технологічними).

«Безпека стає центральним пріоритетом у всіх політиках», – цю тезу нарешті розділяють не тільки незалежні експерти та дослідники, тепер це частина чинних європейських стратегій [Strategic Foresight Report, 2025]. ЄС має тривалий і відносно ефективний досвід антикризового менеджменту, втім головна мета криза сучасності – криза суб'єктності Європи як безпекового актора – виводить питання безпекового порядку денного на вищий рівень складності, як в практичному, так і в академічному сенсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний огляд сучасних академічних текстів за запропонованою темою свідчить про значний інтерес вчених до кризових процесів у Європі. Погодимося з українськими авторами, які вказують, що поняття «криза» часто використовується: 1) у значенні руйнівного та динамічного явища (криза довіри до влади, криза легітимності, криза ідентичності, криза політичної участі тощо); 2) у розумінні спектру деструктивних конфліктів, які особливо в умовах війни призводять до масштабних утрат; 3) у контексті межових проявів фактично у всіх сферах життя суспільства та функціонування держави; 4) як ґрунт для соціальних, економічних, політичних потрясінь, потенційних конфліктів у взаємодіях між інституціями, зацікавленими групами й персоналіями, у площинах влада–суспільство, влада–група, влада–індивід [Волянчук, 2024]. Водночас і у вітчизняних, і у західних джерелах нерідко пишуть і про потенціал криз для суспільно-політичного оновлення систем.

Кризу управління безпекою діагностують Європейському Союзу чимало авторитетних авторів. Відносини між НАТО та СПБО опинилися «у пастці управлінської сірої зони», коли держави-учасниці та їх міжурядові союзи уникають стратегічних рішень, блокують реформи, дублюють функції – усе це, на думку вчених, є «консенсусною втечею від реальності», що кидає виклик європейському управлінню безпекою [Helferich, 2025].

Помітно, що не лише кризові процеси, але й рішення довкола них можуть викликати нові серйозні суперечки в Європі та поглиблювати кризи. Про це зокрема пишуть західні вчені, які аналізують конфліктний концепт стратегічної автономії, що, на їх думку, також «розколює» Європу: для деяких країн, особливо в Центральній та Східній Європі, це

прагнення ЄС йти третім, незалежним від Сполучених Штатів, шляхом видається марним; натомість для Франції та Німеччини стратегічна автономія є необхідним порядком денним ЄС, щоб «розвинути власний голос у міжнародних справах та страхуватися в міжнародному просторі зростаючої невизначеності» [Helwig, 2023]. Це дослідження демонструє кризу єдності всередині ЄС навіть у базових безпекових питаннях.

Окреслені питання мають також виразний міждисциплінарний характер, наприклад, технологічний вимір кризи безпеки потребує залучення досліджень із різних галузей наук. Зокрема сучасні фахівці гостро критикують політику кібербезпеки ЄС одразу за кілька позицій: неузгодженості, відсутність інтеграції, розбіжності між державами-членами, інституційну дисфункцію, ірраціональність, потенційні проблеми з довірою, розбіжності між галузями промисловості та різними технологіями, бюрократичні конфлікти тощо [Ruohonen, 2024].

Водночас, розробляючи сценарний аналіз архітектури європейської безпеки, низка авторів уникають термінології кризологів, використовують м'якіші терміни, наприклад, «дилеми стратегічної автономії ЄС». Вони визнають, що головна загроза для Європи вбачається в намаганнях РФ переглянути світопорядок, повернути сфери впливу, що для ЄС означає необхідність чіткіше окреслити власну геополітичну ідентичність [Anghel, Damen, 2025]. Попри вибір умовних формулювань, застосування на позначення подібних явищ soft-поняття «дилема», загалом йдеться про кризу ідентичності, що може мати не менш руйнівні наслідки, аніж ті, що супроводжують інституційні, функціональні чи структурні виклики.

У центрі нашого дослідження поняття кризи та близькі до нього концепти, що поширюються у безпековому порядку денному ЄС. Це водночас формує деякі спільні й відмінні особливості академічного vs. політичного використання таких понять. В академічних текстах ці концепти – аналітичні категорії. Водночас у політиці ЄС – це інструменти мобілізації ресурсів і легітимації рішень. Наприклад, “resilience” одночасно є науковою концепцією та бюджетною програмою. Концепція «Стійкість 2.0» – зсув до проактивної та перспективної стійкості Європи для подолання глобальних невизначеностей: від геополітичних криз і гео економічних потрясінь до потрібної планетарної кризи (що охоплює зміну клімату, забруднення та втрату біорізноманіття), технологічних зрушень і загроз демократії та суспільним цінностям [Resilience 2.0: Empowering the European Union, 2025]. Академічна термінологія, що трансформується в політичну лексику, заслуговує відтак ще прискіпливішої уваги політологів.

Загалом вивчення аналітичних і академічних текстів дозволяє стверджувати, що західні автори все частіше вказують на різні типи криз європейського безпекового порядку: структурні (залежність від США, розрив можливостей); інституційні (консенсусне прийняття рішень, непослідовність політики); політичні (розбіжні оцінки й сприйняття загроз, стратегічний культурний розрив); технологічні (кіберфрагментація, дефіцит цифрової безпеки) та ін. Стосовно пошуку ефективних відповідей і рішень дослідники пишуть менше: діагностування кризи все ще користується більшим інтересом, аніж розробка комплексних програм чи аналітичних інструментів реагування на неї.

Мета дослідження – охарактеризувати порядок денний безпеки ЄС, що розвивається через кризовий цикл, у якому політичні відповіді породжують нові стратегічні дилеми, що переосмислюють наступний порядок денний. **Завдання дослідження** сформулюємо у проблемному ключі: 1) описати безпековий порядок денний як політичний і аналітичний конструкт; 2) розглянути ключові виклики та дилеми, які визначають такий порядок денний для сучасної Європи; 3) охарактеризувати наслідки сучасних криз для політики ЄС, тобто: чи «загартується» ЄС під впливом полікризи?

Методи дослідження. Для політологічного аналізу безпекового порядку денного ЄС особливо важливі компаративістська і прикладна оптика. Ця логіка дає чітку теоретичну рамку: 1) сек'юритизація визначає формування порядку денного; 2) полікратиза спричиняє

інституційну еволюцію; 3) дилеми – межі інтеграції та співпраці. Для того, щоб виразніше продемонструвати таку аналітичну матрицю матеріал викладено у таблиці. Критичний аналіз наукових джерел і аналітичних продуктів ЄС дозволяє співставити різні логіки, поняття та категорії, а також запропонувати практичні рекомендації по роботі зі суспільно-політичними кризами безпекового порядку денного.

Результати і дискусії. Огляд останніх досліджень може справити враження, що питання кризових явищ і процесів для Європи є відносно новими, а проте подібні дискусії тривають від початку заснування ЄС, а також загалом історично точаться довкола ідей пан'європеїзму. Європейські інтелектуали не приховують криз: на відміну від автократій, західні суспільства відкритіші до визнання внутрішніх проблем і роботи з ними.

У центрі нашої уваги три поняття (безпековий порядок денний, кризи, дилеми європейської безпеки), їх взаємозв'язок і використання в науковій літературі та політиці ЄС з опорою саме на сучасні джерела. Безпековий порядок денний як політичний і аналітичний конструкт дає багато можливостей для наукових пошуків і практичних рішень в умовах сучасних криз і загроз. У сучасній політичній науці "security agenda" розглядається не як перелік загроз, а як результат процесів формування порядку денного (agenda-setting) і сек'юритизації (securitization), тобто результат соціально-політичного конструювання того, що вважається екзистенційною проблемою [Wæver, 1995]. Після 2022 року в ЄС відбулося помітне розширення цього порядку денного: до класичної оборони додалися енергетична, кібернетична, технологічна, інфраструктурна безпека. Це відповідає логіці багатовимірної безпеки, де політика формується через інституційні та дискурсивні практики.

Сек'юритизація як механізм формування порядку денного європейської політики стає тенденційною. В рамках теорії сек'юритизації безпековий порядок денний виникає тоді, коли актори (наприклад, Європейська комісія, держави-члени, НАТО) легітимують надзвичайні політики через дискурс загрози. Показово, що навіть технологічна політика (наприклад, регулювання ШІ чи кіберстійкість) оформлюється як безпекова – через формалізацію ризиків і створення регуляторних режимів. Копенгагенська школа дослідників безпеки вже більше 10 років послідовно розвиває цю ідею, а зрештою під час пандемії її представники акцентували: «безпека більше не є фіксованим поняттям, яке контролюється експертами, а є мінливою та суперечливою ідеєю, що переноситься в різні професії, культури та індивідуальні обов'язки» [Berling, Gad, Lund, Wæver, 2021].

Україна стала центральним елементом трансформації європейського безпекового порядку. Її спротив довів значення конвенційних збройних сил, територіальної оборони та суспільної стійкості, а також актуалізував питання розширення євроатлантичних інституцій. Український кейс демонструє, що безпека Європи більше не може розглядатися без інтеграції східноєвропейського простору в спільні оборонні та політичні механізми, це змусило після 2022-го року вчергове переписати порядок денний ЄС.

«Масштабне вторгнення Росії в Україну зруйнувало європейський порядок безпеки», – пишуть західні дослідники [Schwarzer, 2024]. Йдеться також про неясну після виборів 2024 року роль та участь США як гаранта безпеки для Європи, про відновлення тісної співпраці між ЄС та Великою Британією в рамках НАТО та G7, про посиленні двосторонні зв'язки, про спільну військову, фінансову та гуманітарну допомогу Україні, про розширення ЄС; зрештою про переосмислення безпекової архітектури Європи в континентальному та глобальному масштабі загалом.

Зауважимо, що для багатьох напрямів політики ЄС криза операціоналізується як структурна умова європейської інтеграції. Це виразно не лише для сучасної Європи, але загалом для європейського інтеграційного проєкту, про що вказує і епіграф до цієї статті. В сучасній літературі про ЄС криза теж переважно перестала трактуватися як аномалія – вона є механізмом інтеграції через "pressure for reform" (як системний тиск, що визначає реформи). Після 2022 року у світі ще частіше говорять про полікризу, зокрема для ЄС про

конфігурацію складних одночасних процесів: війна, енергетика, технологічна залежність, розширення. Кризи як тригери для зміни безпекового порядку денного, бо саме вони відкривають “policy windows” для нових інструментів. І дослідникам, і виробникам рішень все частіше йдеться про складніше розуміння полікризи: від первинно «сукупності проблем, з якими стикається людство, у висхідній взаємопов’язаності соціальної, економічної, кліматичної, політичної й т. ін. систем сучасного глобального суспільства» до натомість сучасних «множинних криз, що виникають одночасно або накладаються одна на одну і взаємодіють між собою» [Українське суспільство в умовах полікризи, 2025, С. 185-187]. Це ризики, що наростають з різними швидкостями і масштабами, множаться у різних секторах європейської політики, часто паралельно зі складними глобальними потрясіннями, а відтак стають новою нормою життя ЄС.

Полікриза позначається на фрагментації політик. Емпіричні дослідження політики ЄС можуть аргументовано доводити, що розширення безпекового порядку денного спричиняє інституційні складності, конфлікти компетенцій, проблеми довіри між різними секторами і суб’єктами політик. Тобто кожна нова криза формує політичне середовище для сек’юритизації, а та відтак створює інституційне перевантаження для ЄС. Тут важливо вчасно розпізнати суспільно-політичну кризу, яку зазвичай науковці діагностують шляхом аналізу декількох ключових ознак: інституційна неспроможність; загострення конфліктів у суспільстві; збільшення політичної напруги; падіння довіри до влади, її технологічна відсталість, віддаленість від народу; зростання кількості незгодних, масових протестів; негативний вплив на сферу соціального захисту, економіку й суспільну стійкість загалом [Волянчук, 2024].

Всередині європейських інституцій про кризові процеси пишуть переважно у глобальному масштабі: світ кардинально змінився; триває руйнування міжнародного порядку та його правил; зміни клімату та деградація навколишнього середовища погіршуються швидше, ніж очікувалося і т.д. Властиві для ЄС прояви кризи у стратегічних документах називають «перехресними викликами», серед них зокрема згадують такі тези:

- одночасне прагнення до економічної конкурентоспроможності та стратегічної автономії;
- сучасні політики все ще не сприяють пом’якшенню можливих напруг і нерівностей;
- розбалансований підхід до технологій, відсутність інноваційної цілісної моделі, що базувалася б на цінностях ЄС;
- тиск на добробут людей і стійкість суспільства, що поглиблюється негативними демографічними тенденціями, регіональними дисбалансами, проблемами фізичного та психічного здоров’я, ризиками для навколишнього середовища;
- загрози демократії та фундаментальним цінностям, в т.ч. проблеми зовнішнього та внутрішнього тиску на демократію, алгоритмічної поляризації та дезінформації [Strategic Foresight Report, 2025].

Спробуємо з опорою на напрацювання незалежних дослідників чіткіше окреслити кризові процеси, властиві безпековому порядку денному ЄС.

1) Однією з ключових криз є криза стратегічної стабільності, пов’язана з руйнуванням режимів контролю над озброєннями. Припинення дії Договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності, стагнація Договору про звичайні збройні сили в Європі та відповідні невизначеності щодо майбутнього означають втрату інструментів передбачуваності. Дослідники підкреслюють «критичну слабкість чинних міжнародних механізмів контролю над ядерною зброєю, що призвело до підвищення ядерних ризиків і поглиблення недовіри між державами. Ядерна дипломатія... переживає глибокі трансформації, що пов’язані зі зростанням ядерного шантажу з боку деяких держав» [Лепська, 2024]. У результаті формується середовище зростаючих ризиків ескалації, де

відновлюється роль ядерного стримування, а поняття «кризової стабільності» знову стає центральним для європейської стратегічної думки.

2) Другою системною кризою є криза європейського нормативного порядку денного, доповнена перманентними кризами ідентичностей. Порушення базових принципів Гельсінського заключного акту – суверенної рівності держав, непорушності кордонів та незастосування сили – поставило під сумнів ефективність норм як інструменту безпеки. Дослідники вказують: «конструкту європейської ідентичності не вистачило гнучкості та здатності до модифікації, щоб витримати тиск кризових факторів, які обрушилися на Євросоюз з 2008 р. (періоду світової фінансової кризи). Розширення на Схід, некоректна міграційна політика, зміщення спочатку задекларованих цінностей у бік ліволіберальної ідеології з акцентом на толерантність, Brexit, економічна нестабільність, спричинена епідемією COVID-19 – ці події запустили ланцюжок зворотної трансформації, що виражається у зростанні націоналізму та відсутності Союзу з питань найактуальнішого порядку... "Конструювання" ЄС відбувалося на правовій основі за відсутності згуртовуючої ідеї, саме тому правова ідеологія заповнила вакуум у його ідеосфері... Правовій ідеології ЄС властиві такі характеристики: легітимація існуючого правопорядку та інтеграції, опис бажаного майбутнього у вигляді подолання не толерантності та дискримінації для "посилення" демократії... Водночас, ця ідеологія демонструє вкрай низький консолідувальний потенціал у межах ЄС. Наслідком цього стали спроби лідерів ЄС "знайти" ціннісні орієнтири "знизу" та подолати кризу самоідентифікації» [Бондаренко, 2023]. Загалом сьогодні йдеться про перехід від моделі "norm-based security" до гібридної конфігурації, у якій норми залишаються важливими для внутрішньої консолідації ЄС, але зовнішня безпека дедалі більше залежить від військових спроможностей і союзницьких гарантій.

3) Третьою характеристикою нестабільності є криза трансатлантичної асиметрії. Європейська безпека тривалий час базувалася на американських гарантіях, що створило структурну залежність у сфері оборонних спроможностей. Вдало описують цей «новий стан» українські військові: сьогодні поглиблюється «асиметрія безпеки», коли безпека вже не про дві армії на полі бою, а про багатомірні, мережеасиметричні загрози, що охоплюють цивільні та транснаціональні процеси; саме такий режим небезпек підтримує РФ, що має на меті «підрив легітимності європейських урядів і послаблення трансатлантичної єдності», «здійснює експорт нестабільності через гібридні інструменти, поєднуючи регулярну війну, проксіспроможності та "sharp power" для підриву згуртованості ЄС і НАТО. Нарешті, загроза була офіційно визнана: у 2022 році НАТО переорієнтувало оборонне планування на багатодоменне стримування РФ, тоді як ЄС акцентував на стратегічній автономії й стійкості до гібридних загроз» [Сирський, Семененко, Лебеденко, Лойшин, 2025, с. 11, 16, 19]. Сучасні дебати щодо «європейської стратегічної автономії» відображають спробу подолати зростаючий дисбаланс між США та ЄС через розвиток спільної оборонної політики ЄС, Європейського оборонного фонду та механізмів постійного структурованого співробітництва. Водночас повна автономія залишається малоімовірною без збереження трансатлантичної єдності.

4) Четвертий вимір – це криза енергетичної безпеки, яка трансформувалася у питання геополітичної стійкості та виклики екологічної безпеки. Дослідники ще на початку повномасштабного вторгнення писали: «У тих складних умовах, в яких опинився енергетичний сектор ЄС, виникли серйозні побоювання щодо того, чи зможе ЄС залишатися лідером, який продовжуватиме очолювати міжнародну спільноту на шляху протидії змін клімату... незважаючи на плани поєднати шлях до енергетичної незалежності від Росії з досягненням кліматичної нейтральності, ЄС був змушений для компенсації високих цін на енергоресурси частково відходити від кліматично дружньої політики. Відтак, у першій половині 2022 р. країни ЄС збільшили поставки з інших країн вугілля..., прийняв рішення відновлювати чи продовжувати роботу власних вугільних та атомних електростанцій. Це у

підсумку призвело до зростання викидів в атмосферу парникових газів... З іншого боку, ЄС почав активно будувати термінали для транспортування зрідженого природного газу, з метою диверсифікації постачання енергетичних ресурсів, укладати нові контракти на постачання нафти та газу, розвивати альтернативну енергетику» [Бучин, 2023, с. 29]. Відмова від російських енергоносіїв стала не лише економічним, а й стратегічним рішенням, що стимулює диверсифікацію постачання, розвиток відновлюваної енергетики та інфраструктурну інтеграцію. Енергетика перетворилася на інструмент стримування та на фактор, що визначає зовнішньополітичну суб'єктність ЄС.

5) Кризові процеси, пов'язані з технологічною трансформацією безпеки, відіграють суттєву роль для стійкості ЄС. Тут поки переважає «економічна» логіка, однак поза міжнародним і безпековим контекстами вона «крихка». Європа стикається з необхідністю одночасно зменшити залежність від зовнішніх постачальників критичних технологій, розвинути власну оборонно-промислову базу та інтегрувати штучний інтелект, космічні системи й кіберспроможності у безпекову політику. На думку вчених, сьогодні зростає «необхідність ревізії чинної парадигми політики Європейського Союзу. Геополітичні трансформації, спричинені війною в Україні, зростаючою конкуренцією на тлі технонаціоналізму та структурною залежністю від зовнішніх партнерів, продемонстрували обмеженість фрагментованого підходу до формування стратегій безпеки, інновацій та інвестицій. Відокремлення секторів, характерне для попередніх етапів європейського інтеграційного процесу, більше не відповідає системним викликам ХХІ століття...Формування стратегічної стійкості ЄС можливе лише за умови глибокої структурної інтеграції між дослідницько інноваційним сектором, оборонно-промисловим комплексом та інституціями спільної зовнішньої та безпекової політики» [Гетманенко, 2025, с. 235]. Отже, у відповідь на ці виклики формується нова логіка «технологічної автономності», що поєднує економічну, цифрову та військову політику.

6) Окремим виміром є криза безпеки людини, яка проявляється через згорання демократії, соціальну поляризацію, міграційні потоки, інформаційні операції, зростання впливу недержавних акторів. Саме в комплексі безпеку людини розглядають сучасні автори, відтак вказують на – зростаючу соціально-економічну нерівність, корупцію, політичну поляризацію, поширення дезінформації, загальну невизначеність, підрив довіри до демократичних інститутів ЄС, стриману реакцію європейських країн на масштабну агресію РФ, підрив впевненості у європейських механізмах прийняття рішень, зростання впливу деяких авторитарних проросійських режимів у межах ЄС, а також їхню взаємодію (конфронтаційна політика Угорщини, позиція уряду Словаччини тощо), втрату чіткого напрямку розвитку демократії на засадах солідаризму в об'єднаній Європі – усі ці загрози безпеці людини провокують зростання кількості міжнародних конфліктів, міграційні потоки, дефіцит енергоресурсів, торговельні проблеми, руйнування демократії в усьому світі [Загурська-Антонюк, Свірко, Загурський, 2025]. Отже, гібридні інструменти, спрямовані на дестабілізацію демократичних інститутів, демонструють, що внутрішня та зовнішня безпека більше не можуть розглядатися окремо. Це зумовлює сек'юритизацію політик у сферах, які раніше вважалися суто соціальними.

7) Криза суб'єктності Європи як безпекового актора формується на базі вище згаданих та може осмислюватися як метакриза сучасності. Українські дослідники, вивчаючи зовнішньополітичну суб'єктність ЄС, акцентують: «образ ЄС як "центр тяжіння" поступово трансформується в умовах внутрішньої фрагментації, зниження інституційної цілісності та викликів геополітичного характеру. Якщо раніше Союз асоціювався із правовим взірцем і носієм універсальних норм, що приваблював своїх партнерів завдяки авторитету верховенства права та демократичної легітимності, то після Брекзиту та в умовах зростання напруженості між ліберальними і так званими "неліберальними демократіями", зокрема Польщею та Угорщиною, така позиція зазнала суттєвого послаблення» [Дмитренко,

Дмитренко, Жабінець, 2025, с. 5]. Криза суб'єктності багатоскладова та передусім означає кризу політичної волі, помилки координації між інституціями, труднощі суспільно-політичної комунікації.

У відповідь на ці кризи формується нова багаторівнева модель європейської безпеки. Це паралельне посилення ролі НАТО як основного механізму колективної оборони, інституціалізація оборонних ініціатив ЄС, розширення регіональних форматів (Північне співробітництво, Бухарестська дев'ятка, Люблінський трикутник та ін.) та поглиблення партнерств із країнами-кандидатами. Така поліцентрична структура підвищує стійкість системи, але ускладнює координацію.

Пошук рішень в умовах полікризи природно відображається на європейському порядку денному та часто викликає нові дилеми. Наприклад, у західних джерелах часто критично розглядається взаємодоповнюваність НАТО та Спільної політики безпеки та оборони ЄС (СПБО – як найважливішого елемента спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, що охоплює оборону та військові аспекти, а також внутрішні кризи). В умовах мінливого безпекового ландшафту переглядається їх роль для потенційних реформ. У зв'язку з цим вчені акцентують на виразній дилемі безпекового порядку денного, яка тривалий час перешкоджала приймати ефективні рішення – мовчазна та спільна «втеча від реальності», що звужує можливості європейського антикризового управління безпекою та повинна бути подолана сценарним плануванням [Helferich, 2025].

Критики зазнають і нові безпекові формати. Зокрема Європейське політичне співтовариство (ЄПС, The European Political Community) – зустріч лідерів 44 європейських країн, яка з жовтня 2022 року проводиться двічі на рік, щоб забезпечити платформу для обговорення стратегічних питань у Європі, розвинути діалог між лідерами країн-членів ЄС, країн-кандидатів та інших європейських країн після того, як Росія підірвала континентальний порядок безпеки повномасштабною війною проти України. Зміст обговорень ЄПС навмисно гнучкий і залежить від поточних уподобань багатьох залучених учасників: країни, яка головує в ЄПС на основі ротації, інших учасників ЄПС, які особливо зацікавлені в просуванні порядку денного, таких як Франція, ЄС через перспективу членства деяких учасників ЄПС, що не входять до об'єднання, а також значного фінансування ЄС цих країн через його структуровані політичні рамки [What is the EPC, н.д.]. Оскільки європейцям необхідно активізувати свою участь у забезпеченні міжнародної безпеки, після 2022 року вони дійсно почали засновувати нові формати взаємодії; але враховуючи вже достатньо тривалі та ширші геополітичні та гео економічні виклики, фахівці висловлюють застереження, чи спроможний черговий міждержавний форум вирішити за давнені проблеми [Schwarzer, 2024].

Втім у сучасній літературі чимало й позитивних оцінок стратегій ЄС у відповідь на кризи. «ЄС продемонстрував силу, єдність і трансформаційну стійкість у реагуванні на нещодавні кризи», – зазначається на сайті Єврокомісії, де водночас стверджується необхідність подальшого проактивного пошуку рішень не лише у контексті нових ризиків, але й майбутніх можливостей, розгляду незнайомих сценаріїв або навіть тих, які важко уявити [Strategic Foresight Report, 2025]. ЄС, на думку багатьох фахівців, має потенціал і готовність підтримувати солідарність у світі; він є глобальним законодавцем у нових сферах демократії (захист даних, диджиталізація, управління цифровими платформами й технологіями); спроможний посилювати зв'язок між своїми інституціями та громадянами, і такому зміцненню засад європейської солідарної демократії сприяє навіть загальна чисельність населення ЄС, що приблизно відповідає загальній кількості населення США і Росії разом [Загурська-Антонюк, Свірко, Загурський, 2025, с. 152-153]. Вивчаючи реакції ЄС на демократичні виклики та їхні ширші наслідки для європейської політики, західні автори теж стверджують, що «ЄС виявився напрочуд стійким до криз завдяки своїй здатності адаптуватися та поглинати, а за необхідності й змінюватися у відповідь на кризу»

[Riddervold, Trondal, Newsome, 2021]. Загалом оцінки безпекового порядку денного ЄС розділилися та не є однозначними.

На основі опрацьованої літератури спробуємо узагальнити взаємозв'язок ключових кризових процесів у Європі та їх наслідків для ЄС, а також окреслити подальшу аналітичну перспективу, з якої варто вивчати складні суспільно-політичні процеси та відносини у регіоні.

Таблиця 1.

Безпековий порядок денний ЄС: криза – рішення – дилема

Криза	Політичне та інституційне рішення ЄС	Стратегічна дилема	Аналітичний вимір / що пояснює
Війна Росії проти України та руйнування постбіполярного порядку	Європейський фонд миру, спільні оборонні закупівлі, Strategic Compass, зростання оборонних витрат	Стратегічна автономія vs. трансатлантична залежність	Суб'єктність ЄС як безпекового актора
Енергетична залежність від РФ	REPowerEU, диверсифікація постачання, спільні закупівлі газу	Енергетична безпека vs. економічна конкурентоспроможність	Геоелектронізація безпеки
Технологічна залежність (США/Китай)	Digital sovereignty, кіберстійкість, регулювання ШІ	Відкритий ринок vs. технологічний протекціонізм	Безпека через регулювання
Фрагментація політичної волі держав-членів	PESCO, голосування кваліфікованою більшістю (частково), коаліції спроможних	Поглиблення інтеграції vs. збереження національного суверенітету	Межі неофункціонального розвитку
Криза міжнародних інституцій безпеки	Європейське майбутнє в НАТО, партнерства з G7, двосторонні гарантії безпеки	Інституційний мультилатералізм vs. ad hoc коаліції	Трансформація ліберального міжнародного порядку
Гібридні загрози та інформаційна війна	East StratCom, санкційна політика, захист критичної інфраструктури	Безпека vs. ліберальні свободи	Сек'юритизація внутрішньої політики
Міграційні кризи та демографічний тиск	New Pact on Migration and Asylum, екстерналізація кордонів	Гуманітарні норми vs. контроль кордонів	Нормативна сила ЄС і її межі
Розширення ЄС в умовах війни	Нові формати поступової інтеграції, безпекові умови	Поглиблення vs. розширення	Геополітизація стратегій розширення
Демократична ерозія всередині ЄС	Механізм умовності бюджету, санкційні процедури	Ціннісна єдність vs. політична стабільність	Легітимність ЄС як безпекової спільноти

Розроблено авторами.

Запропонована у табл. 1 модель пояснює логіку (ро)згортання кризи: 1) кризи формують безпековий порядок денний, однак не всі загрози стають частиною security agenda, а лише ті, що політично сек'юритизовані та інституційно опрацьовані; 2) рішення ЄС у відповідь на кризи мають структурну специфіку, при цьому переважають регуляторні інструменти, фінансові механізми, коопераційні формати (а не класична військова сила); 3) практично кожне рішення створює нову дилему, адже ЄС не «вирішує проблеми», а перерозподіляє ризики між цілями.

ЄС відповідає на кризи не лише військовими інструментами, а через регулювання ринку і технологій (наприклад, кіберстійкість, стандарти для продуктів, контроль ланцюгів постачання). Це створює особливу модель – безпека через регулювання. Водночас сучасний

безпековий порядок денний Європи характеризується переходом від постмодерної моделі «мирного континенту» до конфігурації, що поєднує елементи силового балансу, нормативної інтеграції та технологічного суперництва. Пошук шляхів вирішення криз відбувається через синтез трьох стратегій: нарощування військових спроможностей, інституційну адаптацію та поглиблення політичної єдності. Від успішності цього синтезу залежить здатність Європи виступати автономним і водночас союзницьким центром сили в новій глобальній безпековій структурі.

Висновки. Кризові процеси в Європі перегукуються з глобальними та локальними, а реакція на них усередині ЄС часто формує нові стратегічні дилеми. Саме російсько-українська війна радикально переписала безпековий порядок денний Європи. Регуляторна безпека вже тривалий час є типовою для ЄС, а втім війна стала каталізатором переозначення безпеки Європи. Після 2022 року на порядку денному безпеки ЄС знову домінують питання оборони, військової мобільності, ВПК. Це означає повернення до “hard security”, але в поєднанні з регуляторною силою ЄС (санкції, політика стійкості, ланцюги постачання тощо).

Дилеми європейської безпекової політики потребують сучасних аналітичних інструментів. В умовах полікризи класична безпекова дилема у європейському контексті трансформувалася на одразу декілька рівнів викликів: дилему автономії vs. трансатлантизму, розширення vs. керованості, ринку vs. геополітики. Посилення оборонних спроможностей ЄС одночасно стабілізує та створює нові напруження (наприклад, у відносинах між державами-членами щодо ресурсів).

Взаємозв'язок трьох ключових понять у статті може розвинути аналітичні інструменти для розуміння безпеки ЄС: «кризи» визначають, що саме стає безпекою (agenda); «безпековий порядок денний» формує інституційні відповіді; «дилеми» виникають як побічний ефект цих відповідей (розподіл ресурсів, суверенітет, альянси тощо). Тобто це динамічна тріада політичного розвитку ЄС в умовах полікризи.

У стратегічному вимірі сучасна Європа змінюється: від умовно постмодерного до умовно геополітичного ЄС. Сучасний безпековий порядок денний ставить перед ЄС екзистенційну потребу трансформації у впливового геополітичного актора. ЄС визнає нагальну необхідність посилення стійкості за рамками простого подолання кризи, прагнучи натомість трансформаційного реагування, тобто здатностей адаптуватися та процвітати в невизначені часи. Однак виразні дилеми (єдність, ресурси, демократична легітимність) показують, що ця трансформація незавершена і кризи залишаються головним драйвером змін, які потребують подальших досліджень.

Використані джерела:

1. Бондаренко, Л.-О. (2023). Поглиблення кризи європейської ідентичності та взаємин всередині Європейського Союзу: ідеологічний аспект. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, (47), 177–184. <https://doi.org/10.31861/mhpi2023.47.177-184>
2. Бучин, М. А. (2023). Кліматична політика ЄС в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 4(60). [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4\(60\).296974](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4(60).296974)
3. Волянук, О. «Російська криза»: спроба концептуалізації у контексті сучасної політології та громадянської освіти. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. № 1 (18) 2024. С. 234-248. <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2024-01-234-248> (категорія Б)
4. Гетманенко, О.О. (2025). Інноваційно-інвестиційна та безпекова політика європейського союзу в умовах нових геополітичних викликів: стратегічний аналіз. *Цифрова економіка та економічна безпека*. Випуск 2(17). С. 230-237. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.17-38>
5. Дмитренко, С., Дмитренко, О., & Жабінець, Н. (2025). Європейський Союз: переосмислення безпекової та зовнішньої політики. *Публічне управління і політика*, (5(9)). <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.08>

6. Загурська-Антонюк, В. Свірко, С., Загурський, В. (2025). Криза солідарної демократії ЄС в умовах геополітичних загроз. Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць; редкол.: О. М. Руденко (голов. ред.), П. В. Токар, В. І. Андрейко та ін. Ужгород: ДВНЗ "УжНУ", Вип. 1 (34). С. 143–155.
7. Лепська, Н. В. (2024). «Нова» ядерна дипломатія в умовах сучасної кризи системи міжнародної безпеки. Сучасні політичні візії. № 1. С. С. 24-33. URL: <https://doi.org/10.32782/3083-5755/2024/1-4>.
8. Сирський, О., Семененко, О., Лебеденко, А., & Лойшин, А. (2025). Глобалізм і нова епоха воєн: від світового порядку до асиметрії безпеки. Міжнародний науковий журнал «Military Science», 3(3), 6-27. <https://doi.org/10.62524/msj.2025.3.3.1>
9. Українське суспільство в умовах полікризи: Другі соціологічні читання пам'яті академіка НАН України В.М. Ворони (короткий звіт). (2025). Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2, 183–214.
10. Anghel, S. E., Damen, M. The Future European Security Architecture: Dilemmas for EU strategic autonomy. (2025). European Parliament Study. 140 p.
11. Berling, T. V., Gad, U. P., Lund Petersen, K., & Wæver, O. (2021). The pandemic has overturned our old understandings of security: Precaution: Covid-19! Danish Institute for International Studies (DIIS). DIIS Policy Brief Vol. 2021 No. November
12. Helferich, J. (2025). Trapped in the grey zone: NATO-CSDP relations in a new era of European security governance. *Int Polit* 62, 1070–1083. <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00647-9>
13. Helwig, N. (2023). EU Strategic Autonomy after the Russian Invasion of Ukraine: Europe's Capacity to Act in Times of War. *JCMS. Volume 61. Annual Review*. Pp. 57–67 <https://doi.org/10.1111/jcms.13527>
14. Monnet, J. (1978). *Memoirs*. London: Collins
15. Resilience 2.0: Empowering the European Union towards 2040 and beyond. (2025). European External Action Service. https://www.eeas.europa.eu/eeas/resilience-20-empowering-european-union-towards-2040-and-beyond_en
16. Riddervold, M., Trondal, J., Newsome, A. (2021). *European Union Crisis: An Introduction*. The Palgrave Handbook of EU Crises. Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51791-5_1
17. Ruohonen, J. (2024, Sep) The Incoherency Risk in the EU's New Cyber Security Policies. 23th Conference on e-Business, e-Services and e-Society (I3E). Heerlen, Netherlands. pp.284-295 <https://doi.org/10.48550/arXiv.2405.12043>
18. Schwarzer, D. (2024). 'The War in Ukraine and Its Challenges to European Security, Transatlantic Relations, and EU-UK Cooperation', in Federico Fabbrini (ed.), *The Law & Politics of Brexit: Volume V: The Trade and Cooperation Agreement* (Oxford; online edn, Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198908289.003.0003>
19. Strategic Foresight Report (2025.09.09). European Commission. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight/2025-strategic-foresight-report_en
20. Wæver, O. (1995). *Securitization and Desecuritization*. In R. D. Lipschutz (Ed.), *On Security* (pp. 46-87). Columbia University Press.
21. What is the EPC? The EPC Observatory. <https://epc-observatory.info/what-is-the-epc/>

References:

1. Bondarenko, L.-O. (2023). Pohlyblennia kryzy yevropeiskoi identychnosti ta vzaiemyn vsередyni Yevropeiskoho Soiuzu: ideolohichni aspekt [Deepening the crisis of European identity and relations within the European Union: the ideological aspect]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, (47), 177–184. <https://doi.org/10.31861/mhpi2023.47.177-184>
2. Buchyn, M. A. (2023). Klimatychna polityka YeS v umovakh povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [EU climate policy in the conditions of the full-scale Russian-Ukrainian war]. *Visnyk NTUU «KPI»*. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 4(60). [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4\(60\).296974](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4(60).296974)
3. Volianiuk, O. (2024). «Rosiiska kryza»: spoba kontseptualizatsii u konteksti suchasnoi politolohii ta hromadianskoi osvity [“Russian crisis”: an attempt at conceptualization in the context of modern political science and civic education]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 1(18), 234–248. <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2024-01-234-248>
4. Hetmanenko, O. O. (2025). Innovatsiino-investytsiina ta bezpekova polityka Yevropeiskoho Soiuzu v umovakh novykh heopolitychnykh vyklykiv: stratehichni analiz [Innovation-investment and security policy of the European Union in the conditions of new geopolitical challenges: a strategic analysis]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 2(17), 230–237. <https://doi.org/10.32782/dees.17-38>

5. Dmytrenko, S., Dmytrenko, O., & Zhabinets, N. (2025). Yevropeyskyi Soiuz: pereosmyslennia bezpekovoï ta zovnishnoi polityky [The European Union: rethinking security and foreign policy]. *Publichne upravlinnia i polityka*, 5(9). <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.08>
6. Zahurska-Antoniuk, V., Svirko, S., & Zahurskyi, V. (2025). Kryza solidarnoi demokracji YeS v umovakh heopolitychnykh zahroz [The crisis of EU solidarity democracy in the conditions of geopolitical threats]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats*, 1(34), 143–155.
7. Lepska, N. V. (2024). «Nova» yaderna dyplomatiia v umovakh suchasnoi kryzy systemy mizhnarodnoi bezpeky [“New” nuclear diplomacy in the conditions of the modern crisis of the international security system]. *Suchasni politychni vizii*, 1, 24–33. <https://doi.org/10.32782/3083-5755/2024/1-4>
8. Syrskyi, O., Semenenko, O., Lebedenko, A., & Loishyn, A. (2025). Hlobalizm i nova epokha voien: vid svitovoho poriadku do asymetrii bezpeky [Globalism and the new era of wars: from the world order to the asymmetry of security]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Military Science»*, 3(3), 6–27. <https://doi.org/10.62524/msj.2025.3.3.1>
9. Ukrainske suspilstvo v umovakh polikryzy: Druhi sotsiologichni chytannia pamiaty akademika NAN Ukrainy V. M. Vorony (korotkyi zvit) [Ukrainian society in the conditions of polycrisis: the Second sociological readings in memory of academician of the NAS of Ukraine V. M. Vorona (brief report)]. (2025). *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, 2, 183–214.
10. Anghel, S. E., Damen, M. *The Future European Security Architecture: Dilemmas for EU strategic autonomy*. (2025). *European Parliament Study*. 140 p.
11. Berling, T. V., Gad, U. P., Lund Petersen, K., & Wæver, O. (2021). *The pandemic has overturned our old understandings of security: Precaution: Covid-19!* Danish Institute for International Studies (DIIS). DIIS Policy Brief Vol. 2021 No. November
12. Helferich, J. (2025). Trapped in the grey zone: NATO-CSDP relations in a new era of European security governance. *Int Polit* 62, 1070–1083. <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00647-9>
13. Helwig, N. (2023). *EU Strategic Autonomy after the Russian Invasion of Ukraine: Europe's Capacity to Act in Times of War*. *JCMS*. Volume 61. Annual Review. Pp. 57–67 <https://doi.org/10.1111/jcms.13527>
14. Monnet, J. (1978). *Memoirs*. London: Collins
15. *Resilience 2.0: Empowering the European Union towards 2040 and beyond*. (2025). *European External Action Service*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/resilience-20-empowering-european-union-towards-2040-and-beyond_en
16. Riddervold, M., Trondal, J., Newsome, A. (2021). *European Union Crisis: An Introduction*. *The Palgrave Handbook of EU Crises*. Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51791-5_1
17. Ruohonen, J. (2024, Sep) *The Incoherency Risk in the EU's New Cyber Security Policies*. 23th Conference on e-Business, e-Services and e-Society (I3E). Heerlen, Netherlands. pp.284-295 <https://doi.org/10.48550/arXiv.2405.12043>
18. Schwarzer, D. (2024). *The War in Ukraine and Its Challenges to European Security, Transatlantic Relations, and EU-UK Cooperation*, in Federico Fabbrini (ed.), *The Law & Politics of Brexit: Volume V: The Trade and Cooperation Agreement* (Oxford; online edn, Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198908289.003.0003>
19. *Strategic Foresight Report (2025.09.09)*. *European Commission*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight/2025-strategic-foresight-report_en
20. Wæver, O. (1995). *Securitization and Desecuritization*. In R. D. Lipschutz (Ed.), *On Security* (pp. 46-87). Columbia University Press.
21. *What is the EPC?* The EPC Observatory. <https://epc-observatory.info/what-is-the-epc/>

Ivan Humeniuk,

*PhD student at the Department of Political Science,
Ukrainian Drahomanov State University*

The EU Security Agenda: Crises, Dilemmas, and the Search for Solutions

The article examines the transformation of the European Union's security agenda in the context of polycrisis and structural changes in the international order. The relevance of the topic is due to the erosion of the post-war European security architecture, the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, the growing role of hybrid, technological, energy, and information threats, as well as the need to reconsider the EU's actorness in the field of security. The aim of the study is to conceptualize the EU security agenda as a political and analytical construct shaped within a cycle of crises in which policy responses generate new strategic dilemmas and determine the further evolution of the integration project.

The methodological framework is based on a comparative approach, critical analysis of contemporary academic and analytical sources, and the application of the theoretical provisions of securitization, the concept of

polycrisis, and agenda-setting studies. The use of these methods made it possible to identify the interconnection between the discursive construction of threats, the institutional evolution of the EU, and the limits of integration in the security domain.

The findings demonstrate that the contemporary EU security agenda is characterized by the expansion of the thematic scope of security, the securitization of economic, technological, and energy policies, and the fragmentation of institutional response mechanisms. The key types of crises are identified as those of strategic stability, the normative order and identity, transatlantic asymmetry, and energy security. It is argued that crisis is not only a destructive phenomenon but also a structural condition of European integration, opening “windows of opportunity” for reforms while simultaneously creating risks of institutional overload and political conflict. The decisive role of Ukraine in rethinking the European security architecture and in shifting the focus from a normative to a hybrid security model—combining military capabilities, societal resilience, and alliance mechanisms—is demonstrated. It is concluded that the effectiveness of the EU security agenda depends on its ability to reconcile strategic autonomy with transatlantic unity, overcome institutional fragmentation, and develop a coherent model of multidimensional security.

Keywords: EU security agenda, polycrisis, securitization, strategic autonomy, European integration, hybrid threats, transatlantic relations, energy security.

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.17>

УДК 327.8

Володимир Жигайло,

здобувач ступеня доктора філософії,

Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ МАУП»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7255-5747>; e-mail: volodymyr.zhyhaylo@gmail.com

ПРІОРИТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ЗА ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ Д. ТРАМПА: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОДІЙ І ДОКТРИН

У центрі уваги період 2017–2021 років (перша каденція Дональда Трампа), що став переломним етапом для трансформації не лише стратегії США, але й геополітики загалом. У статті досліджено зовнішню політику Сполучених Штатів у XXI столітті як явище, що значною мірою зумовлене рішеннями і доктринами, розробленими зокрема з 2001 р. аналітичними центрами президентів Дж. Буша, Б. Обами, Д. Трампа. Це спроба комплексно проаналізувати в історичній ретроспективі зовнішньополітичний курс Вашингтона з точки зору актуальних подій і їх доктринального забезпечення. Доктрини дають змогу виявити традиційні напрями зовнішньополітичного курсу країни та традиційні уявлення американських очільників про зовнішньополітичні пріоритети, які змінювалися від каденції до каденції, проте які безпосередньо пов'язані з формуванням засад нового світопорядку, що відповідав політичним та економічним інтересам США.

Встановлено реальну роль політичних подій і документів, що формують доктринальне підґрунтя зовнішньополітичної діяльності президентів у їхній практичній діяльності через призму традиційних парадигм – ізоляціонізму та інтервенціонізму, жорсткої та м'якої сили. Зовнішньополітичні стратегії американських очільників і їхні уявлення про зовнішньополітичні імперативи нерідко розглядаються окремо від базових документів (стратегії національної безпеки, національні воєнні стратегії, щорічні звіти секретаря оборони президенту та Конгресу США). Авторський підхід полягає не лише в поєднанні цих двох візій, а й у аналізі стійких політичних уявлень, сформованих під впливом адженди, які сприяли формуванню та зміцненню нового світового порядку. Ретроспективний аналіз окремих подій і стратегій першої каденції Д. Трампа дав можливість охарактеризувати пріоритети та проблеми зовнішньої політики Сполучених Штатів у XXI столітті.

Ключові слова: зовнішня політика США, пріоритети адміністрації Дональда Трампа, зовнішньополітичний курс Вашингтона, доктринальне забезпечення, новий світовий порядок, ретроспективний аналіз, аналіз подій, американо-українські відносини.

Вступ. У сучасних академічних і політичних дискусіях часто згадуються доктринальні засади зовнішньої політики каденцій Дж. Буша, Б. Обами, Д. Трампа та їхня практична реалізація, наслідки для сьогодення. Врахування чинника конкретних рішень і

доктринальних засад зовнішньополітичного курсу США поглиблює розуміння американізму як явища. Еволюція зовнішньополітичних стратегій Вашингтона мала вплив як у глобальній, так і в регіональній політиці. Саме тому ця тема є вельми актуальною на сучасному етапі розвитку світової цивілізації, особливо в час війни, розв'язаної РФ проти України. Постановка наукової проблеми полягає у розумінні зовнішньої політики Сполучених Штатів в XXI столітті як явища, що значною мірою зумовлене рішеннями і доктринами, розробленими та втіленими адміністраціями президентів США. Сьогодні важливо комплексно аналізувати зовнішньополітичний курс Вашингтона з точки зору політичних подій, процесів, відносин і доктринального забезпечення, спрямованого на формування нового світового порядку.

Перша каденція Дональда Трампа (2017–2021) стала переломним етапом для трансформації зовнішньополітичної стратегії США, оскільки ознаменувала відхід від усталених ліберально-інституціоналістських практик до виразнішого націонал-реалістичного курсу під гаслом «America First». У контексті кризи глобального лідерства Заходу, зростання ревізіоністських держав і ерозії багатосторонніх режимів аналіз цього періоду дозволяє оцінити структурні зміни у підходах США до міжнародного порядку.

Ретроспективне осмислення пріоритетів адміністрації Трампа набуває особливої ваги з огляду на подальші коливання американської політики після 2022 року та триваючу конкуренцію великих держав. Переоцінка союзницьких зобов'язань, торговельний протекціонізм і ревізія міжнародних угод вплинули не лише на трансатлантичні відносини, а й на стратегічний баланс у Євразії та Індо-Тихоокеанському регіоні. Для держав, що перебувають у зоні безпекової турбулентності, включно з Україною, розуміння логіки цих рішень має прикладне значення.

Крім того, досвід 2017–2021 років став предметом інтенсивної наукової дискусії у межах теорій неокласичного реалізму, популізму та трансакційного лідерства. Аналізуючи пріоритети зовнішньої політики США в цей період, доцільно співвіднести індивідуальні чинники прийняття рішень зі системними обмеженнями міжнародної структури, що дозволяє уникнути персоналізації процесів та забезпечити більш об'єктивну інтерпретацію.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких осмислюються проблеми зовнішньополітичного курсу США та на які ми спираємося у власній пошуковій роботі, показує необхідність глибше вивчати не лише політологічні, але й історичні, економічні, юридичні джерела. Доктринальне забезпечення зовнішньої політики США вивчали українські науковці, які торкалися тих або інших аспектів окресленого питання, пропонували міждисциплінарну аналітику. Окремі аспекти та пріоритети зовнішньої політики США в нових геополітичних умовах стали предметом уваги О. Кандюка, О. Корнієвського, А. Корольової, Ю. Ладного, Д. Лакішика, Є. Макаренка, Т. Мединської, О. Оборського, Г. Піскорської, Н. Погорілої, А. Рижикової, О. Тригуба, В. Шиманського, Н. Яковенко та інших. Тривалий час вчені в Україні констатували певний розвиток зовнішньополітичного курсу США. Наприклад, осмислюючи політику цієї країни від Дж. Буша-ст. до Дж. Буша-мол., Д. Лакішик вбачав деякі конструктивні тенденції [2008]. А. Буравкіна притримувалася думки, що східноазійська політика США має ознаки еволюції [2016]. Водночас мали місце й дещо поміркованіші оцінки, які відзначали прагматику зовнішньополітичного курсу США [Макаренко, 2011]. Публікації, що почали з'являтися після 2017 р., а тим більше після 2025 р., з другою каденцією Д.Трампа, все частіше вказують на вплив популізм, переозначення світопорядку, згорання демократії як ключові чинники геополітики сучасності.

Зовнішньополітична діяльність президентів Сполучених Штатів в XXI столітті є об'єктом численних досліджень, однак сучасні реалії допоможуть краще зрозуміти результати такої діяльності у світлі нових безпекових викликів. У фокусі нашого дослідження саме такий ретроспективний предметний зріз, що ще не має достатнього відображення у попередніх політологічних напрацюваннях – доктринальне забезпечення

зовнішньої політики Сполучених Штатів за першої каденції президента Д. Трампа як засіб втілення зовнішньополітичних імперативів.

Мета статті вбачається у багатоаспектному ретроспективному політико-праксеологічному дослідженні системного взаємозв'язку між доктринами та формуванням зовнішньої політики (у ширшому розумінні – нового світопорядку) в контексті проблем подальшого перегляду глобального лідерства США, зокрема на прикладі перегляду зовнішньополітичних пріоритетів за першої каденції президенства Д. Трампа. Враховуючи наявність тісного зв'язку між доктринальним забезпеченням і подіями формування нового світового порядку, ми робимо спробу пояснити зовнішньополітичну діяльність американського президента Д. Трампа у традиційних і ситуативних вимірах політичної аналітики. Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення таких **завдань**: систематизувати поширені напрацювання та підходи щодо концептуальних засад зовнішньої політики США в XXI столітті; з'ясувати засади та цілі зовнішньополітичної стратегії США за першої каденції Д. Трампа; виявити ступінь впливу окремих подій і доктрин вказаного періоду на сучасні зовнішньополітичні стратегії та світові процеси, зокрема відносини між США та Україною.

Методологічну основу дослідження склали інструменти, методи, техніки та підходи, засновані на принципах науковості, системності, компаративістики, історичного детермінізму, багатофакторності. З позицій об'єктивності вивчаються тенденції, тренди та закономірності, які окреслюють зовнішньополітичну стратегію протягом вказаного періоду. Світовий порядок і систему міжнародних відносин як чинник і предмет зовнішньої політики США неможливо осягнути без системного аналізу, тобто розкриття механізмів, інституційних чинників, структур і організаційних спроможностей, постійних взаємодій національних політик із глобальним середовищем. У складній порівняльній ретроспективі осмислюється зовнішня політика Вашингтона – на зіткненні військових й економічних чинників у діяльності та стратегічних пріоритетах президентів. Історичний підхід в добу перманентних змін набуває особливої ваги, що дозволило розрізнити еволюційні та асиметричні політичні процеси, явища, рішення у міжнародній політиці. Нам йдеться про провідного актора глобальних змін і світових суспільно-політичних трансформацій, тому у роботі звертаємося також до основ структурно-функціональної аналітики доктринальних позицій США зазначеного періоду.

Спираючись на положення методології, ґрунтованої на міждисциплінарному синтезі, ми здійснили спробу поглибити висвітлення теми, застосовуючи теорію синергетики, зокрема показати, як у міжнародних відносинах дедалі вагомішу роль відіграють чинники впливу, криз, ситуативних конфліктів і рішень. Зважаючи на колізії політичної ситуації у світі, процес глобалізації, дослідження доктринальних засад дає змогу об'єктивно оцінювати зовнішньополітичний курс країни за різних ситуацій. Окремі установки синергетичного підходу використовувалися в процесі роз'яснення системи міжнародних відносин, яка зазнає перетворень, а, на думку численних дослідників, і незворотних трансформацій.

Елементи поведінкового аналізу та компаративістики дозволили охарактеризувати стратегічні моделі в політичних практиках президента США. Цьому сприяла й емпірична база дослідження. Прикладні методи політології, зокрема подієвий аналіз, дозволили виокремити етапність і зовнішньополітичні пріоритети Вашингтона, їхній зв'язок з базовими документами, що регламентують внутрішньо- та зовнішньополітичну діяльність лідерів, їх вплив на динаміку політичного процесу загалом.

Результати та дискусії. Ключовим концептуальним орієнтиром першої каденції Д. Трампа стала стратегія «America First», що передбачала пріоритет національного суверенітету над багатосторонніми зобов'язаннями. У Стратегії національної безпеки 2017 року [National Security Strategy, 2017] було чітко артикульовано перехід до логіки

великодержавної конкуренції, де основними стратегічними суперниками визначалися Китай та Росія. Такий дискурс засвідчив відхід від парадигми боротьби з тероризмом як домінантного фокусу попереднього десятиліття. Перегляд ядерної політики з 2018 р. вбачає воєнну стратегію Росії як «ядерну ескалацію», водночас, зазначалося, що Вашингтон не бажає ставитись до Росії та Китаю як суперників. Доктрина передбачала збільшення витрат на ядерний арсенал більше ніж в два рази в найближчі десять років та рекомендувала частково зменшити потужність ядерних боєголовок для балістичних ракет підводних човнів та розробити крилаті ракети морського базування.

Перша президентська каденція глави США Д. Трампа характеризується низькою інтенсивністю проведення зовнішньої політики, констатує віце-президент Інституту Чарльза Коха Вільям Ругер. Таку думку він висловив у ході 12-го Київського Безпекового Форуму, організованого Фондом Арсенія Яценюка «Відкрий Україну». «У порівнянні з попередником (Дж. Байден) ми бачимо низький рівень втілення зовнішньої політики... якщо ми говоримо про методи чи стиль Трампа у цьому напрямку, то сказати нам немає що, але все це виглядає позитивно», – сказав В. Ругер. Експерт пояснив, що кожен з попередників Трампа проводив військову кампанію, зокрема, при Клінтоні була війна в Косово, Бушу – Іракська кампанія, при Обамі війська були розташовані в Афганістані: «Зараз у США є президент, у якого не було жодної інтервенції, і це великий плюс. Але якщо він ніколи не формулював стратегічних доктрин, то зараз дозволив Вашингтону розглянути ті питання, які мали бути розглянуті ще в період холодної війни. І це плюс, бо він почав дискусію всередині самого Вашингтону. Трамп у Твітері пише, що США мають піти з Сирії і Афганістану. І це знову ж таки – позитивно», – вважав свого часу В. Ругер [2019]. У зовнішній політиці виразними ознаками міжнародного порядку денного того періоду стали різкі заяви, суперечливі рішення Д. Трампа, зближення зі Сходом у ході великого азійського турне; мали місце виразні прояви турбулентності, кризові моменти, зокрема – загроза атомної війни з КНДР та змагання «червоними кнопками» з Кім Чен Ином; відмова продовжувати ядерну угоду з Іраном, завдяки якій країна припинила розробку атомної зброї; авіаудари по Сирії та офіційне визнання Єрусалиму столицею Ізраїлю, попри глибоке занепокоєння й. Такі зовнішньополітичні кроки впливали на глобальну стабільність, формували комплекс нових застережень міжнародної спільноти, провокували масові протести у всьому світі, мали довгострокові наслідки, а не тільки короткострокові політичні загрози на зразок «імпічменту».

Повноцінної зовнішньополітичної доктрини Д. Трамп, на думку багатьох дослідників, не запропонував, проте її загалом визначають у джерелах як «реалізм із принципами». Президент заявив, що США не будуть використовувати збройні сили для побудови демократії на віддалених теренах чи намагатися перебудувати інші країни на свій лад. Замість цього, Вашингтон співпрацюватиме зі союзниками та партнерами задля того, аби захистити спільні інтереси, в першу чергу, у сфері боротьби з тероризмом. Основні тези доктрини Трампа узагальнювали й раніше, на прикладі попередніх спроб перегляду програм консервативних сил США: 1) акцент на національних інтересах; 2) відмова від концепції ліберального інтервенціонізму; 3) прагматичніший підхід [Худолій, 2013]. Політика цього президента першої каденції не завжди відповідала заявам деяких аналітиків про ізоляціоністську позицію. Однак риторика та політика Трампа суттєво різнилися, що помітно і досі.

На Близькому Сході політика Трампа поєднувала жорсткий курс щодо Ірану та прагматичну підтримку Ізраїлю. Вихід із Joint Comprehensive Plan of Action у 2018 році засвідчив готовність до односторонніх рішень у сфері нерозповсюдження ядерної зброї. Паралельно було ініційовано нормалізаційні процеси між Ізраїлем і низкою арабських держав, що продемонструвало прагнення до трансакційного формату регіональної стабілізації.

У теорії міжнародних відносин і безпекових дослідженнях класичним є підхід, за якого відповідно до викликів і загроз, вибудовуються зовнішньополітичні пріоритети. На цій основі будуються і відносини з союзниками та партнерами. Відтак незмінними для Сполучених Штатів залишалися виклики, серед яких Близький Схід і Східна Азія. Вузловими проблемами зовнішньої політики адміністрації Трампа стали РФ, Китай, КНДР та Іран. Регіоном пріоритетних інтересів – Близький Схід. У ході візиту до Ер-Ріяду у травні 2017 р. Трамп уклав із Саудівською Аравією найбільшу в історії США ділову угоду в оборонній сфері. Сума оборонного контракту складала більше 109,7 млрд. доларів. Угода передбачала модернізацію ЗС Саудівської Аравії, включно з удосконаленням систем ПРО королівства та локалізацію виробництва інших видів зброї. Окрім цього, Вашингтон вирішив відправити в Ер-Ріяд озброєнь на 350 млрд. доларів упродовж наступних десяти років [Саудівська Аравія і США підписали угоди, 2017]. Після відходу американських військ із Сирії, російські та іранські бойовики отримали якісно обладнані, цілі американські бази та нових союзників-курдів. Вакуум, який утворився після виведення американських військ, відтак буде заповнений автократичним порядком денним. Тогочасна допомога Саудівській Аравії у конфлікті з хуситами від США передусім відстежувалася у сфері воєнної розвідки та дозаправки літаків; крім цього, американські військові періодично завдавали удари по бойовиках угруповань «Аль Каїда» та «Ісламська держава».

Ситуація з Сирією стала ще одним випробуванням зовнішньополітичної політики США. Війна в цій країні розгорілася ще за каденції Б. Обами. У цьому зв'язку дослідники звертали увагу на кілька ключових аспектів. У Сирії перебувало до 2000 американських військових. 14 квітня 2018 р. літаки та кораблі ЗС США, разом з ВПС Британії та Франції завдали ракетний удар по об'єктах воєнної та цивільної інфраструктури Сирійської Арабської Республіки. По-друге, турецький фактор. На початку 2018 р. Туреччина здійснила операцію під назвою «Оливкова гілка», в межах якої турецькі військові спільно з бойовиками-джихадистами зайняли місто Афрін. Вашингтон співпрацював із Анкарою у війні з Сирією, проте вже 7 жовтня 2019 р. Білий дім повідомив, після телефонної розмови президента Д. Трампа з турецьким колегою Р. Ердоганом, що військові США не братимуть участі у запланованому Туреччиною наступі в Північній Сирії та залишають позиції біля турецького кордону. Вашингтон назвав майбутній наступ турецьких військових «запланованим», але підтримував, ані брав у ньому участь. Згідно з позицією Білого дому американські військові вже перемогли терористичну організацію «Ісламська держава» (ІД) на цій території, тому залишають регіон. У січні 2019 р. Туреччина та США закликали до встановлення 32-кілометрової зони безпеки на півночі Сирії. Ердоган заявив, що це стримуватиме потік біженців, однак курди відкинули цю пропозицію. Туреччина наполягала на продовженні боротьби з курдськими загонами YPG, які вважає сирійським відгалуженням забороненої турецькою владою «Робітничої партії Курдистану». Водночас загоны YPG є союзниками США у боротьбі проти «Ісламської держави» у регіоні. Проведення операції проти сирійських курдів на схід від річки Євфрат Ердоган анонсував ще 12 грудня 2018 р. Утім тоді Трамп заявив про виведення з Сирії американських військ, після чого Ердоган відклав проведення операції проти курдів [Залужний, 2020]. Втім загалом курди почали втрачати надію на підтримку та захист із боку Вашингтона від турецьких зазіхань.-

Зовнішня політика Трампа позначилася на його репутації. Як відзначали тогочасні джерела, навіть відданий М. МакКоннел, координатор більшості Республіканської партії в Сенаті, раптом виступив із відкритою критикою його дій, а втім це Трамп не зважав на критику чи погрози імпичментом, намагався відволікти увагу широких аудиторій. Стосовно виведення військ із Сирії ще 2018 р. він не став слухати радників, в т.ч. і міністра оборони Дж. Меттиса, котрий зрештою на знак протесту пішов у відставку. Наслідки виведення військ для регіону, як і геополітичні наслідки масштабні, але горизонт Трампа не про геополітику, він залишався обмежений виборами президента США у листопаді 2020 р. Виведення військ

було його головною виборчою обіцянкою – і він хотів її виконати, чого б це не вартувало [Штогрін, 2019].

У листопаді 2019 р. президент США Д. Трамп відвідав Афганістан – це був знаковий і символічний крок зовнішньополітичного курсу. Він прибув на авіабазу «Баграм», де зустрівся з американськими військовими. В ході візиту до Афганістану Трамп зустрівся з президентом країни Ашрафом Гані. Виступаючи перед військовими, він заявив: США ще ніколи не були сильнішими, відновлюють перемовини з афганським радикальним ісламістським рухом «Талібан»: «Таліби хочуть укласти угоду, ми зустрічаємося з ними, і ми кажемо, що повинно бути припинення вогню. Вони не хотіли припинити вогонь, однак тепер вони хочуть досягти перемир'я», – зазначив Трамп. Слід зазначити, що США та представники талібів кілька місяців проводили перемовини в столиці Катару з метою домовитися про умови виведення американських військ із Афганістану. Після дев'яти раундів перемовин, сторони були близькими до досягнення відповідних домовленостей. Однак 7 вересня 2019 р. Трамп оголосив про вихід Вашингтона з цих перемовин і скасував зустріч з лідерами талібів, які вже прибули до США. Підставою для такого рішення став вчинений «Талібаном» теракт у Кабулі [Губар, 2019].

Іншим регіоном багатосторонніх інтересів Вашингтона є Азійсько-Тихоокеанський регіон, або в новій інтерпретації американських високопосадовців – Індо-Тихоокеанський регіон. 7 жовтня 2019 р. представники США і Японії на церемонії в Білому домі підписали угоду про торгівлю. Президент США Дональд Трамп назвав угоду «дуже сильною і приголомшливою». На його думку, вона на користь американським фермерам, адже договір спростить доступ американських сільгоспвиробників на японський ринок. У кінці вересня 2019 р. Трамп також оголосив про узгодження з Японією стартового етапу нової торговельної угоди. Американський президент за підсумками зустрічі з прем'єром Японії Сіндзо Абе заявив, що вони «офіційно повідомляють про перший етап феноменальної нової торговельної угоди». Він додав, що в майбутньому слід очікувати подібних оголошень. Трамп пояснив, що угода відкриє японський ринок для американських товарів вартістю в \$ 7 млрд. У обмін на це, пообіцяв скасування мит на низку японських товарів, що експортуються до США. Президент США зазначав, що Вашингтон і Токіо працюють над подальшими засадами цієї торговельної угоди [США і Японія підписали, 2019].

В Індо-Тихоокеанському регіоні пріоритетом стала стратегія стримування Китаю через інструменти тарифної політики, обмеження технологічного співробітництва та посилення військово-політичної присутності. Акцент на «вільному та відкритому Індо-Тихоокеанському просторі» фактично заклав підвалини для подальшої консолідації антикитайських ініціатив, що продовжилися вже за наступної адміністрації. Таким чином, попри риторику ізоляціонізму, політика США залишалася активно залученою у глобальні процеси, хоча й на інших засадах.

Водночас, слід зауважити недоліки та прорахунки у зовнішній політиці Трампа того періоду, за які його критикують. Експерт з національної безпеки США з національної безпеки Джон Болтон критикував зовнішню політику американського лідера під час закритої зустрічі в Нью-Йорку у вересні 2019 р. На думку Болтона, рішення Трампа запросити лідерів радикального руху «Талібан» у заміську резиденцію президента США у Кемп-Девіді стало «жахливим сигналом». На думку колишнього високопосадовця, такий крок є виявом неповаги до жертв теракту 11 вересня 2001 р. Також Болтон негативно висловився щодо ідеї переговорів з КНДР і Іраном. За його словами, вони були приречені. Болтон вважає, що Тегеран і Пхеньян зацікавлені в переговорах тільки для того, щоб пом'якшити режим санкцій з боку США [Цюпин, 2020]. На зміну Болтону, на посаду радника з національної безпеки, 18 вересня 2019 р. було призначено Роберта О'Браєна, більш поступливішого та менш досвідченого посадовця. Такий вибір свідчить про те, що Трамп бачить нового радника виконувачем його власної волі, а не самостійного політичного гравця, особливо у вирішенні проблемних питань, зокрема перемовин з Іраном та Північною Кореєю. Попередник, Дж. Болтон був прихильником жорсткого курсу щодо Тегерану, зокрема тиску на всіх напрямках,

починаючи з санкцій і закінчуючи акціями «у сірих зонах» на Близькому Сході та Перській затоці. Така тактика виявилась частково ефективною, змусила помірковану частину іранської еліти на чолі з президентом країни Хасаном Роухані шукати компромісів зі США через посередників. У звичках американського президента політика на особистих контактах. І хоча особисті зустрічі між Д. Трампом та лідерами КНДР, РФ та Китаю не вирішили проблемні питання, проте такий підхід дозволяє підтримувати відносини з окремих питань. Проте наближення президентської кампанії 2020 р. змусили Трампа намагатися демонструвати «швидкі перемоги» у зовнішній політиці. Окрім відносин з КНДР та Іраном, слід згадати форсування перемовин з «Талібаном» і заяви повернути РФ до «G8».

Перша каденція Трампа позначена спробами досягнення основної мети адміністрації – протидіяти та стримувати Китай, коли всі інші зовнішньополітичні завдання підпорядковані цьому глобальному виклику. З цієї точки зору, розглядаються й відносини США зі РФ. Саме Дж. Болтон, в умовах обмежених офіційних контактів із РФ, був головним зв'язковим між двома країнами щодо співіснування в зонах конфліктів по всьому світі, де присутні як американські, так і російські сили. На цій основі відбувалися його постійні зустрічі з секретарем Ради безпеки РФ, за участі представників третіх країн. Коли такі зустрічі припиняються, підвищується ризик зіткнення як безпосередньо американських і російських сил, так і їхніх проксі-клієнтів.

Підсумовуючи зовнішню політику Трампа в грудні 2019 р. слід зауважити окремі кроки американського президента, зокрема перегляд умов в рамках Північноамериканської зони вільної торгівлі (NAFTA) під оновленою назвою Угода США-Мексика-Канада (USMCA); нову взаємовигідну торговельну угоду з Японією та загалом зміцнення американо-японського альянсу; підірив могутності Ісламської держави; заохочення країн НАТО до збільшення витрат на свою оборону та консолідацію членів Альянсу щодо питання стримування РФ; розширення санкцій щодо РФ; зміцнення відносин із Ізраїлем і Польщею; посилення американо-тайванського співробітництва; продовження операції ЗС США в Сомалі.

Політика Трампа віддзеркалювала позицію тих американських груп, які вважають недоцільним вести війни в мусульманському світі. В адміністрації президента США домінувала думка про те, що регіональні питання мають вирішувати впливові сили в регіоні. Водночас, слід зауважити, що Сполучені Штати не планували залишати Близький Схід, який є сферою їхніх національних інтересів. Зоною підвищеної уваги залишався Іран, якого США називають головним спонсором тероризму в світі.

Окрім традиційних сфер впливу, Сполучені Штати всерйоз зацікавились Арктикою, а в червні 2019 р. Пентагон подав до Конгресу документ під назвою «Арктична стратегія», в якому зазначено, що безпечний і стабільний геостратегічний ландшафт Арктики належить до життєво важливих національних інтересів Сполучених [Report to Congress, 2019].

Сполученим Штатам не вдалося зупинити ракетно-ядерну програму Північної Кореї; залишиться невирішеним питання палестинської проблеми; триває конфронтація з Іраном; Туреччина продовжить курс на придбання російських комплексів С-400; РФ продовжить агресивну політику в Європі, Африці, Латинській Америці; на фоні агресивного наступу Росії непевною є американська політика щодо цієї країни; поглиблюється криза відносин США з Китаєм. РФ та Китай офіційно визнано стратегічними опонентами; ліквідований Договір про ліквідації ракет середньої та малої дальності в Європі (РСМД); активізовано програми переозброєння усіх видів ЗС США; втілюється системний підхід, спрямований на стримування регіональної та глобальної активності Пекіну. Згадаймо реакцію Держдепартаменту США на пропозицію КНР купити підприємство «Мотор Січ» в Україні. 9,99% акцій заводу купила кіпрська компанія Likatron Enterprises Limited, а 5% акцій – громадянин Китаю Ван Цзин. Український суд заарештував акції заводу. У відповідь, китайська корпорація Beijing Skyrizon Aviation Industry пообіцяла віддати «Укроборонпрому» 25% акцій запорізького авіапідприємства. Вже 27 серпня 2019 р. до

Україні прилетів радник президента США з національної безпеки Джон Болтон. В ексклюзивному інтерв'ю Радіо Свобода він наголосив, що продаж «Мотор Січі» – це «питання, яке є важливим як для України, так і для США, Європи, Японії, Австралії, Канади». Болтон прокоментував цю справу, як намагання Китаю отримати зиск від оборонних технологій інших країн: «Ми у США маємо механізми, щоб захистити ті наші галузі, які стосуються національної безпеки. Україна теж мала б розглянути таку можливість. Тож ми будемо говорити на ці теми з різними представниками української влади, які поділяють нашу стурбованість, і хотіли б почути їхню оцінку ситуації» [Murphy, 2019]. На думку американської сторони, продаж заводу, як одного з головних світових виробників двигунів для авіаційної промисловості, у разі підвищить оборонні спроможності Китаю.

У сфері економічної дипломатії адміністрація реалізувала курс на торговельний протекціонізм, що проявився у перегляді або денонсації багатьох угод. Вихід США з Trans-Pacific Partnership та ініціювання торговельної війни з Китаєм стали маркерами прагнення зменшити дефіцит торговельного балансу та повернути виробничі потужності до національної економіки. Водночас ці кроки викликали критику з боку союзників й експертного середовища щодо ризиків фрагментації глобальної економічної системи.

Безпековий вимір характеризувався суперечливою політикою щодо союзників по НАТО. З одного боку, адміністрація наполягала на збільшенні оборонних витрат європейських партнерів, що відповідало давнім американським вимогам щодо «burden sharing». З іншого – риторика щодо можливого перегляду гарантій безпеки породжувала сумніви в надійності американських зобов'язань і стимулювала дискусії про стратегічну автономію Європи.

Висновки. У статті систематизовано існуючі підходи до оцінки проблеми концептуальних засад зовнішньої політики США в XXI столітті, зокрема виявлено передумови формування зовнішньополітичного курсу з урахуванням історичних традицій і чинних доктрин, з'ясовано засади та цілі зовнішньополітичної стратегії США за першої каденції Д. Трампа у зазначених хронологічних межах.

Вочевидь, ставлення США до України й надалі базуватиметься на прагматичній реалістичній підходу, що визначає пряму залежність ефективності двосторонньої взаємодії від надійності реалізації задекларованих програм. На розвиток американсько-українських відносин суттєво вплинули передусім геополітичні реалії та внутрішні суспільно-політичні трансформації США, а вже відтак політика керівництва України, здійснення задекларованих реформ, прозорість політичних, економічних заходів, формування громадянського суспільства, через призму яких Вашингтон сприймав і сприймає Україну, особливо в час війни.

Ретроспективний аналіз зовнішньої політики США за першої каденції Д. Трампа дозволяє узагальнити три ключові тези. По-перше, цей період ознаменував структурний зсув від ліберального інтернаціоналізму до націонал-реалістичної моделі, в центрі якої перебували суверенітет, економічна безпека, стратегічна конкуренція великих держав. Цей зсув не був повністю ревізійним, але істотно трансформував інструментарій та риторику американської дипломатії. По-друге, суперечливість політики адміністрації полягала у поєднанні односторонніх кроків із прагненням зберегти глобальне лідерство. Розрив із окремими багатосторонніми угодами не означав відмови від активної ролі США у світовій політиці, а радше засвідчував прагнення переглянути умови участі в міжнародних режимах на більш вигідних для Вашингтона засадах. По-третє, ретроспективний аналіз дозволяє стверджувати, що значна частина рішень 2017–2021 років мала довготривалий ефект, зокрема у сфері американсько-китайської конкуренції та трансформації трансатлантичних відносин. Досвід цього періоду є важливим для розуміння сучасної динаміки міжнародної системи та прогнозування подальших траєкторій зовнішньої політики США.

Перспективним є дослідження, яке розкриє особливості трансформації зовнішньополітичного курсу США, закладеного за першої каденції Д. Трампа, у подальші форми міжнародного співробітництва та безпекові стратегії.

Використані джерела:

1. Буравкіна, А.Г. (2016). Еволюція східноазійської політики США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук.: спец. 23.00.04. «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Київ. 22 с.
2. Губар, О. (2019). Трамп на День подяки здійснив візит до Афганістану. DW. <https://h1.nu/1kR3I>
3. Залужний, В. (2020). Сирія в геополітичних інтересах регіональних та позарегіональних гравців. Національний університет «Острозька академія». 101 с.
4. Лакішик, Д.М. (2008). Еволюція зовнішньої політики США: від Дж. Буша-ст. до Дж. Буша-мол. Дослідження світової політики. Зб. наук. праць. К.: ІСЕМВ, Вип. 44. С. 18–32.
5. Макаренко, Є.А. (2011). Відносини США і Європи у XXI столітті: прагматика і прогностика трансатлантизму. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 103 (Частина I). С. 3-8.
6. Ругер, В. (2019). Рівень втілення зовн пол США за Трампа. 12-ий Київський безпековий форум.
7. Саудівська Аравія і США підписали угоди на понад 350 мільярдів доларів (2017). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28499606.html>
8. США і Японія підписали торговельну угоду. (2019). Інтерфакс-Україна. <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617576.html>
9. Худолій, А.О. (2013). Публічний дискурс у зовнішньополітичній діяльності президентів США (1945-2012 рр.): дис. ...доктора політ. наук: 23.00.04. Острог. 463 с.
10. Цветков, О. (2025). «Глибинна держава» в США за адміністрації Трампа. Сучасні виклики в умовах трансформації системи міжнародних відносин. С. 66-69.
11. Цюпин, Б. (2020). Болтон у книзі спогадів, пише преса США, розповідає, чому Трамп затримував допомогу Україні. Голос Америки. <https://www.holosameriky.com/a/bolton-book-trump-ukraine/5261699.html>
12. Штогрін, І. (2019). Все про можливий продаж «Мотор Січі». Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/motor-sich-bolton-kytai/30132062.html>
13. Arctic Strategy. (2013). Washington, D.C. 16 p. https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/2013_Arctic_Strategy.pdf
14. Bush, G.W. (2005). Inaugural Address. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=58745>
15. Department of Defense Cyber strategy (2015). Washington, D.C. 42 p. https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/dod_cyber_2015.pdf
16. Director of National Intelligence: The National Intelligence Strategy of the United States of America. (2014). Washington, D.C. 24 p. <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NIS2014.pdf>
17. Goldberg, J. (2016). The Obama Doctrine. The Atlantic. April, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>
18. Murphy, C. (2019). Opinion: Trump has abandoned Ukraine to Russia. It's a missing piece of the impeachment debate. Buzz Feed News.. <https://www.buzzfeednews.com/article/senchrismurphy/opinion-trump-abandoned-ukraine-to-russia-its-the-missing>
19. National Security Strategy. (2015). <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NSS-2015.pdf>
20. National Security Strategy. (2017). <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
21. National Security Strategy. (2025). <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>
22. Obama, B. (2016). President Obama: The TPP would let America, not China, lead the way on global trade. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/opinions/president-obama-the-tpp-would-let-america-not-china-lead-the-way-on-global-trade/2016/05/02/680540e4-0fd0-11e6-93ae-50921721165d_story.html?utm_term=.6bea40a78332
23. Quadrennial Defense Review (2014). Washington, D.C. 88 p. https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/2014_Quadrennial_Defense_Review.pdf
24. Report to Congress. (2019). Department of Defense Arctic Strategy. <https://media.defense.gov/2019/jun/06/2002141657/-1/-1/1/2019-dod-arctic-strategy.pdf>
25. Strategy for Countering Weapons of Mass Destruction. (2014). Washington, D.C. 32 p. https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/DoD_Strategy_for_Countering_Weapons_of_Mass_Destruction_dated_June_2014.pdf
26. The National Intelligence Strategy of the USA (2014). Washington, D.C. 24 p. <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NIS2014.pdf>
27. The National Military Strategy of the United States of America (2015). <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/2015NationalMilitaryStrategy.pdf>

28. Vajdich, D. (2018). Trump's Russia policy is better than Obama's was. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2018/04/13/trumps-russia-policy-is-better-than-obamas/>

References:

1. Buravkina, A.H. (2016). Evoliutsiia skhidnoazijskoi polityky SShA: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. nauk: spets. 23.00.04 «Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku». Kyiv. 22 s. [The Evolution of U.S. East Asian Policy]
2. Hubar, O. (2019). Tramp na Den podiaky zdiisnyv vizyt do Afhanistanu. DW. <https://h1.nu/1kR3I> [Trump Paid a Thanksgiving Visit to Afghanistan]
3. Zaluzhnyi, V. (2020). Syriia v heopolitychnykh interesakh rehionalnykh ta pozarehionalnykh hravtsiv. Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». 101 s. [Syria in the Geopolitical Interests of Regional and Extra-Regional Actors]
4. Lakishyk, D.M. (2008). Evoliutsiia zovnishnoi polityky SShA: vid Dzh. Busha-st. do Dzh. Busha-mol. Doslidzhennia svitovoi polityky. Zb. nauk. prats. K.: ISEMV, Vyp. 44. S. 18–32. [The Evolution of U.S. Foreign Policy: From George H. W. Bush to George W. Bush]
5. Makarenko, Ye.A. (2011). Vidnosyny SShA i Yevropy u XXI stolitti: prahmatyka i prohnostryka transatlantyzmu. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vyp. 103 (Chastyna I). S. 3–8. [U.S.–Europe Relations in the 21st Century: Pragmatics and Prognostics of Transatlanticism]
6. Ruher, V. (2019). Riven vtilennia zovnishnoi polityky SShA za Trampa. 12-yi Kyivskiy bezpekoviy forum. [The Level of Implementation of U.S. Foreign Policy under Trump]
7. Saudivska Araviia i SShA pidpysaly uhody na ponad 350 miliardiv dolariv (2017). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28499606.html> [Saudi Arabia and the United States Signed Agreements Worth Over \$350 Billion]
8. SShA i Yaponiia pidpysaly torhovelnu uhodu (2019). Interfaks-Ukraina. <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617576.html> [The United States and Japan Signed a Trade Agreement]
9. Tsvietkov, O. (2025). «Hlybyнна derzhava» v SShA za administratsii Trampa. Suchasni vyklyky v umovakh transformatsii systemy mizhnarodnykh vidnosyn. S. 66–69. [The “Deep State” in the United States under the Trump Administration]
10. Tsiupyn, B. (2020). Bolton u knyzi spohadiv, pyshe presa SShA, rozpovidaie, chomu Tramp zatrymuвав dopomohu Ukraini. Holos Ameryky. <https://www.holosameryky.com/a/bolton-book-trump-ukraine/5261699.html> [In His Memoir, Bolton Explains Why Trump Delayed Aid to Ukraine, U.S. Press Reports]
11. Khudolii, A.O. (2013). Publichnyi dyskurs u zovnishnopolitychnii diialnosti prezydentiv SShA (1945–2012 rr.): dys. ... doktora polit. nauk: 23.00.04. Ostroh. 463 s. [Public Discourse in the Foreign Policy Activity of U.S. Presidents (1945–2012)]
12. Shtogrin, I. (2019). Vse pro mozhylyvy prodazh «Motor Sichi». Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/motor-sich-bolton-kytai/30132062.html> [All About the Possible Sale of “Motor Sich”]
13. Arctic Strategy. (2013). Washington, D.C. 16 p. https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/2013_Arctic_Strategy.pdf
14. Bush, G.W. (2005). Inaugural Address. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=58745>
15. Department of Defense Cyber strategy (2015). Washington, D.C. 42 p. https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/dod_cyber_2015.pdf
16. Director of National Intelligence: The National Intelligence Strategy of the United States of America. (2014). Washington, D.C. 24 p. <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NIS2014.pdf>
17. Goldberg, J. (2016). The Obama Doctrine. The Atlantic. April, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>
18. Murphy, C. (2019). Opinion: Trump has abandoned Ukraine to Russia. It's a missing piece of the impeachment debate. Buzz Feed News.. <https://www.buzzfeednews.com/article/senchrismurphy/opinion-trump-abandoned-ukraine-to-russia-its-the-missing>
19. National Security Strategy. (2015). <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NSS-2015.pdf>
20. National Security Strategy. (2017). <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
21. National Security Strategy. (2025). <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>
22. Obama, B. (2016). President Obama: The TPP would let America, not China, lead the way on global trade. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/opinions/president-obama-the-tpp-would-let-america-not-china-lead-the-way-on-global-trade/2016/05/02/680540e4-0fd0-11e6-93ae-50921721165d_story.html?utm_term=.6bea40a78332

23. Quadrennial Defense Review (2014). Washington, D.C. 88 p.
https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/2014_Quadrennial_Defense_Review.pdf
24. Report to Congress. (2019). Department of Defense Arctic Strategy.
<https://media.defense.gov/2019/jun/06/2002141657/-1/-1/1/2019-dod-arctic-strategy.pdf>
25. Strategy for Countering Weapons of Mass Destruction. (2014). Washington, D.C. 32 p.
https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/DoD_Strategy_for_Countering_Weapons_of_Mass_Destruction_dated_June_2014.pdf
26. The National Intelligence Strategy of the USA (2014). Washington, D.C. 24 p.
<https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NIS2014.pdf>
27. The National Military Strategy of the United States of America (2015).
<https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/2015NationalMilitaryStrategy.pdf>
28. Vajdich, D. (2018). Trump's Russia policy is better than Obama's was. Foreign Policy.
<https://foreignpolicy.com/2018/04/13/trumps-russia-policy-is-better-than-obamas/>

Volodymyr Zhyhaylo,

Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management

Foreign Policy Priorities of the United States During the First Term of Donald Trump: a Retrospective Analysis of Events and Doctrines

The article focuses on the period 2017–2021 (the first presidential term of Donald Trump), which marked a turning point not only in the transformation of U.S. strategy but also in global geopolitics more broadly. It examines U.S. foreign policy in the twenty-first century as a phenomenon substantially shaped by decisions and doctrines developed, in particular since 2001, within the analytical and strategic frameworks of the administrations of George W. Bush, Barack Obama, and Donald Trump. The study seeks to provide a comprehensive historical-retrospective analysis of Washington's foreign policy course from the perspective of contemporary events and their doctrinal underpinnings. Doctrines make it possible to identify both the enduring directions of U.S. foreign policy and the traditional perceptions of American leaders regarding external priorities. Although these perceptions evolved from one administration to another, they remained directly linked to the shaping of a new world order aligned with the political and economic interests of the United States.

The research establishes the actual role of political events and official documents that constitute the doctrinal foundation of presidential foreign policy practice, examined through the prism of traditional paradigms – namely isolationism and interventionism, as well as hard and soft power. The foreign policy strategies of American presidents and their interpretations of external imperatives are often analyzed separately from foundational policy documents, such as National Security Strategies, National Military Strategies, and the annual reports of the Secretary of Defense to the President and the U.S. Congress. The author's approach lies not only in integrating these two dimensions but also in analyzing political perceptions shaped by agenda-setting processes that contributed to the formation and consolidation of a new international order. A retrospective examination of key events and strategic decisions during Trump's first term makes it possible to characterize both the priorities and the structural challenges of U.S. foreign policy in the twenty-first century.

Keywords: *U.S. foreign policy, priorities of the Trump administration, Washington's foreign policy course, doctrinal framework, new world order, retrospective analysis, event analysis, U.S.–Ukraine relations.*

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.18>

УДК 321.01:316.48-047.44

Олександр Левчук,

аспірант факультету філології, історії та політико-юридичних наук

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ORCID: 0000-0001-6344-9356; e-mail: aleksandrkomolskij@gmail.com

АКТУАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному аналізу системи протидії діяльності екстремістських організацій Російської Федерації, яка сформувалася в Україні у відповідь на російську агресію, що триває з 2014 року, та набула повномасштабного характеру з лютого 2022 року. Дослідження ґрунтується на широкому спектрі нормативно-правових актів, офіційних звітів, статистичних даних та міжнародних джерел, що дозволяє

всесторонньо оцінити механізми протидії державному екстремізму – явищу, яке поєднує елементи військової, інформаційної, політичної, фінансової та терористичної діяльності.

У статті розглянуто ключові напрями реагування: правові інструменти, силові заходи, інформаційні стратегії, фінансові обмеження, міжнародні санкції, дипломатичні ініціативи та превентивні програми. Особливу увагу приділено ролі міжнародних інституцій та міждержавної координації, які суттєво розширили можливості України у протидії російським екстремістським угрупованням. Доведено, що українська модель боротьби з екстремізмом РФ є унікальним прикладом протидії державі-агресору, яка використовує екстремістські структури як елемент гібридної війни. У матеріалі показано, що взаємодія силових, правових та інформаційних компонентів забезпечила суттєве послаблення впливу таких угруповань, що підтверджується масштабною статистикою їхнього викриття, затримання та притягнення до відповідальності. Водночас виявлено низку системних проблем, серед яких – недостатня міжвідомча координація, кадровий дефіцит, обмежені технологічні ресурси та потреба в удосконаленні механізмів міжнародної юридичної відповідальності Росії.

Узагальнюючи результати, зазначається, що український досвід стає взірцем для інших держав, які стикаються з державно організованим екстремізмом і гібридними загрозами. Сформована система протидії не лише підвищує національну безпеку України, але й впливає на міжнародний правопорядок, підтверджуючи, що верховенство права та глобальна солідарність здатні ефективно протистояти екстремістським практикам держав агресивного типу.

Ключові слова: екстремізм, Російська Федерація, гібридна війна, протидія, санкції, інформаційна безпека, державний тероризм.

Вступ. Російська збройна агресія проти України, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру у лютому 2022 року, засвідчила трансформацію сучасних конфліктів, у межах яких екстремістські та квазітерористичні структури використовуються як інструмент державної політики. У наукових дослідженнях такі явища дедалі частіше описуються в категоріях гібридної війни та державно спонсорованого екстремізму, що поєднує військові, інформаційні, політичні та фінансові методи впливу.

Україна опинилася в умовах, коли протидія екстремізму не може обмежуватися виключно силовими заходами. Йдеться про необхідність формування комплексної системи, що охоплює правові механізми, стратегічні комунікації, міжнародну координацію та участь громадянського суспільства. Особливої актуальності набуває протидія антидемократичним та антидержавним екстремістським практикам, які активно підтримуються й координуються ззовні [Безсусідня, 2024].

Мета статті – охарактеризувати систему протидії діяльності екстремістських організацій Російської Федерації, яка сформувалася в Україні у відповідь на російську агресію, що триває з 2014 року, та набула повномасштабного характеру з лютого 2022 року. Завдання статті вбачаються у вивченні відповідних стратегій і тактик протидії.

Методологічною основою дослідження є системний та інституціональний підходи, які дозволяють розглядати протидію екстремізму як багаторівневий процес взаємодії державних органів, міжнародних інституцій та громадянського суспільства. У роботі застосовано методи аналізу нормативно-правових актів, порівняльного аналізу міжнародних практик, а також аналіз звітів міжнародних організацій.

Теоретичним підґрунтям дослідження є концепція демократичної стійкості, яка розглядає здатність держави протидіяти екстремістським загрозам без руйнування демократичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблематика протидії екстремізму традиційно розглядається в контексті безпеки та прав людини. Важливий напрям становлять дослідження у контексті гібридних воєн і загроз. Вітчизняні автори слушно вказують, що російсько-українську війну «не можна розглядати як якийсь несподіваний збій світової політики. Простежується цілий ланцюг кроків, де кожен наступний так чи інакше підривав основи міжнародного права й роль Ради Безпеки ООН зокрема, скорочував можливості для багатосторонніх дій, виправдовував застосування військової сили тощо» [Світова гібридна війна, 2017, с. 462-463]. Одним із таких компонентів ланцюга є російська радикалізація та екстремізм, які вчасно не отримали

належної відповіді ані на рівні міжнародного права, ані інформаційної політики. В Україні в останні роки суттєво зросла увага до порядку денного інформаційної безпеки, яка характеризується специфічними викликами в умовах воєнного стану [Драпушко та ін., 2024] та безумовно має враховувати ряд вразливостей, що несе за собою радикалізм і екстремізм. Природу, специфіку, течії російського екстремізму в Україні вивчають, хоча досі такі дослідження мають несистемний, фрагментарний характер, передусім сконцентровані на методиках і підходах, теоретичних викладках [Васильчук, 2015].

Звіти Програми розвитку ООН підкреслюють, що радикалізація має комплексну природу і зумовлюється не лише ідеологічними, а й соціально-економічними та психологічними чинниками. Європейський Союз у межах діяльності Radicalisation Awareness Network сформував підходи до ідентифікації антидержавних та антидемократичних рухів, особливо в умовах зовнішнього інформаційного втручання. Окрему групу становлять дослідження, присвячені інформаційному виміру протидії екстремізму. Аналітичні матеріали НАТО StratCom COE акцентують на ролі стратегічних комунікацій та контрнарративів у нейтралізації пропаганди та дезінформації [НАТО StratCom COE, 2023]. А втім, у сучасному науковому та практичному дискурсі все ще не вистачає комплексного аналізу системи протидії діяльності екстремістських організацій Російської Федерації, яка сформувалася в Україні у відповідь на російську агресію, що триває з 2014 року, та набула повномасштабного характеру з лютого 2022 року.

Результати та дискусії. Актуалізація проблеми протидії російському екстремізму в умовах збройної агресії проти України зумовлена трансформацією класичних форм політичного насильства у гібридні, мережеві та інформаційно-психологічні практики. Йдеться не лише про підтримку незаконних збройних формувань, а й про системне конструювання радикалізованих ідентичностей, легітимацію агресії через пропаганду та інституціоналізацію колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях. У теоретичному вимірі екстремізм розглядається як крайня форма політичної дії, що підриває конституційний лад і заперечує плюралістичні механізми врегулювання конфліктів [Васильчук, 2015]. В умовах війни він набуває рис інструменталізованої державної політики агресора, що вимагає комплексної міжсекторальної відповіді.

Правові механізми протидії екстремізму в Україні зазнали суттєвої трансформації після 2014 року. Законодавчі зміни були спрямовані на криміналізацію колабораційної діяльності, фінансування терористичних та екстремістських структур, а також на посилення відповідальності за посягання на територіальну цілісність держави. У цьому контексті український досвід дедалі частіше розглядається як приклад адаптації правової системи до умов гібридної війни. Силовий компонент протидії екстремізму охоплює діяльність сектору безпеки і оборони, спрямовану на нейтралізацію диверсійних і терористичних загроз. Водночас сучасні підходи наголошують на необхідності поєднання силових заходів із превентивними та реабілітаційними програмами, що відповідає демократичним стандартам [Малахов, 2024].

Нормативно-правовий вимір протидії екстремізму в Україні базується на нормах Кримінального кодексу України, який передбачає відповідальність за посягання на територіальну цілісність, державну зраду, колабораційну діяльність та інші злочини проти основ національної безпеки. Важливим є також правовий режим відсічі та стримування агресії. Сучасні дослідження криміналізації екстремізму [Безсусідня, 2018; Малахов, 2024] акцентують на необхідності чіткої кваліфікації складів злочину, аби уникнути надмірного розширення репресивних практик і водночас забезпечити ефективний захист національної безпеки.

Одним із принципових кроків стало ухвалення Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», який закріпив на

законодавчому рівні юридичне визнання збройної агресії зі сторони РФ та визнав незаконними створені нею формування [Закон України №2268-VIII, 2018].

Станом на кінець 2023 року в Україні було ініційовано великий масив кримінальних проваджень, спрямованих на притягнення до відповідальності осіб, причетних до посягань на територіальну цілісність та безпеку держави, у тому числі діяльності екстремістського характеру. Така інтенсивність кримінально-правового реагування свідчить про системність правоохоронної політики у сфері протидії екстремізму та свідому позицію держави у встановленні юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з агресією.

Особливого значення у механізмах правового реагування набуває залучення міжнародно-правових інструментів. Україна здійснює передачу доказових матеріалів до Міжнародного кримінального суду (ІСС), що сприяє формалізації участі російських збройних формувань у воєнних злочинах та злочинах проти людяності. Ці дії посилюють міжнародно-правову відповідальність агресора та створюють передумови для притягнення до відповідальності окремих індивідів та структур у межах міжнародних юридичних процедур [International Criminal Court].

У цьому контексті також важливо зазначити ініціативи щодо створення спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії, що набуває підтримки з боку багатьох європейських держав, посилюючи міжнародні зобов'язання у сфері правосуддя.

Важливим напрямом внутрішньої нормативної трансформації є посилення кримінально-правової відповідальності за такі суспільно небезпечні діяння, як колабораціонізм, державна зрада та фінансування терористичних і екстремістських структур. Прийняття відповідних змін до Кримінального кодексу України сприяло розширенню правових механізмів для ефективного переслідування осіб, причетних до підривної діяльності проти держави. Національне законодавство зазнало значних трансформацій: Верховна Рада ухвалила нормативні акти, спрямовані на посилення відповідальності за співпрацю з РФ та участь у екстремістських діях [Верховна рада України]. Серед ключових змін – впровадження кримінальної відповідальності за колабораціонізм (ст. 111-1 ККУ), посилення санкцій за державну зраду, оновлення норм про фінансування тероризму [Корогод, 2025].

Інституційний компонент протидії реалізується, зокрема, через діяльність Служба безпеки України (СБУ), яка здійснює контррозвідувальні, антитерористичні, оперативно-розшукові та превентивні заходи щодо виявлення екстремістських мереж і каналів фінансування. Водночас сучасні підходи до протидії радикалізації в Європейському Союзі, що відображені в практиках European Commission (Radicalisation Awareness Network), демонструють важливість поєднання безпекових інструментів із соціальною профілактикою, роботою з громадами та програмами дерадикалізації. Для України релевантним є критичне запозичення цих підходів із урахуванням специфіки воєнного конфлікту. Силкові інструменти протидії реалізуються тими ж силовими структурами, зокрема СБУ та Національною гвардією, що здійснюють комплексні заходи. СБУ активно протидіє інформаційним, кібернетичним і агентурним загрозам, включно з блокуванням ботоферм, створених для поширення проросійської пропаганди, що впливає на інформаційний простір країни. Також органи безпеки здійснюють превентивні заходи щодо виявлення та нейтралізації агентурних мереж, кваліфікованих як частина екстремістських загроз [Служба безпеки України].

В умовах гібридної війни протидія дезінформації стала одним із ключових компонентів національної безпеки. Державні органи, зокрема Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України, системно здійснюють моніторинг інформаційного поля, ідентифікацію загроз і блокування ресурсів, які поширюють ворожий контент, включно з каналами у соціальних мережах і веб-платформами, що координовано працюють на дестабілізацію суспільства. Аналіз нормативної бази та практики застосування заходів з протидії дезінформації свідчить про складність юридичного визначення самої

«дезінформації», що створює виклики для притягнення до відповідальності у форматі адміністративних чи кримінальних процедур [Ministry of Digital Transformation of Ukraine].

Україна також формує власні механізми підвищення медіаграмотності. Впроваджені курси на платформі «Дія.Цифрова освіта»; освітні програми у школах, а додаток «єВорог» активно збирає повідомлення про дії противника від свідомих громадян. Превентивні заходи включають комплексні програми реінтеграції звільнених територій: психологічну підтримку, освіту, економічні гранти та правову допомогу. Окремий акцент робиться на роботі з молоддю.

Загалом це окремий напрям стратегії протидії, пов'язаний із забезпеченням інформаційної безпеки та підтриманням суспільно-політичної стабільності. У контексті воєнного стану екстремістські наративи функціонують як інструмент дестабілізації, поширюючи паніку, недовіру до інституцій та фрагментацію суспільства [Драпушко та ін., 2024]. Монографія під редакцією В. Горбуліна (2017) концептуалізує гібридну війну як багатовимірний процес, у якому інформаційні операції є рівнозначними збройним діям. Відтак протидія російському екстремізму передбачає розвиток стратегічних комунікацій, підвищення медіаграмотності населення та інституційну координацію між органами сектору безпеки, зокрема і міжнародне співробітництво в цьому напрямку.

Міжнародне співробітництво охоплює угоди у сфері безпеки та технічної допомоги, включаючи системи кіберзахисту, розмінування, криміналістичного обладнання та засобів зв'язку. Українські фахівці систематично проходять спеціальне навчання за кордоном. Не менш значущою є діяльність громадського сектору, який об'єднує ряд організацій, що документують воєнні злочини, надають підтримку жертвам, проводять інформаційні кампанії та готують звіти для міжнародних структур, на зразок ICC Office of the Prosecutor.

У стратегічній перспективі ефективна протидія російському екстремізму потребує інтегрованої моделі, що поєднує національні та міжнародні (правові, безпекові, інформаційні та освітні) механізми. Йдеться про формування стійкості суспільства, посилення інституційної довіри та розвиток критичного мислення як довгострокових запобіжників радикалізації. В умовах триваючої агресії це означає не лише реактивне переслідування екстремістської діяльності, а й проактивне зміцнення демократичних інститутів, здатних нейтралізувати деструктивні впливи без відходу від стандартів прав людини та європейських правових принципів.

Висновки. Український досвід протидії екстремізму в умовах повномасштабної війни є унікальним. Поєднання правових, силових, інформаційних та громадських механізмів дозволяє не лише протидіяти екстремістським загрозам, а й зберігати демократичні інститути в умовах війни. Україна сформувала ефективну модель, яка демонструє можливість одночасного ведення війни та збереження демократичних свобод.

Подальший розвиток системи протидії екстремізму в Україні має ґрунтуватися на посиленні міжінституційної координації, розширенні міжнародного співробітництва та поглибленні превентивних програм, орієнтованих на стійкість суспільства до радикалізації.

Подальші наукові дослідження у сфері протидії екстремізму в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України доцільно спрямувати на поглиблений міждисциплінарний аналіз правових, інституційних та соціально-психологічних чинників формування ефективної системи національної безпеки.

Перспективним напрямом є компаративне дослідження національних моделей протидії екстремізму, зокрема шляхом зіставлення українського досвіду з практиками держав Європейського Союзу, США та країн, що перебувають у стані тривалих безпекових загроз. Такий підхід дозволить виявити універсальні механізми та специфічні інструменти, придатні для адаптації в українських реаліях.

Окремої уваги потребує подальший розвиток кримінально-правової доктрини протидії екстремізму, включно з уточненням понять «екстремістська діяльність», «колабораціонізм»,

«інформаційна співучасть» та «гібридні форми агресії». Це сприятиме підвищенню правової визначеності та уніфікації судової практики.

Важливим науковим завданням залишається оцінка ефективності міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності осіб, причетних до екстремістських структур, зокрема в контексті діяльності Міжнародного кримінального суду та перспектив створення спеціального трибуналу за злочин агресії. Подальші дослідження мають зосередитися на питаннях юрисдикції, доказування та виконання рішень міжнародних судових інституцій.

Окремий напрям подальших досліджень пов'язаний із соціально-психологічними аспектами радикалізації населення, особливо на деокупованих та прифронтових територіях. Аналіз механізмів ресоціалізації, реінтеграції та формування стійкості до екстремістських ідеологій дозволить підвищити ефективність превентивної державної політики.

Використані джерела:

1. Безсусідня, Ю.В., (2018). Криміналізація екстремізму в Україні з метою захисту національної безпеки в Україні. Вісник НТУУ «КПІ» №2(38). С. 101-104.
2. Васильчук, Є. О. (2015). Теоретичні підходи до вивчення. Гілея: науковий вісник. Вип. 93. С. 372-377.
3. Драпушко, Р., Міненко, Є., Захаренко, К. та ін. (2024). Суспільно-політична стабільність як складова системи інформаційної безпеки: виклики в умовах воєнного стану. Філософські та соціальні аспекти сучасної освіти і науки. № 23. <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.041>
4. Корогод, С.В., (2025). Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Науковий вісник Ужгородського нац. ун.-ту. № 4 (91). С. 100-105.
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 19.02.2026)
6. Малахов, Г.Б., (2024). Правове забезпечення протидії екстремізму. Інформація і право. Вип. №1(48). С. 1-12
7. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2268-19>.
8. Світова гібридна війна: український фронт : монографія (2017). За заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 496 с.
9. Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua>
10. European Commission. (2024). URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/counter-terrorism/radicalisation-awareness-network_en
11. ICC Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/otp>.
12. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int>
13. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. URL: <https://thedigital.gov.ua>
14. NATO StratCom COE. (2023). URL: <https://stratcomcoe.org/publications>

References:

1. Bezsusidnia, Yu. V. (2018). Kryminalizatsiia ekstremizmu v Ukraini z metoiu zakhystu natsionalnoi bezpeky [Criminalization of extremism in Ukraine for the protection of national security]. *Visnyk NTUU "KPI"*, 2(38), 101–104.
2. Vasylchuk, Ye. O. (2015). Teoretychni pidkhody do vyvchennia ekstremizmu [Theoretical approaches to the study of extremism]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 93, 372–377.
3. Drapushko, R., Minenko, Ye., Zakharenko, K., et al. (2024). Suspilno-politychna stabilnist yak skladova systemy informatsiinoi bezpeky: vyklyky v umovakh voiennoho stanu [Socio-political stability as a component of the information security system: challenges under martial law]. *Filosofski ta sotsialni aspekty suchasnoi osvity i nauky*, 23. <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.041>
4. Korohod, S. V. (2025). Derzhavna zrada i kolaboratsiina diialnist: pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [High treason and collaboration: issues of criminal law qualification]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 4(91), 100–105.
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine]. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>

6. Malakhov, H. B. (2024). Pravove zabezpechennia protyidii ekstremizmu [Legal provision of countering extremism]. *Informatsiia i pravo*, 1(48), 1–12.
7. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh: Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 № 2268-VIII [On the peculiarities of state policy on ensuring Ukraine's state sovereignty in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions]. (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2268-19>
8. Horbulin, V. P. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front* [World hybrid war: the Ukrainian front]. Kyiv: NISD.
9. Sluzhba bezpeky Ukrainy [Security Service of Ukraine]. <https://ssu.gov.ua>
10. European Commission. (2024). Radicalisation Awareness Network. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/counter-terrorism/radicalisation-awareness-network_en
11. ICC Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/otp>.
12. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int>
13. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. URL: <https://thedigital.gov.ua>
14. NATO StratCom COE. (2023). URL: <https://stratcomcoe.org/publications>

Oleksandr Levchuk,

*PhD student of the Faculty of Philology, History, and Political and Legal Sciences,
Nizhyn Mykola Gogol State University*

Current Strategies and Mechanisms to Counter Russian Extremism in the Context of Armed Aggression Against Ukraine

The article presents a comprehensive analysis of the Ukrainian system of counteracting extremist organizations of the Russian Federation, developed in response to the Russian aggression that began in 2014 and escalated into a full-scale invasion in February 2022. The study is based on a broad range of legal acts, official reports, statistical data, and international sources, which together enable a multidimensional assessment of mechanisms aimed at countering state-sponsored extremism—an integrated phenomenon combining military, informational, political, financial, and terrorist components. The article examines the key directions of Ukraine's response: legal instruments, security and defense measures, information strategies, financial restrictions, international sanctions, diplomatic initiatives, and preventive programs. Special emphasis is placed on the role of international institutions and intergovernmental cooperation, which significantly reinforced Ukraine's capacity to oppose Russian extremist structures.

The research demonstrates that the Ukrainian model represents a unique example of countering a state-aggressor that employs extremist organizations as part of its hybrid warfare strategy. The combination of legal, security, and informational tools has substantially weakened the influence of such groups, as evidenced by large-scale statistics on their identification, detention, and prosecution. At the same time, several systemic challenges have been identified, including insufficient interagency coordination, personnel shortages, limited technological resources, and the need to strengthen mechanisms of international legal accountability for Russia's actions.

Overall, the article argues that Ukraine's experience is becoming a benchmark for states confronted with state-organized extremism and hybrid threats. The established counteraction system enhances not only Ukraine's national security but also contributes to the development of the international legal order by demonstrating that the rule of law and global solidarity can effectively oppose extremist practices of aggressive states.

Keywords: *extremism, Russian Federation, hybrid warfare, counteraction, sanctions, information security, state terrorism.*

ЗМІСТ

ПОЛІТИКА ТА ОСВІТА

Мелеганіч Ганна, Махновський Сергій ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СФЕРІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	5
Остапенко Марина, Карнаух Анна, Меньшеніна Анна МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ.....	15
Чабанна Маргарита ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИЩІЙ ОСВІТІ.....	24
Демчук Тимур АРХІТЕКТОНІКА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИМІРЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	36
Коломієць Тарас ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ТА СИСТЕМА САМООСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ.....	47

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА НАРАТИВИ

Воляннюк Ольга, Захаров Тарас КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ, КООПЕРАЦІЯ, КРИХКІСТЬ: ЦЕНТРИ ТА ФРОНТИРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАХИСТІ ЦІННОСТЕЙ.....	57
Гуменюк Алла, Пастовенський Антон ПРОПАГАНДА, КОНСПІРАТИВНІ НАРАТИВИ ТА ПОЛІТИЧНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ: ВПЛИВ РОСІЙСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ НА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ДЕРЖАВАХ ЄС.....	70
Зайченко Ірина, Кітик Анастасія ІДЕОЛОГІЧНО-РЕЛІГІЙНА ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР РАДИКАЛІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В АФРИЦІ.....	80
Бараболя Вячеслав УЧАСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ АТАКАМ.....	89
Дем'янюк Руслан НОВІТНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ПОЛІТИЧНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	100

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА**Тімашова Вікторія**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....115

Козир Сергій

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ

У ПОЛІТИЦІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....126

Ковтун СергійРЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ
УЧАСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО

ВІДНОВЛЕННЯ.....137

МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ**Kravchuk Nataliya, Lutsyshyn Oleh, Androshchuk David**

GLOBAL TRENDS IN THE TRANSFORMATION OF THE WORLD ORDER.....152

Олійник-Дьомочко Марта, Хамідулін Богдан

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ ЯК СТРАТЕГІЧНІ ПАРТНЕРИ УКРАЇНИ.....162

Гуменюк Іван

БЕЗПЕКОВИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ ЄС: КРИЗИ, ДИЛЕМИ, ПОШУК РІШЕНЬ.....173

Жигайло Володимир

ПРІОРИТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ЗА ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ Д. ТРАМПА:

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОДІЙ І ДОКТРИН.....185

Левчук Олександр

АКТУАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В

УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....195

CONTENT

POLITICS AND EDUCATION

- Melehanych Hanna, Makhnovskyi Serhii**
ADULT EDUCATION AS A VECTOR FOR IMPLEMENTING STATE SUSTAINABLE DEVELOPMENT POLICY IN THE EDUCATIONAL SPHERE OF UKRAINE.....5
- Ostapenko Maryna, Karnaukh Anna, Menshenina Anna**
MODERN APPROACHES TO TEACHING POLITICAL SCIENCE IN HIGHER EDUCATION.....15
- Chabanna Marharyta**
ETHICAL CHALLENGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE IN HIGHER EDUCATION.....24
- Demchuk Tymur**
ARCHITECTONICS OF CITIZENSHIP: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND TOOLS FOR MEASURING THE EFFECTIVENESS OF CIVIC EDUCATION SYSTEMS.....36
- Kolomiets Taras**
DISTANCE LEARNING AND THE SYSTEM OF SELF-EDUCATION IN MARTIAL LAW: SOCIO-POLITICAL CHALLENGES.....47

POLITICAL VALUES AND NARRATIVES

- Volianiuk Olha, Zakharov Taras**
COMPETITIVENESS, COOPERATION, AND FRAGILITY: CENTRES AND FRONTIERS OF EUROPEAN POLICY IN SAFEGUARDING VALUES.....57
- Humeniuk Alla, Pastovenskyi Anton**
PROPAGANDA, CONSPIRACY NARRATIVES, AND POLITICAL POLARIZATION: THE IMPACT OF RUSSIAN INFORMATION-PSYCHOLOGICAL OPERATIONS ON DOMESTIC POLITICAL PROCESSES IN EU MEMBER STATES.....70
- Zaichenko Iryna, Kityk Anastasiia,**
IDEOLOGICAL AND RELIGIOUS INSTRUMENTALIZATION AS A CATALYST OF POPULATION RADICALIZATION IN AFRICA.....80
- Barabolya Vyacheslav**
CIVIL SOCIETY PARTICIPATION IN COUNTERING INFORMATION ATTACKS.....89
- Demianiuk Ruslan**
THE LATEST EUROPEAN PRACTICES OF COUNTERING INFORMATION POLITICAL MANIPULATIONS: OPPORTUNITIES AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....100

PUBLIC POLICY

Timashova Victoria

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONTENT OF LEGAL POLICY AS AN INSTRUMENT OF STATE-BUILDING.....115

Kozyr Serhiy

COMPETITIVENESS OF REGIONS IN UKRAINE'S RECOVERY POLICY.....126

Kovtun Serhiy

REGIONAL POLICY AS AN INSTRUMENT OF INSTITUTIONALIZING POLITICAL PARTICIPATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECOVERY.....137

INTERNATIONAL AGENDA

Kravchuk Nataliya, Lutsyshyn Oleh, Androshchuk David

GLOBAL TRENDS IN THE TRANSFORMATION OF THE WORLD ORDER.....152

Oliylyk-Domochko Marta, Khamidulin Bohdan

THE STATES OF NORTH AFRICA AS STRATEGIC PARTNERS OF UKRAINE.....162

Humeniuk Ivan

THE EU SECURITY AGENDA: CRISES, DILEMMAS, AND THE SEARCH FOR SOLUTIONS.....173

Zhyhaylo Volodymyr

FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE UNITED STATES DURING THE FIRST TERM OF DONALD TRUMP: A RETROSPECTIVE ANALYSIS OF EVENTS AND DOCTRINES.....185

Levchuk Oleksandr

CURRENT STRATEGIES AND MECHANISMS TO COUNTER RUSSIAN EXTREMISM IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE.....195

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція колегія приймає до розгляду **рукописи** раніше не опублікованих наукових праць, що представляють результати **сучасних досліджень в галузі політології**, зокрема з історії політичних вчень, теорії політики, порівняльної політології, проблем політичної модернізації та транзитивних процесів, прикладної політології, політичної аналітики та прогнозування, методики викладання політичних наук, науково-педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних політологів тощо. Рукописи приймаються до друку за умови їх відповідності вимогам до публікацій у наукових фахових виданнях. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.

Мова рукопису – українська, англійська. Важливо дотримуватися пропонованої структури статті: УДК, прізвище та ім'я автора, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи; електронна пошта, ORCID; назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, використані джерела; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків).

У **вступі** варто врахувати такі елементи: формулювання проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **мета і завдання** статті; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор; **виокремлення невирішених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття; **методи** дослідження. У **результатах та дискусіях** – основний матеріал із повним обґрунтуванням отриманих результатів. У **висновках** – підсумки проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами зберігається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати). Рукопис статті подається у форматі .doc або .rtf. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Обсяг основного тексту статті зазвичай становить не менше 20000 знаків з пробілами.

Посилання на джерела в тексті, а також список використаних джерел і транслітеровані список оформлюються за APA Style (7th edition). Перелік джерел розташовується з підзаголовком «*Використані джерела*» та оформлюється мовою оригіналу. Джерела в переліку нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). У бібліографічному описі джерела рекомендується відображати цифрові ідентифікатори (DOI) (за наявності). У разі, якщо DOI відсутній, слід використовувати для електронних ресурсів URL-посилання на джерело. Детеальні вимоги на сайті: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>.

Стаття супроводжується **авторською довідкою**: прізвище, ім'я, по батькові, наукові звання та ступінь, посада, місце роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, місто та країна. Ця інформація надається українською, англійською мовами. Обов'язковим є зазначення ідентифікатора ORCID.

Видавець забезпечує якісне **незалежне рецензування** поданих для публікації матеріалів вченими, які здійснюють дослідження за спеціальністю, мають публікації у фахових виданнях (в т.ч. у закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus тощо). Організація внутрішнього та зовнішнього рецензування рукописів покладається на редакційну колегію збірника. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, а також відхилення рукописів, якщо вони не відповідають вимогам чи тематичному спрямуванню видання.

Прізвища, імена та електронні адреси, що надаються користувачами сайту видання, використовуються лише для реалізації внутрішніх технічних завдань; вони не будуть поширюватися та передаватися стороннім особам.

Наші контакти: sj.politicalsciences@gmail.com.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

*Серія 22. Політичні науки та методики викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 38

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор серії – **О. В. Бабкіна**
Відповідальний редактор серії – **М. А. Остапенко**
Відповідальний секретар серії – **О. Я. Волянчук**

Підписано до друку 26 грудня 2025 р. Формат 60x84/8.
Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 24,18. Облік. видав. арк. 21,28.
Наклад 300 прим. Зам. № 099.
Віддруковано з оригіналів.

ВИДАВНИЦТВО

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 7896 від 25.07.2023

Продажу не підлягає